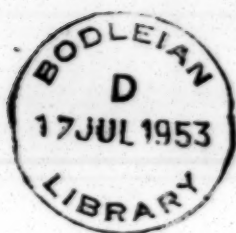

T I T I
L I V I I
HISTORIARUM
VOLUMEN TERTIUM

L O N D I N I:
Ex Officinâ J. & R. T O N S O N,
& J. W A T T S.

M D C C X L I X.
C U M P R I V I L E G I O

LIBRI DECIMI QUINTI
L I V I A N I
E P I T O M E.

I, II, III. ICTIS Tarentinis pax & libertas data est. Legio Campana, quæ Rhegium occupaverat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. XIII.

Quum legatos Apolloniaticum ad senatum missos quidam juvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniaticis. X. Picentibus victis pax data. VIII. Coloniae deductæ, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. VI. Tunc primum populus Romanus argento uti cœpit. XI. Umbri, & Sallentini victi in deditionem accepti sunt. XVII. Quæstorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

J. FREINSHEMII Supplementum.

I. UPERATIS post multa certamina validissimis hostibus, partaque per Italiam pace, supererat ea deliberatio Patribus, quemadmodum victoriâ bene uterentur. Multari parte finium omnes, qui arma contrâ tulerant, populos placuit: severiore adversum Tarentinos vindictâ, quanto intemperantiùs offenderant. arma navesque tradere jussis, muri quoque diruti sunt, tributumque civitati impositum: pax modò cum libertate concessa. Nihil deinde visum antiquius, quàm perfidiam puniri

A 2 legionis,

4 FREINSHEMII SUPPLEM.

legionis, quæ Rheginis dolo circumventis, oppidum eorum decimum jam annum pro suo possidebat. Hi quum antè providissent, Romanis rebus quotidie lætioribus, suum scelus inultum non fore, quidquid ad communiendam urbem, viresque defensionis parandas pertinebat, sollicitè administraverant: non ignari, quod fraude vique partum esset, nisi iisdem illis artibus diu retineri non posse. Præter insitam ferociam freti erant amicitia Mamertinorum, successuque adversus Carthaginenses, deinde Pyrrhum, quo urbis suæ animorumque fortitudinem experti fuerant, hostibus ab obsidendi consilio citò depulsis. Itaque in tantum creverant rebellium & desertorum animi, ut Crotonem prodentibus quibusdam capere ausi, præsidium Romanum trucidare, urbem diruere sustinuerint.

H. Igitur L. Genucio, qui cum C. Quintio consultatum eo anno gerebat, mandata est ultio: *Ante Chr.* compulsisque intra mœnia perduellibus urbs ^{271.} obsessa. Sed illis suas & Mamertinorum *U. C. 481.* vires non instrenuè opponentibus, quum incommoda quædam passus consul etiam rerum necessariarum penuriâ laboraret, ab Hierone, qui Syracusis principatum obtinebat, frumento & milite adjutus est. Hic enim Mamertinis insensus, etiam socios eorum Rhægium tenentes oderat: incrementis quoque Romanorum, ut eorum animos ad usum sequentium temporum beneficiis occuparet, movebatur. Sic ad extremum ad deditionem urbe coactâ Mamertinos certis conditionibus adstrictos dimisit consul: perfugas & latrones, quorum multi Rhægium, velut ad asylum concurrerant, affecit supplicio: legionarios autem milites abduxit Romam, ut de ipsis senatus statueret.

III. Magnum inde publicæ severitatis exemplum sequitur. Senatus primum omnes qui adducti à consule fuerant, in carcerem condi jussit, ut inde ad supplicium capitis promerentur. Deinde quum intercessisset senatusconsulto tribunus plebis M. Fulvius Flaccus: denun-

denuncians, ne in capita civium Romanorum adversus leges & morem majorum animadverteretur; constantiam Patrum tribunitii clamores sprete sunt, suppliciumque de nocentibus sumptum. Ne tamen invidia facti tam acerbi, plebisque moestiua gravior foret, si tanta hominum multitudo eodem tempore interficeretur; singulis diebus quinquaginta ducti sunt, quos virgis caesos securi percusserunt. Senatus etiam corpora sepeliri, mortemque cujusquam eorum lugeri vetuit. Decius Iubellius, qui ad eam usque diem oculis suis superstes vixerat ut majore cum dolore moreretur, in carcere manus sibi attulit. Plures auctores sequutus, legionem totam, hominum millia quatuor, Romae in foro securi percussa retuli. Sed verius puto quod à Polybio traditur, ex ea legione vivos in potestatem venisse admodum trecentos: reliquum numerum, dum urbs capitur, ferociter repugnando cædi maluisse; non ignaris omnibus, post delicta tam enormia nihil ex deditioe aliud, quàm plures cruciatus, mortemque graviore cum ignominia conjunctam exspectari posse. Urbs Rhegina prioribus incolis, quod eorum usquam reperiri conquiriturque poterat, cum libertate legibusque suis, reddita est. Hoc justitiæ fideique documentum Romanæ civitatis existimationem largiter auxit: neque minus amoris eo facto, quàm per arma metûs apud Italicos vicinosque populos quæsitum.

IV. C. deinde Genucii, Cn. Cornelii *Ante Cbr.*
 consulatus bellum cum Sarfinatibus habuit. ^{270.}
 Ubrorum ea gens Apenninum incolenti- *U. C. 482.*
 um, quibus causis in arma fuerit acta, quaque spe formidabili jam Romanorum potentiæ se opposuerit, silentibus scriptorum reliquiis, divinare non potui. Totius etiam belli series penitus intercidit, nihilque ad nos ex veteri rerum istarum memoria pervenit, nisi quod à Cn. Cornelio de Sarfinatibus triumphatum est. Asperissimam his consulibus hiemem fuisse Romæ traditur, ut arbores emortuo succo aruerint, Tiberis densa
 A 3 glacie

6 FREINSHEMII SUPPLEM.

glacie concreverit, jumenta & pecudes inopiâ pabuli contabuerint: tantaque fuit inclementia cœli, ut in foro Romano nives horrendæ altitudinis per dies quadraginta continuos duraverint.

V. Res inusitata, ut fit, à multis prodigii loco habita, vehementi terrore hominum animos percelluit:

Ante Chr.
269.
U. C. 483. intentiore statim metu, quum Q. Ogulnio Gallo, C. Fabio Pictore magistratum ingressis, multa cernerentur ostenta, multa nunciarentur. Romæ enim ædes Salutis,

& pars muri sub eodem loco, de cœlo tacta. lupi tres ante lucem urbem ingressi semesum cadaver intulerunt, membratimque laceratum in foro, ipsi strepitu hominum exterriti, reliquerunt. Formiis mœnia fulmine sæpius icta disjectaque nunciabantur: & in agro Caleno diductâ repente terrâ flammam erupisse alatham, quæ triduo toto flagrans quinque agri jugera usque in cinerem exusserit, ut non modò fruges eo loco cunctæ, sed etiam arbores radicitus emorerentur. Plus ea res timoris Romæ, quàm calamitatis attulit. nihil enim magnopere consequutum est, nisi quòd bellum à Picentibus ortum, annoque sequente confectum, eam quoque regionem Romanæ ditioni adjecit.

VI. Interea in urbe signandi argenti primum initium fuit, auctis jam successu rerum opibus, quum ad eam diem æs tantummodo Romæ in promiscuo pecuniæ usu fuisset. tum autem denarii quinarii que ex argento cusi, qui pro libris totidem æris essent; alii que minores, qui dupondio & semisse quum æstimarentur, ex re sunt sestertii appellati. *Moneta* dicta quòd in æde Junonis Capitolina cuderetur. Cognomen enim illud inditum Junoni fuerat, quòd bello Pyrrhi & Tarentino consulentes de pecuniarum inopia Romanos monuisset, *pecuniam non desore justitiam & arma colentibus*. Consules Q. Gallus, C. Fabius ad comprehendendum Lollium Samnitum profecti sunt: qui quum obses Romæ fuisset, clam elapsus, castello quodam occu-

pato

pato faciebat latrocinia, populariumque animos vix adhuc certâ pace compositos ad defectionem incitabat.

VII. Atque is quidem cum collectitia & maximam partem inermi turba non diu restitit. in Caricinis (ea quoque Samnii pars est, Frentanis propior) laboris periculique plusculum fuit. Dum locus munitus, qui prædarum Lollio receptaculum fuerat, expugnatur; ancipiti casu, ex spe magna in timorem, ex timore ad victoriam subito ventum est. Inducti quidam ex propugnatoribus impunitatis pacto, nocte sublustri Romanos intra mœnia receperunt. Concurrentibus ad tumultum oppidanis, quum manus conferi cœpisset, magna vis nivis repente cœlo dilapsa conspectum eripuit præliantibus. Ea res Caricinis adversus locorum ignaros ita profuit, ut maximo in discrimine Romana signa versarentur. jamque prope aberat, ut cogerentur referre pedem, quod inter tenebras fieri citra magnum detrimentum nequibat, quum subito cessante nivium casu reddita luna est, cæcoque metu liberatis, promptum ad victoriam iter virtute partum. Eæ turbæ impedimento videntur fuisse, ne Picentes iis consiliis perdomarentur.

VIII. Insequente autem anno P. Semp-
pronius Sophus, Appius Claudius Cæci F. *Ante Cbr.*
Crassus consulatu inito bellum istud aggressi, *263.*
rem ex sententia confecere. Sub eadem ista tempora *U. C. 484.*
in Piceno, qui ager Senonum Gallorum fuerat, Ariminum colonis occupari placuit; Maleventum in Samnio: sed nomine, quod ominosum esse videbatur, mutato *Beneventum* colonia dicta est. Sabinis, qui ante aliquot annos accepti in civitatem fuerant, tum suffragii quoque jus datum. In Umbria res etiam à Claudio gestæ, Camerinumque oppidum captum: incolæ sub corona venditi. sed quia parum liquidâ fide gestum ab imperatore bellum videbatur, utilitatem populus Romanus justitiæ posthabuit; conquistosque Camerites redimi ab emptoribus, receptisque in civitatem locum

8 FREINSHEMII SUPPLEM.

ad habitandum in Aventino colle assignari, & prædia sua restitui jussit.

IX. At Picentinæ victoriæ majus gaudium fuit: resque digna visa, quæ denariis argentiis nuper cudi cœp-
tis impressa & pluribus statim innotesceret, & ad me-
moriæ servaretur posteritatis. Nummos Picum re-
præsentantes, Saturni filium, (nam is gentis auctor
creditur) & ab alia parte dextram à magistratu Roma-
no porractam supplicanti, ex senatusconsulto cudendos
curavit Q. Cædicius Quinti filius. Et certè luculentam
eâ gente pacatâ virium accessione factam vel inde
constare potest, quòd trecenta sexaginta Picentium
millia in fidem populi Romani venisse traduntur. Eo
bello triumphum consules meruerunt duxeruntque; in-
signiore tamen P. Sempronii gloriâ, quòd adversus
validiores hostium copias, periculoque & contentione
majore certaverat.

X. Res enim prodigiosa tum accidit, ut, instructâ
utrimque acie, sub ipsâ committendi prælii tempus,
terra subito moveret. Sed consul aptâ tempori ora-
tione terribiles militum animos confirmavit: *haud minùs
hostes religione non necessariâ perturbatos detritans, ejus-
que victoriam fore, qui excusso inani metu adversarium
sui non bene compotem prior invasisset.* Templo deinde
Telluri deæ voto, si populo Romano victoriam dedis-
set, impetum in hostes fecit. Neque hi segniùs exce-
pere certamen, cædesque tam atrox fuit, ut etiam vic-
toris exercitûs pars minor evasisse dicatur. Ab hoc
prælio, quum alia Picentium oppida, tum caput gentis
Asculum, situ murisque tutissimus locus, Sempronio se
dediderunt. Hujus deinceps exemplo Picentium omne
nomen imperata facere pollicitum, à senatu pacem ob-
tinuit. Jam Italiâ totâ, quâ Siculum Ioniumque
mare spectat, perdomitâ, soli restabant Sallentini, qui

ad extremas Italiæ oras colunt, quâ mare
Ante Cbr. Superum Ionio committitur. ad hos igitur
267.
U. C. 485. à Picentibus bellum, veluti contagione qua-
dam

dam pervasit, iisque, M. Atilio Regulo, L. Julio Libone, consulibus, indictum est.

XI. Crimini datum, quod Pyrrhum ex Epiro venientem portibus oppidisque suis recepissent. Ceterum commoditas portus Brundusini, qui eodem vento spirante & dimittere naves potest, & accipere, facilisque inde in Illyricum & Epirum trajectus, quodque opportunius videbatur ipsis Italiae finibus imperium terminare, veriores belli causae putabantur. Triumpharunt ex his ambo consules una die, quae fuit octava Kal. Februarias. Fuis acie Sallentinis, nobilissimum eo tractu oppidum Brundisium ceperant, aliaque prospere gesserant: adjuti, ut ferebant, à Pale pastorum dea, quae praemium victoriae petiisse ultro dicitur, ut aedes sibi Romae dedicaretur. Majori parte Sallentinorum ab his subacta, victoriam sequentis anni consules absolverunt. Numerius Fabius C. F. M. *Ante Chr.*
N. & D. Junius D. F. D. N. Pera fuere. *266.*
Ab his Umbri simul atque Sallentini in deditionem accepti. *U. C. 486.*

XII. Sic universa jam Italia perpacata, quae mari-
bus & amne Pado finitur, è vestigio per insulas propinquas, & aditam Ionio Adriaticoque pelago continentem, aliorum spe, aliorum formidine celebrari Romana magnitudo coepta est. Nam quibus studium erat per injurias vicinorum crescendi, suis consiliis impedimentum à Romano metuebant, aliis ex diverso praesidium istud adversus impotentiam adversariorum, tanquam divinitus oblatum, amplexantibus. Primi omnium Apolloniatae missis Romam legatis in amicitiam recipi petierunt. Urbs illa sexaginta stadiis à mari recedit, à Corinthiis & Corcyraeis condita, commodumque portum habet, quae proximus in Graeciam à Brundisio trajectus est. Illyricae Macedonicaeque circum gentes colunt. igitur inter potentes & cupidos libertatem suam aegre tuebatur. Ab senatu non tam civitatis ejus opes, quae tenues erant, quam spem futuri

& apertam ad majora occasionem reputante, perquam humaniter accepta est legatio. quo gravior mox vindicta fuit in quosdam ordinis senatorii juvenes, qui legatos ortâ contentione pulsaverant.

XIII. Q. enim Fabium neque magistratûs dignitas, ædilitatem enim gerebat, neque generis amplitudo tutata est, quin Apolloniatis ob eam noxam dederetur. Deditus est etiam Cn. Apronius itidem ædilis, ejusdemque culpæ reus. Hos igitur per feciales legatis Apolloniatarum tradi, quæstoremque cum his Brundisium ire senatus censuit, ne quid in itinere legatis à deditorum propinquis amicisve noceretur. Magnum sanè fidei publicæ documentum, sed non inferius prudentiæ. quum enim opinione justitiæ nationum exterarum animos ad amicitiam suam attrahere desiderarent, magnopere intererat, injurias eorum, qui primi ad societatem jungendam venissent, quàm accuratissimè vindicari. neque enim quidquam destinatis eorum tam inimicum fieri potuisset, quàm si commissum esset, ut & Apolloniatis facti sui, & alios exempli pœniteret. atque ab hac utilitate receptum, constanterque sequutis etiam temporibus servatum est, ut qui legatos civitatis liberæ pulsavissent, iis quorum erant legati, dederentur. Ceterùm Apolloniatis deditis in suum oppidum adductis, plus se commodi ex humanitate quàm ex vindicta consequuturos prudenter arbitrati, domum incolumes remiserunt. Hoc anno ab utroque consule, bini sunt triumphi ducti. D. Junius ante diem quintum Kal. Octobres, Numerius Fabius ante diem tertium Nonas ejusdem mensis de Sarfinatibus Umbrorum populo triumpharunt: iterum Kalend. Febr. Fabius, Nonis Junius, de Sallentinis & Messapiorum gente, quæ Sallentinos accolas auxiliis juverat.

XIV. Is finis eo tempore beliorum Italicorum fuit. nam quod anno sequente, Q. Fabio Gur-
Ante Chr. gite tertium, L. Mamilio Vitulo consuli-
 265.
L. C. 437. bus, ad Volturnum gestum est, non cum jus-

tis hostibus bellum, sed adversum scelestâ servitia pro
fociis ultio fuit. Etruscorum gens opulentissima, Volsi-
nii, fidem populi Romani contra servos quondam suos
implorabat. usi enim inepto consilio, sive quòd superi-
oribus bellis attritas vires ita recreari posse sperabant,
sive deliciis ipsi diffuentes, armorum laborem fugie-
bant, servis libertate & civitate donatis ea permiserunt.
Inde communicatis etiam honoribus in senatum legi,
magistratusque fieri cœperunt. Ita brevi oppressis ve-
teribus civibus, translataque in se republicâ datam à
dominis libertatem adversus ipsos insolentissimè exercu-
erunt. matronas honestas virginesque per vim constu-
prari: maritis parentibusque de injuria conquerentibus,
pro vindictâ legum contumelias & ludibria rependi;
arbitrio petulantissimorum nebulonum rapi, trahi, vexa-
ri omnia, Vulfiniis jam in morem venerat. Neve
prætereatur insigne monumentum, quem ad finem ser-
vilium animorum belluina impudentia possit procedere,
si nacta potentiam fuerit, lege latâ sanxerunt *uti liber-
tinis in patronorum filias ac uxores stupri jus esset; flo-
remque virginis ingenuo nupturæ primùm aliquis ex suo
ordine delibaret.*

XV. Vulfinienses igitur veteres, quum neque ferre
diutius miseras istas, neque propulsare viribus suis
possent, consilio clam inter se habito, legatos Romam
mittere decreverunt. Ii secretis precibus impetrato uti
privatis in ædibus senatus cogeretur, (perniciem enim
sibi, si res emanasset, impendentem prospiciebant) ora-
tione flebili calamitates urbis suæ exposuerunt. quâ moti
Patres, opem miseris ad recuperanda pristina jura pro-
miserunt. Sed hæc quum acta secretò putarentur, iis
qui fuerant accusati per Samnitem quemdam indicata
sunt. Is, quum in ædibus ubi senatus convenerat,
hospes domini ægrotaret, per oblivionem eo in loco
relictus exceperat dicta prodideratque. Quæstiones
igitur de legatis Româ reversis habitæ sunt; comper-
toque

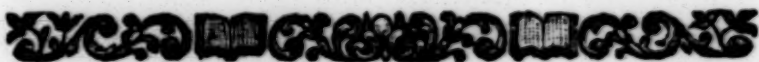
toque negotio, & ipsi, & principes alii civitatis crudeliter interfecti.

XVI. Eo justior inferendi belli causa visa: missusque cum exercitu Q. Fabius consul occurrere ausos in fugam vertit, magnumque fugientium numerum cecidit: ceteros qui intra munimenta se receperant, actis operibus oppugnare instituit. Sed illis non segniter resistentibus, quum levia, ut solet, certamina crebro fierent, consul, dum incautiùs inter tela versatur, vulnus accepit, & in ejus deinde curatione decessit. Obsessi, casu eo cognito, eruptionem summis viribus fecere, sperantes exercitum interitu ducis turbatum, si subito invaderetur, à mœnibus submoveri posse. verumtamen eventus prælii contrà dedit. excepti ferociter à militibus Romanis, & in urbem iterum cum clade compulsi sunt. Huic ego pugnae Decium Murem præfuisse crediderim. hic enim legatus esse Fabio, & post necem ejus, donec successor veniret, bellum administrare potuit. atque inde esse reor, quòd apud negligentiores historicos, Vulfiniensis belli coepti finitque titulus Decio Muri adscriptus est.

XVII. Censores eo anno creati Cn. Cornelius L. F. Cn. N. Blasio, & C. Marcius, qui quum antea quoque censuram gessisset, in hoc honore Censorinus appellatus est. Memorabilis hujus Marcii moderatio fuit, qui acceptâ potestate, quam non ambiverat, populum ad concionem vocatum gravissimâ oratione increpuit, *quòd magistratum illum bis eidem mandavisset, cujus tempora, non aliam ob causam, quàm quia nimia potestas ejus esset, coarctanda sibi majores judicassent.* inde profecta lex est, quâ cautum ne quis censor iterum fieret. Eodem anno quæstorum numerus ampliatus est. Quatuor hætenus suffecerant: urbani duo: totidem ad bellum exeuntibus consulibus adjungebantur. sed proximis aliquot annis, auctâ majorem in modum republicâ, vectigalibusque ac portoriis multis accedentibus, duplicari numerum istum necesse fuit.

XVIII.

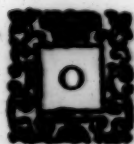
XVIII. Appius deinde Claudius, qui in magistratu Caudex cognominatus est, & M. Fulvius Flaccus consules sequuntur: annus *Ante Chr.*
 264.
U. C. 433.
 coepto primùm adversùs Pœnos in Sicilia bello memorabilis. tum enim inter duas potentissimas civitates inimicitiae primùm erupere, quæ multos post annos, illatasque & acceptas horrendas clades, non nisi alterius excidio finiri potuerunt. Sed priùs de Carthagine quædam altiùs repetenda sunt, quàm ad bellorum istorum expositionem accedamus. erunt enim his in rebus enarrandis multa intellectu judicatuque difficiliora, nisi primùm origo urbis & incrementa cognoscantur.

LIB. XVI. LIVIANI

E P I T O M E.

I, &c.

RIGO Carthaginiensium & primordia urbis referuntur: XX. contra quos & Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus. XXXIV, XXXV. Quum de ea re inter suadentes ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset, transgressisque tum primùm mare equitibus Romanis adversus Hieronem sapius bene pugnatum. XLIV, XLV. Petenti pax data est. XL. Lustrum à censoribus conditum. censa sunt civium capita ducenta nonaginta duo millia, ducenta viginti quatuor. XLII. Decimus Junius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. XLVIII. Colonia Æsernia deducta est. Res præterea contra Pœnos & XXXIX. Vulsinius prospere gestas continet.

I. CAR-

I. ARTHAGINEM à Tyriis Phœnicibus conditam esse, præter veteris historiæ fidem, etiam perpetuâ civitatum istarum, donec floruerunt, amicitia, præterea linguæ nunc quoque manentis manifestâ similitudine, certum atque testatum est. Ex ea gente ferunt Elisam, quæ & Dido cognominata est, filiam Agenoris Belo geniti, quod Pygmalionem iisdem parentibus ortum, ob injustam mariti sui Sichæi cædem, odisset, patriâ profugam, eum Africæ sinum peninsulamque in qua post condita Carthago fuit, tenuisse: parvis admodum rei tantæ initiis, ac potentiæ, quæ deinceps consequuta est, spem nullam ostendantibus. Quippe non plus terræ ab incolis emisse Elisa creditur, quàm corio bovis amplecti posset. hoc in tenuissima lora dissecto majus aliquanto spatium, quàm venditores intelligebant peti, comprehendit; arcique struendæ suffecit locus, quam ex eo *Byrsam* appellatam putant. Inde multis commerciorum gratiâ cum advenis colendorum sedes juxta statuentibus, quum jam instar civitatis effectum esset, Afrique mansuetos homines & divites secum retinere cuperent, facilè assensu sunt venientibus ab Utica legatis, qui suo exemplo (nam & Utica colonia Tyrionum erat) ad condendam iis locis urbem hortabantur. Ita convenit, ut Afri sedem oppidi Phœnicibus concederent: hi annum eo nomine vestigal penderent Afris. Operi perfecto Elisa linguâ suâ nomen imposuit *Carthadas*, quod urbem novam significat: Græci Carchedona, Romani aberrante, ut fit, pronuntiatione Carthaginem vocaverunt. Ea quum & vicinos faventes, & populum industrium, &, quod maximum est, sapientem reginam haberet, admirandis incrementis brevi convaluit. Hæc ante Romanam urbem conditam anno
circiter

circiter septuagesimo aetate videntur: nam inter auctores, ut in re tam antiqua, parum convenit.

II. Sed Elifae quemadmodum vita casuum varietate nobilis, sic etiam memoranda mors fuit. Iarbas Africanæ cujusdam gentis regulus nuptias ejus ambibat, ni assequeretur, bellum minitans. sed illa castitate insigni, & mariti prioris amore, nuptias averfabatur: bellum rebus adhuc nascentibus & teneris exitiosum fore intellegebat. Igitur tempore ad deliberandum sumpto, quasi tandem vicisset animum, & ad nuptias Africanas adduxisset; in extrema tum urbis parte rogum exstrui jussit, priusquam novum matrimonium ingrederetur, Sichæo suo inferias daturam præferens. tum hostiis multis immolatis, ad ultimum ipsa conscendit pyram, & gladio quem secum attulerat sibi mortem conscivit; caritate viri & civium propriæ incolumitatis curam superante. Retulerunt Carthaginenses quam potuere gratiam; & admiratione virtutum ejus, donec respublica salva fuit, pro dea venerati sunt. ædes in loco ubi vitam exuerat structa: ipsa *Dido* (sic sermone suo viraginem Pœni vocant) appellata.

III. Quum deinde nemo unus successione regni post Elifam dignus haberetur, mixtâ optimatum & populi potestate gubernari civitas cœpit. Regia tamen appellatio manebat: sed ii Lacedæmoniis regibus similes erant, nisi quòd nulli certæ domui addictus honos, ut quisque nobilium divitiis & virtute ceteros anteibat, mandabatur. hi foris bellorum administrationem habebant; unde *prætores* atque *dictatores* à Romanis, potestatem eorum cum sua republica comparantibus, appellari solent: domi principes consilii publici erant: cum eo de negotiis civitatis statuebant: de majoribus rebus referebatur ad populum; ejus judicium in dissensu regum atque senatorum valebat. eidem jus erat etiam adversus placita regibus & consilio sciscendi, si fortè contra rempublicam esse (id autem licebat cuivis con-
guere)

guere) viderentur. quæ nimia populi potestas, quum assentatorum studiis, ut fieri amat, in immensum auge-
retur, sequentibus temporibus Carthaginiensium rebus
vehementer nocuit. In senatu porro seniores triginta
quasi sanctius consilium erat: & horum in ordine uni-
verso plurima vis. Decoris publici disciplinæque custodi-
am censoriâ potestate præfectus morum exercebat.

IV. Successu temporum, majoribus jam populi Car-
thaginiensis opibus, plures ad bellum imperatores deli-
gi cœperunt. Ex quibus præcipuæ virtutis & felicitatis
Mago, quum duos filios suis artibus instructos reli-
quisset, atque easdem illi quoque numerosiori jam so-
boli veluti per manus traderent, evenit, ut ejus familiæ
nimia potentia novis remediis coercenda videretur:
creatique centumviri, penes quos de ipsis quoque duci-
bus judicia forent; formidabilis potestas, vel amplitu-
dine juris, vel diuturnitate temporis, perpetui enim
erant: quum jam reges ipsi non in perpetuum, neque
longum adeo ad tempus, sed annui crearentur: quos
domi frequentius *Suffetes*, id est iudices, nominabant,
consulibus Romanorum similes. Sed centumviros in-
solentiùs se gerentes lex Annibalis in ordinem coëgit
sancito, *ut in singulos annos iudices legerentur, neu quis
biennium continuum judex esset.*

V. Sacra maximè Tyro adveſta colebant, quædam
etiam post adsumpta. Junonis cultus præcipuus: ne-
que levis Æſculapii, cui magnificum templum in ipsa
arce struxerunt. Apollinis etiam locuples ædes fuit,
laminis aureis tecta cum celebri simulacro, quod exciſâ
Carthagine Romani aveſtum juxta Circum maximum
collocaverunt. Ad Herculem verò Tyrium quotannis
magnâ curâ delectam navem, cum decimis annuorum
proventuum, aut partarum bello manubiarum, mitte-
bant. Ab iisdem conditoribus suis, alium etiâ ritum
horrendæ religionis hauserant, ut Saturno, quem ipsi
Belum vocant, quotannis victimâ humanâ facerent:
cujus

cujus immanitatis reliquiae ne cum ipsa quidem urbe tolli penitus abolerique potuerunt.

VI. Ceteros civitatis morès plerumque commerciorum utilitas moderabatur: quibus gens naturâ & majorum instituto deditissima, prudens imprudens omnes suas rationes consiliaque accommodabat. Hinc inevitabili malo, divitiarum admiratio honosque comitia corrumpit magistratuum: virtutem pecuniae subjectam debilitavit: populum inflammavit opum cupiditate, fraudumque & mendaciorum servili consuetudine infecit: remque publicam harum rerum se studio totam tradere compulit. Inde enim processit, ut neque fidei multum in Punicis foederibus, & virium publicarum longè maxima pars in classibus esset; pedestris militia, robur atque firmamentum omnis imperii, nullo, equestris modico in honore usuque: quoties terrâ bellandum, mercenariis copiis res gereretur; quarum neque caritas ulla in rempublicam, & fides venalis, & discordia molesta, & conspiratio terribilis esset: adeo capitali errore, ut non alius hostis, ante ultimum exscidium, rem Punicam tam prope ad extremam desperationem adduxerit. Neque minor ex eo malorum seges, quòd qui in magistratibus & in curationibus erant, mutuâ dissimulatione peculatum impune exercebant: ut sic quoque minùs mirandum esse videatur, si bello inter has civitates exorto superiores Romani fuerunt, quorum senatores duris temporibus suam pecuniam in publicum conferebant, quum Carthaginienses rempublicam haberent quaestui.

VII. Sed hæc vitia cum ipsa urbe adoleverunt. quare primùm quidem, ut infirma & modica, non ægre tolerabantur: post aliquamdiu sustinere potuit imperii magnitudo, & quidam singulari virtute duces, quorum maximè operâ, quidquid felicitatis Carthago habuit, comparatum stabilitumque comperio. Sed ab initio quidem adversùs Afros vestigal pro solo urbis reposcentes dimicatum est: idque jus non nisi repeti-
tis

tis bellis extortum. inde prolatum etiam imperium: Africaeque pars cultissima sub ditionem populi Carthaginienſis redacta. In Sardiniam autem, deinde Siciliam, ut trajiceretur, maris opportunitas, & illius insulae rudis ad resistendum barbaries, hujus ob discordias perpetuas potentiorum injuriis exposita pulchritudo invitavit. In Corsicam ex Sardinia facilis transitus, & insulae non opulentissimae promptior occupatio fuit. At in Sicilia diutissime variâ fortunâ dimicatum est: maximasque & victorias ex bellis, & clades, Pœni tetulerunt.

VIII. Et Amilcar quidem Hannonis filius, quum trecenta hominum millia in Siciliam deportasset, à Gelone victus, interiit. quâ calamitate perculsi Carthaginienſes abstinuere Siciliâ, donec ab Ægestanis, quos Selinuntii premebant, exorati, Annibalem Amilcaris filio Gescone natum emiserunt. is Selinunte ac Himerâ excisis, magnam iterum potentiam Pœnis in Sicilia comparavit. Imilco Leptinem Dionysii majoris fratrem ducemque in Siculo mari vicit, navesque cepit aut depreſſit centum, virorum interfecit plusquam viginti millia: multas Siciliae civitates obtinuit: partem quoque Syracusarum cepit. sed orta repentè pestilentia, toto ferme absumpto exercitu, cum paucis eum Carthaginem redire compulſit. Neque tamen spem Siciliae occupandae abjecerunt Pœni. sed paucis post annis cum alia classe Hannonem adversus Dionysium bellare jusserunt. Postea Magonem ab Iceta vocatum, & in ipsa jam Syracusana urbe castra cum peditum sexaginta millibus habentem Timoleon ejecit. Mox Annibalem & Amilcarem septuaginta millia militum adducentes, idem Timoleon pugnam magnâ vicit, castrisque exiit.

IX. Sed haud temere velocior iis ullo bello majoris conversio fortunae, quàm adversus Agathoclem, fuit: qui victus in Sicilia, obsessus Syracusis nullâ evidente spe salutis, ultro transduxit in Africam bellum,
Car.

Carthaginiensesque multis præliis victos, desciscientibus passim Libybus, in maximum periculum metumque conjecit: domum deinde reversus, Siciliâ totâ expulit, donec mors regis, & ex ea turbæ, spem iterum occasionemque repetendæ possessionis aperuerunt. Exinde, ut diximus, vario Marte cum Pyrrho bellavere, ad extremum superiores. Interim etiam in Hispania civitates quædam stipendiariæ factæ, quum Gaditanis opem adversus accolas petentibus, cognato populo (nam & Gades Tyrii condiderant) auxilium Carthagine missum, vicinas aliquot Hispaniæ regiones Punici juris fecit. Is ferme Carthaginis status erat, quo tempore bellum adversus Romanos sumpserunt.

X. Siciliam verò, quâ Punicæ ditioni subjecta non erat, majori ex parte Syracusani, & rex eorum Hiero possidebat: reliqua Mamertinorum armis tenebantur. Ii donec Romanorum qui Rhegium occupaverant societate uti potuere, sua defendisse non contenti, etiam Punicos Syracusanosque fines incurfabant: denique oppida Siciliæ multa, quò vastationem agrorum & alia incommoda redimerent, vectigal pendere coegerunt. sed expugnatâ urbe Rheginâ, defectoribusque supplicio affectis, nudati hoc subsidio Mamertini priores opes tueri nequiverunt: & amissis ferme quæ extra Messanam tenuerant, de urbe ipsa cum Hierone Syracusano dimicabant. De quo rege, quoniam ipse quoque temporibus iisdem hostis populi Romani, mox per annos sanè multos socius & amicus fidelissimus, & ingens ad res constituendas momentum fuit, paulo copiosius exponendum puto. nam & in eo rara felicitas, & magna virtus, & prudentia vis eximia fuit: eaque tempestate Syracusanorum opes & floruerunt cum Hierone, & conciderunt.

XI. Hic igitur nullo neque divitiarum, neque gloriæ à majoribus relictæ, neque alio aliquo tali præsidio adjutus, omnem fortunam suam sibi debuit: non ut plerique ad magnam potentiam ex tenui loco crimi-

mina-

minationibus meliorum, aut nece fugâve adversantium provectus, sed modestiâ & in parandis opibus, & in habendis, singulari: rectè conjiciens, nullum esse regnum stabilius, quàm quod ita exercetur, ut magis hoc timeant amittere quibus imperatur, quàm qui imperat. Itaque quum annos quatuor & quinquaginta præfuisset, idque iis temporibus quibus collisæ duæ potentissimæ civitates de principatu terrarum summâ contentione pugnabant, ipse nullo foris bello, si primos annos excipias, nullis domi insidiis petitus, nonagenario major, quum ad eam ætatem, certo temperantiæ argumentò, sensus integros corpusque firmum pertulisset, obiit: non suis modò carus, sed etiam apud Romanos pariter Græcosque magnâ famâ. Quem & principatum deponere sæpe volentem cives sui publicè prohibuerunt: & filius Gelon, qui natus annos plus quinquaginta ante Hieronem decessit, rarâ inter mortales moderatione, regno quàm patre carere perpetuò maluit, eumque ad extremum usque vitæ tempus constanti fide atque pietate percoluit.

XII. Is igitur Hieron ab Hierocle genitore, qui stirpem suam ad Gelonem veterem Siciliæ tyrannum referebat, expositus est: quòd virum nobilem susceptam ex ancilla prolem pudebat tollere. sed omni humanâ ope destitutum apes, in os jacentis ingesto melle, per complures dies aluerunt. Eo prodigio, responsifque aruspicum, qui regiam puero potentiam portendi confirmabant, permotus Hierocles, infantem recolligit, agnoscit, & in spem futuræ magnitudinis diligenter instituendum curat. tum igitur inter æquales discenti, à lupo in turba puerorum repente conspecto tabulam ablatam esse aiunt; & mox militiæ tirocinium auspicanti aquilam in clypeo, noctuam in hasta consedissee. consilii viriumque indicium id fuisse creditum est, summique, ob regiam alitem, fastigii.

XIII. Sed certiora signa mox ipse dedit, formâ & robore corporis eximio: verum ingenii, temperantiæ, comitatis, justitiæ, moderationis nomine clarior atque illustrior. Sæpe in acie, sæpe adversum provocantes singulari certamine congressus, semper victor, à Pyrrho multis militaribus donis virtutis causâ donatus est: cujus postea ex genere Gelon Hieronis filius Nereidem in matrimonio habuit. Pyrrho ex Sicilia fugato, quum inter Syracusanum exercitum & urbanos, solenni temporum istorum morbo, iterum orta esset dissensio in castris circa Merganam Artemidorus & Hiero militaribus suffragiis duces creati, consiliis Hieronis, & amicorum ejus operâ, clam intromissis militibus urbem in potestatem redegerunt. Ibi Hiero excelsum se virum & quanticumque imperii capacem ostendit. nam ex diversis partibus occidit aut ejecit neminem; sed clementiâ, moderamine, rectisque consiliis ita composuit motus, ut non minoribus studiis eorum adversus quos venerat, quàm à quibus adductus fuerat, prætor Syracusis crearetur.

XIV. Hic verò reipublicæ curam ut suæ toto animo complexus, quum à longo jam tempore vitium istud in Sicilia inolevisse cerneret, ut quoties magistratus copias eduxissent, vel in exercitu turbaretur aliquid, vel domi novarum rerum motus orirentur, circumspicere aliquem cœpit cui res urbanas tutò crederet, si quando ipse ad bellum exire cogeretur. Uxorem igitur duxit filiam Leptinis, qui magnâ inter cives auctoritate, vir etiam cumprimis honestus fideique tenax habebatur. Ita provisus domesticis rebus, adversus mercenariorum insolentiam remedium necessarium magis quàm usquequaque laudabile commentus est. nam educto contra Mamertinos exercitu, quum illi juxta Centuripas occurrissent, aciem ad Cyamorum amnem hoc dolo instruxit, ut inter cives mercenariosque intervallo relicto, hos committere prælium juberet, tanquam ipse cum urbanis signis aliâ
parte

parte impeditum & districtum hostem invasurus. ita conductitii majore Mamertinorum numero circumventi cadunt: ipse, dum horum cæde distinentur hostes otiosè tutoque Syracusanas copias in urbem reducit.

XV. Ad hunc modum repurgato, quidquid in exercitu ægrum, & ad seditiones pronum fuerat, urbanum militem studiosè exercet: novas mercenariorum copias conducit: atque ita benevolentiam multorum comparatâ, remoto laudacissimo quoque, reliquis adversus armatum & intentum mutire non ausis, principatum arbitrato suo administrat. Interea Mamertini recenti victoriâ ferociore, contemptim atque temere Syracusanorum fines populabantur. Adversus hos Hiero jam civibus & militi fidens incunctanter egressus, ad ipsam hostium urbem, dimissis passim globis ferè evacuat, castra posuit. cujus intellectu discrimine Mamertini ad ferendam suis opem expedito cum agmine impigre accurrerunt. Hiero motis ex agro Mamertino castris Mylas urbem, & in ea milites mille quingentos capit: inde castellis aliquot aliis raptim potitus, Ameselum procedit, medio inter Agyrium & Centuripas loco situm. Id quoque, licet munitionibus & præsidio firmum esset, expugnatum diruit: præfidiarios in fidem acceptos sibi militare cogit: agrum Ameselanum Centuripinis Agyrinisque dividit.

XVI. Hoc successu rerum alacrior denuo in fines Mamertinorum irruit: Alesum oppidum deditione capit: Abacænicos atque Tyndaritas ipsorum voluntate adjungit. sic ab utroque mari proximis Messanæ urbibus Hieroni parentibus, (nam ad Etruscum mare Tyndaritani habitant, Siculum Tauromenii accolunt, & ipsi Syracusanorum eo tempore socii) Mamertini in arctum coacti, Cio quodam prætore copias opponunt hosti, ad Longanum amnem in Mylæo campo castra habenti. Pugnâ commissâ, quum dubio Martercer-
taetur

taretur, subito in latera Mamertinorum recens impasta cohors, haud dubiam Hieroni victoriam tradidit. nam ante prælium Hiero ducentos Messeniorum exsules, fortitudine & Mamertinorum odio præstantes viros, additis de suo exercitu delectorum quadringentis, vicinum collem, cui *Thorax* nomen est, circumire, hostemque incautum improvise incursum turbare jusserrat. ii mandata gnaviter exsequuti effecerunt, ut universus Mamertinorum exercitus interneccione caderetur.

XVII. Cios re desperatâ jam nihil aliud quàm mortem mereri manu cupiens, multis vulneribus affectus capitur, & in hostium castra deductus, fidem extorum aruspicumque prædictionem, alio quàm speraverat eventu, comprobat. Nam ante pugnam immolanti vates inspectis extis promiserant, *fore ut in castris hostilibus permoraretur*. id ille in spem victoriæ trahens, serò se ambiguâ prædictionis interpretatione deceptum agnovit. Hac ægritudine confectus, quum postridie inter equos captivos eum videret, quo filius in prælio usus fuerat, hunc etiam occubuisse conjectans, fasciis fomentisque vulnerum revulsis spiritum indignantem effudit. Mamertinos clade compertâ desperantes, jamque victori cum insulis supplicum occursuros, ex inopinato fortuna servavit.

XVIII. Fortè sub idem tempus Annibal Carthaginensium prætor in Liparæorum agebat insulis, quæ Siciliæ adjacent. is auditâ Hieronis victoriâ, metuens ne Mamertinis penitus excisis Syracusana potentia Carthagini gravis & intoleranda fieret, specie gratulantis ad Hieronem ocus venit: eumque moratus ne statim ad Messanam duceret, urbem ingressus est prior, Mamertinosque deditionem facere volentes non modò verbis ad spem retinendæ libertatis revocavit, sed etiam præsidium suorum militum introduxit. Hiero astutiâ Pœni se delusum intelligens, quum ad obsidionem jam difficiliorem futuram haud satis

24 FREINSHEMII SUPPLEM.

haud satis paratus esset, Syracusas rediit: exceptusque magnâ omnium lætitiâ, & ab universis copiis rex acclamatus, postea quoque nomen istud civium externorumque consensu retinuit.

XIX. Hierone digresso, Mamertini, quum fiduciam paulisper resumpsissent, de rebus præsentibus deliberantes, duas in factiones scindebantur. Alii non esse dubitandum autumabant, quin Carthaginiensium tutelæ se permetterent: quum hoc non modò plures ob causas conducibile, sed etiam, admissò jam præsidio, necessitati proximum videretur. Contradicebatur, non minùs infensos Mamertinis Pænos quàm Hieronem fuisse: neque dubitandum quin illi non benevolentiam, sed cupidine dominandi Messanam defendere statuerint. A multis jam ætatibus eos imperium affectare Siciliæ, non exercituum, non classium damno, ne suarum quidem rerum metu & Africis bellis, ab improba spe deterritos. His igitur si se committant, classem validam, & ipsius Siciliæ pleramque partem jam obtinentibus, sine exceptione ulla servituros esse. minimè igitur expedire vocari auxilio Carthaginienses, populum impotentem, infidum, graviusque jugum impositurum, quàm à Syracusanis timuissent. Præsidium Punicum, si eo tantum consilio venisset, ne in manus Hieronis Mamertina civitas incideret, re jam perfectâ dimitti bona cum gratia posse: si qua verò clandestina subesset molitio, etiam intentiore studio ancipitis amicitie fallacis præveniri oportere. Romanos igitur potiùs implorarent, armis invictos, fide præstantes, neque, causam retinendæ sub sua ditione Messanæ, neque facultatem habituros; quibus in Sicilia ne vestigium quidem soli, neque navalium rerum ulus usus, aut adeo cura esset. hos satis habituros, si Carthaginiensibus & Hieroni Messanâ urbe tanquam obice quodam & freno cupiditatis objectâ, securam ab his Italiam retinere possint. Perseverarent igitur Romanorum potiùs fidem, quàm cujusquam alterius gentis experiri. Neque honestè ipsos & parum opportunè priora consilia muturos

uros esse, missis jam legatis, & auxilii spe impetratâ.

XX. Quippe ante postremum cum Hierone prælium, diffidere jam rebus suis incipientes Mamertini Romanorum opem, uti consanguineorum, imploraverant: & consulibus belli gerendi cupiditate plebem incitantibus, populus auxilium ferri Mamertinis jusserat, sed senatus auctor fieri pudore cunctabatur. qui enim modò suos ob Rhegium per scelus captum severo supplicio affecerant, ii, si jam Mamertinis pari perfidiâ Messanâ potitis opitularentur, destrui videbant gloriam justitiæ ac fidei quam priore facto latè quæfivissent. Ceterum clade Mamertinorum mox auditâ, quum jam dubium esse non posset, quin relicti à Romanis, Pœnorum opes respecturi essent, prævaluit sententia juvandos esse censentium. nam & in senatu plures eodè inclinare cœperant, prospicientes, ni fieret, Messanam statim, paulo post ceteram Siciliam totam Carthaginiensium fore. quod si evenisset, populum Romanum cum Pœno de Italiæ possessione certaturum.

XXI. Nam istud periculum inevitabile, tum cupiditas imperii potentibus insita, tum ipse locorum situs efficiebat. Quippe Italiam à Liguribus & Venetis inter duo maria longo tractu procedentem, quâ Bruttiorum ager est, à contactu Siciliæ tenue fretum dividit. neque dubitatur continentes olim has regiones fuisse; mox intercurrentibus aquis diremptas, sive humiliora eâ parte loca mare acceperunt, sive major aliqua vis terræ motûs aut incumbentium undarum angustias Isthmi perrupit: à quo eventu *Rhegium* nominatum putant. tali enim aliquo vocabulo, quæ rupta sunt, à Græcis appellantur. Itaque primos Siciliæ cultores ex Italia venisse credibile est; etiam ipso nomine confirmante conjecturam. Messanam enim ex adverso litoris Italici sitam civitatem Opici condidisse

traduntur: quam, quia in sinu falcis referente figuram est posita, *Siciliam*, credo, appellarunt; quod advenientes postea Græci *Zanclen* sunt interpretati, utrâque illâ voce diversos apud populos falcem significante. inde, ut solet, toti insulæ hæc appellatio hæsit, ut ipsa quoque & *Zancle*, & à pluribus *Sicilia* vocaretur.

XXII. Insula vero ista quum magnitudine, tum etiam fertilitate omnes, quæ in Mediterraneo mari sunt, longè antecellit: olei, vini, frumenti optimi supra fidem ferax: populo frequens, multisque & maximis urbibus ad miraculum exulta: portuum autem sitûsque totius commoditate vix alius magnum imperium constituere cupientibus æquè idoneus locus est. Nam Italiz conjuncta ex diversa parte Africam respicit; alio ex latere Sardiniam: ab Oriente Peloponnesum & Græciam Ionio mari discretas habet: quaquaversum navigatione brevi, & ad emittendas accipien- dasque classes facillimâ. Neque dubium est cupiditatem hac insulâ potiundi, quàm eodem tempore & Romanus populus, & Carthaginienſis affectabat, causam bello dedisse, licet alia dicerentur. nam Romani Tarentinos contra sœdus adjutos arguebant: Pœni societatem cum Hierone, ut adversùs se initam, criminabantur.

XXIII. Ceterùm eo jam potentiz civitas utraque pervenerat, ut evitari non potuerit, quin aliquando quacun- que de causa colliderentur. Quemadmodum enim arbores non magno intervallo consistæ, aliquàm quidem diu non impediunt invicem magnopere; auctæ verò, alimentum atque succum mutuò intercipiunt; quum grandiores fieri cœpere, radicibus & ramis commissæ atteruntur: ita surgentibus imperiis vix per naturam diutius fida manere potest concordia, quam donec extrito quod medium fuerat, conjunctis jam finibus concurrentia urgeant inter se trudentque, neque priorem intra modum standi impetrabili voluntate, neque libero, nisi remotis obsistentibus, ad majorem amplitudinem pro- cursu.

curfu. Accedebat ad has causas in utraque civitate magna plebis & potentia, & suscipiendi bellum cupiditas. Nam in Carthaginiensi republica vulgus valebat plurimum: quod auctis civitatis opibus, variis & ipsum commodis locupletari solitum, quæritus dulcedine bella ex bellis feri non invitum patiebatur. Neque multum diversa conditio Romanæ multitudinis erat; quæ damna rei familiaris, superiori bello illata, Siculo divitiis facile reparari posse sperans, pro jure nuper Patribus extorto, sententiam bellum suadentium plebiscito confirmavit.

XXIV. Quo armatus consul Appius, quum alioquin victis antiquæ sectæ viris major senatus pars assensu esset, sine mora C. Claudium tribunum militum cum paucis navibus præmittens, observare occasionem, & si qua obvenisset, in Siciliam transire jussit. Ille quum Rhegium venisset, in casum dare triremes non ausus, quod longè majori Pœnorum classe fretum obsidebatur, piscatoriâ navi consensâ Messanam vectus est. ibi cum Mamertinis, ita ut præsens usus postulabat, colloquutus, quum Pœnis reclamantibus parum proficeret, infecto negotio rediit. Sed paulo post cognito Messanæ discordiam esse, multis Romanos advocandos esse negantibus, magnâ parte Carthaginiense præsidium haudquaquam æquis oculis aspiciente, rursus transmissio freti, quum alia temporis apta differuit, tum hoc maximè interjecit, *se non nisi ad liberandam civitatem venisse: hoc ubi perfecisset, è vestigio discessurum esse.*

XXV. Quum ad hæc Pœni responderent, *non esse Romanis laborem ullum suscipiendum in liberanda civitate, quæ sui juris esset: jam beneficio Carthaginiensium provisum, ne Mamertini servire Syracusanis cogerentur: faceretur igitur Romanus, aut, si quam aliam justam haberet causam cur esset Messanæ, exponeret:* negavit Claudius liberam videri civitatem, in qua præsidium alienæ gentis, non sponte oppidanorum ageret. Ad ea quum responderet nemo, Pœnis præ superbia, Mamertinis

tinis metu tacentibus, vir vaser & promptus. *Apparet, inquit, ex hoc ipso silentio vestro Carthaginensium causam injustam, & Mamertinos libertatis avidos esse. nam, ni ita foret, & illi de jure suo differere non gravarentur, & isti, nullâ, si cum Carthaginensibus sentirent, dissimulandi causâ, palam & apertè institutum illorum approbarent.* Ad hæc verba fremitu Mamertinorum orto, multisque orationem illam ut veram & intimis sensibus suis congruentem laudantibus, satis in præsentia promotum esse putans Romanus, quòd habitus tamen animorum exploravisset, Rhegium regressus est.

XXVI. Neque multo post adornatis quas habebat triremibus tentavit transitum. sed Pœnorum præfectis & multitudine navium & in maritimis rebus solertiâ longè inferior, ad hæc fluctuum illorum violentiâ, quos orta subito tempestas præter solitum exasperaverat, repulsus, amissis aliquot triremibus, ceteris ægre servatis, in portum, unde exierat, rediit. Neque deterritus hoc incommodo, ut meliori aliâ opportunitate fortunam iterum experiri posset, naves reficiebat: quum ab Hannone (is Mamertino præsidio fretique custodiæ præerat) venerunt nuncii, quidquid triremium hominumve superiore certamine Pœni ceperant, adducentes. Cupiens enim foederum ruptorum infamiam Romanis impingere, consilium hoc amplexus erat Hanno, questusque possessi Carthaginensibus freti per vim tentatam navigationem esse, ad pacem & foedera majori deinceps curâ servanda provocabat. sed audito, Claudium nullas condiciones admittere, nisi Messanâ præsidium deduceretur, fretique trajectionem iterum moliri, exclamavit, *se verò non esse passurum, ut Romani vel manus in isto mari abluerent.*

XXVII. Neque tamen prohibere potuit, quin Claudius observatâ freti naturâ, captatoque tempore quum refluxum ejus etiam ortus commodè ventus adjuvaret, priusquam occurri posset, Siciliam teneret. Ibi Mamertinorum in portu repertorum coactâ concione, persuasit, ut Hannonem advocarent, tanquam de præsentis negotio

negotio cum eo deliberaturi. Hanno enim oppidanorum discordibus animis parum confusus, arcem cum suis occupaverat: neque concioni Mamertinorum se audebat credere. tamen veritus, ne hoc ipsum querelas eorum accenderet, si diffidere videretur, & per suam absentiam se Romanis protinus adjungerent, in colloquium venit. quo per disceptationes & jurgia diu extracto, ad ultimum injectæ à Romanis Hannoni manus sunt, isque in carcerem conditus, Mamertinis factum comprobantibus. Ita partim dolo, partim terrore circumventus, quum alia conditio nulla esset, arce Mamertinis redditâ, præsidium deducere coactus est.

XXVIII. Pœni re compertâ supra modum exacerbati, quum alioqui duces suos ob mala consilia quantumvis prospero eventu punire solerent, simul stultitiam Hannonis, simul ignaviam accusantes, in crucem miserum sustulerunt: & continuò navales terrestresque copias Messanam pergere præceperunt, alio Hannone, qui Annibalis erat filius, ad res gerendas in Siciliam missio. Ille coactis ad Lilybæum copiis Selinuntem progressus, castrisque ibi factis, pedestrem exercitum reliquit: ipse processit Agrigentum, & arce communita, populum Carthaginienfibus amicum, ad societatem armorum contra Romanos impulit. Hinc in castra reversum reppererunt ab Hierone legati, qui & ipse Romanorum in Siciliam transitu minimè lætus, hoc maximè opportunum tempus judicabat, quo conjunctis Punicis viribus, & ipsi & Messanam obtinentes barbari penitus ex insula exterminarentur.

XXIX. Itaque colloquio cum Carthaginienfi duce habito, quum utrique Messanæ occupandæ spe excidissent, facile adversus Romanum, utrorumque pari damno supervenientem, societatem instituerunt, ut Messanam communiter obsiderent, neque quemquam in Sicilia, nisi aut Syracusani, aut Punici juris, esse paterentur. ita Pœnus imperator, præmisso caduceatore, qui Romanos, si Carthaginienfium amici esse vellent,

relinquere Messanam, & intra præstitutum diem excedere Siciliâ juberet, totis viribus adversùs Mamertinos movit. Naves circa Pelorum stationem agere jussæ: pedester exercitus ad Cubilia, (*Eunas* Græci vocant) haud procul urbe Messana distitum locum, castra communivit. Venit & ex pacto cum Syracusano milite Hiero, & ab altera urbis parte, circum montem Chalcidicum nomine, consedit. ita urbs undique circumdata, neque terrâ, neque mari com meatum aut auxilia accipere tutò poterat. Sub idem tempus quum Punicus caduceator nihil à Messana pacati retulisset, Carthaginenses partim irâ, partim dissidentiâ permoti, omnes qui apud ipsos militabant Italici generis conductitios crudeliter occiderunt.

XXX. Quæ postquam Romæ comperta sunt, è vestigio cum valido exercitu profectus consul Appius Rhegium venit. inde præmissis qui cum Pœnis & Hierone de obsidione solvenda agerent, ipse fretum acri custodiâ septum sciens, sollicitus intentusque rationem minore cum periculo trajiciundi circumspiciebat. Legati consulis neque à Pœnis amicum responsum retulerunt, & ab Hierone accuratâ oratione sunt increpiti, qui commemoratis in populum Romanum officiis suis, *Ambigo, inquit, meamne vicem doleam magis, an vestram, Romani. nam ego quidem amicos aliquanto quàm existimaveram deteriores; vos autem opinionem justitiæ ac fidei, quâ apud omnes clari eratis, amisistis. Adversùs Mamertinos nulla vobis unquam societas aut amicitia fuit: fœdera cum Pœnis olim, mecum etiam nuper icistis.*

XXXI. Hæc in gratiam aliorum nihil ad vos attentium dissolvere cupientes, potestis dicere, quâ vel injuriâ nostrâ, vel merito Mamertinorum hoc faciatis? Sed quia Carthaginensibus quod pro se dicant, non deerit, illorum omissâ causâ, quæ me tangunt unum, in præsentia memorabo. Mamertini, boni populares vestri, quum apud Syracusanos, uti non ignoratis, stipendia fecissent, ut in Italiam redirent dimissi, Messanæ, postquam à miseris & credulis

credulis Messeniis tanquam amici & socii recepti sunt, facinus post hominum memoriam longè fœdissimum ediderunt, interemptis noctu hospitibus suis, eorumque bonis, uxoribus, liberis, & urbe ipsâ in potestate retentâ. Quod nisi vos ipsi etiam eodem quo ceteri mortales omnes sensu nefandum & intolerabile scelus esse judicavissetis, profectò in iis qui Mamertinorum imitatione idem in Rheginos ausi sunt, illud ipsum tam severè non fuissetis vindicaturi. Quâ igitur indignitate vos moti pœnas ab nefariis hominibus repetendas esse putavistis, eadem & ego moveor, ne Mamertinos impunitos pati possim: præsertim quum postea quoque latrociniiis per universam Siciliam exercendis, primi sceleris memoriam novis subinde facinoribus propemodum obruerint.

XXXII. *Nam, ut alia taceam, Camarina Gelæque urbes ab his excisæ quum in fide Syracusanorum essent, satis mihi graves causæ videntur, cur hominum importunissimorum nefariam audaciam justo pioque bello prosequamur. Quòd si verò tuendos vobis esse propterea simulatis, quòd eadem in Italia nati, quodammodo consanguinei vestri esse videantur, quanto justius fuit Rhegiensibus Italis parci, qui cives vestri fuerunt? Qua in urbe recuperanda quum ego vos auxiliis & commeatu juvarem, divinare debui futurum ut aliquando me non leviores ob causas Messanam obsidentem prohiberetis? Sed quid ego multis ago, Romani? Nam profectò si penes vos aliqua adhuc fidei famæque cura, si quis honesti intellectus, si denique pudor superest; dubitare non debeo, quin me tam justa tenentem arma vestris viribus adjuturi potius, quàm impedituri sitis. sin verò hæc vobis levia videri ceperunt, eventus quidem armorum incertus est; sed hoc longè certissimum, omnes ubique mortales apertissimè cognituros esse, non ullâ juris aut æqui specie, non ob acceptas injurias, quod ne ipsi quidem audetis prætexere, nullâ etiam Mamertinorum misericordiâ, sed solâ ambitione & nobilis insulæ vestro imperio adjungendæ improbâ cupidine, Romanos ad bellum nobis inferendum concitari.*

XXXIII. Quum renunciata ista essent, Appius olim animadverso, excubantibus in trajetibus validis classibus, sine manifesto periculo transfretari non posse, consilium inquit calliditatis & astutiae plenum. placere sibi negat Hieronem ab Romanis alienari: neque adversus ipsum decretum bellum esse, neque injustu populi suscipi posse. die igitur praedicta socios navales praestare esse jubet, ac navigia ad cursum instructa haberi, tanquam domum abnavigaturus. Sciebat autem multos ex Syracusanis atque etiam Punicis castris milites, per speciem negotiatorum, Rhegino in portu versari, per quos famam illam celeriter ad eos, quibus maxime persuasum hoc cuperet, perventuram esse judicabat. Sic igitur accidit, ut providerat. quippe quum die claro navibus conscensis juxta litus Italicum vela facere coepisset, Carthaginenses, quibus freti claudendi negotium datum fuerat, re statim per suos nuntiata, nullum jam hostilis transgressus periculum esse reliquum existimantes, transitum incustoditum dimisere, quod quemque ferebat animus dilapsi. Consul, qui futurum hoc conjectaverat, converso sub noctem cursu, cum omni classe, nemine per tenebras venientem observante, nedum prohibente, in Siciliam vectus est.

XXXIV. Audax id coeptum & periculosa alea plenum fuit: quum ignarus maris exercitus per freta, etiam si hostis & tenebrae abessent, suo ingenio metuenta, cum rudibus & imperite fabricatis navigiis noctu rueret: dignaque res visa, quae etiam novi cognominis monumento posteris innotesceret. quod enim caudicariis navibus multis in transvehendo milite usus esset, admiratione facti *Caudicem* istius aevi simplicitas appellavit. Haec enim rerum maritimarum adeo nullus Romanis usus fuerat, ut ad hoc tanti momenti negotium, neque testam navem, neque longam, ne lembum quidem unum haberent, sed triremibus quas Tarentini Locrique cum Eleatis & Neapolitanis commodato dederant, & actuariolis, quae quinquaginta remorum essent, uterentur.

XXXV.

XXXV. Ceterùm Appius, quum fortè non longè ab eo loco, ubi castra erant Syracusanorum, appulisset, cohortatus suos certamque victoriam ostentans, si tale nihil suspicantes opprimerent, protinus ad hostium oppugnanda castra pergit. Hiero subito tumultu excitus. & ipse contrà educit copias pro tempore instructas. fit aliquamdiu certamen acre: pelluntur Romani equites. sed legionibus fortissimè præstantibus vincitur Hiero, seque cum suis trepidus intra vallum recipit. Appius spoliari corporibus hostium jussis, Messanam intrat, Mamertinosque præsentia suâ ex timore magno recreatos spei melioris implet. Hiero victum se videns priusquam vidisset hostem, (sicut ipse postea confessus est) fretique transitum à Carthaginiensibus proditum suspicatus, quum ambiguâ mente multa secum agitarer, de summa rerum vereri cœpit: proximæque noctis silentio copias eduxit castris, & contento itinere Syracusas refugit.

XXXVI. Eo submoto Appius, quum terrore victoriæ recentis ad Pœnos quoque debellandos uti vellet, militibus ut citum tempori capiant imperat. deinde albescente jam die progressus, castra Pœnorum oppugnare instituit. Erant hæc loco satis tuto posita, & naturâ manumque diligenter permunita. hinc mare, inde profundæ paludes, in peninsulæ ferme speciem, ambabant. inter has angustum spatium, quo uno adiri poterat, ductus adversum irrupturos murus obsepiebat. Hic ubi vim fecissent Romani milites, neque locorum simul iniquitatem, & propugnantium multitudinem vincere possent, missilibus maximè, sicut in urbium oppugnatione solet, rem gerentibus Pœnis, irritò incepto desistere coacti recesserunt. Sæpe in bellis meliori fortunæ locum sors durior & adversi ab initio casus fecere: dum his affecti, consiliis animisque majoribus acceptum detrimentum sarcire student; hostes felicitatis opinione blandâ fascinati, neque satis adversum fortuita providentes, in temeritatem auferuntur.

XXXVII. Quod illo tempore Carthaginiensibus usque venit: qui repulsi hostem non contenti, tanquam fugientem eruptione ex castris factâ persequerentur, suæ virtuti, non munitioni locorum Romanos cedere existimantes. Itaque postquam ex angustiis quibus defensi fuerant processere, mutata cum loco fortuna prælii, magnusque eorum numerus cæsus est: reliqui ad castra, pars, ut cuique maximè promptum erat, in urbes circumjectas diffugere, neque deinceps, quamdiu Messanæ Claudius fuit, castris suis excedere sunt ausi. Consul etiam cum natura loci & difficultate situs iteratò pugnare minimè consultum arbitratus, quum tempus ibi frustra terere videret, præsidio Messanæ relicto in Syracusanorum sociorumque fines impressionem fecit: iisque impune vastatis, tantum concepit fiduciæ, ut jam ad ipsas Syracusas exercitum auderet admove. Variâ ibi fortunâ certatum est: semel etiam consul magno in periculo fuit; circumventusque foret, nisi maturè capto consilio misisset ad Hieronem, quasi de conditionibus pacis acturus. misit & ille certum hominem ex amicis, cum hoc cæpto colloquio, & de industria producto, sensim ex iniquo loco se subtraxit in tutum. Syracusani quoque sequuti, sermones de pace cum diversis Romanis instituerunt, conventumque foret, ni Hiero auctor fieri nolisset. His rebus gerendis major anni pars consumpta. tum Messanam rediit consul, & inde cohortibus aliquot relictis ad tuendos Mamertinos, cum ceteris Rhegium trajecit: mox Romam decessit ad triumphum, quem de Pœnis & rege Siciliæ Hierone, quod primus ille de transmarinis populis ageretur, magnâ omnium gratulatione duxit. Hoc initium Romanis tentandi maris, & hic successus cæptorum in Sicilia fuit.

XXXVIII. Ceterum & ista & sequentium temporum gesta scriptorum ambitione corrupta sunt: quum eorum præcipui, Philinus Agrigentinus, & ex Romanis Fabius Pictor, dum ille Carthaginiensium gloriæ, hic

hic domesticæ nimum studet, officium & fidem insuper habuerunt. Quorum levitatem meritò Polybius arguit. quippe quum etiam privatorum minimis in causis falso testimonio circumvenire quemlibet execrabile crimen habeatur, quanto scdiorc perfidiâ conditor historie principum atque populorum acta corrumpere censendus est? cui, neque mortalium commodorum quidquam, neque spiritus ipse pulchrâ veritate debebat esse antiquior; tanto minori spe veniæ, quod ne pretextum quidem mentiendi allegare idoneum ullum potest, cui, si libere quæ vera sciebat quacumque de causa non licuisset tradere, tacere certè licuisset.

XXXIX. Porro dum in Sicilia Claudius Hieronem & Pœnos vincit, obsidionem Volsinensium ad exitum deduxit alter consul M. Fulvius, qui homines adversùs vim desperatione validos, inopiâ rerum necessariarum & fame domuit. Facta deditione ingratum illud & insolens libertinorum vulgus cum cruciatu interemptum est: urbs etiam ipsa diruta: reliqui Volsinensium, & quod servorum fidem atque reverentiam erga dominos non exuerat, in attributas alibi sedes migraverunt. Hoc quoque bellum dignum triumpho visum est: eumque consul A. D. Kalendas Novembres tanquam de Volsinensibus egit.

XL. Iisdem consulibus à Cn. Cornelio, C. Marcio censoribus lustrum conditum: censa sunt civium capita ducenta nonaginta duo millia, ducenta viginti quatuor: numerus sanè magnus, & propemodum incredibilis, tot bellorum à primis ferme urbis initiis nunquam cessantium continua detrimenta, tot ex pestilentia morbi que sævissimis non minores bellicis strages cogitanti. Ceterùm aliis aliisque subinde populis in civitatem recipiendis, quod institutum à Romuli sapientia profectum posterì constanter tenuerunt, invicta nullisque cladibus superabilis effecta est respublica: quam nec à Pyrrho data damna, neque naufragia frequentia primo Punico bello, neque secundo Trasimenus & Cannæ potuerunt affligere.

affligere, quin ex incommodis suis identidem alacrior ferociorque resurgeret.

XLI. At in Græcia Lacedæmonii militari laude & ipsi percelebres, neque impares Romanæ virtuti, quoniam arcebant peregrinos, nec imperium quod pepererant, diu, neque libertatem suam semper tueri poterunt. sed quum Leuctricâ pugnâ mille non amplius Spartiatæ cecidissent, protinus potentia civitatis corrui. Iterum ad Sellasiam Lacedæmoniorum sex ferme desideratis millibus, statim amissa libertas est. Achæi verò ejusdem Peloponnesi incolæ vicinos omnes æquo jure complexi, pulcherrimam constituerunt rempublicam, & mansuram, nisi Romanam potentiam tum etiam longè latèque imperantem, insania paucorum in perniciem suam patriæque provocasset. Atqui tam diversus eventus instituta tam dissimilia necessariò sequutus est. Sicut enim naturæ congruit, corpus quod justum ad modum salubri cibo reficitur, robustius & longioris ævi esse, quàm si ingenito contentum succo extra se natum alimentum omne aspernaretur: ita florentiores fuere civitates, quæ suum efficere noverunt, quidquid usquam egregii erat, quàm quæ ineptâ quâdam arrogantia habentes despiciatui quod in sua gleba natum non esset, semetipsas multis bonisque potentia quærendæ tuendæve adjutoribus spoliarent.

XLII. Idem annus rei sanè crudeli, sed mox intemperantissimè usurpatæ, initium attulit, ut sanguis in gratiam levissimi cujusque spectatoris affatim fusus, voluptas publica fieret. Barbari moris auctores M. & D. Junii Bruti, nescio quâ pietate defuncti patris cines honeraturi, gladiatorium munus ediderunt, magno favore civitatis. Sed hanc humanitatis injuriam ulta pestilentia est, quæ per istum & sequentem annum atrocissimè sæviit. ob quam quum Sibyllinos libros adiri placuisset, irâ deum immissam esse repertum. Ergo religiones profectò parum castè haberi suspitione ortâ, pontifices diligentius observando & inquirendo, plurima facella

facella fanaque à privatis occupata esse invenerunt, & Capparoniam ex Vestalibus incesti crimine teneri. Sed illa dum rea peragitur, suspendio prævenit supplicium: in corruptorem ejus consciosque servos legibus animadversum est. Loca sacra ex privatorum temeritate prificis usibus vindicata.

XLIII. Sic extolutâ religionibus civitate Patres animum rursus ad reipublicæ curam retulerunt: & quoniam Etruriâ jam pacatâ, nihil in Italia reliqui motus erat, ambos anni novi consules in Siciliam cum legionibus transgredi placuit. Fuerunt hi M'. Valerius M. F. M. N. Maximus, qui in hoc *Ante Cbr.* honore Messalla appellatus est, & M'. Otacilius C. F. M'. N. Crassus. Ab his trans-^{263.} portatas prospere copias eadem in rebus gerendis profequuta felicitas est. Quum enim Adranitarum urbe post brevem obsidionem per vim captâ, Centuripinos circumfiderent, venerunt ab Alæsinis legati oppidum suum dedentes. Inde consules diversas insulæ partes obeundo, modò divisas, modò junctis exercitibus, ut res & ratio suadebat, Pœnis Syracusanisque quoties congredi erant ausi profligatis, terrorem famamque latè sparsere: tantaque fortunam sequentium facilitas, tantusque impetus fuit, ut paulo post oppida haud minùs septem & sexaginta numerarentur, quæ Romanæ fidei se permisierant: quo in numero Tauromenitani quoque & Catinenses fuere.

XLIV. Unde consules imperatis, quæ volebant, auxiliis quotidie validiores, ad ipsas jam Syracusas castra ponere sunt ausi, obsidionem urbis meditantes. Quibus rebus animadversis Hiero, quum suis atque Carthaginiensium viribus diffidere cœpisset, præterea plus apud Romanos esse fidei crederet, amicitiam & ipse cum Romanis inire constituit: legatosque cum mandatis de pace componenda ad consules misit. Neque Romanis displicebat Hieronem à societate Punica disjungere, maximè ut res annonaria suis legionibus expeditior esset. nam Carthaginiensibus mare obtinen-
tibus

tibus ex Italia transvehi commeatus nequibant: & ab ea re prioris anni consul plus propemodum, quàm ab hostibus, incommodi molestiæque persenserat. Hierone verò adjuncto, Syracusanum regnum, abundanti frugum copiâ, res necessarias Romanis affatim erat præbiturum.

XLV. Itaque legibus his transactum: *ut Hiero quæ de Romanis sociisve eorum loca, quosque homines cepisset, sine pretio restitueret: argentique talenta centum penderet. ipse tunc imperaret Syracusus, ceterisque Syracusani juris urbibus.* ex quibus erant præcipuæ Acræ, Leontium, Megara, Elorus, Netini, Tauromenium. Legatis deinde ab Hierone Romam venientibus, eadem conditiones ratæ fuerunt, pacemque cum eo rege servandam & senatus censuit, & post paucos dies, Cn. Atilio Calatino populum rogante, populus jussit. Hoc foedus in annos quindecim pactum, deinceps perpetuò mansit: Hierone magnitudinem Romanam ita colente comiter, hisque vicissim illius studium tam benignè prolixèque remunerantibus, ut neutros eorum societatis institutæ pœniteret.

XLVI. Syracusanæ pacis auditâ famâ, Annibal Pœnus, qui Hieronem obsidione liberaturus cum navibus copiis jam Xiphoniam accesserat, majori quàm venerat festinatione recessit. Romani quum jam Hierone quoque socio & commilitone uterentur, non diu morati, Carthaginienfis ditionis oppida complura subegerunt. Et ab Adranone quidem, vico munito, Macellaque post multorum dierum obsidionem discesserunt irriti. ceterum Segestanos, occiso Pœnorum præsidio ad se ultro desciscentes, receperunt. præter alia cognationis necessitudine se Romanis fratribus favere dictitabant, originem suam & ipsi ad Æneam ex Trojano incendio profugum referentes. Neque multo post Alienæi Romanis accesserunt. ad Hilarum verò, Tyritum, & Ascelum, vi & machinis opus fuit: eoque severius in victos consultum. Quo terrore Tyndaritani proximos

proximos se periculo, & auxilia longè esse cernentes, quum ipsi quoque de tradenda Romanis urbe consultarent, à Pœnis prohibiti sunt. nam illi ex rebus ipsis conjecturâ captâ quid ageretur, primores civitatis obfidum loco Lilybæum avexerunt: etiam frumento, vino, ceterarumque rerum apparatu absportato.

XLVII. His temporibus Otacilii Crassi consulis utilis & conveniens Romanæ disciplinæ severitas fuit. qui milites ab Annibale turpi pacto incolumitatis sub jugum missos, extra vallum tendere jussit, ut hostium incursionibus expositi, neque alibi quàm in virtute spem habentes, confirmarentur animis, armisque potiùs quàm loco se tueri discerent. Post hæc & alia non majoris momenti gesta, quum hiems immineret, præfidiis per opportuna loca dispositis, consules, reliquo exercitu in Italiam reportato, Romam redierunt. Ibi M'. Valerio, cujus eo bello felicior & utilior opera fuerat, triumphus decretus: quem ante diem XVI. Kalendas Apriles de Pœnis & rege Siculorum Hierone duxit. Prætervectum inter spolia horologium esse ideo adnotatum est, quia res ad eam diem incomperta Romæ fuerat. id Catinâ receptâ deportatum, deinde in publico secundùm Rostra in columna Valerius statuit. Idemque tabulam in qua prælium quo Pœnos & Hieronem vicerat, depictum fuit, in latere curiæ Hostiliæ proposuit: quod ante eum fecit nemo, postea plerique. Messallæ cognomen huic Valerio ab urbe Messana inditum fuisse constat. sed miror ab ea capta hæsisse, non contemnendis auctoribus credi: quum potiùs ideo impositum ipsæ res evidentè arguant, quod Messanam à Pœnis & Hierone discessu Appii Claudii acriùs infestatam, illis submotis, hoc reconciliato, liberasset.

XLVIII. Inter hæc quum adhuc pestilentia vexaret urbem, dictatorem clavi figendi causâ dici placuit. Dictus est Cn. Fulvius, Cn. F. Cn. N. Maximus Centumalus. is magistrum equitum Q. Marcium Q. F. Q. N. Philippum dixit. Eodem anno Æsernia colonia

colonia deducta est: quum superiore Firmum deducta esset, &, ut quidam volunt, Castrum. L. deinde Postumius L. F. L. N. Megellus, Q. Mamilius ^{Ante Cbr. 262.} Q. F. M. N. Vitulus consules facti. Sicilia U. C. 490. provincia utrique data: legiones verò duæ tantùm decretæ: sufficere visæ, postquam in societatem accepto Hierone levius bellum factum erat. & rem frumentariam facilius expediri posse rebantur, si minor exercitus mitteretur.

XLIX. Consules trajectis in Siciliam legionibus, sociorumque contractis auxiliis, minores sibi res prætermittendas rati, ad urbem Agrigentinam totis viribus obsidendam animum adjecerunt. Eam rebus omnibus Pœni largissimè instruxerant, belli arcem habituri. quippe quum Hieronem ab amicitia sua defecisse, Romanos contrà non perfunctoriè rerum Sicularum curam capeffere cernerent; diligentiore ad bellum apparatu opus esse rati, primùm quidem præsentium virium majorem partem in Sardiniam miserunt, quæ Italiæ litoribus insidiaretur, ut hoc metu Siciliâ Romanos abstraherent, aut certè minoribus, quàm voluissent, copiis rem ibi gerere cogerent. mox Romanis ad sua tuenda, Siciliamque novo cum exercitu repetendam pariter sufficientibus, spe istâ falsi, ex Liguribus Gallisque mortales multos, sed plures adhuc ex Hispania mercede conductos, simul rerum ad victum necessariarum magnam copiam, Agrigentum miserunt: ibi horreum annonæ, receptum exercituum suorum esse volentes, loco, & opportunitate sitûs & magnitudine oppidi, præ ceteris quæ in Sicilia possiderent, his usibus accommodato.

L. Circum hanc igitur urbem totâ belli mole contractâ, consules Pœnis intra munitiones compulsis, ad unum inde milliare castra locant. Erant tum in agris maturæ fruges, &, quia diuturnam fore obsidionem apparebat, milites studio demetendi colligendique frumenti, longiùs & incautiùs, quàm hoste tam propinquo par esset, vagabantur. Neque Carthaginenses impet-

ritè aut segniter occasione usi, magnam intulissent cladem, nisi tantumdem virtute restituissem Romanum militem, quantum negligentia perdiderant. Quum enim frumentatores subitum hostis impetum sustinere non potuissent, Pœni ad ipsa castra Romana perrexerunt: divisoque agmine quidam vallum rescindere parabant, alii cum statione pro castris locata prælium conferebant.

LI. Tunc igitur, sicut alias sæpe, militiæ leges & incorruptus disciplinæ rigor, rem ancipitem & exitio Romanum exercitum casuram erexit. Quod enim quicumque de causa stationem deseruisse capitale apud Romanos est, excubitores nihil in fuga spei repositum esse gnari, quanquam numero longè superarentur, pugnam præsentissimis animis sustinere, multis quidem suorum amissis, sed hostium interfectis pluribus: donec armari cohortes laborantibusque succurrere potuerunt. ita & hîc pulsi hostes, & qui vallum jam prope ceperant circumventi. magna ibi cædes fuit. ceteros ad urbem usque Romani persequuti sunt. Ea res in posterum & timidiore ad erumpendum hostes, & cautiores Romanos ad frumentandum fecit. Inde quum segnior esse cœpisset contentio, rariùs, nec nisi ad levia certamina excurrentibus Pœnis, dividi copias placuit, & duabus urbis partibus, hinc ad Æsculapii sanum, inde viâ quæ Heracleam ducit, castra statui. hæc fossis utrimque permunita: quâ urbem spectabant, adversum eruptiones; foris, quò tutiora contra invasuros essent, iterque subsidiorum in urbem introducendorum præcluderetur. medium inter duo castra spatium, frequentibus præsidiis stationibusque septum est.

LII. In his omnibus multum juvabantur operâ Siculorum qui recens in fidem venerant: quorum jam unâ cum Romanis centum millia facta erant. Ab iisdem commeatus Erbesum usque subvehebantur: ab eo deinceps oppido (non aberat autem longè) ipsi Romani sua in castra deportabant. ita fiebat ut affatim esset magna rerum necessariarum copia. Hoc in statu ad
mensēs

mensēs ferme quinque hāsit obsidio: quum neutris insigne ad victoriam momentum adeptis (præter leves enim velitationes tentatum nihil fuerat) res Punicæ deteriore loco esse cœperunt. Quia enim ingens hominum multitudo, haud minus quinquaginta millia bellatorum, tanto jam tempore idem intra oppidum conclusa annonam ferè omnem absumpisset; sperari verò subvectio nulla posset, aditus omnes Romanis sollicitè custodientibus: propugnatorum animi tam præsentibus malis, quàm expectatione instantium haud mediocriterangebantur.

LIII. Igitur Annibale Gisgonis filio (nam hic rebus Carthaginiensibus Agrigenti præerat) crebris nunciis opem adversus famem & pericula poscente, cum militibus qui postea contracti fuerant, elephantisque, Hanno senior in Siciliam transmittitur. peditum erant millia quinquaginta, sex equitum, sexaginta elephantum. Cum his copiis Lilybæum vectus, inde versùs Heracleam movit: statimque venerunt ad eum qui deditio-nem Erbesi pollicerentur. Horum operâ Erbesio positus, unde hætenus ad castra Romana deferri commatus consueverat, rem haud minimi momenti perfecisse videbatur, quum exclusos omni propemodum facultate necessariorum rerum Romanos haud levius urgeret, quàm ab his Agrigentini premebantur. Jamque de obsidione solvenda deliberatum erat non semel, nihilque propius factum, quàm ut negotium istud pro desperato abjiceretur; nisi rex Syracusanus omnes tentando vias nonnihil frumenti ceterarumque rerum furtim submittens, præsentem inopiam modico subinde levamento recreasset.

LIV. Hanno quum Romanos & penuriâ, & morbis qui sequi famem solent, graviter affectos, suas contrà copias viribus integris agere perpenderet; propius ad Romanos accedere, præliique, si facultas daretur, fortunam experiri statuit. Elephantis igitur quinquaginta ceteroque toto exercitu assumptis Heracleâ profectus, Numidicum

Numidicum equitatum præmittit, qui hostium castris obequitans, eliceret Romanos equites, & in præparatas insidias deduceret. Numidis, uti mandatum erat, ad castra consulum contemptim provolantibus, erumpunt Romani, propelluntque resistentes primò; deinde solutis ordinibus viâ quâ venire Hannonem sciebant, refugientes, contento cursu persequuntur. Igitur quanto longiùs abripi se passi fuerant, tanto difficiliorem ad sua munimenta receptum habuerunt: multique eorum, quum & recentes occurrissent copiæ, & qui paulo antè fugerant undique circumfunderentur, desiderati sunt.

LV. Hoc eventu magis etiam ad spem summæ victoriæ confirmatus Hanno, collem quemdam, Torum nomine, mille quingentis passibus à Romanorum castris distantem, infedit. Seriùs tamen aliquanto, quàm inter exercitus tam propinquos sperari potuisset, commissa pugna est; modò Romanis, modò Pœnis unius prælii fortunæ spes universas committere formidantibus. Donec igitur pugnandi avidior Hanno fuit, Romani castris suis se tenuerunt: quòd numero, & alacritate, ipsi detrimento equitum suorum percussi & mœrentes, vincerentur. postquam autem dubitatione suâ sociorum animos languescere, hostes in spem erigi, duriusque sibi bellum cum inopia, quàm cum Pœnis futurum arbitrati, certamen detrectare desierunt; Hanno vicissim tergiversari cœpit, & omnia metuere. Duo menses sic exacti, ut præter levia prælia, quæ fiebant quotidie, nihil majoris rei gereretur.

LVI. Ad extremum frequentibus Annibalis precibus motus, qui & nuncios mittebat assiduè, & facibus accensis signa crebra edebat famem ampliùs obsessis tolerari non posse, multosque eâ peste coactos ad hostem transfugere, dimicationi moram ulteriùs nullam asserre decrevit: eodem tempore Annibale quoque cum suis eruptionem ex urbe facturo. Quæ
quum

quum animadvertissent consules, intra sua se castra quieti tenuerunt. eo ferociùs Hanno aciem instructam ostentare, & ubi nemo contrà exit, sub ipsa Romanorum munimenta suggredi, ad pugnam audacter provocare, cunctantibus timorem & ignaviam objicere. illi hostem levibus præliis à vallo repulisse contenti, neque contrà manentes struebant aciem, neque recedentes insequabantur. Hoc ubi per aliquot continuos dies factum, Pœnisque jam persuasum esset, nihil ultrà ausurum Romanum, L. Postumius consul contemptum hostium in suam occasionem solerter vertit. Instructis enim silentio copiis omnibus intraque vallum retentis, accedentem promore Pœnum cum paucis submovens, à prima luce ad horam diei sextam velitando detinuit. tum demum recipientibus se hostibus productas ex castris legiones immisit.

LVII. Hanno quanquam contra opinionem suam pugnandum sibi videret, intrepidè congressus, in serum diei ambiguum certamen extraxit. Sed Romanos curatis bene corporibus ad pugnam præparatos, æstus, sitis, labor, non æquè fatigabat. Carthaginensis autem acies ante commissum prælium inediâ & stando fessa, quanto longiùs protraheretur dimicatio, fatiscentibus corporibus minus ad resistendum virium habebat. postremò conductitius miles qui in prima fronte pugnabat, diutius sustinere laborem non potuit: neque solum ipse cessit loco, sed in elephantorum agmen, & alios à tergo stantes ordines trepidâ fugâ se inferens, turbavit totam aciem, hostique acriter incumbenti terga dare coëgit. Eadem felicitate tum quoque ab alia parte gesta res: Annibalque quum eruptione pugnasset, majore suo quàm hostium detrimento in urbem compulsus est. Capta Carthaginensium castra sunt: elephanti vulnerati tres, cæsi triginta, undecim in manus Romanorum venere. similis & hominum fortuna fuit: de tanto exercitu pauci cum ipso duce Heracleam evaserunt.

LVIII. At

LVIII. At qui in urbe clausi erant, rebus planè desperatis, nullam salutis viam sibi relictam esse videntes, maximis terroribus affligebantur. quum Annibal optimi ut in fortuna mala consilii auctor, animadverso Romanos & labore certaminis defatigatos & lætitiâ bene gestæ rei solutiores, negligentius solito excubias agere, circa tertiam vigiliam cum mercenariis exit oppido: & cratibus, quas hunc ad usum antè paratas stramento compleverant, in fossas injectis, transgressus, aliquantum itineris præcipit, donec Romani luce jam oriente quid actum esset sentientes, partem extremi agminis deprehenderunt; Annibal cum reliquis in tuta loca pervenit. At Agrigentini desertos à Pœnis se videntes, multos eorum qui in urbe remanserant, sive per iram, sive ut à victore gratiam inituri, concidère. Nec ideo minùs direptum est oppidum: homines, amplius quinque & viginti millia liberorum capitum in servitutem venditi. Hoc maximè modo captum, à Romanis Agrigentum est, septimum intra mensem quàm obsidere cœperat: magna cum utilitate gloriaque populi Romani, sed multa quoque sanguinis impensa. quippe supra triginta hominum millia de consulum exercitu Siculorumque auxiliis, inter istam obsidionem variâ peste perierunt. Qua de causa, simul quia nihil jam rei ob hiemem propinquam suscipi poterat, Messanam redierunt.

LIX. Anno deinde proximo cum im- *Ante Chr.*
perio iverunt in Siciliam L. Valerius M. F. ^{261.}
M. N. Flaccus, & T. Otacilius C. F. M'. *U. C. 491.*
N. Crassus consules, prioribus ducibus ad spem triumphi Romam digressis. Carthaginieneses quidem, classem tanquam ad vastandam Italiam missâ, novos consules à Siciliæ cura distinere cupiverant. sed ii constitutis circum litora globis militum, qui prædones arcerent, nihilominus in insulam transjecerunt. Tunc quoque multa Siculorum oppida in fidem recepta, recenti cladis Agrigentinæ exemplo & metu:
neque

neque obfistentibus Pœnis, quos super prælium adversum etiam seditiones mercenariorum militum angebant, Gallis præcipuè ob mensium aliquot stipendia non soluta tumultuantibus. ad quos puniendos fraudem ejusmodi commentus est Hanno.

LX. Sermone blando mitigatos modicum ad tempus quiescere jubet: sibi esse certam & propinquam oppidi cujusdam locupletis occupandi spem ostendit: ex ejus præda cumulatè Gallis etiam pro solutionis mora satisfactum iri confirmat. Ita sedatis illis, adeoque gratias agentibus, opportuno tempore, cum dispensatore suo, quem habebat fidelissimum, agit, ut specie transfugæ, tanquam rationibus interversis, ad Otacilium consulem pergeret, indicaretque nocte proximâ Gallorum millia quatuor ad urbem Entellinam proditorum operâ recipiendam venturos, locatis insidiis circumveniri posse. Consul rem non spernendam arbitratus, licet transfugæ non omnino confideret, mittit delectam militum manum. veniunt & Galli ab Hannone decepti. Confurgentibus ad excipiendos Romanis oritur prælium atrox, in quo Galli omnes interfecti, quum inulti nolissent occumbere, duplex Hannoni gaudium præbuerunt, conductitiorum insolentiam cum hostium haud exiguo detrimento non incallidè vindicanti.

LXI. Romæ interim de aqua Anienis in urbem deducenda Minucius prætor in senatu retulit. Opus illud ex manubiis censor M'. Curius locaverat. sed variis extortis impedimentis, res nonum in annum prolata tum retractabatur. creatique duumviri Curius & Fulvius Flaccus: sed Curio quantum intra diem defuncto, gloria deductæ aquæ penes unum Fulvium fuit. Sub id tempus Amilcar in Siciliam Hannonis successor Carthagine venit. Hannonem namque ex mala pugna domum redeuntem, ignominiosè exceperant Pœni, multatumque sex millibus aureorum præfecturâ dimoverant. Eum Amilcarem patrem Annibalis,

balis, qui sequens bellum Punicum adversus Romanos duxit, fuisse, quidam similitudine nominum decepti non rectè tradiderunt. nam genitor Annibalis Amilcar extremis ejus belli temporibus in Siciliam cum imperio adolescens venit. sed celebritas ejus effecit, ut alterius ignotioris Amilcaris acta, Barcæ Amilcari, omnium qui hoc nomine fuerunt nobilissimo, adscriberentur. Successor igitur Hannonis Amilcar, pedestri utique exercitu Romanos longè superiores esse cernens, mediterraneas quidem urbes nullas audebat aggredi, neque ex locis montosis & arduis in plana descendere: sed classe validus, quâ haud dubiè maris imperium tenebat, eâ parte virium haud segniter utebatur, missoque iterum Annibale ad vastandam Italiæ oram, ipse Sicula litora circumvectus, pleraque maritima loca, quæ Romanis sese adjunxerant, facilè recuperavit. Quâ re fiebat, ut Romanis loca procul à mari remota, Pœnis litoralia & occupantibus facilè, & tuentibus, æquo utrimque momento spes metusque libarentur, neque facilè penes utrum populum totius belli victoria esset futura, judicari posset.

LIB. XVII. LIVIANI

E P I T O M E.

CORNELIUS consul à classe Punica circumventus, & per fraudem, velut in colloquium evocatus, captus est. VII, &c. C. DULLIUS consul adversus classem Pœnorum prospere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum. ob quam causam ei perpetuus honos habitus est, ut revertenti à cœna, tibicine canente, funale præferretur. XX, &c.

XX, &c. L. Cornelius consul in Sardinia & Corsica contra Sardos, & Corsos, & Hannonem Pœnorum ducem, feliciter pugnavit. XXIII. Atilius Calatinus consul, quum in locum iniquum, à Pœnis circumfessum, temere duxisset exercitum, M. Calpurnii tribuni militum virtute & opera evasit: qui, cum trecentis militibus eruptione facta, hostes in se converterat. XXVII. Annibal dux Pœnorum, victa classe, cui præfuerat, à militibus suis in crucem sublatus est.

J. FREINSHEMII Supplementum.

I. uartus jam belli Carthaginiensis annus exierat, neque pœnitebat virtutis aut fortunæ Romanos. præliis enim omnibus, quotiescunque congressi cum Syracusanis, cum Pœnis fuerant, victores discefferant: opulentas urbes oppugnando ceperant: aliæ conditionibus in potestatem venerant. Sed

quando bellum in insula gerebatur, neque commeatus, neque supplementa, quum opus esset, submitti poterant; & naves Carthaginiensium liberis & improvisis appulsibus non modò Siculas urbes ad mare positas extuto vexabant, sed etiam Italiæ oram subinde vastantes, & detrimentum imperio Romanorum, & ignominiam famæ inferebant: quum interim Africa indemnitas, & periculorum malorumque omnium hostilium exfors haberetur. Itaque re diligenter deliberatâ senatui populoque Romano placuit, ut classe comparatâ, non terrâ tantum, uti cœperat, dimicaretur cum Pœnis, sed etiam maritimæ aleæ fortuna tentaretur.

II. Hæc prima Romanæ urbi de navalibus rebus seria cogitatio fuit. quam haud minùs forti felicique operâ complevit, ac animo consilioque fidenti susceperat: ut non immerito judicaretur, orbis imperium
genti

Ante Cbr.

260.

U. C. 492.

genti Romanæ deberi, cui adversus exercitatissimum in re nautica populum classibus bellare volenti, nec ad rem aggrediundam audacia, nec ad regendam solertia, nec ad perficiendam constantia defuisset. Quum enim ad eam diem Romani adeo maritimam militiam non attigissent, ut neque viros qui navale prælium vidissent, neque naves ullas bellicas, ne fabricandarum quidem artifices idoneos haberent, maximâ fiduciâ tantum opus aggressi, brevissimo tempore & navigare cœperunt, & dimicarunt maritimâ pugnâ, & homines à multis ætatibus rerum earum peritissimos superaverunt. Cura classis fabricandæ mandata Cn. Cornelio. L. F. Cn. N. [Scipione Afina, & C. Duilio M. F. M. N. qui consulatum recens iniverant.

III. Navis erat una quinquere mis, quam Claudius quo tempore freti transitum meditabatur, cupidine pugnandi propius ad litus perlatam, locisque vadosis & brevibus impeditam pedestri manu ceperat. hujus ad exemplum classem exædificari consules jussere, tantoque studio insisterunt operi, ut sexagesimum intra diem quàm cæsa materia fuerat, classis centum sexaginta navium in ancoris staret. Sed nec ingenio minore quàm industriâ consules expeditionem istam maturarunt. quum enim neque imperitos remiges in prælii discrimen adducere consultum putarent, neque exercendis iis tempus rerum gerendarum coarctare vellent, commenti sunt rem, uti primâ specie ridiculam, ita usu eventuque prolixè commendabilem; ut interea dum naves compinguntur, futuri remiges in litore sedentes officia sua docerentur. iisdem enim ordinibus dispositi, quos in ipsis navibus servaturi mox erant, hortatore in media turba collocato, ad illius vocem & præcepta, movere & impellere remos, iterumque quiescere, haud aliter quàm navigantes solent, juebantur. Hac imaginariâ exercitatione tantum profectum est, ut postquam paratis jam navibus paucos dies,

dies in ipso opere industriam suam probavissent, jam confidere ipsis auderent consules, suamque & legionum salutem credere.

IV. Provincias deinde quum fortirentur, C. Duilio terrestre in Sicilia bellum, Cn. Cornelio classis evenit. Qui assumptis navibus septemdecim Messanam progressus, quò in adventum classis, quam sequi, ut primum posset, jusserrat, necessaria præpararet, priusquam ad fretum illa accederet, in manus hostium incidit. Factum id Boodis astutiâ, quem Annibal Punicæ classis imperator legatum habebat, & crudelitate consulis, qui Lipariis quibusdam ab hoste subornatis fidem habens, Lipariæ urbis per proditionem occupandæ spem temere conceperat. ibi circumventus à Punicis navibus, conferere tamen manus, & pugnando salutem quærere cogitabat: nisi Boodes alterâ fraude ipsum & tribunos militum, quasi de conditionibus cum Pœno loquuturos, suam in triremem pellexisset. venientibus injectæ sunt catenæ: quo terrore quum ceteri sine certamine se tradidissent, Boodes navibus omnibus potitus captivos Carthaginem misit.

V. Simile mox Pœni ducis peccatum fuit, eoque majoris opprobrii, quòd neque Romani consulis incogitantia, tam recenti exemplo ad cautionem profuisset. Didicerat Romanam classẽ juxta litus Italicum vela facientem ad fretum tendere, neque procul abesse jam posse. volens igitur eam ex propinquo considerare, ut numerum navium, & quæ in novo instituto Romanis agilitas & habitudo esset, accuratè cognosceret, cum navibus quinquaginta proficiscitur: securus futuri, & classe, ut in cursu tuto solet, navigiis temere permixtis, parum compositâ. Igitur in flexu cujusdam promontorii quum in Romanam classẽ ordine commodo navigantem subitò illatus esset, antè victus quàm ad pugnam parare se potuisset, amissâ meliori parte navium, postquam ipse quoque ad extremum periculi venisset, cum ceteris vix effugit. Victrix classis, cognito Corneli

nelii casu, simul ad C. Duilium misit nuncios, qui suum adventum ei significarent; simul ad prælium se parabat, quòd ceteras Carthaginensium naves propinquis locis agere compererat.

VI. Ibi dum sollicitis animis incommoda suarum navium confiderant, easque rudi opere constructas à Punicis velocitate longè superari reputant; venit cuidam in mentem machina ad comprehendendas hostium naves tenendasque utilis, quam postmodum *corvum* vocaverunt. ejus hæc forma fuit. Tignum erat rectum, teres, quatuor ulnas longum, crassitie dodrantali, trochleam in summo habens. huic in prora navis defixo aptabatur scala sex ulnas longa, lata pedes quatuor, composita ex transversis tabulis, quas impacti clavi ferrei firmiter continebant. in ea machina foramen relictum erat oblongum, quo tigno inducta completeretur illud, eique cohæreret per spatium ulnarum quatuor, quanta ipsius tigni longitudo erat. scalæ verò reliqua pars & tigno non inserta, quæ ulnarum erat duarum, quibusdam velut articulis ita dependebat, ut facile attolli demittique posset. In extremo scalæ validum affixum erat ferrum, pistilli formâ, præacutum, quod in capite annulum habebat, ex quo funis alligatus per trochleam tigni in ipsam navis proram demittebatur. tum quoties voluissent attracto fune erigebatur scala, remisso ruebat, quidquid comprehendisset infesto ferrei styli acumine defigens & vinciens.

VII. Inter hæc C. Duilius consul pedestri exercitu tribunis tradito, ad naves venit: intellectoque Mylæten regionem ab hoste vastari, cum universa classe ad eam oram proficiscitur. Grata res Carthaginensibus fuit, qui adversum mediterraneos homines & rei nauticæ imperitissimos, certam sibi victoriam pollebantur: ipsi quoque documento futuri, nullum unquam hostem ita contemni oportere, ut quidquam de cavendi diligentia & disciplina remittatur. Dux classis Annibal, is qui copias ex Agrigento eduxerat, septireme

vehabatur, quæ fuerat regis Pyrrhi. hunc reliquæ naves sequebantur, non tanquam ad prælium, per aciem & distinctos ordines, sed ut cuique pronum erat, hostium contemptu properantes.

VIII. At postquam propius sgressi suspensos ex proris adversæ partis minantesque corvos viderunt, rei novitatem admirati paulisper hædere. tandem ferocissimo quoque imperitorum hominum rude commentum deridente, primæ quæque naves concitato impetu invehuntur. Tum verò demissi repente corvi, ut in quamlibet inciderunt, ita perforato tabulato hærentes invitam retinebant. milites autem Romani, si quidem fors tulerat ut ex lateribus naves conneckerentur, omni ex parte in hostiles infiliebant: quoties autem proræ tantum commissæ essent, per ipsum tignum annexumque pontem armati bini transibant, tanto expeditius, quòd utroque à latere scalæ lorica genu tenus alta tutiorem incessum gradumque firmiorem præstabat. primi enim quique projectis ante se scutis frontem adversus hostium tela protegebant: ponè sequentes sua scuta loricae utrimque applicabant. sic etiam lateribus defensis, navem adversam collato gradu oppugnabant: fiebatque pugna non rostrorum, sed ensium virorumque cominus, & statariæ similis. Unde Romano, qui robore præstabat, adversum homines leviter armatos, naviumque potiùs agilitate quàm manibus confisos, facilis victoria fuit: celeriterque sunt expugnatae naves Punicae triginta, in quibus & prætoria septuaginta capta est.

IX. Annibal tamen, quum ex navi, quæ jam capiebatur, in scapham saltu se demisisset, captivitatem evasit: rapidèque misso Carthaginem amico, qui famam cladis præveniret, imminens ob rem malè gestam supplicium astu declinavit. Is enim curiam ingressus, quasi re adhuc integrâ consilium à senatu petiit, *congregiendumne cum Romana classe videretur?* Omnibus succlamantibus, *ne dubitandum quidem, aut differen-*

differendum fuisse: Fecit, inquit, & victus est. Ita non audentibus incusare factum, cujus, antequam fieret, auctores esse pro se quisque voluissent, capitis pœnâ liberatus est imperator, præfecturâ navium ademptâ.

X. Ceterum post fugam ducis è prælio reliquæ Cathaginiensium naves (supererat autem pars multo maxima) impedito consilio, quid faciendum esset ambigebant. pudebat excedere pugnâ, nullodum accepto incommodo, ne hoste quidem urgente. rursus Romanos naves aggredi corvorum metu cunctabantur. ad postremum undique circumvecti, & nauticas artes omnes experti, ubi omni ex parte opponi sibi rostra & objici formidabiles illas machinas vident, desperatâ victoriâ discessere. Mersæ traduntur eo prælio naves Punicæ quatuordecim, captæ una & triginta, cum septem hominum millibus, postquam pugnando tria millia periissent. Hoc eventu C. Duilio consule adversus Pœnos juxta Liparæorum insulas certatum est: unde magnus Romanis etiam prædæ fructus, sed longè amplissimus gloriæ famæque fuit.

XI. Consul assumpto terrestri exercitu Segestam profectus, urbem à Pœnis ad extremum spei adauctam, periculo exemit: inde Macellam pugnando cepit, Amilcare nusquam occurrere auso: confirmatisque civitatum amicarum animis, æstate jam circumactâ, Romam rediit. Cujus discessu res Punicæ rursus efflorescere cœperunt. Primum enim ab obsidione Mytistrati post septimum mensem, multis suorum desideratis, discesserunt Romani. Deinde quum inter ipsos & auxiliares dissensione ortâ, seorsim à legionibus inter Paropum & Thermas castra metati socii essent, illorum vecordiâ utendum ratus Amikar, improvise irruptione supra millia quatuor occidit: neque multum absuit quia totus Romanorum exercitus eadem clade involveretur. Tum igitur multa iterum oppida, par-

tim expugnata sunt ab Amilcare, partim proditione capta.

XII. Quæ licet Romæ haudquaquam lætis auribus acciperentur, levia tamen damna præ gaudio navalis victoriæ reputabantur. Quum enim hætenus Romana virtus terrestribus bellis invictam se præstitisset, non abs re lætabantur isto prælio maritimarum quoque virium non contemnendam opinionem quæsitam esse. unde ad spem totius belli mirificè confirmatis animis, auctorem decoris inusitati novis etiam honoribus dignum judicaverunt. Primus itaque Duilius navalem triumphum de Siculis & classe Pœnica egit Kalendis Intercalaribus. tulitque civitas, quòd honore isto non contentus, alium sibi nullo exemplo privatus sumpsit, ut à cœna redeunti tibicinis inter cantum funale præluceret. Columna quoque rostrata senatusconsulto posita in foro est, ex Pario marmore candido, quæ merfarum captarumque navium numerum, & summam pondusque pecuniæ captæ complexa adhuc visitur, sed extritis vetustate vocabulis pluribus. auri tamen nummos captos esse ter mille septingentos, argenteorum supra centum millia, æris gravis vicies septies centena millia pondo, satis agnoscitur. Triumpho peracto

comitia C. Duilius habuit. L. Cornelius L.F.
Ante Cbr. Cn. N. Scipio, C. Aquilius M. F. C. N.
 259.
U.C. 493. Florus consules facti. Provincias consulares
 senatus decrevit Siciliam, & classem. Cui

classis obvenisset, ei in Sardiniam & Corsicam transjicere, si è republica videretur, permissum. hæc fors L. Cornelio quum evenisset, instructâ classe profectus est. Hæc prima Romanorum in Sardiniam & Corsicam expeditio fuit.

XIII. Insulæ sunt locis ita conjunctæ, ut eadem videri possent: cœli tamen solique naturâ, &, quod sequitur, hominum ingenio, multùm dissimili. Sardiniam, ut imaginem humani vestigii referentem, *Ichnu-*
sam

sam veteres, itemque *Sandaliotin* dixerunt. Inde Sardinum Hercule Libyco genitum aiunt frequentatæ ab se insulæ nomen quo hodie noscitur imposuisse. Græcos etiam ad ea loca venisse cum Aristæo fabulis antiquis decantatum est; itemque post Iliaca bella, Trojanos. Terra neque spatio soli maximis ejusdem maris insularum, neque bonitate fertilissimis multum cedit: parens optima pecudum, frumenti optimi feracissima, metallorumque, sed præsertim argenti, dives. Cælo tamen haud æquè salubri utitur, laudemque fœcunditatis apud externos pestilentioris aëris infamia corrumpit: per æstatem enim morbosæ est, & in locis fertilioribus, magis.

XIV. Herbam præterea producit vehementis veneni apiastro persimilem, quæ in cibo sumpta mentem adimit, nervisque violenter attractis labia distorquet in ridentium speciem; exitiali succo, nisi post vomitum lac aut aqua mulsa copiosè bibatur. ita vis istius mali præsens diluitur: ceteris deinde incommodis ea medentur, quæ in convulsionibus nervorum usui sunt. Etiam minimum animalculum per imprudentiam supersedentibus mortiferum est: *Solpugam* vocant: formicarum genus, tanto periculosioris malitiæ, quòd & latet facile propter exiguitatem, & ab ignaris naturæ ejus etiam animadversum non timetur. Sardi, variis ex barbaris mixta natio, quum ingenio suo permittitur, lubentiùs latrocinio quàm agriculturâ victitant: peltâ & brevi ense armantur: thoraces ex pelle musmonum confuunt; arietes ita vocant, quos insula gignit, non lanam ut alii, sed pro ea pilum caprorum more gestantes. Urbium celeberrima Caralis est, Africam spectans, & inde condita, cum pulcherrimo portu.

XV. Corsica nec amplitudine nec opibus Sardiniae comparanda, tertium tamen inter has insulas magnitudinis locum obtinere creditur. nomen à Corfa, muliere quadam, accepisse incolæ tradunt, cujus ab armento taurus in hanc insulam ex Liguria transjecerit:

Græcis *Cyrnus* vocatur. Montosa est, & aspera, & plerisque locis penitus invia. quare populum etiam terræ suæ similem alit, nullo humano cultu, feris prope modum ipsis intractabiliorem. capti in servitutem vix mansuescunt: sed aut impatientiâ laboris & jugi vitam exuunt, aut contumaciâ & stupiditate molesti sunt heris. Mel in insula copiosum est, sed amari saporis, quale fit ex flore buxi, quam Corsica multam & crassissimam profert. idem tamen saluberrimum putatur; & sunt qui longævos in Corsica homines fieri opinentur, quod mel istud suum in continuo usu habeant. Oppida nec magna nec frequentia populo, sed tamen supra triginta numerantur: ex quibus facilè principes sunt urbes Aleria Phocænsium colonia, & Etruscorum Nicæa. Hic quoque grave cœlum est, & præterea importuosum mare. Cum his igitur gentibus diu Carthaginenses bella gessere, & utriusque insulæ dominatione, præter inaccessa loca, potiti sunt. sed quia facilius erat rudes & feros homines vincere, quàm domare; tum alia quibus eos continerent, excogitarunt, tum etiam quò res vitæ necessarias ex Africa petere cogerentur, quidquid ubivis frugum fructuumve erat, corruperant, etiam supplicio mortis indigenis proposito, si quis tale quid ferere aut plantare instituisset: donec longâ consuetudine facti mitiores imperium æquioribus animis pati didicerunt.

XVI. Has ad insulas navigationem eo tempore L. Cornelius consul instituit. & priùs quidem in Corsica urbem expugnavit Aleriam. quo facto ceteras facilè & citra laborem aut periculum adjunxit. Inde Sardiniam petenti classis occurrit hostium: quam aggressus consul, antequam ad manus ventum esset, in fugam conjecit. Mox ad Olbiam profectus, quum in portu multas Carthaginensium naves stare vidisset, neque se satis à pedestri robore instructum ad oppugnationem urbis situ & defensorum multitudine validæ crederet, omisso in præsens negotio, domum ad plures milites assumendos abnavigavit.

XVII. Per

XVII. Per idem tempus servilis in urbe motus inter ipsa initia feliciter compressus, magnâ rempublicam sollicitudine simul affecit, & liberavit. Ad classem instruendam ex gentibus recens devictis navales socii frequentes cogeantur: eorumque tum ad quatuor millia Romæ convenerant, Samnites plerique. Ii quòd à mari abhorrent, conditionem suam secretis sermonibus miserati, eò usque exarserunt, ut urbem incendere atque diripere agitaverint. jamque ad tria servorum millia in eandem sententiam pertraxerant, quotidie fumente vires conspiratione, quum Erius Potilius præfectus auxiliorum prudenti consilio periculum omne discussit. Simulato enim ejusdem factionis studio, machinationes omnes exactè perdidicit: genus, numerum, nomina singulorum qui in ea conjuratione essent, cognovit: loca, tempora, quibus ausuri quodque forent, exploravit.

XVIII. Nihil jam deerat ei quominus rem ad senatum deferret, præter facultatem curiam adeundi: (nam voluntas supererat) sed Samnitibus nusquam incomitatum sinentibus, perficere institutum nequibat. donec excogitato dolo persuasit eis, *uti quo die senatus haberetur, in forum agminatim progressi, fraudem sibi in dimetiendo frumento factam esse vociferarentur: inde nascituram occasionem dicens aut exsequendi consilii sui, aut certè speculandi quid adversus subitos ejusmodi motus animi consiliique Patribus esset.* quòque plus fidei faceret, ipse processit unà; neque comitem modò se tumultus ejus, sed principem ducemque præbuit. unde vocatus ad senatum, conspirationis occultæ periculum commentique sui causas exposuit. Patres dissimulatâ facti conscientia, miserunt qui turbam illam blandis verbis delinitam domos abscedere juberent: *daturus operam Patres, ut injuriâ quæ facta diceretur sublata, juris sui cuique copia fieret.* Ita conjurati latere adhuc consilium tuum existimantes digressi sunt. nocte verò proximâ suos quisque servos, quos indicio Po-

tilii sceleris esse participes cognoverant, vinxit. Samnitium quoque plerique in hospitibus suis comprehensi.

XIX. Nescio an hæc cura, an verò aliud negotiorum aut valetudinis impedimentum C. Florum tenuerit, ne citius in Siciliam proficisceretur: in qua Amilcar post proximam victoriam res Carthaginensium magnis profectibus restituebat. Quippe Camarinâ & Ennâ proditione receptis, Drepanum, ubi portus egregius erat, communivit, & in oppidi formam auxit, transductis illuc Erycinis, quorum urbem, ne Romanis usui foret, præter templum Veneris, everterat. Multa deinceps alia loca dolo aut armis in potestatem redegerat, totâque Siciliâ potiturus videbatur, nisi Florus ob res istas ne sub hiemem quidem insulam relinquere ausus obstitisset.

XX. Facilius alteri consuli bellum cum Sardis & Carthaginensibus ad Olbiam fuit. quò reversus cum auctioribus copiis, Hannonem invenit, quem Annibale remoto Carthaginenses rebus maritimis præfecerant. Pugnâ vehementi factâ, Hanno fortissimè dimicans, quum vinci suos videret, in confertissimos hostes irruens interfectus est, sequutaque oppidi deditio. Consul victoriæ famam etiam humanitatis adversus hostem insigni documento decoravit. nam è tabernaculo suo corpus Hannonis efferendum curavit, amplasque ipsi fecit exsequias, cessantibus post mortem odiis, virtutem etiam in hoste honorandam esse rectè judicans.

XXI. Inde recentis victoriæ terrorem exolescere non passus, multas & alias Sardiniae urbes cepit, consilio doloque virtutem adjuvans. Solebat enim noctu appulsâ litori classe, delectos ex cohortibus haud procul oppidis, quæ adoriri constituerat, exponere: qui locum insidiis opportunum occupantes expectabant, donec ad ipsas urbes sgressus consul oppidanos in arma compulso simulatione fugæ longiùs à mœnibus elicisset. tum illi advenientes cursu, vacuas defensoribus
urbes

urbes capiebant. eo astu complures in potestatem venire: tantumque vincendo processum est, ut neque in Corsica neque in Sardinia Pœnorum exercitus consistere possent. Qua de causa minimè dubitatum est, quin Romam reverso triumphus amplissimus decerneretur. triumphavit de Pœnis & Sardinia & Corsica ante diem V. Idus Martias, quum magnam ex insulis istis prædam, & multa millia captivorum adduxisset.

XXII. At in Sicilia C. Florus proconsule Mytistratum obsidebat, locum munitum, & semel iterumque frustra tentatum. Ne tum quidem prius expugnari potuit, quàm novus consul A. Atilius A. F. C. N. Calatinus veniret. huic enim Sicilia provincia; collegæ ejus C. Sulpicio Q. F. Q. N. Pa-
Ante Cbr. 258.
U. C. 494.
 terculo classis evenerat. Ii, quòd Panormi Carthaginensium hiberna erant, cum omnibus copiis eò profecti acie instructâ fecere pugnandi copiam hostibus. sed nemine contra prodeunte, Hippanam petierunt: quæ urbs ex itinere oppugnata statimque capta est. Inde Mytistratum perrexit Atilius, quam acriter defensam ad extremum fatigati lamentis mulierum atque puerorum propugnatores deseruerunt. ita præsidio Carthaginensium noctu digresso, primâ luce portas oppidani aperuerunt. Sed Romani, malorum quæ in obsidione pertulerant nimium memores, obvios sine discrimine sexûs ætatisve cædebant: donec A. Atilius proclamari jussit, *prædam & homines capiendum fore.* tum demum crudelitatem avaritia vicit: servatique Mytistratensium reliqui sub corona venierunt: urbs direpta est & diruta.

XXIII. Camarinam inde ductus exercitus, ob regionem parum diligenter exploratam, maximum in discrimen incidit. Pœnus enim imperator obviam profectus loca superiora prior occupaverat, Romanasque copias in vallem iniquam temere demissas circumfidebat. Certum ante oculos omnium exitium, & Caudinæ cladis imago versabatur: nisi consilium &
virtus

virtus M. Calpurnii Flammæ, qui tribunus militum eodem in exercitu agebat, rebus penè desperatis subvenisset. Nam is P. Decii sequutus exemplum, qui tribunus militum idem in Samnio fecerat, assumptis militibus trecentis ad tumulum quemdam occupandum ivit: nullâ spe evadendi, sed amore laudis & servandi exercitûs cupiditate ipse militesque ejus accensi. Ferunt, quum eò duceret, ita suos alloquutum esse: *Moriamur, milites, & morte nostrâ eripiamus ex obsidione circumventus legiones.* Atque ita factum est. hostibus enim in hos conversis, dum acerrimâ pugnâ quantumvis multos morituri detinent, consul evolvere sese locis infestis potuit: Carthaginienes interfectis qui se objecerant, nihil in detectis jam insidiis ponentes spei discesserunt.

XXIV. Itaque Calpurnii miraculo proxima fortuna fuit: qui repertus inter suorum hostiliumque cadaverum cumulos, quum solus omnium adhuc spiraret, sublatus atque diligenti curâ resectus, quum inter multa vulnera letale nullum accepisset, diu postea fortem fidelemque operam reipublicæ præstitit, magnoque terrori hostibus fuit. Qui si apud Græcos tantum virtutis specimen edidisset, neque præmiorum, neque monumentorum satis potuisset decerni. nunc homini Romano tanti facinoris merces corona ex gramine fuit: memoria verò facti adeo negligens, ut vix de nomine fortissimi viri constet. eundem enim *Calpurnium Flammam* plerique, sed M. Cato *Q. Cæditium*, Claudius Quadrigarius *Lalberium* vocatum esse tradiderunt.

XXV. Ceterùm emersus ex his angustiis consul, quum & error pudorem, & periculum vigilantiam acuisset, majoribus iterum viribus & intentiore curâ oppugnare urbem aggressus, postquam sine machinis parum proficiebat, ab Hierone petitas accepit. earum violentiæ cessit murus, redactosque in potestatem Camarinenses majori ex parte sub hasta consul vendidit. tum ad Ennam itum: ea quoque proditione recepta: præfidiarii partim à Romanis in oppidum admissis interfecti

terfecti sunt, alii fugâ dilapsi ad suarum partium loca se receperunt. Sittanæ possessionem non dolus sed virtus dedit, magnâ vi pulsus, qui defenderant, & urbe expugnatâ. Neque moram fecerunt minora quædam in ea Siciliæ parte oppida, quin protinus missis legatis consuli se traderent. Qui præsidiis per commoda loca dispositis, in Agrigentinum agrum signa promovit, ibique Camicum castellum operâ proditorum recepit. Unde perculsi qui Erbessum tenebant, oppido relicto fugerunt. sic Erbessum quoque ad Romanos rediit. Hoc successu consul animatus, & quod Liparæorum haud paucos sibi favere putabat, ad illorum urbem admovit exercitum. Ibi non pro cetera felicitate res processit. Amilcar enim Romani ducis consilio sagaciter deprehenso, Liparam clam intraverat, intentusque tempus bene gerendæ rei exspectabat. Quod Romanus quum ignoraret, audaciùs & incautiùs subiens muros, repentinâ Pœnorum eruptione turbatur. vulnerati sunt in eo conflictu permulti; cæsorum quoque non exiguus numerus fuit.

XXVI. Interea C. Sulpicius consul in Sardinia cum Pœnis aliquoties prospere dimicavit: tantumque hinc accessit animi, ut Africam versùs vela facere auderet. Id verò minimè ferendum esse Carthaginenses arbitrati, Annibalem, qui ex Siculo fuga Carthagine adhuc agebat, iterum navibus suis præponunt, multisque & præstantissimis præfectorum navalium adjunctis, classem hostilem à patriis litoribus repellere jubent. Solvit is quidem ut pugnaturus. ceterum quominus concurreretur, intercessit tempestas, quæ utrisque gravis incumbens, ad loca tranquilliora submovit invitos. Sardinie tamen portus ambo duces tenuerunt.

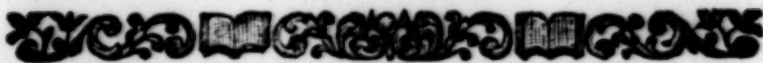
XXVII. Ibi quum in ancoris haberent naves, Sulpicius quò Pœnum in apertum mare perliceret, quosdam subornat qui transfugarum specie persuaderent Annibali Romanos iterum in Africam navigare. Deceptus ille hoc vaframento celeriter eductâ classe in consulem

consulem idoneo loco præstolantem imparatus incidit: multæque naves Punicæ depressæ sunt, priusquam scire possent quid ageretur, quum insidias consulis tempestatis favor & opportunè orta caligo texisset. Tandem re intellectâ reliquæ repetiverunt portum, aut in litus se ejecerunt: ibi profugientibus remigibus pleræque inanes captæ sunt. Annibal enim desperato teneri portum posse, in oppidum Sulcos se contulerat: ubi seditione ortâ comprehensus à Carthaginiensibus, qui eodem ex pugna confugerant, quòd ejus temeritatem & stultitiam cladis suæ causam fuisse dicerent, crucique affixus periit. Sed hæc victoria Romanis paulo post detrimenti nonnullius causa fuit. quum enim sublato classis Punicæ metu in vastatione agrorum contemptiùs & securiùs versarentur, improvise Pœnorum Sardorumque incurfu, Hannone quodam duce, fusi sunt. Censuram hoc anno C. Duilius gessit cum L. Cornelio Scipione prioris anni consule, Janique templum apud forum olitorium struxit. Triumphi dehinc duo spectati: prior C. Aquilii Flori proconsule de Pœnis A. D. IV. Nonas Octobres; alter C. Sulpicii consulis de Pœnis & Sardis, A. D. III. Nonas.

XXVIII. Quum deinde C. Atilius M. F. M. N. Regulus, & Cn. Cornelius L. F. Cn. N. Blacio iterum consules essent, sacra quædam *Ante Chr.* procurandis prodigiis fieri solita senatus faciunda censuit, quòd in Albano monte, locisque aliis pluribus, atque adeo in urbe ipsa, lapides frequentes grandinis instar deciderant. Latinas ferias instaurari, causâque earum dictatorem dici visum est. Q. Ogulnius L. F. A. N. Gallus dictator, M. Lætorius M. F. M. N. Plancianus magister equitum fuerunt. C. Atilius, qui classi præerat, ad Tyndaridem Siciliæ quum appulisset, classem Punicam ordine parum composito præternavigantem conspicatus, ejus oppugnandæ consilium subito cepit: jussisque sequi ceteris navibus, ipse cum decem quæ primæ parari potuerunt, evolat,

evolat, & ad Pœnos jam longiùs eveſtos ſummâ velorum remorumque contentione pergit.

XXIX. Amilcar in ea claſſe vehebatur, non contemnendus imperator: qui paucas ſibi naves inſtare videns, alias portu vix egreſſas eſſe, magnam partem etiamnum in ancoris hære, converſo curſu C. Atilium ejuſque naves totâ claſſe circumvenit. deprimuntur celeriter naves novem, impari adverſum tanto plures certamine nequicquam omnia expertæ. Prætoria tamen meliori quàm ceteræ fuerant remigio inſtructa, fociiſque navalibus præſentiâ conſulis animatis, vi perripit, ſalutemque invenit. jam enim aderant Romanorum aliæ naves, quarum ſuperventu mutatur fortuna pugnæ, merguntur Punicæ naves octo, capiuntur cum ipſis remigibus decem: reliquæ ad Liparæorum inſulas intendunt curſum. hæc mari geſta. Terreſtrium copiarum ſegnius bellum fuit, urbe Liparâ ſine ſucceſſu oppugnata. ſed in apertorum locorum vaſtationem deſcendiit hoſtilis ira: eademque calamitas etiam Meliten inſulam haud longè diſſitam comprehendit. Ob hæc geſta C. Atilius conſul triumphum navalem de Pœniſ egit. Eodem anno etiam A. Atilius proconſule ex Sicilia de Pœniſ triumphavit A. D. XIV. Kalendas Februarias. lætæque tum Romanis res erant, qui non terreſtribus modò præliis, ſed etiam maritimis ſuperiores, non jam de Sicilia annexiſque inſulis, quarum imperium ſatis ſibi certum eſſe putabant, ſed de Africa invadenda, bellicue terrore Carthaginiſ ipſius portis inpingendo incipiebant conſultare.

LIB. XVIII. LIVIANI

E P I T O M E.

XI. TILIUS Regulus consul, victis navali prælio pœnis, in Africam trajecit. XVI. & ibi serpentem portentosæ magnitudinis cum magna militum clade occidit, & quum aliquot præliis bene adversum Carthaginienes pugnâset, successorque ei à senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, XIV. id ipsum per literas ad senatum missas questus est. in quibus inter causas petendi successoris, quòd agellus ejus à mercenariis esset desertus. XXVII. Quærente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, arcessito à Carthaginensibus Xanthippo Lacedæmoniorum duce, victus prælio & captus est. XXXVII. Res deinde à ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformavere naufragia classium. XLVIII. Tib. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus. P. Sempronius Sophus, Manius Valerius Maximus, censores, quum senatum legerent, tredecim senatu moverunt. lustrum condiderunt: quo censa sunt civium capita ducenta nonaginta septem millia, septingenta nonaginta septem. LVII. Regulus missus à Carthaginensibus ad senatum, ut de pace, & si eam non posset impetrare, de captivis commutandis ageret, jurejurando adstrictus est rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset. LVIII, &c. Utrumque negandi auctor senatui fuit: LXV. & quum, fide custodita, reversus esset, supplicio à Carthaginensibus de eo sumpto, periit.

J. FREINSHEMII Supplementum.

- I. ONSULATUM deinde *Ante Chr.*
 L. Manlius A. F. P. N. ^{256.}
 Vulso Longus inivit, & *U. C. 496.*
 Q. Cædicius Q. F. Q. N. cui in
 magistratu mortuo successus est M.
 Atilius M. F. L. N. Regulus, qui

semel consul fuerat. Hoc anno demum Africa, quæ hætenus cladum hostilium exsors egerat, sentire bellum cœpit, Romanis in eam ingressis, postquam Carthaginensium classem magnâ pugnâ vicissent. quæ uti gesta sint, ipsiusque Reguli utramque fortunam, & indignum viri virtute exitum, hoc libro exponemus. Anno superiore cum C. Atilio consule Carthaginenses ita prælio navali contenderant, ut, quanquam ipsi pluribus amissis navibus pugnâ priores excessissent, tamen quia Romanas etiam aliquot submerferant, se non inferiores fuisse interpretarentur: Romani contrâ eventum eum pro victoria haud dubia computabant. Ita fiebat, ut spe & fiduciâ pari populus uterque studium maritimarum rerum per æmulationem summam prosequeretur.

II. Igitur & consules in Africam transferre bellum jussi, cum trecentarum triginta navium classe Messanâ appulsi, atque inde litus Siciliæ dextrum legentes præter Pachynum ad recipiendas pedestres copias, tum castra circa Ecnomum collem habentes, pergebant: & sub idem tempus Amilcar imperator Pœnorum, & præfectus classis Hanno, trecentarum quinquaginta navium duces, Carthagine Lilybæum, & inde Heracleam Minoam transgressi, eo in portu stationem agitant, consilia Romanorum observantes, &, si versùs Africam instituere cursum auderent, prohibitori. Quod edocti consules ad utrumque casum studiosè cuncta comparant, ut sive navalis prælii tentandæ spes forent, sive

sive alicubi excensionem fieri oporteret, consilium in expedito haberent. Itaque pugnacissimis quibusque militum in naves impositis, quatuor classes, tanquam ejusdem universæ partes totidem, faciunt. legionem primam in prima classe, duas sequentes ordine suo constituunt: in quarta collocant triarios. Has copias ita disponunt, ut singulis navibus treceni remiges, milites vero centeni viceni vehantur. ita numerus hominum in universa classe ad millia centum quadraginta accedebat. Hunc numerum aliquanto superabant Pœni, plus centum quinquaginta millibus hominum adducentes.

III. Et militum quidem genus præ suis parvi faciebant consules. Major ea deliberatio erat, quum in alto mari pugnandum fore appareret, ubi celeritas navium & gubernatorum artes plurimum valent, quo ordine adversus istud discrimen aptissimè componi acies posset. postremò rationem instruendæ classis talem ineunt. Hexeres duas, quibus consules ipsi vehabantur, pariter in fronte statuunt: utrique harum hinc primam, inde secundam classem longâ & simplici serie annectunt, ita collocatis navibus, ut omnium proræ foras obversæ essent; hexeresque propemodum conjunctæ irent, proximæ his longiùs inter se digrederentur; atque ita deinceps spatium inter duas oppositas naves relictum cum ipsis ordinibus cresceret. Sic minimo inter primas naves, maximo inter postremas intervallo, quum ex duabus istis classibus forma cuneatæ aciei effecta esset, tertiam deinde legionem admoverunt: quæ simplici navium ordine spatium istud inter priores duas apertum prætexens, triquetram totius aciei faciem exhiberet. Ponè hanc, à tergo tertiæ classis, hippagines funibus tractoriis ad naves tertianorum pertingentibus remulco trahebantur. Postremi omnium triarii navibus unam in seriem, sed semicircularem, exporrectis ita priores ambibant, ut ab utroque cornu prominerent. Ita totum corpus fronte cavâ, postremis partibus solidis, rostri navalis similitudinem præferebat: non minus ad
sustinendam

sustinendam impressionem firmum, quàm ad inferendam habile.

IV. Sed Carthaginiensium duces, Romanæ classis adventu per exploratores cognito, quum urbem suam aditu facilem, imbelli vulgus, accolas leves & ad mutandam fidem pronos cogitarent, obviam ire decernunt, omnia priùs experiri certi, quàm tutum in Africam cursum Romanis navibus permitterent. Igitur suos paucis cohortati, *ut memores non de præsentibus modò, sed omnibus, quos domi quisque carissimos haberent, pugnandum esse, obfirmatis & alacribus animis prælium capefferent*, naves conscendunt, bonaque cum spe sua & navalium sociorum ex portu evehuntur. Neque longè Romana classis aberat. itaque haud procul Heraclea pari utrimque robore concurritur.

V. Pœni duces inter se ita comparaverant, ut in dextro cornu Hanno curaret; (erat autem idem ille, qui apud Agrigentum infelicitè pugnauerat) ceteris præfisset Amilcar. Naves autem suas animadversâ Romanorum acie quadripartitò & ipsi diviserant. Harum quæ totius aciei sinistra erat, in figuram arcûs sinuata terram versùs inclinabat. ceteræ simplicibus ordinibus extentæ, proris navium in hostem versis. ex his dextrum cornu, in quo rostratarum & quinqueremium celerrimæ erant, Hanno versùs altum mare quantum poterat exporrexit, si pugna aliunde commissâ esset, circumdaturus hostem.

VI. Neque diu morati consules in medias Pœnorum naves cum duabus classibus suis se intulerunt. Amilcar, quò Romanorum aciem distraheret, suis præceperat, ut commissâ pugnâ fugam continuò capefferent. quod quum factum esset, Romanique cedentes avidè persequerentur, illis quidem ob celeritatem navium innoxia fuga fuit: at Romanorum acies, uti voluerat Amilcar prævideratque, divulsa est, triariis & tertiâ classe suo adhuc loco se tenentibus. Quod ubi perfectum esse vidit, subitò dat è navi sua signum, ut con-

versis

versis proris pugnam cum insequentibus ineant. Certatur ambiguo Marte, Pœnis velocitate & peritiâ nauticæ rei, Romanis robore militum longè superioribus. Itaque quamdiu navium potiùs quàm hominum pugna esse potuit, Punica res haud dubiè meliori loco erat. sed quoties corvorum jactu colligatis navibus cominus pugnari cœperat, penes Romanum erat certa victoria; quum miles manu fidens, & in conspectu consulum pugnans, insignitiore operâ virtutem suam his approbare contenderet.

VII. Dum in ea parte sic dimicatur, Hanno cum dextro cornu, quod hætenus immotum habuerat, in triariorum naves invehctus à mari fecit impetum, magnasque in angustias redactis molestum omnino negotium exhibuit. Eodem ferme tempore sinistra quoque Carthaginienfium acies, mutatâ priorè formâ, & æquatâ fronte rostris infestis tertiam Romanorum classẽ, quæ hippagines remulco trahebat, invadit. Romani dimissis funibus ad resistendum se parant. Hic quoque fortiter confligitur. ita tribus locis, totidem navalia prælia, magno intervallo divisa nascuntur.

VIII. Quum ita satis diu dubiâ victoriâ certatum esset, tandem evenit, quod necessum est ubi simul pluribus locis æquali virium robore pugnatur, ut quæ pars prima pulsa fuit, totius certaminis victoriã daret. Quum enim Amilcar vim hostium ulteriùs ferre non posset, ipsius fuga ceteris etiam Punicæ classis partes statim profligavit. Nam ex consulibus L. Manlio in captivis navibus conquirendis & ad suas alligandis occupato, M. Regulus commissum alibi certamen videns auxilium suis ferre festinavit, assumptis secundæ classis navibus, quotquot ex priorè pugna integræ illasque evaserant. Celeriter opem istam sensere triarii, receptisque animis, quos prope ad extremum periculum adducti desponderant, strenue dimicare cum adversariis cœperunt. Hanno quum & hos acriùs resistere sibi, &

à tergo se premi videret à recentibus, velis in altum datis imminens exitium prævenire studuit.

IX. Quum inter hæc L. Manlius quoque tertiam Romanorum classem à Carthaginiensium sinistro cornu ad terram urgeri conspicatus, cursum cò intendisset, supervenit & M. Regulus, qui jam hippagines & triarios in tuto locaverat. Ita subito facies rerum vertitur, claudunturque & cinguntur qui paulo antè Romanos circumdederant. quos equidem in arctum constipatos & velut obsessos olim pessumdedissent, nisi metu corvorum accedere veriti, spatium dedissent consulibus, ut & suos eriperent incolumes, & Carthaginiensibus subito accursu circumfusi, naves quinquaginta cum vectoribus omnibus, velut indagine, caperent: paucae reliquae juxta litus ipsum se subducentes effugere. Fuit hoc prælium quum varietate casuum, & contentione pugnandi, tum etiam amissarum utrimque navium multitudine inter pauca memorandum. Quatuor & sexaginta Pœnorum naves captæ; supra triginta depressæ sunt: victores quatuor & viginti naves amiserunt fluctibus haustas; at in potestatem hostium nulla pervenit.

X. Post hanc victoriam Messanam reversi paucos dies navibus hominibusque reficiendis, & ampliori com meatui parando dederunt. Inter quos Amilcar quum Africam ab Romanis adiri vehementer nollet, prohibere verò vi & armis non posset, ad dolos se contulit; missoque ad eos per causam petendæ pacis Hannone tempus extrahere sategit, donec copiae, quas Carthagine sibi mitti sperabat, advenissent. Hanno quum ad consules accessisset, audiretque voces *idem in illum statuentum esse clamitantium, quod quinto antè anno in Cn. Cornelium Asinam consulem Pœni designavissent*, astuto responso periculum intentatum elusit: *Hoc verò, inquit, si feceritis, jam nibilo eritis Afris meliores.* statimque consules excepere sermonem, tacere jussis, qui vincendum dixerant, conveniensque Romanæ gentis gravitati vox audita est: *Isso te metu, Hanno, fides civitatis nostræ*

nostræ liberat. De pace, quia neque Pœnus seriò agebat, consulesque victoriam quàm pacem malebant, frustra agitatum est. Africanam igitur expeditionem diutiùs differri non placuit.

XI. Neque Pœni duces obstitere, quanquam inter se constituissent quietum iter hosti non concedere, sed diversis ex partibus carpere morarique. ceterùm Hannone ad præmuniendam Carthaginem festinante, Amilcar nihil movere ausus, Heracleæ se continuit. naves Romanæ & ab hostibus & à tempestate pacatum iter habuerunt. Neque defuerant, qui longinquam navigationem, & hostile litus, ipsumque Africæ nomen exhorrescerent, ante ceteros imperium detestante tribuno militum Mannio. sed adversùs hunc ita exarsit Regulus, ut virgas securimque minitaretur, ni paruisset. ita demum præstitum est obsequium consuli, formidinemque navigandi propior & major metus expulit. Hermæum promontorio nomen est, quod à sinu Carthaginis in mare Siculum latè procurrit. eam oram primæ Romanorum naves tenuerunt. ibi paulisper expectato donec tota classis convenisset, litus Africæ prætervesti consules ad Clupeam urbem pervenere. hîc legiones expositæ sunt, navibusque in portum subductis, vallum ac fossa, quò tutiores essent, circumdata. urbs, quia deditionem abnuebat, obsessa, statimque metu civium, sive dedita, sive deserta, (nam utrumque traditur) in potestatem Romanorum concessit.

XII. At Carthaginienfes, quanquam sanè dura & infueta paterentur, tamen gratulabantur sibi, quòd aliquanto mitiora formidatis accidissent. metuerant enim audito pugne navalis exitu, ne protinus ad ipsam Carthaginem victrices copię ducerentur. itaque nonnihil ex priore metu respirantes, in contrahendas copias, urbemque & suburbanam regionem tuendam intenti erant. Consules interea missis Romam nunciis, qui & res hæcenus gestas docerent, & de instantibus sententiam Patrum exquirent, Clupeam muniunt, ut eâ sede belli

belli uterentur: præsidioque ad urbis & agri custodiam imposito, cum ceteris omnibus copiis longiùs progressi, cultissimam regionem, utpote quæ post Agathoclis tempora ferrum hostile non viderat, perpopulantur: villas magnificas multas destruunt: magnam quadrupedum prædam; hominum præterea supra viginti millia abducunt, nemine prohibere auso. oppida quoque multa vi aut deditione capiunt: in his perfugarum aliquem numerum deprehendunt, magnamque vim captorum proximis bellis civium Romanorum liberant: quos inter & Cn. Cornelium fuisse crediderim, qui proximo post biennio consul iterum factus est.

XIII. Dum hæc aguntur, qui Romam à consulibus missi fuerant, cum mandatis senatûs revertuntur. jubebatur autem alter eorum in Africa manere cum ea parte virium, quam retineri ex republica judicassent; alter ceteram classem & copias Romam reducere. Sic imminente jam hieme, mansit M. Regulus cum quindecim ferme peditum millibus, equitibus quingentis, & navibus quadraginta. classem reliquam mancipiis & prædâ onustam L. Manlius Siciliæ litora tutò præter-vestus in urbem reportavit. Septem & viginti millia captivorum ab hoc Romam deducta reperio, navalemque de Pœnis decretum ei triumphum esse. Post hæc Ser. Fulvius M. F. M. N. Pætinus Nobilior, & M. Æmilius M. F. L. N. Paullus consules facti. His Sicilia & classis provincie decretæ. Regulum res in Africa prosperrimè gerentem ex medio cursu victoriarum revocari non placuit: jussusque proconsule bellum in Africa administrare.

Ante Chr.

^{255.}

U. C. 497.

XIV. Id senatusconsultum nemo accepit ægrius, quàm idem ille, cujus in honorem factum fuerat. igitur literis ad senatum missis ea de re questus est, interque causas petendi successoris posuit, *villici sui mortis* (is agellum heri, quem habebat in Pupinia, jugerum septem coluerat) *mercenarium occasionem natum, amoto inde*

inde instrumento, discessisse. quare necessariam esse præsentiam suam, ne rure deserto non esset unde uxor liberi- que sui alerentur. decrevitque senatus, ut ager M. Reguli publicè coleretur, res amissæ redimerentur, uxori liberisque ejus alimenta præberentur. Ii tum mores fuere! Sed ego quoties hæc atque talia lego tradove, temperare non possum, quin cum animo meo recogitem, quanto sit virtuti firmior à laude, quàm ex pecunia, merces quippe tam multis post ætatibus gloria M. Reguli manet: aliorum opes cum dominis, & sæpe ante ipsos perierunt.

XV. Carthaginienses interea duobus domi constitutis ducibus, Asdrubale Hannonis filio, & Bostare, tertium etiam Amilcarem ex Sicilia accivere, qui cum peditum quinque millibus, equitibus quingentis Heracleâ Carthaginem propere venit. Hi communicato inter se consilio statuerunt, non moenibus, ut ad eam diem factum fuerat, continendum exercitum, neque Romanos impune quidvis agere finendos esse. sic animis ad bellum gerendum incitatis exercitus educitur. Interea M. Regulus proxima quæque subigendo in loca pervenerat, per quæ flumen Bagrada labitur. ad quod castra habentes Romanos improvisa pestis & damno non mediocri, & terrore adhuc majore perculit. Magnitudinis enim portentosæ serpens aquatum profectos milites invasit, territisque & nequicquam repugnantibus, multos ingentis oris hiatu sorbuit: alios spirarum voluminibus & caudæ verbere obtrivit: nonnullos ipso pestilentis halitus afflatu exanimavit: tantumque negotii M. Regulo facessere potuit, ut totis viribus cum eo de possessione amnis fuerit dimicandum.

XVI. Quod ubi cum jactura militum fiebat, neque vinci aut vulnerari draco poterat, durissimâ squamarum loricâ quidquid telorum ingereretur facilè repellente; confugiendum ad machinas, advestisque balistis & catapultis, velut arx quædam munita, dejiciendus

dus hostis fuit. Post aliquot jactus in vanum emissos
 ingens saxum, spinâ dorsi perfractâ, vigorem impe-
 tumque formidabilis monstri resolvit. Sic quoque dif-
 ficulter confectum est: tanto cum horrore legionum &
 cohortium, ut *se oppugnare Carthaginem, quàm alte-
 ram talem bestiam malle faterentur.* Neque diutius
 ibi morari castra potuerunt, quin tabo infectas aquas,
 & omnem circâ regionem fœtore jacentis pestifero
 afflatam fugerent: non sine rubore aliquo humanæ su-
 perbiæ, quæ non rarò viribus suis nihil negatum esse
 stolidè putat. exercitum certè Romanum, imperatore
 M. Regulo, terrâ marique victorem unus anguis &
 vivus exercuit, & interfectus submovit. Quare nec
 puduit proconsulem hujus etiam hostis spolia Romam
 mittere, timorisque sui magnitudinem & victoriæ
 gaudium publico monumento fateri. corium enim bel-
 lue detractum in urbem devehendum curavit: quod
 centum viginti pedes longum fuisse dicitur, & in
 templo quodam suspensum ad Numantini usque belli
 tempora duravisse.

XVII. Motis à Bagrada castris, versùs urbem Adin
 exercitum duxit consul, obiter expugnatis vastatisque
 oppidis & castellis quæ in itinere occurrerant. Ad
 Adin verò, quam capere majoris erat operæ, vineis
 machinisque adhibitis jussu instituta est obsidio. Ad
 quam prohibendam Pœni duces quum celeriter accur-
 rissent, in colle quodam castris quidem Romanis im-
 minente, sed impedito sylvosque, confederunt. M.
 Regulus, ingenio sitûs & genere copiarum hostilium
 æstimato, quum illis peditem suo neutiquam compa-
 randum, sed in elephantis & equitibus spei plurimum
 esse videret, ceterùm eam virium partem in aperto
 campo formidabilem futuram, iniquitate locorum ex-
 cludi inutilemque reddi, stultitiâ hostium sapienter
 usus, priusquam errorem suum animadvertere ac cor-
 rigere possent, in suis castris eos oppugnare statuit.
 Quapropter hortatus milites, & cetera quæ suggere-

bat ratio diligenter exsequutus, nondum certâ luce castris egreditur, aciemque in adversum collem, ubi Carthaginiensium erant castra, erigit.

XVIII. Pœnos ipsa primò Romanorum audacia territabat, quòd numero pauciores ex inferiore loco tantas copias in munimentis suis aggrediebantur. deinde major inde tumultus fuit, quòd equites & elephantis, unde plurimum auxilii speravissent, non modò nullam utilitatem, sed ultro perturbationem & impedimentum afferebant. ipsum quoque tempus augebat trepidationem, quòd inopinantes & magnam partem adhuc sopitos Romanus invaserat. Itaque multi suis in cubilibus trucidati sunt: alios trepidâ fugâ palantes, & quò se reciperent nescios, insidiæ secundum vias collocatæ exceperunt. Mercenariis tamen Pœnorum Hispanis Gallisque raptim instructis, & extra vallum alacriter certantibus, in ancipiti aliquamdiu victoria fuit, fugiente jam legione primâ. totusque Romanorum exercitus impulsus foret, ni cohortes alia ex parte circumgredi jussæ, hostem cedentibus instantem opportunè à tergo aggressæ forent. tum etiam qui paulo antè locum deseruerant, recolligi, & ad repetendam pugnam animari potuere. Sic utrimque impetitus hostis, quum aliquamdiu fortissimè restiisset, cedere coactus est.

XIX. Quod ubi fieri Carthaginienses videre, continuo se ejiciunt castris, & contento studio fugiunt. Et elephantis quidem equitibusque, postquam planiora loca attigere, facilis & tutus receptus fuit: peditatum paulo longiùs persequuti victores, ad castra diripienda redierunt. Hac pugnâ Pœnorum septemdecim millia cæsa, quinque capta referuntur, cum elephantis duodeviginti. Eventus hujus prælii non modò totam circâ regionem, sed etiam longiùs diffitos populos Romanis conciliavit, diebusque non ita multis oppida circum octoginta in fidem venere. Unde Pœnos in magnas angustias redactos propemodum exanimavit capti à Regulo

Regulo Tunetis nuncium, urbis tam munitæ, & quæ ad quintumdecimum à Carthagine lapidem posita, ne occultum quidem hostibus sineret esse, quidquid ibi fieret, tum ad ipsam urbem, tum ad mare propinquum patente prospectu.

XX. Neque solùm Romani belli terror circumsteterat, sed Numidæ quoque veteribus odiis, occasione novâ stimulati arma moverant; vastandoque & urendo Punicos agros plus etiam terroris & cladis, quàm Romanus hostis, inferebant. & in urbem undique confugientes rustici non consternationem modò maximam, sed jam famem quoque faciebant: absumente magnam annonæ vim tantâ mortalium multitudine, & reliquam adhuc copiam avaritiâ dominorum occultante, qui ex calamitate publica quæstum aucupantes, cum ipsa rerum necessariorum penuria pretium earundem auctum iri quotidie sperabant. Unde factum est ut pronis auribus legatio M. Reguli acciperetur, qui belli confecti titulum ambiens, timensque ne quis Româ successor missus cum interciperet, Pœnos ad pacem hortabatur.

XXI. Itaque missi sunt ad eum quidam ex principibus. sed quum à M. Regulo, qui se certam in manu habere victoriam putabat, intolerabiles condiciones ferri viderent, infecto negotio discesserunt. *Siciliâ enim & Sardiniâ totâ cedere, Romanis captivos gratis reddere, suos pecuniâ redimere, belli sumptus omnes restituere, prætereaque vectigal annuum pendere jubebantur.* His alia, neque minùs molesta addebantur: *ut eosdem cum populo Romano hostes amicosque haberent: ne navibus longis, præterquam unâ, uterentur: Romanos autem, quotiescumque significatum esset, triremibus instructis quinquaginta juvarent.* Obstupefactis ad hæc legatis, & ut mitiora imperaret orantibus, *vincendum, aut vincen-
tibus obtemperandum esse* respondit. Quibus in urbem relatis exacerbati Pœni, quanquam rebus admodum accisis uterentur, omnia tamen priùs pati decreverunt,

quam eas admittere conditiones, quas nihil aliud nisi captivitatem civitatis suæ servitutemque esse arbitrabantur.

XXII. In eo statu rerum naves quæ ad conducendum militem in Græciam missæ fuerant, collectâ mercenariorum haud exiguâ manu, redierunt. In his Xanthippus quidam erat genere Lacedæmonius, qui patriæ disciplinæ, quam edoctus à pueritia excellenter fuerat, usum rei militaris haud inferiorem adjunxerat. Ille rebus quæ eousque gestæ erant intellectis, & reliquo Punicarum copiarum, elephantorum, equitum apparatu cognito, non dubitavit, jactare palam, *Carthaginienses non à Romanis, sed à semetipsis victos esse, per imperitiam ducum, qui viribus suis uti nescivissent.* Hoc sermone celeriter vulgato, vocatus à magistratibus Xanthippus, rationes sententiæ suæ promit tam evidentes, ut prope manibus contrectari possint: in faciendis itineribus, in castris ponendis, in præliis committendis, loca prorsus incommoda deligi consuevisse docet. si suum consilium audiant, non incolumitatem modò, sed etiam victoriam promittit. Probant hanc sententiam quum ceteri civitatis principes, tum ipsi duces: & laudabili modestiâ patriæ salutis suam existimationem posthabentes, homini peregrino deferendum imperium exercitus sui consentiunt consciscuntque.

XXIII. Xanthippus acceptâ potestate quotidie milites ex urbe educens, campestribus exercitiis ad servandos permutandosve ordines, ducumque jussu celeriter exsequenda assuefacit: copias hanc disciplinam cum priore comparantes admiratione sui, fiduciâque melioris deinde successûs implet: tota civitas recreata ex rebus ferè desperatis ad expectationem futuri erigitur. Hanc alacritatem omnium ubi duces vident, animo & ipsi recepto in hostem iterum ducere constituunt: suosque uti tempus postulabat adhortati, cum duodecim ferè millibus peditum, quatuor equitum, & elephantis

non multo paucioribus centum adversùs Romanos progrediuntur. Romanos unum illud movebat, quòd instituto priore mutato Pœnos, vitatis editioribus asperisque locis, per plana camporum videbant incedere. sed perpetuâ felicitate in superbiam elati, vinci solitas copias ductoremque Græculum despiciebant. Neque Regulus intactus erat hoc fortunæ obsequentis blando veneno. igitur quum se maritimas Pœnorum vires, quum pedestres fregisse, oppida ferme ducenta, hominum ad ducenta millia cepisse, urbemque ipsam Punicam variis incommodis laborantem cogi ad deditiōnem posse reputaret; pacem tolerabili conditione petentibus negavit, scripsitque Romam *portas Carthaginiis à se metu obsegnatas teneri*. Ita magnos etiam animos sapius in secundis rebus moderatio, quàm in adversis constantia deferuit.

XXIV. Ceterum Pœnis castra loco æquo habentibus, M. Regulus, cui in peditatu plus roboris, eoque montosa & ardua loca festanda erant, nihil referre virtutis putans ubi dimicaret, non timuit & ipse campo se credere, etiam ad maiorem ostentationem fiducia, fluvio, qui medius fuerat, transmissio: passuumque ferè mille ducentorum intervallo ab hoste constitit. Xanthippus Romani ducis imprudentiam conspiciatus, *hoc illud tempus esse, quo promissa sua Carthaginiensibus exsolveret*, testabatur. quòd enim Romanos ex itineris labore defatigatos, qualibus optavisset locis, nactus erat, suam fore victoriam non dubitabat. tempus etiam opportunissimum ad pugnam videbatur, quòd præcipiti jam in vesperam die, Afris locorum gnaris, sive vincerentur, effugium per noctem facilius erat futurum; sive vincerent, nihil ad victoriam persequendam impediendi. Consultantibus ergo Pœnis quid agendum esset, deorum hominumque fidem invocans, ne tam præclaram occasionem perderent, ad prælium capeffendum omnes impulit eo facilius,

quòd ipsi milites Xanthippi nomen inclamantes, insolitâ alacritate hostem ultro poscebant.

XXV. Summâ igitur rei Spartano permisâ, educit ille exercitum, instruitque hoc modo. Phalanx Carthaginientium, in qua robur erat peditatûs, in subsidiis constituitur. huic, spatio relicto conveniente, prætexuntur elephantis, simplici serie latitudinem phalangis exæquentes. in utroque cornu expediti cum equitibus, post hos in dextro mercenariorum gravis armatura collocatur. Acie sic ordinatâ velitis imperat, uti telis emissis se recipiant in apertos ad hunc usum suorum ordines: & hoste jam à validioribus excepto rursus erumperent à cornibus, Romanorumque cum adversa phalange pugnantium latera repenti incurfarent. Regulus contra copiis ex more instructis, quum elephantos in prima Pœnorum acie stantes conspexisset, consilium celeriter capit. leviter armatos in frontem adducit: in subsidiis locat densos legionum ordines: equites in cornua diffunduntur. fit acies in altitudinem firma, sed multo quàm fuerat angustior. Ita quum & ab elephantis, & ab equitibus hostium periculum esset, adversus belluarum quidem irruptionem rectè provisum, sed in locis patentibus spatium equitatui hostium datum, ut circumfundi contractis ordinibus posset.

XXVI. Prælium ab elephantis cœpit, quos in adversum agmen agi Xanthippus iussit: confestimque Romani clamore sublato arma pulsantes contulerunt gradum. Ab equitibus etiam utrimque in cornibus pugna commissa. sed longè hîc minore Romanorum numero, quum sustineri vis hostium non posset, citò fuga facta est. At è peditibus qui sinistri adstiterant, sive elephantorum occursum vitaturi, sive faciliorem sperantes de mercenariis victoriam, horum in aciem irruunt, versosque in fugam ad vallum usque castrorum hostilium persequuntur. Non æquè facile reliquis ad-

versus

versus elephantos certamen fuit: quorum intolerabili mole dissipabantur ordines, proterebantur armati agmina tota tanquam ruinâ sternebantur.

XXVII. Sustinebat tamen incumbentes ipsa aciei densitas, aliisque alii substituti ordines: donec simul locis omnibus laborari coëptum, dum extremi quique ab equitibus circumventi, priores quotquot jam elephantorum aciem perruperant, ab integra & instructa phalange hostium, & assultantibus utrimque velitibus excepti, passim trucidantur. Neque minus cædis in ipsa fuga fuit. per aperta loca & plana effusos elephantum Numidæque equites immissi straverunt. M. Regulus cum militibus ferè quingentis vivus in manus hostium venit. ex toto exercitu non amplius duo millia hominum, qui mercenarios loco pepulerant, festinato habitu Clupeam incolumes præter spem evaserunt. Romanorum sociorumque millia circiter triginta sunt interfecta. De Punico exercitu ceciderunt non multi, præter octingentos ex mercenariorum agmine, quod adversus sinistrum hostis cornu dimicaverat.

XXVIII. Tantâ re perfecta, quum exercitus spoliis caesorum & imperatore Romanorum capto superbus Carthaginem reverteretur, obviam effusa urbanorum multitudo, alii in vicis aut domibus consistentes, incredibili cum voluptate, spectaculo, quale paulo antè vix optare ausi essent, fruebantur: vix tantæ felicitatis vel gaudium, vel etiam fidem capientibus animis. Qui enim modò proximè desperationem adducti non regionem tantum suam, sed urbem ipsam, aras, focos amittere timuerant, ii tantam rerum commutationem subito factam esse, quanquam viderent, vix audebant credere. Sed maximè in ipsos duces intenti omnium oculi animique erant: quum modò Xanthippum, modò Regulum intuentes, hujus æstimatione magnitudinem sui imperatoris metirentur extollerentque. *Quantum illum esse virum oportere, qui ducem acerrimum, fortunatum bellatorem, victorem superbum, hostem implacabilem,*

placabilem, terrorem pestemque magnæ Carthagini, exercitu florentissimo, existimatione amplissimâ, libertate denique ipsâ tam facile tamque celeriter exuisset! Augebat admirationem habitus viri, quod sub exiguis membris, aspectuque non nimis decoro, ingentem virtutem occultaverat. Quibus ex rebus multum Xanthippo gloriæ, sed nec minus invidiæ nascebatur. Quo in monstro profligando non minore prudentiâ, quàm in bello conficiundo, usus, quanquam diuturnus ipsi factorum suorum fructus Carthagine deberetur, relinquere spes ancipites & insidiarum plenas, & ante mutationem animorum, aut fortunæ, domum regredi statuit.

XXIX. Hoc enim plerumque ingenio homines agunt, ut patriæ studium in ore, privatum in animo magis habeant. igitur quamdiu quidem honores & divitias incolumi civitate quærere tuerique possunt, amorem illius ardentissimum præferunt: ubi periculum est ne ad alios ob magnam virtutem & eximia merita hæc concedant, longè malunt deesse qui publicæ rei profint, quàm esse qui obsint suæ. Donec autem alios æquiparare posse putant, occultius atque remissiùs invident: quum verò longissimè relictî, comparatione propinquâ se premi sentiunt, opesque & magistratus quos ipsi sitiebant, penes alios esse; quod virtute desperarunt, per calumniam & criminationes meliorum consequi student. Ita fit ut optimo cuique plures inimici sint, pluresque insidiæ struantur. sed adversum has homini indigenæ in propinquis & amicis suis præsidium est: peregrinus hoc auxilio destitutus, malitiam degenerum animorum acuit ipsâ facilitate nocendi, quod insidiantibus magis expositus, vel everti citra maximum laborem potest, vel citra periculum offendi.

XXX. Xanthippum igitur hæc sagacissimè perpensis, quæ sequuta sunt evidentè affirmarunt. Abnavigantem enim per quosdam à Carthaginiensibus immis-

fos

fos submersum ferunt, post acceptum beneficium illius auctorem gravatis exosisque: quo extincto famam etiam peregrinâ virtute servatæ civitatis exspiraturam crediderint. Alii de fato Xanthippi non eadem: sed Punicam tamen perfidiam arguunt. datam enim discessuro navem veterem & rimarum plenam, sed ad speciem firmitudinis recens picatam. ceterum virum nequaquam decipientibus facilem, animadversâ fraude, dissimulanter aliud navigium conscendisse, ereptumque periculo esse.

XXXI. Non minoris perfidiæ, sed ob numerum peremptorum crudelitatis odio superior iisdem temporibus perpetrata res traditur. Mercenarios enim ob navatam insigniter operam præmia paulo tumultuosius efflagitantes in naves imposuerunt, factâ spe alio quodam loco tributum ipsis iri quod peterent. sed à præfectis navium, quibus id negotii datum clam fuerat, in deserta quadam insula expositi relictique, quum omnis humanæ opis egenos, sine alimentis, sine navibus, neque manere fames, neque abire pelagus sineret, fœdo horrendoque genere mortis extabuerunt. Apud alios auctores facinus hoc ad superiora tempora referri reperio, quibus Syracusani bellum cum Pœnis habuere: nomenque mansisse infami deinceps insulæ, ut Osteodes (Ossuarium possemus dicere) vocaretur. ea post Liparam, Occidentem versûs in alto mari sita est. Quæ facta quomodocumque, aut quocumque tempore evenerint, à cetera Pœnorum immanitate nihil abhorrens habent.

XXXII. Neque igitur mirandum est, qui in socios adjutoresque suos hoc animo fuerunt, si adversum hostes iidem se gesserunt inclementiùs. Quamquam profectò ceteros captivorum satis tolerabiliter habuisse feruntur: quòd & ipsi multos ex suis in potestate Romanorum esse sciebant, quos permutatione institutâ cupiebant recipere. Sed adversus M. Regulum neque abscondere iram, neque moderari potuere, quin om-

nibus modis vexarent virum angerentque. cibum enim præbebant, non qui vel voluptatis aliquid afferre sensibus, vel vigoris corpori posset: sed qui tenuissimâ refectiōe spiritum infelicis ad producendas ejus miseras detineret. At acerbiores erant contumeliæ perpetuæ, inter quas consueverant creberrimè elephantum aliquem adducere, cujus barritu exterritus, & invisâ specie tortus, nec animo, nec corpore posset requiescere. postremò ita maceratum exagitatūque in carcerem publicum conjecerunt.

XXXIII. Quæ postquam audita sunt Romæ, non dolore modò ingenti, sed etiam metu, civitatem perculerunt. timebatur enim ne Carthaginenses acerbitate calamitatum suarum, & victoriæ fiduciâ stimulati reddere vicem hostibus, &, quid malorum perpeffa Carthago foret, Romanæ urbi persentiscendum dare cuperent, auderentque. Quare consulibus mandavit senatus, *ut Italiam quàm possent diligentissimè munirent præsidiis: ipsi cum navibus quàm plurimis Siciliam, inde, si videretur, Africam adeuntes, Pænos ab Italia petenda propiore metu distinerent.* Ceterùm Carthaginensibus antiquior cura fuit civitates à Romanis occupatas recipere; Afros qui à se ad hostes desciverant mulctare; in rebellione persistentes ad obsequium armis cogere. Sed Clupea quidem ab Romanis strenuè defensa est: in Numidia, aliisque populis Africæ, magnum magis bellum, quàm difficilis victoria fuit.

XXXIV. Interea quum in Italia validam adornari classem comperissent, omisâ quam obsederant Clupeâ, naves veteres reficere, novas exædificare, ad prohibendos Africo litore Romanos omnia studiosè parare cœperunt. At consules incredibili diligentia tantum effecerant, ut æstatis initio naves jam trecentas quinquaginta instructas ornatasque haberent. quibuscum in Siciliam profecti, postquam ibi satis tuta omnia, nihilque mali, præterquam quòd in expectatione & me-

tu fuerat, reperissent, præfidiis ubi maximè opus erat relictis, cum cetero exercitu protinus Africam versùs contenderunt. Sed tempestate Cossuram delati, (inter Africam & Siciliam, quâ Lilybæum promontorium est, posita est insula) vastatis agris, & urbe ejusdem nominis captâ, præsidium imposuerunt.

XXXV. Inde ad Hermæum promontorium perrexerunt, quod medio inter Carthaginem & Clupeam situ, alterum Carthaginensis sinûs cornu claudit. Eo loco quum Pœnorum naves occurrissent, acrique certamine duas inter classes dimicaretur, auxilio venere suis à Clupea Romani, momentumque hoc, paribus eousque rebus, ad victoriam fuit. Pœni naves quatuor supra centum submersas, triginta captas ab hostibus, militum ad millia quindecim amiserunt. ex Romanis mille centum periere milites, cum navibus novem. Tum Clupeam profecta classis, expositusque miles juxta ipsam civitatem castra munivit. venerunt eodém Carthaginenses copix, quas Hannones duo ducebant. ita pedestri quoque prælio res gesta, deteriore Pœnorum fortunâ, qui hîc quoque circiter millia militum novem perdiderunt. Capti sunt inter hos aliquot viri nobiles, servatique à consulibus, ut per hos M. Regulus, & qui cum eo similem casum subierant, redimerentur.

XXXVI. Deliberatum inde est de præsentibus: magnaue spes fuerat Africam retineri posse. verumtamen regione quaquaversum vastatâ, quum fames timeretur, abduci Romanos qui Clupeam tutati fuerant, Siciliamque repeti placuit. Avecta est unâ ingens præda, quam in urbem Clupeam M. Reguli rebus adhuc prosperis comportatam victoriæ recentes cumlaverant.

XXXVIII. Perventum erat in Siciliam tutâ navigatione, nimiûmque felices fuissent consules, si felicitati suæ modum statuere didicissent. Sed quia, dum in Italiam revehuntur, eâdem operâ quasdam
urbes

urbes Siciliae maritimas recipi posse putabant, nequicquam obtestantibus navium gubernatoribus, *ne inter Orionis & Canis exortum, quæ infestissima navigantibus sunt sidera, obversum Africae litus, intutum & importuosum, præterveherentur*, tantam tempestate cladem perpeffi sunt, ut vix aliud in hoc genere præditum sit exemplum illustrius. denique de navibus trecentis sexaginta quatuor, vix octoginta, onerum jacturâ factâ, fervari potuerunt. hippaginum quoque, ceterorumque variae formæ navigiorum numerus haud minor periit: ita ut cadaveribus hominum animaliumque & fractis navium tabulis, à Camarinensium ora, ubi pestis illa classem invaserat, Pachynum usque litus omne compleretur. Tam dura in sorte non leve solatium afflictis humanitas Hieronis regis attulit: qui benignè exceptos vestibus, cibo, naviumque armamentis adjuvando, Messanam usque deduxit incolumes.

XXXVIII. Sed Carthaginienses hoc fortunæ beneficio non segniter usi, Cossuram insulam urbemque receperunt: & sine mora in Siciliam transjicientes, Agrigentum duce Carthalone circumfessum, quia non subveniebatur, exciderunt dirueruntque. multi hîc mortales interfecti captive. ceteri, quibus per mediterranea loca in ditionem Syracusanorum effugium fuit, in vico juxta fanum Jovis, Olympium vocant, confedere. Neque longè aberant à spe totius insulæ recuperandæ Pœnorum duces, nisi audito Romanorum in reparanda classe studio, confirmati focii fortibus animis præsentem metum tolerassent. Tantâ enim diligentîâ huc incubuerant consules, ut vix credibili celeritate, intra unum trimestre naves novæ ducentæ viginti compingerentur.

Ante Clr. Cum his Cn. Cornelius L. F. C. N. Scipio
254. Afina, & A. Atilius A. F. C. N. Calatinus
U. C. 493. iterum consules, impositis ex novo delectu strenuis militibus, primo quoque tempore solvere jussi.

XXXIX.

XXXIX. Magnum inconstantis fortunæ documentum Cn. iste Cornelius fuit: utili ad fortiter tolerandas adversitates exemplo. quippe quum septimo antè anno consul insidiis Pœnorum circumventus, captivitatem, vincula, carcerem, quidquid in humanis rebus aut fordidissimum, aut miserrimum habetur, pertulisset; non cetera modò suæ dignitatis ornamenta, sed etiam ipsum illud consulare fastigium, fascesque non spontè relictos, tanto majore gaudio recepit, quanto acerbiorè casu perdididerat. Consules Messanam transgressi, assumptis quas ibi repererant navibus, eæ superioris ferme naufragii reliquiae erant, cum navibus ducentis quinquaginta ad ostium amnis Himeræ accesserunt, oppidumque Cephalædium ad duodevicesimum inde milliare in eodem litore situm, prodentibus quibusdam, receperunt. A Drepano, nam illuc cursum flexerant, quum neque statim potiri loco potuissent, & obsidionem agitantibus Carthalo suppetias urbi veniret, proposito frustrati recesserunt.

XL. Nec ideo segniores ad audendum facti majorem aliquanto rem feliciter confecere. Panormum enim directo cursu, Punicæ ditionis principem urbem, & occupato portu, juxta ipsos oppidi muros fecerunt excensionem, recusantesque deditionem Panormitanos fossâ valloque circumdare instituerunt. Favebat labori natura regionis materiem copiosam arboribus passim enatis subministrans. itaque citò perfectis operibus, quum oppugnationem strenuè urgerent, machinarum ope turrin ad mare sitam dejecerunt: milesque per ruinas irrumpens multâ cum hostium cæde urbem exteriorem, quæ nova dicebatur, expugnavit. Neque vetus urbs diu morata est. quum enim magna in eam multitudo confugiens, plus ex urbe nova terroris, quàm commeatûs intulisset; brevi dejectis periculi cogitatione animis & fame jam imminente, legati venerunt ad consules, corporibus exceptis, omnia dedituri. Non accepere consules, gnari res obsessis angustas esse, nisi pretio

pretio statuto redimerentur. pactæ sunt in capita minæ duæ: redempta capitum millia quatuordecim. cetera multitudo, millia ferme tredecim, cum reliqua præda venierunt.

XLI. Clara ea victoria fuit, magnæque & subitæ utilitatis. multa enim ejus oræ oppida, quædam etiam longiùs diffita, Pœnorum ejectis præfidiis, societatem Romanam complexa sunt; principio ab Jētinis orto, sequutisque statim Soluntinis, Petrinis, Tyndaritanis, aliisque. Rebus ita gestis præsidioque Panormi relicto Messanam consules, deinde Romam redierunt. Pœni abeuntibus insidiati, naves aliquot onerarias, cum pecunia quam vehebant, abstraxere. Romæ deinde continui triumphi duo spectati. Duxerunt prioris anni consules, prorogato imperio, de Cossurensibus & Pœnis, navalem utrumque. Prior Ser. Fulvius A. D. XIII. Kal. Feb. triumphavit: M. Æmilius postridie.

XLII. Annus, quem ab urbe condita quingentesimum numerant, Africanam expeditionem habuit, sed inanem & sine fructu. Cn. Servilius Cn. F. *Ante Chr.* Cn. N. Cæpio, C. Sempronius Ti. F. Ti. ^{253.} U. C. 499. N. Blæsus consules in Siciliam trajecere. ubi tentato frustra Lilybæo, in Africam direxere cursum, ducentis sexaginta navibus instructi. Litus hi legentes Africæ, multisque locis exscensionem facientes oppida multa ceperunt, prædâque magnâ potiti sunt. Majoris tamen rei nihil geri potuit, quòd commodissimorum quorumque locorum aditu prohiberentur, occurrentibus ubique Pœnis, qui minus jam impedimentorum & plus animi habebant, receptis quæ M. Regulus tenuerat, punitisque defectoribus. Amilcar enim Numidiam Mauritaniamque pervagatus, tractum eum omnem perpacaverat, imperatis pœnæ loco mille talentis argenti, & viginti millibus boum, punitisque principibus, qui favisse Romanis arguebantur, quorum ad millia tria patibulo affixi sunt.

XLIII.

XLIII. Neque tamen hostium occurſus, quàm ignorantia locorum, & cæcæ ſub aquis inſidiæ, formidabilior Romanæ claſſi fuit. Subvectos ad Meningem, Lotophagorum inſulam, quæ minori Syrti vicina eſt, recedente maris æſtu vadoſa loca tenuere: donec jaſturâ levatas naves, & extrema omnia metuentes, præter ſpem reverſi fluctus, explicuerunt. ita non impune peſtem evidentiffimam elapſi, & loca tam infeſta horrentes, ſine mora fugientium in ſpeciem vela fecerunt: ignari non minus iſtis ſupereſſe periculum quod adirent, quàm quod evitaverant. Et Panormum quidem redeuntibus innoxium iter fuit. ceterùm Italiam petituſos, dum Palinuri promontorium ſeſtunt, quod à Lucanis montibus in mare procurrat, magna tempeſtatis viſ adorta, longas naves ſupra centum quinquaginta, cum hippaginibus & onerariis multis, profundo merſit: Quare continuis hoc genus cladibus mœſtâ civitate, quum imperium maris ipſæ etiam undæ ipſique venti Romano negare viderentur, decrevere Patres, ne amplius ſexaginta navium claſſis, ad præſidium Italiæ commeatuſque exercitui qui in Sicilia eſſet ſubvehendos, haberetur. Alteri tamen conſulum C. Sempronio calamitas iſta non obſtitit, quin triumphum de Pœnis ageret Kalendis Aprilibus, decimo poſt die quàm de iſdem Cn. Cornelius proconſule triumphaffet. Cenſores eo anno Romæ fuerunt. ſed mortuo in magiſtratu L. Poſtumio L. F. L. N. Megello, qui idem præturam tum geſſerat, etiam D. Junius D. F. D. N. Pera, cenſurâ ſe abdicavit.

XLIV. Æſtate verò proximâ C. Aure- *Ante Cbr.*
lius L. F. C. N. Cotta, P. Servilius C. F. *252.*
Cn. N. Geminus conſules, in Siciliam pro- *U. C. 500.*
feſti, inter alia quædam oppida, etiam Himeram flu-
vio, cui adjacet, cognominem obſidione receperunt,
ſed vacuam incolis, quos noctu Carthaginienses eduxe-
rant. Juvit tamen loci non ignobilis poſſeſſio, quòd-
que deleta ſic eſſet ignominia, quam Romani nuper ad
eam urbem incurrerant, occupandarum Thermanum
(nam

(nam & hoc ejusdem urbis nomen celebratur) certâ spe per militarem avaritiam excidendo. Quidam enim ex captivis, cui Thermis custodia portæ cujusdam commissâ fuerat, ut prodicione urbis libertatem redimeret pactus, dimissusque, horâ constitutâ missis ad recipiendam urbem militibus portam aperuerat. Horum præcipui quum ingressi essent, prædæque potiozem partem avertere cuperent, portam obserari jubent, neminique præterea suorum aditum dari. quod ubi factum est, Thermitanique strepitu exciti ad arma concurrerunt; neque resistere ob paucitatem suam, neque adjuvari à suis quos arcuerant valentes, dignum stultitiâ suâ exitum fecere, ad unum omnes interfecti.

XLV. Thermis Himerensibus in potestatem redactis, C. Aurelius consul Liparam, quæ jam aliquoties à prioribus ducibus tentata irritò conatu fuerat, obsidere cogitans, ex Romanis copiis, quæ per universam Siciliam erant, plurimos fortissimosque milites delegit: eosque, acceptis ab Hierone navibus, in Liparæorum insulam trajecit. Unde quum ad auspicia repetenda Messanam rediturus esset, P. Aurelium Pecuniolam agnatum suum (apud alios Q. Cassium tribunum militum lego) obsidioni præfecit, opera tueri diligenter, de cetero abstinere pugnâ jussit. Sed is posthabito consulis mandato, suæ gloriæ cessurum ratus, si per absentiam illius capta Lipara foret, ad oppugnanda mœnia duxit: non impunitâ temeritate. nam neque expugnare urbem potuit, & multis amissis, eruptione in recedentem factâ, aggere præterea incenso, castra ægre tutatus est. Sed reditu C. Aurelii quum mutata fortuna esset, magna hominum cædes in urbe capta est edita. Deinde ad tribuni pœnas itum, quem, adempto militiæ gradu, virgis cædi consul, & stipendia inter gregarios pedites facere coëgit; memorabili severitate, cujus & alia quædam exempla in eodem illo consu'atu C. Aurelius edidit.

XLVI. Receptâ Liparâ, Timasithei, qui locis istis quondam præfuerat, posteris datum, ut immunes à tri-
butis

butis & vestigalibus essent: adeo ne tempore quidem interciderere sinebat gratissimus populus veteris beneficii memoriam, quòd Timasitheus craterem aureum Delphico Apollini dono à Romanis missum, quem piratæ Liparæi ceperant, legatosque qui eum deferebant, salvos & in Græciam, & deinde Romam reducidos curaverat. Erctam deinde, castellum munitissimum, Romani cum peditum quadraginta millibus, & equitibus mille obsidere aggressi, neque capere potuerunt, neque cum Pœnis ausi sunt collatis signis configere. Nam ex M. Reguli casu tantus elephantorum terror Romanas legiones incessebat, ut ex eo tempore præliorum aleam fugerent. Sæpe in Lilybætano agro, sæpe in Selinuntio instructis adversum hostes ordinibus steterunt, vix aliquando passuum sexcentorum intervallo dirempti. sed neque pro solita prius alacritate prælium incipere, neque omnino in plana se demittere tutum rati, loca ardua & inaccessa sectabantur.

XLVII. Unde Carthaginienſes majorem in modum confirmati, quum & pedestri exercitu jam confiderent, & mari quoque majores à tempestate Romanis. quàm ex adversis præliis sibi accidisse clades judicarent, etiam decreto senatûs de classe omittenda cognito, recipi Siciliam posse speraverunt, si novæ eò terrestres maritimæque vires mitterentur. Sed maximè pecuniarum inopia premebat: impensis belli tam diuturni omnes & olim reconditas, & quæ quotidie cogebantur opes haurientibus. Ergo legatis ad Ptolemæum Ægypti regem, quocum amicitia ipsis erat, missis, duo millia talenta pecuniæ mutæ petiverunt. Rex, qui Romanos, & ipsos amicos sociosque suos, offendere nollet, pacis auctorem atque pararium utrisque sese obtulit. sed re frustra tentatâ, petitionem suam Pœnis denegavit, *amicos adversum hostes, non adversum alios amicos sibi adjuvandos videri præfatus.*

XLVIII. Sub ea tempora Romæ Ti. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus factus est. Censores

is quoque annus habuit, quòd munia magistratùs ejus, altero censore mortuo, altero abdicante, peragi anno superiore non potuerant. M'. Valerius M. F. M. N. Maximus Messalla, P. Sempronius P. F. P. N. Sophus Iultrum septimum atque tricesimum condiderunt. eo censa sunt capita civium ducenta nonaginta septem millia, septingenta nonaginta septem. Tristis hæc & severa censura fuit. in senatu recensendo, tredecim moti. juvenes quadringenti ademptis equis publicis ærarii facti. hoc quidem C. Aurelii consulis querela effecerat, coram censoribus arguentis, quòd in Sicilia, quam necessitas postularet, ad opus jussu accedere, imperium detrectavissent. Consul ne hac quidem spretæ disciplinæ ultione contentus, etiam apud Patres obtinuit, ne eis præterita æra procederent. Neque minùs, ut illa fuerunt tempora, ob vigorem disciplinæ intentè custoditum, quàm ob res gestas decretum ei triumphum opinor, quem de Pœnis & Siculis A. D. Idus Apriles egit.

XLIX. Proximus deinde annus plus minarum, quàm eventuum habuit. nam ex magnis utrimque apparatibus, quum mutuo metu tenerentur, æstas nullo majore negotio memoranda transit. L. Cæcilius
Ante Chr. L. F. C. N. Metellus, C. Furius C. F. C.
251.
U. C. 501. N. Pacilus consules, legionibus in Siciliam deportatis, neque laceffiverunt ipsi hostem magnopere, nec ab eo laceffiti sunt, quanquam novus Pœnorum imperator Asdrubal cum ducentis navibus, elephantis centum triginta, peditumque & equitum millibus viginti recens advenisset. Ea res senatum denovo de classe paranda consultare coëgit. quippe trahendo in longum bello rempublicam exhauriri sumptibus; neque post M. Reguli cladem suis legionibus pristinum vigorem mansisse; &, ut terrâ prosperrimè res succederet, tamen prohiberi Siciliâ Pœnos non posse, donec imperium maris penes illos esset, haud obscurè videbant. Ergo rursus ad priora consilia revoluti, victoriæ

torizæ spem in navibus habere, illasque summâ curâ reficere, aut ædificare cœperunt.

L. Interea quum L. Metello Panormi *Ante Cbr.*
relieto, C. Furius ex Sicilia domum reversus ^{250.}
comitia consularia habuisset, C. Atilius M. *U. C. 502.*

F. M. N. Regulus, L. Manlius A. F. P. N. Vulso, facti: uterque iterum. His mandata classis instruendæ conscribendorumque sociorum navalium cura. L. Metello prorogatum imperium, isque proconsule bellum in Sicilia administrare jussus. Asdrubal alterum ex Romanis ducibus cum dimidia parte virium abivisse cernens, secumque reputans jam à longo tempore, quanquam instructæ ex adverso acies essent, Romanos metu cunctatos fuisse, quum jam neque voces suorum, qui segnitiam ejus increpabant, diutius ferre posset, omnibus cum copiis Lilybæo egressus, difficili per Selinuntiorum fines itinere, Panormitanum agrum attigit, ibique castra metatus est.

LI. Fortè Panormi cum exercitu reliquo proconsul agebat, ut, æstate jam adultâ, sociis ad demetendas fruges condendasque præsidio esset. Hic audito hostium speculatores occultos Panormi degere, universos qui in urbe essent procedere in concionem jussit. deinde præcipiens ut sese mutuò prehenderent rogando ignotiorum quemque, quis esset, aut cujus rei causâ Panormi ageret, exploratores deprehendit. ex quibus ubi didicit, quid apud hostes ageretur, animadverso plus temeritatis, quàm consilii in expeditione Pœnorum esse, quo magis ad ineptam fiduciam incautos proliceret, simulavit metum, & intra munimenta urbis se continuit. Ferocior ergo factus Asdrubal, promotis castris agrum Panormitanum vastat, urit, fruges corrumpit, ad ipsos usque urbis muros populationem profert. neque moveri hoc vel damno vel pudore proconsul: ratus, si paululum sustinuisset, utrumvis in Pœnos cum ingenti scenore derivatum iri. maximè verò ut flumen Orethum, quòd merediem versùs urbem præterlabitur, transirent hostes,

hostes, expectabat. hoc enim si factum esset, præmeditatam expeditamque victoriæ viam habere rebatur. Id ut assequeretur, quum rebus ceteris in speciem timidè administratis, tum propugnatores in muris raros collocando, & animum suorum, & numerum ab hoste despici cupiebat.

LII. Hoc consilium, quum & prætor hostium audaciâ suâ, & improvise casu fors juvisset, ex sententia proconsulis cessit. Nec enim defuit Asdrubal tum copias pedestres, tum equitatum & elephantos omnes transducere, positis juxta muros oppidi castris, tanto cum contemptu confessæ, ut putabant, hostium formidinis, ut neque vallo sibi, neque fossâ opus esse judicantes, nullis defensa munimentis tentoria figerent. eò quum lixæ mercatoresque ingentem annonam plurimumque vini convexissent, mercenarii Carthaginiensium avidè haurito mero, clamoribus dissonis, tumultuque & strepitu, qualis ebrietatem sequi solet, omnia complere.

LIII. Tum verò tempestivum proconsuli visum, emissis expeditis hostes ad pugnam prolicere: processitque res ita feliciter, ut aliis aliisque subinde prorumpentibus, tandem totus Asdrubalis exercitus e castris educeretur. Ibi L. Cæcilius proconsule partem velut ante fossam urbis disponit. his imperat, si quidem elephanti propius sgressi essent, densa in eos tela conijciant: si urgeantur ipsi, refugiant in fossas, atque rursum inde conentur: sordidos opifices & forensem turbam comportare missilia jubet, & extra muros projicere, ne copia horum velitibus desit: sagittarios in muris locat: ipse cum cohortibus gravioris armaturæ intra portam, dextro hostium cornu obversam, instructus paratusque consistit. Interea qui prælium commiserant, modò multitudine hostium pressi, servatis ordinibus referebant pedem, modò recentibus suorum auxiliis confirmati, quæ proconsul identidem submittebat laborantibus, pugnam sustinebant: quum rectores elephantorum æmulatione

æmulatione incensi, quò ipsi potiùs quàm Asdrubal auctores victoriæ fuisse viderentur, concitatis belluis proturbant adversarios, & ad urbem se recipientibus incautè instantes, ad ipsam usque fossam progrediuntur.

LIV. Ibi verò, quum & à mœnibus sagittarum nimbus rueret, & à recentibus qui ante fossam steterant, hastæ velitares confertim jacerentur, confecti vulneribus elephanti sævire, converfique quò dolor & ira ferebat, incumbere suis, proterere obvios, perturbare & dissolvere ordines armatorum cœpere. quo animadverso proconsul *hoc illud esse tempus provise diu victoriæ* clamitans, apertâ portâ prorumpit. neque difficile certamen instructis & compositis adversùs trepidantes & turbatos fuit. magna cædes pugnantium, magna fugientium facta, casu quodam, qui præsidium afflictis asserre debuerat, ultro calamitatem augente. Quippe sub idem illud tempus Punica classis comparuit, ad quam, veluti salutis unicam spem, quum trepida multitudo metuque cæca promiscuè rueret, multi invicem, aut ab elephantis conculcati sunt; alii à persequentibus interempti: magnus etiam numerus inter natandum, aut dum naves tumultuosè conscenduntur, excussus, in mari periit.

LV. Neque vel ad ea tempora, vel deinceps ulla populo Romano inter tot res prosperas victoria clarior cessit: quâ & ad priorem fiduciam erecti sunt animi, & tantus hosti metus incussus, ut non modò spem in posterum pedestris militiæ, quamdiu id bellum fuit, sed etiam cogitationem deponeret. Viginti millia Carthaginiesium eo prælio cæsa referuntur: elephanti sex & viginti statim, ceteri postea omnes capti. Proconsul enim efferatas palantesque belluas ab ignaris haud faciliè adduci posse cogitans, præconis voce incolumitatem & libertatem captivis promiserat, quorum operâ comprehensi elephanti esse viderentur. ita primùm captis mansuetioribus sibi que notis, ceteros horum ope haud difficulter adduxerunt. L. Metellus omnes Romanam misit, haud indigno quod memoretur invento per fretum transportatos.

LVI.

LVI. Quòd enim naves ad eam rem idoneas nullas habebat, doliis coactis multis vinctisque, ita ut inter bina quæque dolia tignum unum immissum, neque collidi inter sese, neque divelli sineret, rates compactæ sunt, quæ deinde tabulato constratæ, materiâ terræque ingestâ, & lateribus undique præseptis in stabuli formam, ingressas intrepidè belluas, sine sensu navigationis, cujus valde impatientes sunt, in Rhegino litore exposuerunt. Asdrubal ex clade Lilybæum evasit, sed Carthagine damnatus absens, quumque rediisset comprehensus & supplicio affectus est. Interea Pœni cæsos exercitus suos, abactos elephantos, totam Siciliam præter Lilybæum & Drepanum amissam, Romanosque iterum classe confectâ, mari terræque validos esse reputantes, ad pacis consilia se retulerunt: gratanter accepturi si lenioribus paulo conditionibus transigi posset.

LVII. Quæ res quum eos M. Reguli legumque pacis ab ipso quondam dictarum admonuisset, in eam cogitationem venerunt, ut per illum ipsum maximè crederent, vel pacem, vel quod secundum pacem gratissimum erant habituri, permutationem captivorum impetrari posse. Neque dubitabant quin promptissimam operam in eo negotio vel suâ causâ navaturus esset. *Quem enim tantâ duritie animi cogitari posse, quin exire miseras carceris, revisere carissima pignora, frui libertate, patriâ, dignitate, honoribus cupiat? Esse M. Regulo uxorem Romæ, esse liberos. propinquos ejus affinesque in senatu & magistratibus, fratrem etiam patruelem consulari imperio agere: ipsum senatui populoque Romano & ob res prosperas carissimum, & ob adversas miserabilem esse. sive se amaret, sive à suis amaretur, neminem neque agendæ causæ diligentiores patronum, neque impetrandæ gratiosorem fore.* Non abnuvit ille, nullâ spe aut cupiditate suæ utilitatis, ut postea apparuit, sed ut senatum ad publica tuenda comoda auctor efficacius permoveret.

LVIII.

LVIII. Ita Carthaginiensium legatis additus quum ad urbem venisset, ingredi, quamvis rogatus à Romanis, noluit: *hostium legatis ex disciplina patria senatum extra urbem dari causatus. Coactis ergo Patribus inter legatos Carthaginiensium verba fecit. Se quoque, ut qui jure belli servus Pœnorum esset, mandata dominorum attulisse, maximè quidem bellum uti finiretur conditionibus quibus utrique populo visum esset: sin. verò, ut saltem captivorum esset permutatio. Digressos mox legatos & ipse sequutus est, neque deliberationi ignatus hoc ipsum instantè petentis prius interesse voluit, quàm Carthaginienses assentirentur. tum assedit tacitus, donec rogatus sententiam: Patres, inquit, Conscripti, ego tamen Romanus sum: & corpus quidem, ut fortuna voluit, penes hostes est; animus fortunæ non subiectus, qui fuit, manet quare huic potiùs obsequutus, quem meum esse reor, quàm corpori, quod alienum est, neque captivos permutandi, neque incundæ pacis auctor sum. Bello manente captivos reddi prorsus est inutile. nam illi pro me uno duces multos, pro sene adolescentes repetunt, in quibus esse novi quos non spernatis. finire verò bellum, nisi luculentissimis conditionibus, aut universâ victoriâ, quum indignum esset sapientiâ vestrâ, tum rei Romanæ damnosissimum.*

LIX. Scio vobis etiam in gerendo bello difficilia multa accidere. neque enim res magnæ citra magnum laborem magnosque sumptus consieri possunt. sed si Carthaginiensium fortunam contuleritis, omnia quæ momentum ad victoriam faciunt, penes vos meliora sunt. Magnâ pugnam superati sumus semel, sive culpa ista mea, sive fortuna fuit. sed exercitus eorum toties cecidimus: & animos meâ clade rursum erectos victoria Panormitana infra priorem desperationem dejecit afflixitque. Siciliam exceptâ unâ alterâque urbe amiserunt. in ceteris insulis res ipsorum malæ sunt. Classem habetis, cui Punica non optet occurrere: hac quoque parte belli perpetuò superiores. neque accepta tempestatibus damna tantum

tum vobis virium detraxerunt, quantum adjecerunt cautionis. Pecuniæ fortassis par utrobique impia. sed obsequentiores tamen vobis Itali, quàm Afri Pænis: quos quum amassent nunquam, nuper etiam impensius odisse didicerunt. Qui enim nulladum tam atroci injuriâ læsi certatim ad me defecerunt, eos post vastatam à prioribus dominis regionem, abacta armenta, extortas pecunias, interfectos principes, quid aliud expectare creditis, quàm ut novus exercitus hinc in Africam veniat?

LX. Quòd verò delectus vobis facilis & copiosus est, miles bonus, concors, linguâ, moribus, sacris, civitate, cognatione junctus, id tantum esse reor, ut hac unâ re ancipitem facere possetis Carthaginensibus totius belli victoriam, si ceteris omnibus vinceremini. Quid enim adversus ejusmodi copias momenti sit in mercenaria manu? Et tamen, si quod erat, suâ crudelitate jam abolverunt Pæni, sibi que non minùs difficilem effecerunt peregrini militis conducendi rationem, quàm conducti custodiam. Xanthippus, cui fortè Carthago debet quidquid ab eo tempore potuit amittere, tam ingrâtè perfidèque tractatus, documento erit aliis, ne temere locent operam ei populo, qui maxima merita non nisi maximis injuriis novit remunerari. vulgus etiam barbarorum, stolidum & venale genus, nihilominus absterrebit in sui generis homines sæpius exercita sævitia, quum modò carnificum aut commilitonum manu perempti, modò in desertis insulis expositi, pro stipendiis emeritis, ne simplicem quidem mortem, & humani moris supplicia pertulerunt. Habetis P. C. rationes meæ sententiæ, quâ neque pacem Carthaginensibus dandam, neque commutationem captivorum recipiundam censeo.

LXI. Non displicebat consilium senatui, si auctore salvo accipi posset. sed hujus eo magis miserebantur, quo ipse, ut reipublicæ consulere, magis se neglexerat: apparebatque huc inclinari, ut qualibet conditione vir animi tam generosi patriæ redderetur. jamque

VOCES

voces jactabantur dicentium, postquam ad suos postliminio revertisset, suo jam jure manere in civitate, aut retineri posse. Pontifex etiam maximus affirmabat, si remansisset in civitate, citra perjurium facturum videri. quum ille spiritu vultuque quem etiam iste senatus stupesceret, Quin, ait, dubitationem istam semel tollitis, Romani, sequiminique sententiam meam, & audetis me contemnere? Frustra tenditis obtinere, quod neque jucundum vobis, neque utile patriæ, neque mihi honestum sit futurum. Fortasse, dum nova res esset, alacres, & gratantes vobiscum me versari videritis. sed simul atque primi istius gaudii brevis impetus evanisset, odiosorem me vobis redderet reductus mei turpitudine, quam absentia mea desiderandum effecisset.

LXII. Mihi quidem certum est in ea civitate non degere, ubi post servitutem Africanam civis honesti dignitatem tuei non potero. &, si maximè vellem, prohiberet fides, prohiberet jurisjurandi sacer horror, numinumque veneratio, quorum invocationem, & reductus mei ad Pœnos pignus feci, &, si pejerem, pœnæ non à me tantum, sed etiam à vobis populoque Romano repetendæ vindicem timeo. Sunt enim profectò aliquid dii, neque perjuriis, aut contemptu hominum impune violantur. Si quis verò posse me religione exsolvi autumat; esse prodita libris auguralibus hujuscemodi piacula; cærimoniis & victimis perfidiam ac perjurium rite procurari: eum ego meminisse velim, majorem esse majestatem numinum, quam ut pejerando læsa quibuslibet hominum inventis placetur; neque rationi consentaneum, ut maculæ peccatis hominum contractæ, pecorum boum-ve sanguine ablui credantur.

LXIII. Ad me quod attinet, scio mihi Carthagine paratos esse cruciatus magnos, exquisita tormenta. Sed his omnibus tristius esse puto fidem fallere. Hoc enim mihi profectò noceret: illa magis ad ea quæ circa M. Atilium sunt, quam ad ipsum referuntur. Nolite calamitosum existimare quisquis ferre calamitatem potest.

Servitutem, contemptum, dolorem, inediam, vigiliis, quum mala nunquam putaverim, post tanti temporis assuetudinem etiam molisla credere desii. Tolerabilia enim esse, tolerando didici. quòd si suprà quàm ab homine ferri possint, intendantur, non ab illa tantum, sed ab omni miseria me cita mors liberabit. Nihil igitur timendum esse video mortem non timenti. quàm etiam occupare licet: & fecissem, nisi viri esset, vincere potius dolorem, quàm effugere. Sed hæc pauca & confusa ideo dixi, ut vos neque dimoveri me posse à sententia sciretis: neque vicem meam velut hominis infelicis & calamitosi misereremini. mihi verò mei consilii tota ratio facilis & constans est. nam ut Carthaginem revertar, id mihi debet esse curæ: quid passurus ibi sim, erit diis. Aiunt etiam, quo efficacius moveret dubitantes, confirmasse, priusquam Carthagine dimissus esset, sibi venenum Punicâ fraude datum, quod lentâ peste spiritus vitales excedens, factâ permutatione restitutum suis consumeret.

LXIV. Horribilem verò in hoc viro virtutis constantiam! qui, dum ab honesto non discederet, contumelias, cruciatus, mortem, quidquid denique abominantur homines, majori prope contentione sequutus est, quàm alii vitaverant: utili mortalibus documento, eas tantum animas quibusvis terroribus pares, honestique propositi ad extremum tenaces esse, quæ nobilitatis suæ sensum habent, seque non ad hanc modò vitam natas esse meminerunt. nec enim acerbitates tantas M. Regulus spontè pertulisset, nisi aut pulchris factis ingentia post mortem fore præmia, aut sceleratis ingentes poenas credidisset. Igitur in sententiam M. Reguli factò senatusconsulto, quum mœstos & iratos dominos ipse vultu semper eodem sequeretur, repulæque dolorem appareret in suasorem ejus crudeliter vindicatum iri, moti quidam sunt, ut vel nolentem retineri juberent. uxore præterea Reguli Marcia, communibusque liberis, omnia fletu planctuque complentibus,

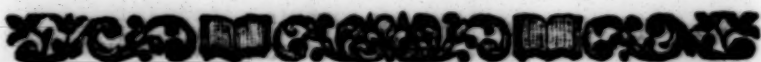

bus, dixere consules, *neque manentem dedituros esse; neque discedentem moraturos.*

LXV. Sic ille recusato etiam conjugis colloquio, parvorumque filiorum complexu osculisque vitatis, Carthaginem reiectus, atrocissimis suppliciis vexatum corpus exiit. Palpebris enim reiectis aliquamdiu in loco planè tenebricoso habuerunt: deinde quum sol esset ardentissimus, repentièeductum intueri cœlum cœgerunt. postremò coniectum in arcam ligneam, quam ad solem obverterant, clavis introrsum versis horrentem, atque ita angustam, ut erectus perpetuò manere cogeretur, dum fessum corpus, quocumque inclinaret, ferreis stimulis confoditur, cruciatu & vigiliis interemerunt. Hic M. Atilii Reguli fuit exitus, ipsâ quoque vitâ, licet maximam per gloriam diu actâ, clarior & illustrior. Fuit vir moribus integerrimis, animo infractus, consilio non spernendus: in quo nihil accusare neque sua, neque sequentia tempora potuerunt, nisi quòd fortunam secundam infirmius tulisse visus est, repudiatisque Pœnorum precibus causa fuisse, cur multis deinde annis bellum maneret, ingenti cum civitatis utriusque detrimento. Ceterùm M. Regulus peccatum istud aliis virtutibus, sed maximè mortis admirabili constantiâ delevit, calamitate sic perlatâ fortunatior, quàm si evitare imminentem potuisset.

LXVI. Audito fine Reguli, & barbarâ Pœnorum feritate, senatus nobilissimos captivorum Marcie liberisque dedit. quos illi conclusos in armario muricibus præfixo, pari ac Regulus interierat supplicio excruciare constituerunt, alimentis etiam per dies continuos quinque non præbitis. intra quod tempus Bostar Pœnus mœrore fameque extabuit. Amilcar verò firmior, etiam alios quinque dies cum cadavere Bostaris inclusus, ciboque tantum ad vitam cum miseria prorogandam dato duravit: donec cognito quid fieret, magistratuum imperio sævitia coercita est, in-

junctumque ut Hostiaris cineribus in patriam remissis reliqui captivorum mitius haberentur. morum utriusque civitatis memorabili discrimine: quum altera nec iniquè læsa, nec impune læsura, virtutem, quam venerari debuerat, diris suppliciis exstingeret: altera justissimæ vindictæ poneret modum, non quem poscebat irritatus dolor, sed quem reverentia humanitatis, & decora claris imperiis moderatio commendabat.

LIB. XIX. LIVIANI

E P I T O M E.

II. ÆCILIUS Metellus, rebus adversus Pœnos prospere gestis, speciosissimum egit triumphum, tredecim ducibus hostium, & centum viginti elephantis in eo ductis. XXI. Claudius Pulcher consul contra auspicia profectus jussis immergi pullis, qui cibari nolebant, infeliciter adversus Carthaginienses classe pugnavit: XXIX. & revocatus à senatu, jussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, fortis ultimæ hominem; qui coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectavit. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captivorum commutatio facta est. Coloniz deductæ sunt Fregena, in agro Sallentino Brundisium. XXXVIII. Lustrum à censoribus concitum est. censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo. XL, &c. Claudia, soror P. Claudii, qui, contemptis auspiciis, malè pugnaverat, à ludis revertens, quum turba pre-

premeretur, dixit, *Utinam frater meus viveret, iterumque classem duceret!* ob eam causam multa ei dicta est. LVI. Duo prætores tum primum creati sunt. Cæcilius Metellus, pontifex maximus, A. Postumium consulem, quoniam idem & flamen Martialis erat, quum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit, nec passus est à sacris recedere. LVII. Rebus adversus Pœnos à pluribus ducebatur prospere gestis, summam victoriæ C. Lutatius consul, victa ad Ægates insulas classe Pœnorum, imposuit. LIX. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. LXIV. Quum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus, pontifex maximus, ex incendio sacra rapuit. LXV. Duæ tribus adjectæ sunt, Velina & Quirina. LXVI. Falisci quum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.

J. FREINSHEMII Supplementum.

I. ROFECTIS ab urbe Carthaginiensium legatis, consules senatusconsulto exercitum in Siciliam deportare jussi, cupidè paruerunt, & irâ in hostes accensi ob M. Regulum, & æmulatione speque ex L. Metelli proconsule victoria. Nec enim confecti negotii magnitudinem damno tantum Carthaginiensis populi metiebantur, quòd amisso exercitu tantoque numero elephantorum ad reliqua belli factus esset infirmior, sed haud minus eo, quòd prosperâ cum belluis pugnâ Romani milites animum ex priorè formidine receperant: spesque incesseerat finiri bellum posse, ni occasione defuissent. Igitur classe navium ducentarum coactâ consules ambo cum legionibus quatuor Panormum appulerunt: assumptisque reliquis ibi copiis navibusque, præter eas quæ custodiæ locorum necessariæ videbantur, cum rostratis ducentis quadraginta, cercuris verò (sic

vocant navium quoddam breviorum genus) sexaginta, & aliis cujusque modi navigiis plurimis, Lilybæum veniunt: ibique consilio habito aggredi urbem constituunt. Hæc est illa Lilybætani oppidi nobilis obsidio, quæ per solidum decennium, ab ejus belli anno quarto decimo tracta, non expugnatione urbis, aut deditione ab obsessis facta, sed universi belli eventu finem accepit. Quum enim Pœni Romanique intelligerent quantum in ea urbe momentum utrisque foret, vel ad Africæ præsidium, vel ad imperium Siciliae, summis utrimque viribus & oppugnata, & defensa est.

II. Urbem deinde Romanam ex mœrore quem M. Reguli casus attulerat, refecit L. Metelli triumphus: non visu modò & memoriâ rerum prosperrimarum, sed etiam adversus inhumanam gentem vindictæ dulcedine. Triumphavit de Pœnis proconsule A. D. VII. Idus Septembres. ducti sunt ante curum duces hostium tredecim, & ingens elephantorum agmen, viginti supra centum: sunt & qui plures numerent. Hi deinde producti sunt, quum ludi fierent, & hastis præpilatis per totum circum ab operis acti, quò contemnere disceret belluas populus, quas vehementissimè timuerat. interfectos esse jaculis Verrius Flaccus auctor est, quum neque uti iis placuisset; neque donari regibus tantam accessionem virium, ex usu reipublicæ videretur. Eodem anno magna vilitas annonæ Romæ fuit. assibus singulis farris modios fuisse, itemque vini congios, ficique siccæ pondo triginta, olei pondo decem, carnis pondo duodecim traditur: quum plus ubivis earum rerum esset, quàm pecuniæ, cujus inter belli tam diuturni sumptus magna jam penuria esse cœperat.

III. Dum hæc Romæ geruntur. in Sicilia Lilybæum summis viribus oppugnabant consules: neque minore pertinaciâ animorum ab inclusis resistebatur. Prima vis admota est turri, quæ aliis longissimè versùs Libycum

Libycum mare procurrebat. hac dejectâ, ad proximam quamque promota sunt opera, donec sex omnino turres procubuerunt. tum ad ceteras quatiendas fossæ compleri cœptæ, ut machinæ transduci admoverique possent. Quanquam magnus erat labor, quippe latitudo fossæ sexaginta cubitos, altitudo quadraginta æquabar, tamen impigre cœptus promotusque est. Contra hæc Carthaginenses interiùs apertâ fossâ, egestam humum amoliebantur. sed quum multitudine materiem apportantium nihilominus agger cresceret, fossæque complanarentur, relicto isto consilio murum alium interiorem extruxerunt: indefesso ad omnia Himilcone, qui præter urbanam multitudinem, mercenariorum decem millibus instructus, vim omnem dolumque hostium sagacitate, vigilantia, constantiaque eludebat.

IV. Ille nihil neque remissum apud suos, neque tutum apud hostes patiebatur: operibus opera, cuniculis cuniculos, armis arma opponebat. inter hæc sæpe eruptionibus pugnatum, adeo nonnunquam ferociter, ut haud pauciores quàm iustâ pugnâ cadere solent, tumultuariis istis certaminibus, desidererantur. Inter quæ, Romanis muros suffodientibus, quò subrutis fundamentis conciderent, Himilco ex adverso cuniculos agi iussit, ubi Romanos terram egerere animadvertat. His deinde protinus apertis armatos immisit, qui nudos & operi intentos subito aggressi, multos interemerunt; neque pauciores, dum opem suis laturi ad muros accurrunt, sarmentis in fossam coniectis, deinde incensis, concremarunt.

V. Gliscebat tamen in animis obsessorum pavor atque consternatio. quâ abusi duces quidam mercenariorum, stipendia sibi non ex fide soluta prætexentes, de prodenda Romanis urbe consilia iniverunt; minimè dubitantes, quin suos quisque milites facile illececturus esset ad probanda quæ agerentur. itaque nocte quadam clam ex oppido ad castra Romanorum elapsi

statum urbis obsessæ, & quid ipsi pararent, exposuerunt. Agebat tum inter mercenarios qui Lilybæi erant Alexon quidam, Achæus genere, vir neque militarium artium rudis, & eximius fide. is animadverso proditorum consilio, rem ad Himilconem continuò desert, Himilco, ut in magno & instanti metu nihil cunctatus, duces mercenariorum, quot eorum adhuc Lilybæi erant, convocat. quid à quibus tentetur exponit, eosque graviter incusat: hortatur præsentis, *ne temeritatis & perfidiæ alienæ participes esse velint. in fide perseverantibus integra apud Carthaginienses omnia, stipendium certum, præmia magna fore: proditoris infami crimine se commaculantes, & diis & hominibus adversis æturos esse.* Simul pecuniæ quantum cogere istam inter trepidationem potuerat, dividit: de gregariorum stipendiis, ut quàm maturrimè solvantur, sibi curæ futurum esse spondet.

VI. Magna vis orationis est in tempore adhibitæ, præsertim si gravitate morum fides sermoni concilietur. assensu certè sunt universi, operamque suam ad continendos in officio milites alacriter obtulerunt. Himilco laudatos & ampliori spe incensos ire confestim ad suos quemque jubet, operamque dare, ut in fide atque potestate sint. mittit unà Annibalem, filium ejus Annibalis qui in Sardinia perierat, & Achæum Alexonem ad ceteros varii generis mercenarios, omnibus ex æquo carum gratumque. hi fidem suam interponentes, rata fore quæ Himilco promississet, negotium adeo ex sententia perfecere, ut paulo post reversos ad mœnia proditores non modò averfarentur omnes, sed etiam conviciis telisque ultro arcerent. Et hi quidem ad consules re infectâ regressi, muneribus tamen quibusdam & agris in Sicilia donati sunt. Ceterùm Pœnorum res improvise malo prope desperationem adductas eo tempore fides Alexonis sustentavit: qui priùs servatis itidem Agrigentinis, quibus simili quodam scelere mercenarii Syracusanorum infidiati fuerant

rant, jure suo memoriam laudemque in historia meruit.

VII. Creverunt deinde obsessis animi adventu novorum auxiliorum. Carthaginienses enim, licet ignari omnium quæ Lilybæi gesta essent, res non segnibus consiliis indigere judicabant. igitur Adherbali rei maritimæ præfecto negotium dederant, ut classe comparatâ militem, annonam, & pecuniam Lilybæum introduceret. Ab hoc missus Amilcaris filius Annibal, ab Ægusis, quas vocant, insulis, ventum opportunum nactus, rectâ fronte Lilybætanum portum petit, instructos in navibus habens milites, & si quis obsisteret vi perrupturus. Jam ab obsidionis principio portûs aditum obstruxerant Romani, demissis in fundum maris cercuris quindecim, quos ad hunc usum lapidibus oneraverant. igitur partim hostis celeritate deprehensi, partim metuentes, ne ventorum vi convulsi & ipsi in portum & intuta navigantibus loca raperentur, advenientibus hostibus occurrere neglexerunt. Et Annibal portum tutò tenuit, copiisque (decem erant millia militum) expositis, magna cum lætitia Lilybætanorum, in urbem acceptus est.

VIII. Romani quum ingressum hostium impedire non potuissent, de cetero consultabant, quemadmodum opera sua tutarentur, quæ tantâ multitudine novorum militum receptâ Himilconem profectò oppugnaturum esse videbant. Neque fefellit eos opinio. Pœnus enim aliorum recentibus viribus, aliorum refectis adventu sociorum animis usus, veteres novasque copias in concionem vocat: spe victoriæ ac præmiorum ad faciundam eruptionem impellit: dispositisque ut res poscebat manipulis, sub primam lucem opera Romanorum pluribus locis aggreditur. Erant & apud hos provisæ cuncta, quâque plurimum periculi metuebatur, firmæ stationes oppositæ. cum his itaque confestim acre certamen contrahitur. cadunt utrimque multi, quum & magnâ animorum contentione, & numero pugnantium

non contemnendo res gereretur, haud paucioribus viginti millibus urbe egressis, & majore aliquanto multitudine obsidentium. Quippe consules, contractis ex amica Sicilia auxiliis, plusquàm centum millia hominum effecerant: ex quibus, ad expediendos commeatus aliasque necessitates dimissis ceteris, ad obsidionem urbis millia ferme sexaginta adducta.

IX. Sed quum ex omni parte vehementer dimicaretur, maxima circa machinas erat contentio: quas alii ut corrumperent, alii ut defenderent, non magis suæ quàm hostis vitæ parcebant. Jacebat ingens agmen occisorum in ea statione, quam tuendam ab initio ceperant. augebat clamorem præliantium & terrificam discriminis faciem alia turba, quæ facibus tædisque armata, per pericula, per cædes suas alienasque ad incendenda opera ruebat: propiusque factum est nihil, quàm ut perviciaciæ hostium miles Romanus cederet, machinæque defendi nequirent. Sed Himilco multos suorum occumbere cernens, Romanos autem de ardore propugnandi nihil remittere, signum receptui dedit, pugnæque prior excessit. neque Romani institerunt, contenti servatis operibus, quæ propemodum pro amissis jam habuerant.

X. Proximâ nocte Annibal, clam hostibus, dum fessi ex prælio ejus abitum observare negligunt, navibus quibuscum venerat, Drepanum ad Adherbalem vectus est: abductis unâ equitibus, quos in locis impeditis ad nullam rem obseis utiles, alibi bonam operam navare posse rectè judicaverat. Hi enim à Drepano sæpe excurrentes, intuta faciebant itinera rerumque necessariorum subvectionem difficilem, multosque pabulorum longiùs à castris vagantium excipiebant, sociosque Romanorum omni cladium genere vexantes, consulum rationes non mediocriter conturbabant. Neque mari tutas iis res Adherbal esse patiebatur, qui modò Siculis modò Italicis litoribus improvisus incidens, nihil quo nocere Romanis posset inausum intentatumque relinquebat.

bat. Ita factum, ut magnâ in castris natâ inopiâ (nec enim præter carnes pecudum quidquam ferme cibi supererat) magna pars fame, plures etiam morbis, ut solet, obortis morerentur. Hunc ad modum quum aliquot hominum millia desiderata essent, alterum ex consulibus ad comitia Romam discedere, suasque legiones deportare placuit, quò remanentibus in obsidione expeditior annonæ ratio foret.

XI. Iterum deinde majori conatu terrâ lapidibusque aggestis, aditum portûs sepire aggressi sunt, validis trabibus decussatim compactis aggerem communientes, quæ ferreis ancoris revinctæ, totius operis compagem firmiore nexu continerent. Sed propter maris altitudinem, ob quam inter descendendum convellebatur quidquid injectum erat, ingens & inutilis labor fuit. nam oborto vehementiore ventorum flatu, undisque intumescantibus, perfracta omnia ac direpta sunt. Quum tamen ipsa operis fama clausum aliquandiu portum tenuisset, anxios ea res Pœnorum animos, vehementerque sollicitos habuit. neque enim ulla in promptu erat ratio, quâ cognoscere statum suorum possent, neque quisquam audebat operam suam ad inspiciundas Lilybætanorum res polliceri: donec Annibal quidam, cognomento Rhodius, vir ex illustribus, se ingressurum urbem, & postquam omnia coram perlustrasset, ex fide renunciaturum recipit.

XII. Ei promisso gratia primò major apud Pœnos, quàm fides fuit. quippe præter moles in mari jactas, aditum portûs à Romanis navibus ad ancoras stantibus custodiri sciebant. Sed ille privatâ, quam habebat, adornatâ navi, ad insularum quæ Lilybæo præjacent unam, hinc deinde, quum postridie ventum ferentem nactus esset, circa quartam horam diei, palam, inspectantibus universis hostium copiis, hominisque fiduciam stupentibus, portum invehit. At Romanus consul ut regredientem interciperet, selectas ex omni numero naves decem per noctem instrui jubet: eas ab utroque
latere

latere portus, quàm proximè ad ipsum ejus ostium constituit. Annibal celeritate navis suæ confusus clarâ luce procedit. expectabant eum intenti paratique Romani, simulque conatu quanto poterant, in eum ferebantur. Sed ille velocitate tantum vincebat, ut effugisse non contentus, ultro illuderet, modò adnavigans, modò circumvectus, quasi ad pugnam hostes provocaret.

XIII. Hac audaciâ quum sæpius uteretur, multum rebus Punicis adjumenti contulit, quòd & obsessorum animi nunciis suorum mirificè recreabantur, & quæ postulabat usus Carthagini maturè cognosci poterant: & contumeliosa istius hominis temeritas Romanos molestiâ & pudore vexabat. Juvabatur autem peritiâ maximè locorum, quòd in palustri illa cœnosaque eluvie, per quam Lilybæum aditur, certum fidumque navibus iter accuratè observaverat. quoties enim ab alto veniens in conspectu habere urbem cœperat, ita obvertebat navem, ut puppis Italiam respiceret, ex prora turris Lilybætana quæ mari imminebat, ita cerneretur, ut omnium Africam versùs sitarum turrium conspectum tegeret: quæ una tutissima est via pleno cursu portum petentibus nautis.

XIV. Jamque plures esse cœperant, qui audaciâ & felicitate Annibalis incitati Lilybæum commearent: donec casu quodam quadriremis celeritatis eximie comprehenderetur. Licet enim aliis partibus moles à Romanis jactas venti ac undæ raptavissent, uno tamen loco, ubi minùs profundum mare fuerat, confliterunt. ei dorso impacta navis quum obhæsisset, capta à Romanis optimoque milite & remigio instructa, etiam Annibali exitium attulit. Quippe noctu fortè ingressus urbem, quum in reditu palam solvisset, quadrirememque istam ad omnes suæ navis motus similiter occurrentem videret, animadverso statim periculo fugere, & quum hoc frustra esset, repugnare conatus, in validiorum potestatem venit. Romani hac quoque nave positi, parique modo ad observandum portus aditum usi,
ne

ne quæ deinceps naves Lilybæum penetrare possent, facile prohibuerunt. Acrior inde vis obsidentium esse cœpit: adortique munimenta Romani, quæ mari vicina erant, omne defensorum agmen ad tuenda loca quæ oppugnabantur pertraxere. Sic via facta reliquis copiis, quæ ex diversa parte occasione huic insidiabantur, ut munera exteriorem caperent. quanquam id frustra fuit. quippe dux Pœnus cum delectis suorum tempestivè accurrens, multa cum cæde tenentes locum Romanos rejecit.

XV. Alia deinde major fortuna spem obsessis universæ victoriæ dedit. Fortè ventorum ingens vis exorta fuerat, adeo veluti datâ operâ Romanorum incumbens machinis, ut & vineas quateret, & ipsas tures in capitibus earum structas convelleret. Non sefellit ea res oppidanos, deorumque munere oblatam sibi opportunitatem credere, quâ toties frustra tentatis operibus ignem injicerent. itaque tripartito agmine erumpunt, faces, & quæ alendo igni paraverant, immittunt. eratque per se facilis ad concipiendam flammam materia machinarum, quam diu antè cæsam sol & æstus arefecerant. Neque segniter ad opem ferendam concurrerant Romani. sed impar certamen erat, quum alii machinis jam incensis ad tela certiùs validiùsque conjicienda luce ignium & tempestatis impetu juvarentur: aliis haud minus ab his causis impeditenti periculique, quàm ab hostili ferro esset. quippe flatus vehemens & Romanis prorsus adversus, fumum, favillam, flammam in ora oculosque hominum provolvebat, telaque ab hostibus missâ majori violentiâ deferebat in obnoxios: quum interim Romanorum ictus incerti & invalidi, nec dirigi per caliginem possent, & vehementiâ resstantis venti frangerentur. Ita factum ut omnes Romanorum vineæ, petrariæ, arietes, & quidquid operum vel agendis cuniculis, vel verberando muro paratum fuerat, eodem incendio absumerentur.

XVI.

XVI. Tum verò spes omnis potiundi per vim Lilybæi excidit: desertaque obsidio foret, ni Hiero, magnâ iterum frumenti copiâ submissâ, uti maneretur evicisset. Ita omisso oppugnandi consilio, castrisque ex omni parte communitis, tempori & casui rem permittere decreverunt. Obsessi quoque refectâ murorum parte quæ ceciderat, majores in posterum ad tolerandam obsidionem animos habuerunt. Hæc nequaquam lætis aut securis animis Romæ audita: neque tamen dubitabatur, quin bello accepta detrimenta bello sarcienda essent: adeoque hæc sententia penitus infixâ mentibus fuit, ut quidam senator in ipsa curia occisus esse memoretur, quòd verba de pace fecisset. Magni deinde apparatus facti, inter quos remigum (nam hujus generis jactura ingens facta erat) millia decem ex novo delectu in Siciliam missa.

XVII. Consules jam erant P. Clodius Ap. F. C. N. Pulcher, L. Junius C. F. C. N. Pullus.
Ante Cbr. Clodium illum nepotem Cæci fuisse, falsò à
 249.
U. C. 503. quibusdam traditum est. Is quum in Siciliam venisset, accepto qui ad Lilybæum erat exercitu, milites in concionem convocat, prioris anni consules acriter reprehendit, quòd *per ignaviam & delicias, obsessis quàm obsidentibus similiores, tempus ad Lilybæum sine ullo profectu, nec sine magna Romani nominis ignominia damnoque trivissent.* Erat enim vir asper & acerbus, & qui violentiâ ingenii, fastuque ob nobilitatem suam, prolaberetur ad facta dictaque vix sanæ mentis homini convenientia. idem in puniendo sævus & immitis nullum delictum veniâ, levissimum quodque nimiâ severitate prosequabatur: quum interim ipse in rebus maximis, non misere tantum, sed etiam prorsus amenter impingeret. Nam & consilium priorum ducum, quod acerbè vituperaverat, imitatus est, ut ad portum obstruendum moles in mare jaceret: & quod capitalioris amentię fuit, temere Drepanum ag-
 gressus,

gressus, non minùs suâ imprudentiâ, quàm Adherbalis virtute florentissimam classem perdidit.

XVIII. Persuaserat sibi ceterisque hostem ignarum supplementi quod Romana classis accepisset, imparatum Drepani deprehendi posse. nihil enim crediturum minùs, quàm audaciam & vires Romanis esse ultro hostem mari lacessendi. Sic delectis navibus optimis ducentis & viginti, impositoque remige, & fortissimo quoque ex legionibus, nam ut ad certam prædam, minimèque longum laborem (Drepanum enim Lilybæo abest millia passuum non amplius quindecim) certatim sese offerebant, circa tertiam vigiliam silentio solvit, cursu per noctem prospero, & hostes fallente. Lux orta, primis jam navibus à Drepano haud procul conspectis, ad miraculum insolitæ rei excivit Adherbalem: neque dubitare poterat, quin hostis adestet. duarum rerum erat proposita optio, ut aut confestim prælio congrediretur, aut aditu hosti concessò cingi se obsiderique sineret. quod postremum, quum haud minùs flagitii, quàm molestiæ discriminisque plenum videretur, averfatus, socios navales subitò in litore coëgit: mercenarios autem milites voce præconis in concionem advocatos brevi sed efficaci oratione monuit, quanta spes esset prælium promptè capeissentibus; quantus, si illud refugissent, ex obsidione metus. Alacriter succlamantibus omnibus, Adherbal collaudatos naves sine mora conscendere jubet, prætoriamque (hac ipse vehebatur) oculis & remigio sequi.

XIX. Hæc ubi præcepta dedit, primus ipse altum petit, sub ipsas portui impendentes petras egressus, quum eodem tempore ex adverso latere Romanæ naves portum intrarent. P. Clodius, non uti speraverat terrore hoste præliumque detrectante, sed ad defensionem sui strenuè converso, perturbatus ipse, naves suas propere revocat, in aperto mari structurus aciem. Sed illæ nullo ordine, ut unaquæque præcurrerat, aliæ intra portum jam penetraverant, aliæ petebant aditum, quædam

dam in ipsis faucibus versabantur. inde factum ut, dum magno nisu retrocedere omnes tendunt, aliæ in alias incurrentes turbarent mutuò, remosque invicem detergerent: donec, ut potuerunt, evolutæ portuque egressæ, quoniam spatium temporis nullum supererat, continuò juxta litus ipsum in ordinem aciei adslitere. Ipse consul, qui priùs agmen coëgerat, tum converso cursu ante omnes evectus sinistro classis suæ lateri se applicuit.

XX. At Pœnus interea lævum hostilis aciei cornu prætervectus, cum navibus rostratis quinque, tot enim secum habebat, Romanis obvertere frontem cœpit, altum patensque mare à tergo habens. simul alios suorum, ut quisque advenerat, adjungere se justo intervallo prioribus navibus jubet: & postquam omnes eadem serie directæ sunt, servatis ordinibus in hostem movet. Jamque sublatum utrimque ex prætoria pugnæ signum erat, quum omni ex parte acriter concurritur, pari primò spe, sed subinde meliore Carthaginiensium fortunâ. Quanquam enim numero navium vincebantur, armatis tantùm nonaginta, longè tamen rebus aliis superiores erant. nam & navibus melioribus, & exercitatissimo remige utebantur: locum autem pugnæ fortiti erant commodissimum, ut, quoties urgerentur, liberum in mare receptum haberent, velocitate suâ ex facili vel elusuri hostem instantem, vel etiam, si longiùs prosequeretur, circumventuri. Romanis contrà ad litus appressis in arcto omnia: non procurrare libero impetu, non inhibere tutò poterant: sed, quoties urgente hoste retrocedebant, aut puppe in sabulo desidente hærebant, aut impacti litoribus periclitabantur. Ita quum neque perrumpere hostium ordinem, & rursus à tergo invadere possent, ob tarditatem navium remigumque imperitiam; neque ob angustias locorum, intra quæ conclusi erant, laborantibus suis opem à puppi ferre, impune à Carthaginiensibus vexabantur.

XXI. Ad has difficultates accesserat & alia desperationis ex religione causa: irâque deorum se premi rebantur ob temeritatem consulis, qui contra auspicia pugnare sustinisset, ad neglectum religionum etiam contumeliâ additâ. Pueros enim, quoniam non pascebantur, in mare præcipitari iusserat, *ut biberent, quando esse nollent.* ea res, tanquam invitis iratisque diis præliantes, ad omnia segniores timidioresque fecerat. Sed ipsi cladis auctori, quum cetera perdidisset, ad se conservandum, nec ingenium, nec audacia defuit. Quippe quum naves suas passim deprimi capique videret, assumptis triginta quæ proxime constiterant, inter litus & hostilem classem elapsus est: &, quò tutior ad Lilybætanum exercitum receptus foret, (præternaviganda enim Pœnorum erant præsidia) naves in speciem victricium ornari iussit. Ita Pœnis victoriam penes consulem fuisse, reliquasque naves ejus mox sequuturas putantibus, non modò tutus ei reditus, sed etiam hostibus terribilis Lilybæum fuit.

XXII. Relictas à consule naves tres & nonaginta cepit hostis unâ cum propugnatoribus & remige, præter eos qui navibus magnâ vi in litus impactis, ejece-
runt se in terram, fugeruntque. sed & in ipso prælio magnus navium numerus depressus est: nam plures ducentis Lilybæo P. Clodius advexerat. Tanta victoria minimo impendio Carthaginensibus stetit. non modò navem, sed ne hominem quidem ullum interiisse, vulneratos oppidò paucos traditur: quum de Romana classe octo millia hominum cæsa, capta millia viginti referantur. Sub idem tempus etiam à Panormo naves frumento onustas rapuere Pœni, Drepanumque avexere: & vicissim ex agro Drepanitano commeatus Lilybæum importantes, omni genere bonorum obseffos largè refecerunt. Neque hîc substitit ejus anni fortuna, quin alio quoque magno incommodo mactaret Romanos, nec possessione modò maris, sed etiam spe potiundi depelleret.

XXIII.

XXIII. Alter enim consul L. Junius cum onerariis multis, quibus annonam ad exercitum deferret, rostratisque sexaginta ex Italia profectus, ubi Messanā appulit, obviam aliarum navium multitudinem habuit, quæ tum ab exercitu, tum aliis Siciliæ partibus eò convenerant. His assumptis, & classe factâ navium longarum CXX. onerariarum prope DCCC. Syracusas provehitur. Quò postquam venit, quæstoribus partem navium Lilybæum ducendam tradit: ipse subsistit Syracusis, expectans eos qui Messanā proficiscentem consequi non potuerant, simul annonam cogens, quam ex locis mediterraneis focii subvehebant. Interim Adherbal missis Carthaginem navibus hominibusque captivis, fortunâ gloriâque ad res gerendas incitante, Carthagini, qui suas septuaginta naves cum totidem ferme onerariis ex Africa adduxerat, triginta alias addidit, misitque hominem ad naves Romanorum quæ in portu ad Lilybæum stabant abstrahendas, aut corrumpendas. Ille sub primam lucem magno terrore investus, quum aliis navium manus, aliis ignem injiceret, & in Romanos ad defensionem navium accurrentes præfectus urbis Himilco mercenarios eruptionem facere jussisset, magna in castris trepidatio fuit. ad extremum Carthalo confractis non ita multis, abreptis quinque, Heracleam versùs cursum direxit.

XXIV. Iis locis excubanti, ne quis Romanorum impune Lilybæum navigaret, nunciatur navium omnis generis classē haud poenitendam adventare. Jam ille præfectos alios ad se pertrahendo naves bonas ad centum viginti effecerat. confusus igitur viribus, & superiore victoriâ, confestim egreditur portu, venientibusque occurrit. Juxta Geloum litus in conspectum classes venere. sed Romani quæstores impar certamen veriti, ad Phintiadem, quod in amicitia Romanorum erat oppidum, deflexerunt. Portus ad Phintiadem nullus est: tantum procurrentes in mare petrae stationem navibus haud usquequaque incommodam præbent.

Hic

Hic exscensione factâ Romani hostium adventum instructi expectabant, catapultis atque ballistis ex oppido adveſtis, & pro litore ad tutelam navium dispositis.

XXV. Carthaginiensibus initio consilium fuerat obſidendi hostem, quem putabant metu perculsum statim refugiturum in oppidum esse, navesque ad prædam relicturum. Sed ubi Romanis gnaviter se defendentibus, certamen periculi plenum experiebantur, prætereaque loco multa habenti incommoda parum fidebant, destiterunt; paucisque navibus ex earum numero quæ comæmentum vehebant, abductis, ad Halycum fluvium, qui haud procul inde aberat, discesserunt, ibi dum faucios reficiunt, hostium abitum ex commodo suo observaturi. Alii scriptores, credo Philinum sequuti, haudquaquam levi damno defunctos esse Romanos volunt: sed primo statim aspectu hostium perculsos quæstores, dum Phintiadem cursu petunt, onerarias naves, aliasque præter bellicas, deseruisse: in ipso verò prælio rotunda Romanorum navigia quinquaginta, longas verò naves sexaginta depressas, tredecim ita percussas quassatasque, ut deinceps usui esse nequiverint.

XXVI. Non longo post tempore, Pœnis adhuc stationem ad Halycum amnem habentibus, L. Junius consul, rebus quarum gratiâ Syracusis subſtiterat perfectis, præter Pachynum promontorium vela Lilybæum versùs faciens, à speculatoribus Carthalonis conspectus est. Carthalo, re nunciatâ, quantâ potest celeritate obviâ consuli proficiscitur, ignaro eorum quæ ad Phintiadem gesta essent: quò longissimè à quæstorum classe cum illo dimicaret, neque juvari ille facilè à suis posset. Consul eminus visâ Pœnorum classe, quum neque configere auderet, neque hostem instantem effugere posset, juxta Camarinam in locum asperum & importuosum naves adigit; metum hunc vincente alio majore metu, ne aliter universus exercitus in potestatem hostium deveniret. Carthalo eadem loco intrare non ausus, ad promontorium quoddam stationi
locum

locum capit, ita situm, ut inde pariter in utramque Romanorum classem intentus esse posset.

XXVII. Neque multo post ventis violenter flantibus, quum ingentis tempestatis signa Carthaginensium gubernatores rerum istarum periti vidissent, Carthaginiensi persuaserunt, uti relicta quam ceperat statione Pachynum flecteret, ita nec sine magno labore vim tempestatis Punica classis effugit. At Romanorum utraque classis inter saxa cautesque deprehensa funditus interiit, uti ne tabula quidem ulla ullius usus ex naufragio reliqua fuisse credatur; duabus exceptis navibus, quibus postea consul, reliquos ex ea clade milites remigesque secum ducens, Lilybæum pervenit. Hoc naufragio naves quæ annonam portabant omnes, longas supra centum periisse traditum. exercitus tamen servata pars est, multis in vicina litora enatantibus ejectisve.

XXVIII. At senatus, qui paulo antè P. Clodium consulem ob rem malè gestam ex Sicilia revocaverat, quum insuper tristes de Juniana clade nuncius advenisset, in classe quidem spem habere desiit: ceterum ad bellum terrestri Marte prosequendum, animum consiliumque strenuè advertit. Et Lilybæi quidem obsidionem solvi non est visum: sed datum idoneis hominibus negotium, at necessaria exercitui justo tempore subveherentur. Spem faciebat, quòd uti mari Pœnus, ita Romanus terrâ plus poterat, totamque ferme Siciliam deditione aut foederibus complectebatur. Sed neque consules ejus anni placebant, neque consulari imperio, quod isti contemptu religionum profanassent, (nam & L. Junius contra auspicia navigasse dicebatur) res putabatur feliciter geri posse. Igitur ad rem novam & inusitatam ventum, uti dictator diceretur, qui in Siciliam iret, quum ad eam diem extra Italiam nemo eâ potestate præditus exercitum duxisset.

XXIX. Mira eo tempore & prope incredibilis P. Clodii consulis insolentia fuit. jussus à senatu dictatorem dicere, tanquam parum in patriam deliquisset
tantæ

tantæ cladis auctor, nisi dignitatem etiam imperii contumeliâ & derisu macularet, M. Claudium Gliciam dixit, scribam aut viatorem suum. Tum verò coortâ meritò in eum indignatione omnium, coactus abdicare, ac in populi iudicium adductus est. Condemnatum auctores quos Cicero vidit, retulere: sed apud alios annotatum est, illum, haud dubiâ jam populi voluntate, casu ereptum esse imminenti damnationi, quum subito coortus imber comitia diremisset: tum enim, velut quæstionem interpellantibus diis, aliam deinceps institui non placuisse. Ceterùm Glicias, quòd ultimæ sortis hominem in maximo imperio conspici pudor civitatis non ferebat, coactus abdicare, ludos tamen postea prætextatus spectavit. in ejus locum dictator creatus est A. Atilius A. F. C. N. Calatinus, dixitque magistrum equitum L. Cæcilium L. F. C. N. Metellum, qui de Pœnis triumphaverat. Hi profecti quidem sunt in Siciliam, sed rem memorabilem nullam gesserunt.

XXX. Interea L. Junius anxius rerum suarum, & naufragii culpam egregio facinore abolere studens, quum in omnes occasiones intentus esset, Erycis occupandi viam, proditione nocturnâ quorundam, quos donis & promissis suos fecerat, invenit. Eryx mons est Siciliæ post Ætnam editissimus, in ea parte insulæ quæ Italiam respicit, medio ferme inter Drepana & Panormum situ, sed ab illa parte asperior. In vertice planitiem habet cum templo Veneris, quam ex loco *Erycinam* vocant, longè omnium quæ in Sicilia sunt opulentissimo. Sub ipsum deinde cacumen in medio montis urbs est cognominis, accessu valde difficili, qui à radicibus montis, per longas & angustas semitas, non citra laborem expeditur. Igitur D. Junius loci naturâ perspectâ, tum in summo montis jugo, tum in faucibus quæ Drepana spectant, præsidia constituit, tutus loco, &, si incessetur, vim hostium levi negotio propulsaturus. sed & Ægithallum muro cinxit, firmavitque præfidiariâ manu militum octingentorum. Ceterùm

rùm Carthalo noctu expositis ibi copiis castellum expugnavit. præfidiarii partim occisi captive, partim ad Erycem perfugerunt. Cetera de L. Junii rebus incerta sunt apud scriptores. quidam enim à Carthalone captum Ægithalli, alii metu accusationis ob classem amissam sibi necem conscivisse prodiderunt.

XXXI. Neque minus de secularibus ludis ambigitur, tumne potius tertium celebrati fuerint, an quarto-decimo post Anno, P. Cornelio Lentulo, C. Licinio Varo consulibus. Credibilis tamen arbitror, hoc anno factos, incitante etiam ex tot cladibus metu, & spe meliorum temporum, si religiones diligentius colerentur. Fertilis hic annus fuit, oleique libræ duodenæ singulis assibus veniere. Interea quum dictaturæ vel tempus effluxisset, vel abdicata per Calatinum potestas

Ante Chr.

248.

U. C. 504.

esset, magistratum inierunt C. Aurelius L. F. C. N. Cotta, P. Servilius Q. F. Cn. N. Geminus, iterum uterque consules. Hi res in Sicilia satis prospere gesserunt, citra tamen magnæ aut victoriæ, aut utilitatis gloriam. Cœrcuerunt sanè Pœnos Lilybæum & Drepanum tenentes, ne tam aut frequenter, aut latè auderent excurrere; & quæ in locis à mari remotioribus præsidia habuerant, receperunt.

XXXII. Adversus hos Carthalo quum multa conatus frustra esset, consilium Italicæ oræ vastandæ cepit: ut hoc tumultu consules à rebus Siculis distraheret, aut, si auxilio venire suis neglexissent, occasione temporum ad populandos agros urbesque capiendas uteretur. Ceterum ne hîc quidem fortuna cœptis adfuit. missus enim ad prohibendas sociorum injurias cum urbano milite prætor, de successu consilii sui desperantem redire in Siciliam compulsi. Ubi quum mercenarius miles seditionem excitasset, quòd stipendia non solvebantur; multos ex eo numero in desertis insulis exposuit, multos ad pœnam remisit Carthaginem. quam rem ægre ferentibus reliquis, adeo sunt exasperati animi,

mi, ut manifesta defectio omnium, & ex eo novi belli materia timeretur. Sed in tempore Amilcar, successor Carthalonis datus, advenit: tumultuantesque noctu adortus, alios occidit, alios demersit mari; ceteros veniam petentes in gratiam concordiamque recepit. Hic est ille Barcæ cognomento notus Amilcar, quo meliorem ducem Carthago non habuit, futurus incomparabilis, nisi Annibalem genuisset.

XXXIII. Ex eo tempore durius Romanis bellum fieri cœpit. statim enim sedato mercenariorum motu, cum classe ad Italiam devastandam profectus Amilcar, Locrensiū & Bruttiorum agros latè populatus est. At Romani, quum Hieronis Syracusani regis in eos constans fides & magna exstarent merita, remisso tributo annuo quod priori fœdere pepigerant, perpetuam cum eo societatem amicitiamque sanciverunt. Interim Amilcar ex Italia reversus in finibus Panormitanis exscensione factâ, inter Panormum & Erycem castris locum cepit naturâ munitissimum. Epiercte vocatur mons omni ex parte abruptus, qui ex circumfusa regione in magnam altitudinem se erigit, non tenui fastigio, sed spatium centum plus minus stadiorum complexo: quæ tota regio pecori alendo frugibusque serendis aptissima est, ut quæ marinis flatibus opportunè adversa, pestiferis animalibus omnibus vacat. Ibidem verruca quædam assurgit, quæ & arcis vicem, & speculæ in circumjectos campos obtinere queat. Adjacet portus perquam aptus Drepano aut Lilybæo Italiam petituris, cum aqua dulci copiosa. Tribus omnino viis iste mons adiri potest: à terra duo sunt aditus, unus à mari, sed omnes impediti & perdifficiles.

XXXIV. Hic castra locavit Amilcar, audaci planè consilio, quum urbem sociam habens omnino nullam in medios hostes se demitteret: sed munitione loci, suæque virtute & peritiâ rei militaris confusus, plurimum negotii Romanis exhibuit, Carthaginiensiumque res valde confirmavit, quæ jam etiam domi satis prospere
irē

ire cœperant. Namque Pœnorum alius dux Hanno, cui cum Amilcare virtutis erat æmulatio, gloriæ parandæ causâ, simul ut militem citra sumptum civitatis ex hostico aleret, belloque exerceret, Libyæ parti quæ circa Hecatompylon est, arma intulerat; & urbe potitus, obsidum tria millia Carthaginem deduxerat.

XXXV. Neque tamen usquequaque res eis lætæ eo tempore fuere. Quippe L. Cæcilio L. *Ante Cbr.* F. C. N. Metello secundum, Num. Fabio ^{247.} *U. C.* 505. M. F. M. N. Buteone consulibus, privatorum opibus parata classis Africam vastavit. quanquam enim senatus iterum abstinere mari decreverat, civibus tamen id postulantibus navigandi potestatem fecit: eâ conditione, ut naves ex publico acceptas restituerent, prædam servarent sibi. Sic facta classis non contemnenda, litoribus Africanis multum terroris damnique intulit. sed & Hipponem Regium, urbem non è vilissimis, adorti, naves Hipponensium & ædificia multa igne consumpserunt. Regressuri deinde, quum exitum portûs catenis clausum reperissent, ex magno periculo salutem sibi arte & consilio pepererunt. Incitatis enim navibus, quum proræ catenam prope jam contingerent, universi in puppes navium recesserunt: sic levatæ onere proræ catenas faciliè superarunt. hoc facto contulerunt se omnes in proras, hisque depressis effecerunt, ut puppes itidem supra catenas lapsæ liberi cursûs facultatem periclitantibus redderent. Sic ingenti metu liberati, paulo post apud Panormum cum Punicis navibus prosperam pugnam fecere.

XXXVI. Consules autem Romani divisis belli muniis, L. Metellus Lilybæum, Num. Fabius Drepanum obsidebant. Adjacet Drepano austrum versûs insula, sive scopulus veriùs est, quam Peliadem insulam Græci, nos Columbariam appellamus. hanc occiso præsidio Punico per suos milites noctu consul occupavit.

pavit. Neque distulit Amilcar, qui ad defendendum Drepanum accurrerat, ortâ luce ad locum recuperandum egredi. Quo animadverso consul, quum suis opem ferre non posset, totâ vi Drepanum oppugnare instituit. sic retracto Amilcare, tenuit insulam, eâque deinceps ad obsessos acrius infestando usus est. jactis enim molibus continenti eam annexuit: &, quoniam illâ parte infirmiora urbis erant mœnia, operibus excitatis oppugnationem inde est orsus.

XXXVII. Sed pugas Amilcari cum his & sequentium annorum consulibus pugnatas, neque ob frequentiam posse describi, neque ob similitudinem casuum debere, Polybius censuit: quum triennio ferè continuo Epierctæ castra habens, cum Romanis ducibus, maxime postquam illi castris ante Panormum locatis, vix quinque stadiorum intervallum inter se & hostem reliquissent, propemodum quotidiana prœlia fecerit. neque enim aut quietæ res esse poterant, quum collata castris castra essent; neque rursus ad universæ dimicationis discrimen ventum est. multa enim prohibebant: præcipuè quòd pari copiarum firmitudine, locorumque munitionibus, etiam qui in prælio inferiores fuerant, vicinitate castrorum protegerentur. ita fiebat, ut inter pugnandum semper aliqui caderent: acie semel inclinâtâ, tutus ad munimenta receptus esset. Ceterum eodem anno quo Drepana obsessa sunt, non Siculo modò, sed etiam Italica litora Carthaginensium classes infestarunt. & ipse Amilcar, depradando quidquid adiri poterat, maritimam Italiæ oram ad Cumanos usque fines pervastavit.

XXXVIII. His incursionibus & Siculis pugnis quum multi Romanorum civium in servitute apud hostes essent, duces Romani cum Pœnis pacti sunt, ut captivi permutarentur: utra pars plures accepisset, argenti pondo bina & selibras in capita daret. Plures quum recepissent Pœni quàm reddidissent, pecuniam ex pacto pependerunt. Duas hoc anno colonias in

Italia deductas invenio, Æsulum & Alsum. Lustrum item Romæ conditum duodequadragesimum, ab A. Atilio A. F. C. N. Calatino, A. Manlio T. F. T. N. Torquato Attico, censoribus. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta unum millia, ducenta viginti duo: quum superiore lustro paulo minus trecenta millia censa fuissent. tantam civium multitudinem eo tempore bellum & naufragia consumpserunt.

XXXIX. Nec ideo segniùs suppleti exercitus Siculi, M'. Otacilio C. F. M'. N. Crassio iterum, *Ante Cbr.* M. Fabio C. F. M. N. Licinio consulibus *246.* deducantibus. Hi laboriosam quidem & *U. C. 506.* exercitam militiam habuere: veruntamen, quia locorum quæ præceperat opportunitatibus emovere Amilcarem nequiverant, nihil memoriâ dignum gessere. quod sequentibus etiam aliquot Romanis consulibus accidit, ob idem incommodum, & quia repentini duces adversùs perpetuum veteremque delecti, plus propemodum temporis in apparatus, & locorum situ, militum voluntate, statuque belli cognoscendo consumere cogebantur, quàm ad res gerendas superabat. Quo etiam consilio factum videtur illo anno, ut, quum instaret comitiorum tempus, dictatorem potiùs dici placeret, quàm consulum alterutrum ex Sicilia evocari. dictus est Ti. Cornelianus Ti. F. Ti. N. comitiorum habendorum causâ. is magistrum equitum M. Fulvium Q. F. M. N. Flaccum dixit.

XL. Interea duo tribuni plebis C. Fundanius & Ti. Sempronius Claudie Appii Cæci filie diem ad populum dixerunt, quod à ludis rediens, quum turbâ premeretur, in conferta multitudine ægre procedente carpento, vocem miserat impii voti; *Utinam frater meus revivisceret, iterumque classẽ duceret!* Nulla ferè nobilis Romæ domus erat, quin Claudiam gentem propinquâ cognatione aut affinitate contingeret. Itaque non deerant qui ream tuerentur, claritatem familie, patris

patris Appii merita, fragilitatem sexûs obtendentes. inauditum esse feminas ad iudicium populi vocari. neque satis gravem causam, cur à Claudia mos novus inciperet, quæ nullo aut consilio, aut facto maiestate populi Romani deminutâ, tantum intra verba peccavisset. Adversum quæ duo tribuni plebis ita disseruerit: Quàm impiam, quàmque detestabilem vocem Claudia jecerit, non ignoratis, Quirites. neque enim testimoniis opus est, confitente reâ: neque etiam illa negare, si vellet, posset, quod palam in publico, non Jovem, quum sub dio hæc diceret, non multitudinem ipsam civium, quam incusebat, reverita, effudit. Quorsum igitur, quum de crimine constet, de pœna dubitamus? Parumne diligenter legibus cautum est? an nos verba legum numerantes, mentem earum circumveniri patimur? Feminam hæc iudicio peti novum esse contendunt. Esio: novum enim etiam est, feminam hoc pacto delinquere: necdum enim ullam tantâ improbitate mulierem urbs nostrâ tulerat.

XLI. Atque utinam ne nunc quidem novum exemplum statui opus esset! mallems profectò nullis delictis quietam ac veluti conditam legum aciem pati, quàm adversus nocentes, utili quidem, sed tamen acerbo rigore distringere. Ceterum civitati stare volenti necessaria legum est custodia: quas utique minimè deberent subvertere, qui reipublicæ nostræ principes & columina haberi volunt. Quos profectò juris omnis peritissimos latere non potest, quum pluribus in legibus nulla sit expressa mulierum mentio, verbo si quis, & similibus, non minùs illum sexum, quàm masculinum contineri. Quid igitur mirum, si leges quæ de maiestate latæ sunt, ad utrumvis sexum pertinere credimus, quum exemplo sit isthæc Claudia, ab utrovis in eas peccari posse? sed elevant illi rem, parvumque videri delictum volunt, quod ultra verba non processisset. Hoc enim restabat, ut conatum, studium, facta conjungeret, cum Pœnis consilia sociaret, centuriaret homines, armaret servitia, occuparet Capitulum,

tolium, & pestem quam civibus verbo voverat, opere quoque ipso & manu inferret?

XLII. Atqui legibus profectò non facta magis, quàm consilium & animus patrantis puniuntur. neque enim si quid furiosus aut infans nocuit, jure adversus eum prodita est actio. animi verò cujusque multis in causis non minùs certa ex verbis, quàm ex operibus indicia petuntur. Quæ sic optat, quid faceret, si facere, quod optet, in ejus manu esset? Quòd si aliorum quoque hominum judicia non contemnimus, (cur autem contemnimus?) etiam alibi pro scelere habitum vindicatumque est impium votum. Athenis, quæ Græciæ civitas præ ceteris sapientiæ laudibus clara habetur, damnatus est qui magnum lucrum optaverat, quum necessaria funeribus curandis venderet: quod consequi posse non videbatur, nisi multi mortales interissent. Et tamen illis in verbis locum habere poterat mitior interpretatio. hæc non ambigè, neque perplexè, exitium civibus, cladem exercitui, calamitatem reipublicæ optavit. Utinam frater meus revivisceret! votum improbum, etiam si fratris causâ sic optavisset.

XLIII. Cur enim illi reddenda vita esset, cujus operâ tot civium millibus erepta est? qui rempublicam non minùs per superbiam despexit, quàm per temeritatem afflixerat? qui prædamnatus omnium hominum sententiis, non infamiam ejus judicii, sed pœnam casu effugit? Hunc tu, si sciperes, optares reviviscere! cujus si memoriam eodem tumultu potuisses obruere, quo cineres ejus t. guntur, nihil antiquius habere debuisses. Quemadmodum enim fratrum egregiorum famâ aliæ matronæ non ineptè gloriantur, ita tibi hic pudori esset, si quidquam apud te pudoris remaneret. Sed ignoscamus feminæ nobili, si fratrem stultè fortassis, sed tamen piè desideravit. imo absolve eam, si tam insolens ineptumque votum, quàm causa optandi abominabilis fuit. Cur enim voluisti fratrem reviviscere? ut aspectus propinqui hominis te recrearet? ut opera ejus utilitati, auctoritas præ-

fidio, honores ornamento essent? Nihil horum. Quid igitur? Ut iterum classem duceret. Hoc enim erat, & scelestissimum caput, cur, quantum in te fuit, suscitare mortuos, naturam in ordinem cogere, inferorum refringere claustra cupivisti, ut reperires, per quem periremus?

XLIV. Hæc est, Quirites, cujus misereri vos jubent, qui, dum bonos se propinquos probant, vix satis cavent, ne mali cives habeantur. Et tamen intercedit nemo, quin ipsorum arbitrato misereamini. si cujusquam vestrum illa miserta est. Sin verò aliis interitum, aliis luctum & orbitatem, omnibus calamitatem, cladem, pestem imprecata est; tam ineptâ mansuetudine quisquam erit, ut animum tam infersum, tam inhumanum, ullâ misericordiâ dignum existimet? Nuper quum lustro confecto civium numerum censores edidissent, qui gemitus hominum, quanta mæstitia fuit? quanquam multa prospere per annos istos evenerant, vix tamen bonis viris satis salva videbatur respublica, quæ minus nunc civium numeraret, quàm superiore lustro habuisset. At hæc illorum jacturâ qui periere nihil movetur: hoc dolet, quod aliqui superfuerunt. nimiam Romæ turbam esse queritur: reviviscere optat eum ipsum cujus maximè culpâ superioris censûs rationes decrevere.

XLV. Sed ipsa quidem mulier indigna est misericordiâ vestrâ: ceterum, si quid peccavit, majoribus ejus & patri condonabitis. Hoc igitur jus in civitate nostra statuimus, ut, si quis patriæ quoquo modo profuisse dicatur, ejus posteri possint eandem illam patriam impune lædere? Minimè profecto sic sensere majores nostri, qui M. Manlium de saxo dejecerunt, quum Capitolium, ultimam tum spem Romani generis, non pater ipsius, aut avus, aut progenitorum aliquis, sed ipse servavisset. Non debebat quidem adjunctæ rei publicæ præmium uberius quæri, quàm facti conscientia. sed tamen si quâ bonam ei operam Ap. Claudius præstitit, mercedem abunde

recepit, locupletatus opibus, satiatuſ honoribus, quibus ad ultimam uſque ſenectutem perviguit.

XLVI. Quanquam fortasſe ſatius fuiſſet Appii & ſuperiorum Claudiorum mentionem prætermittere, quàm admonere vos injuriarum, quas domus illa, ab extrema origine minimè popularis, atroces vobis ſæpe & acerbas intulit. Quem enim Appium vos meminiffe volunt? Aliumne, quàm illum qui ſemper commodis veſtris inimico animo adverſatus eſt; qui potiùs cum exercitu perire voluit, quàm à plebeio conſule, collega ſuo, ſervari; qui cenſuram ultra legitimum tempus gerere invitis ordinibus omnibus perſeveravit? Si jam placet, ulterius merita Claudicæ gentis populo Romano exprobrent, & ad decemviralia uſque tempora procedant, vel ad ultimam uſque generis iſtius originem. Reperient proſectò potiùs, quomodo ſuperbiâ & contumaciâ mulicrem iſtam majoribus ſuis ſimilem eſſe oſtendant, quàm ut illorum in gratiam huic parcendum eſſe demonſtrent.

XLVII. Quid igitur cauſæ, cur hæc mulier impune peccare debeat, vel iſti attulerunt, vel afferre quiſquam poteſt? niſi fortè metuitur, ne tam ſalutaris exempli feminam ex civitate noſtra amittamus. Quod ſi vos etiam veremini, Quirites, retinete, retinete hanc Claudiam, ut quum matronæ noſtræ dubiis reipublicæ temporibus ad pulvinaria deorum ſupplicatum ibunt, illarum pia vota contrariis votis hæc moretur: ut, quum illæ ſalutem militibus veſtris, hæc exitium optet; illæ incolumes videre, hæc audire oppreſſos, conciſos, trucidatos voveat; illæ ſollicitent deos, ne multi in bello pereant, hæc incuſet, ſi multi revertantur. Retinete mulierem, quæ, ſicut aliæ matronæ clarorum virorum æmulatione liberos propinquosque ſolent ad virtutem, ad amorem patriæ, ad caritatem civium incendere, ſuos exemplo P. Claudii pugnare temere, fugere turpiter, cives ſceleſtè perdere, rempublicam contumelioſè deſpicere doceat; hæc ab infantia meditanda proponat nobilebus pueris,

pueris, hæc imitanda adolescentibus: sic imbuantur, quibus classes vestras, quibus exercitus commissuri estis. Talia quum ultro citroque jactata essent, missus in suffragium Populus damnavit ream, multaue ei dicta est æris gravis quinque & viginti millia. Ex hac aliaque multatitia pecunia Ti. Sempronius ædilis ædem Libertatis in Aventino fecit dedicavitque.

XLVIII. M. deinde Fabius M. F. *Ante Cbr.*
M. N. Buteo, C. Atilius A. F. A. N. Bulbus consulatum ineunt, ^{245.} U. C. 507.
Coloni tum deducti Fregenas, urbem Etruriæ maritimam, ad nonum lapidem ab Alfio, coloniâ ante biennium deductâ. Pugnatum his consulibus est navali prælio magno apud Ægimurum, neutris læto exitu. quippe magnum & hominum, & navium numerum perdidere Pœni: victrix Romanorum classis ex hoste parta ingentia spolia vi tempestatum amisit. In Sicilia pari & consilio, & fortuna res gestæ, quàm superiore anno factum fuerat: difficili consulibus bello non magis ob asperitatem locorum, quàm ob Amilcaris ingenium, qui sicut in audaciam promptus, ita ad artes belli callidissimus erat. Quibus rebus illo tempore Romanos ita sustinuit, ut non modò loca, quæ ceperat, tutaretur, hostiumque socios in Sicilia Italiæque ora incurfaret; sed etiam in alia intentus, ruentem rem Punicam ubique fulciret, industrius idem, & cum animi firmitudine consilii ex tempore capiendi artifex. Itaque Lilybætanos, qui terrâ maximè premebantur, inopiâ & metu liberare cupiens, partem classis, ut Lilybæum petentem, in alto jussit obversari. cujus ad conspectum quum Romani evolassent, ipse cum navibus, quas ad hoc in loco unde conspici nequiverat occultas habuerat, portum occupavit, obsessosque præsentia suâ & rerum necessariorum invectâ copiâ magnam in spem alacritatemque erexit.

XLIX. Quum ad hunc modum tempus in Sicilia bellando extraheretur, consules A. Manlius
F 4 T. F.

Ante Cbr. T. F. T. N. Torquatus Atticus, C. Sempronius Ti. F. Ti. N. Blæsus iterum, ad exercitus venerunt. Sub id tempus non tam commutata, quàm magis adstricta ejus belli ratio est. Romani, uti paulo antè narravimus, supra Erycem urbem in summo monte præsidium collocaverant; aliud itidem infra urbem in radice montis. munitio præterea situsque loci, quum custodiæ tales accederent, facile efficiebant, ne quid ei urbi metuendum videretur. Sed audacia Amilcaris, nihil homini impervium esse passa quod aggredi libuisset, rem tantam brevissimo tempore perfecit. Ille enim noctu cum copiis appulsus, & ascensum stadiorum triginta silentio emensus, quum ipse ante agmen suorum princeps incederet, nec opinantes oppressit: majorique parte eorum qui in urbe reperti fuerant interfectâ, ceteros Drepanum amandavit.

L. Ex eo tempore mira facies rerum & valde severa militia fuit. Nam Amilcar inter duo præsidia hostium medius, ab inferiore obsidebatur, quum ipse vicissim superius obsideret: Romanique pariter Pœnique, toleratis laboribus & periculis incredibilibus, quum in tanta vicinia castrorum nulla non dies modò, sed ne hora quidem aut discrimine prælii, aut metu vacaret, fortissimorum virorum opera per proximum ferme biennium ediderunt: non fessi cedentesque invicem, neque suâ aut victoriâ aut clade dirempti, sed ad extremum pares invictique, & navali interim pugnâ decreto bello. Iisdem consulibus Brundisium in agro Sallentino colonia deducta est, vicesimum post annum, quàm in deditionem regiones istæ venerant. Sub idem tempus Ti. Coruncanio, qui primus ex plebe pontificatum maximum gesserat, in extrema senectâ mortuo, L. Cæcilius Metellus in locum ejus factus est.

LI. Interea consulatus Romæ C. Fundanio C. F. *Ante Cbr.* Q. N. Fundulo, C. Sulpicio C. F. Ser. 243. Gallo mandatur. Tum quoque pari formâ U. C. 509. & fortunâ, ut hætenus, bellum cum Amilcare

care gestum est: nisi quòd Gallorum mercenaria manus, aliique nonnulli qui Pœnis militaverant, ob stipendia non soluta injuriasque alias, Erycinam urbem Romanis conati prodere, (ibi enim præsidium agitant) postquam consilium irritum fuit, ad consules transfugerunt: primique exterorum ab Romanis in commilitium adsciti sunt. Sic auctis viribus, tamen pedestri exercitu finem bello imponere non poterant, obsistente cumprimis Amilcaris audaciâ, qui neque decipi dolis, neque domari viribus patiebatur. Ergo de novo reditum est ad classis instaurandæ consilia, marisque repetundi: *nec enim aliter posse Carthaginenses prohiberi Siciliâ, quàm si maris usum perdidissent*: spemque non vulgarem fecerant res superioribus annis privatorum ausu bene gestæ. Sed pecunia deerat, inani dudum ærario, & sumptus tam diuturni belli malè sustinente.

LII. Tum verò Romani mores laboranti reipublicæ tempestivo auxilio subvenere. Quippe tanta fuit senatorum eo tempore generositas, ut in publico discrimine privatis opibus puderet parcere, plusque statim pecuniæ reperiretur, quàm ad impensam classis opus esset. nam ex ditissimis singuli, aliorum bini ternive, ut facultates erant, quinquerecem unam cum armamentis omnibus justoque remigio præstandam suscipiebant, eâ lege, ut reipublicâ meliorem in statum reversâ, sua cuique pecunia restitueretur. Hac curâ consilioque quinquereces ducentæ comparatæ sunt, quas ad exemplum navis quæ Annibalis Rhodii fuerat, fabricandas curaverunt. Magna inde expectatio fuit, certis hominum animis, quòd ad extrema remedia ventum esset, hac classe de summa belli necessariò decretum iri.

LIII. Dum hæc ita fiunt, consulatum *Ante Chr.*
C. Lutatius C. F. C. N. Catulus, A. Postu-^{242.}
mius A. F. L. N. Albinus, inivere. *U. C. 510.*
Flaminium Martiale A. Postumius habebat: eoque provinciam fortiri cupientem L. Cæcilius Metellus ponti-

rex maximus dictâ mulctâ prohibuit, negans fas esse flamini à sacris recedere. cujus facti posterioribus quoque temporibus probata ratio est. Aliud in tuenda religione patria exemplum iisdem temporibus senatus edidit, vetito C. Lutatio consule, Prænestinas sortes consulere, peregrinisve auspiciis in administranda republica uti. Tum ad belli curam conversis animis, quia neque salvis religionibus ambo consules proficisci posse, neque unus tanto oneri suffecturus videbatur: alterum ex prætoribus, quum eo primùm anno creari duo coepissent, cum C. Lutatio proficisci placuit. ea provincia Q. Valerio Faltoni obvenit. Hi quum omnes & publicas & privatorum naves studiosè collegissent, numero circiter trecentarum expleto, cum pontonibus aliisque navigiis septingentis, Siciliam statim atque remisit hiems, petivere.

LIV. Venientibus confestim Lilybætanus Drepanitanusque portus patuerunt. quippe hostes nullâ suspitione classis ex Italia venturæ cum omnibus suis navibus in Africam regressi fuerant. Hoc tam prospero rerum initio consul animatus, quum & suopte ingenio impiger & ad res gerendas incitatus esset, Drepana operibus factis obsedit: neque eo segnîus ad prælium navale, quod instare prævidebat, classiarios milites quotidie exercuit, eo successu, ut quos rudes ferè maritimorum casuum adduxerat, ii satis jam ad quodlibet discrimen eruditi paratique viderentur. Inter hæc, quum urbs Drepanitana terrâ marique oppugnaretur, jamque muri parte dejectâ res Pœnorum in summo periculo esset, consul, dum inter primores strenuè pugnam ciet, grave vulnus in femore accepit: ejusque periculo perterrefacti milites, & ad saucium concurrentes, locum jam penè captum omisere.

LV. Nondum usum pedis receperat, quum maxima Pœnorum classis adesse nunciatur. Naves erant quadringentæ, refertæ commeatu quem ad exercitum portabant, copiis præterea militum permagnis, armorumque

que & pecuniæ amplissimo numero. Summæ rerum Hanno præerat, nobilis Pœnus. hic magno studio id agebat, ut Erycem appulsus, onere levatas naves acceptis ab Amilcare strenuis viris compleret, atque sic deinde cum Romana classe confliceret. Ceterum conceptum optimè consilium C. Lutatii consulis circumspecta prudentia fregit. Is enim victoriam in eo consistere reputans, si cum classe gravi suisque apparatibus impedita congredederetur, ante diem VI. Idus Martias, assumpto in naves optimo quoque militum, ad Ægates insulas, contra Lilybæum jacentes, progressus, Hannonem ab Hieronneso venientem conspexit. tum gubernatores militesque hortatus, pugnam in diem sequentem indixit.

LVI. Ceterum ortâ luce, rursus ambigua consultatio fuit: quòd ventus hosti favens, Romanis adversus surrexerat. quare jactatis utrimque momentis rationum, cum ventis & Hannone solo pugnare classem onustam habente satius visum, quàm permittere, ut ille navibus onere levatis, florem pedestris militiæ, ipsumque adeo Amilcarem, quo nihil eo tempore formidabilius habebatur, in certamen adduceret. Itaque conspectis hostium navibus, quæ pleno cursu iter suum prosequerentur, è portu progreditur, &, quòd suis animum adderet, ipse licet uti pede non posset, in prætoriam se deportandum curat. Pœni quoque viam sibi interclusam cernentes, aciem instruunt, vi perrupturi. Sic utrimque signo dato acriter concurritur, per valetudinem C. Lutatii, quæ vicibus eum suis fungi prohibebat, omnia imperatoris munia obeunte Q. Valerio.

LVII. Neque diu pugnatum est, quin appareret, utra ex parte futura esset victoria. Quippe graves & propemodum immobiles Pœnorum naves arbitrio suo Romanæ leves & expeditæ assultabant, ceteris etiam rebus omnibus longè superiores. quidquid enim hactenus infestum incommodumque fuerat, experientiâ docti mutaverant correxerantque. naves ad optimum exem-

plar

plar fabricatæ, onera pugnæ inutilia diligenter amota, remiges exercitati validique, robur legionum, haudquaquam spernenda ad victoriam momenta aderant. Contrà Pœnis gravia oneribus navigia, recens delecti remiges, & ut in magna securitate, negligenter: neque enim Romanos mare retentaturos esse speraverant. Ergo, uti necessum erat, in tam impari certamine, non longa victoriæ mora fuit. Centum & viginti navibus amissis, quarum septuaginta cum ipsis hominibus (millia ferme decem erant) captæ sunt, ceteri, percommodè mutato inter pugnæ tempus vento, Hieronnesum fugâ evaserunt.

LVIII. Hæc est illa nobilis Pœnorum ad Ægates insulas clades, quemadmodum à Polybio maximè descripta est. nam alii scriptores captas naves tres & septuaginta, centum viginti quinque demersas, duo & triginta millia hominum capta, tredecim millia cæsa retulerunt. Præda fuit ingens, non in commeatu modò & armis, sed etiam auro argentoque. Ex Romana classe naves interiере duodecim. Ferunt ab initio pugnæ conspectam in cælo supra Romanas naves facem, Punicæ classi velut infestâ cuspide minitantem, præsagium eventûs mox consequuti fecisse. Hanno cum reliquis ex prælio navibus, præter eas quæ Lilybæum evaserant, Carthaginem revectus, pœnas infelicitatis suæ supplicio capitis luit. At C. Lutatius consul ad Lilybætanum exercitum profectus, donec percuratur vulnus, recensendis navibus hominibusque captivis, imperandoque quid de singulis fieri vellet, tempus impendit. inde profectus ad Erycem cum Amilcare prælium secundum fecit, duobus occisis Pœnorum millibus.

LIX. At Carthaginienſes, cognitâ cladis suæ magnitudine, nondum quidem animi ad instaurandum bellum, sed jam vires & facultates deficiebant. neque enim Erycino exercitui subministrare necessaria poterant, mare tenentibus Romanis: neque, si hunc amississent, alium aut militem, aut ducem habebant, cui
auderent

auderent confidere. Hac necessitate ad desperationem acti, miserunt ad Amilcarem, potestatem ei deferentes agendi, quidquid è republica videretur. Neque ipse quum hætenus optimi ducis officium fecisset, deterio-rem patriæ civem præstitit. Libratis enim rationibus omnibus, quum videret omnia se expertum nullam ampliùs ad salutem civitatis suæ viam, nisi per pacem, reperire, legatos ea de re ad consulem misit. Neque huic ingrata accidit pacis mentio. exeunte enim jam magistratu suo, nullam ampliorem sperare gloriam, quàm finiti per se belli quavis ratione poterat. eam verò gloriam ad successorem transmittere, quum sui operis esse videretur, importunum inconsultumque judicabat. Movebatur etiam notis Romanæ rei angustiis, & post labores continuos tot annorum aliquando rempublicam quiete refoveri oportere sentiebat.

LX. Itaque conditionibus ultro citroque jactatis, convenit, *ut universâ Siciliâ Pœni excederent: bellum cum Hierone Syracusanisque, & sociis eorum ne gererent: captivos omnes sine pretio confestim redderent, itemque transfugas: argenti puri talenta Euboica bis mille & ducenta per annos viginti æquis personibus penderent: socii utriusque populi ab utroque tuti forent: neutri in alterius ditione quidquam imperandi publicæve inædificandi, militisve inde conducendi jus esset: neque alterius populi socios alter in amicitiam & societatem admitteret.* Additum est, *hæc ita rata fore, si populus Romanus jussisset.* At, ut arma qui Erycem tenebant traderent, quanquam à consule postulatum fuerat, obtineri non potuit: quum Amilcar prius & patriam, & se oblatu-
rum exitio diceret, quàm tantam adiret ignominiam. Illam tamen conditionem, *ut in capita duodevicens de-
nariis præstitis, ab Eryce emitteretur,* accepit.

LXI. Missi deinde Romam & à consule & à Pœnis legati, qui de pacis initæ legibus senatum populumque Romanum edocerent. Non probavit pacem populus: sed decem legatos ad res inspiciendas mitti jussit, iisque reversis

reversis intendit conditiones; ut mille talenta statim, deinde proximo decennio duo millia ducenta penderentur: ut præter Siciliam, omnibus insulis, quæ inter hanc & Italiam essent, excederetur: neve longis navibus in Italiam, aut Romani juris insulas navigarent Pœni; neque militem mercenarium ex iis conducerent. Carthaginienses, dum pace potirentur, nihil recusavere. Amilcar statim imperio deposito, priusquam jurejurando pacta sancirentur, Lilybæum, atque inde Carthaginem transmisit: quum & consiliis, & armis, ducum omnium qui res eo bello gesserunt, haud dubiè præstantissimum se exhibuisset.

LXII. Hoc maximè modo & gestum, & confectum est bellum illud Carthaginiese primum; quod in quartum & vicesimum annum traxere varii casus, & atrocias utrimque damna, sed majora eorum, qui ad extremum vicerunt. Nam Punicas quidem quinquereemes circiter quingentas eo bello periisse tradunt, qui singularum cladum rationem inivere: Romanarum ad septingentas. quo maximè argumento Romanæ constantiæ robur apparuit, quod nullis neque præliorum adversis, neque temporum casibus fractum, vim hostium, impetum fortunæ, tædium laboris, paupertatem ærarii pari patientiâ sustinuit vicitque. Post hæc ad res Siciliæ constituendas C. Lutatio Catulo, cujus annus jam exierat, prorogatum imperium est. ex novis consuli-
Ante Cbr. bus eodem missus Q. Lutatius C. F. C. N.
^{241.}
U. C. 511. Cerco, Catuli frater, A. Manlii T. F. T. N. collega.

LXIII. Hi provinciam ordinarunt, quietamque reddiderunt, omnibus turbarum causis, quæ ut ex tanto motu non paucae supererant, abolitis resectisque. Nam & Siculis qui cum Amilcare senserant, & Gallis, qui ab eo desciverant, arma adempta. Galli navibus impositi, & extra populi Romani ditionem abire jussi, quod præter alia facinora, quum in præsidio montis Erycis essent, templum Veneris spoliaverant. Siciliæ
 verò

verò urbibus tributa & portoria sunt imposita, pro facultatibus singularum: factaque provincia, quò prætor cum imperio annuo Româ mitteretur. Assuere interea Romæ Pœnorum legati petentes, ut sibi captivos suos redimere liceret: redditique sunt senatusconsulto gratis, quotquot custodiâ publicâ attinebantur: qui in privatorum manu essent, eos certâ pecuniâ redimi placuit, cujus pars major jussu senatûs ex ærario soluta est.

LXIV. At Romani populi lætitiâ valde imminuerunt graves in urbe casus. Jam primùm Tiberis amnis ultra solitum auctus, latè stagnantibus aquis, omnia inferiora urbis loca replevit. Multa tum ædificia primo allabentis impetu prostrata sunt: & quibus ista pestis pepercerat, exesis sensim fundamentis (per multos enim dies isthæc inundatio tenuit) recedente jam aquâ vitium fecere. Sequutum est hanc calamitatem gravius ex igne damnum, qui noctu temere ortus, multasque urbis regiones pervagatus, domorum hominumque incredibilem numerum hausit: neque privatis cladibus contentus, omnia in circuitu fori devastavit. Ad extremum ipsa quoque ædes Vestræ ardere cœpit. Tum verò L. Cæcilius pontifex maximus sacra populi Romani & arcana imperii pignora periclitari videns, dignum loco suo animum gessit. Nam in medios ignes insiliens, nullâ sui curâ, dum divinæ res salvæ essent, deserta à virginibus sacra ex incendio rapuit. Ipse brachio semiustulatus, & exustâ flammis oculorum acie, præter solatium facti sui, præmium à populo Romano pulcherrimum accepit, ut quoties in senatum iret, curru veheretur ad curiam: quod ab condita urbe tributum nemini fuerat.

LXV. Interea Q. Lutatius consul cum fratre Catullo, & Q. Valerio proprætore, rebus in Sicilia constitutis, exercituque deportato, ad urbem redierant: decretosque sibi triumphos navales C. Lutatius Catulus A. D. IV. Nonas Octobres, Q. Valerius A. D. pridie easdem Nonas, duxerant. Memorabile certamen inter duces

duces istos de triumpho Q. Valerii fuit. Quum enim C. Lutatio haud dubiè decretus triumphus esset, Q. Valerius haud leviozem in eo negotio suam operam fuisse contendens, honore quoque pari haberi postulabat, quemadmodum societate periculi curæque fuisset. Pugnat contra Catulus, ne minor potestas majori in tribuendis honoribus æquaretur. Quum incaluisset certamen, sponfione Catulum provocavit Q. Valerius, *ni suo ductu Punica classis oppressa esset*: nec ille dubitavit restipulari. Delectus est arbiter Atilius Calatinus: qui, interrogato Valerio, *utrùm in consultatione de pugna inenda, si dissensissent, consulis an prætoris major futura fuisset autoritas? itemque, si diversa habuissent auspicia, utra potiùs sequenda fuissent?* quum utrobique majus consulis, quàm prætoris jus futurum Q. Valerius respondisset, non exspectato Catuli sermone, litem secundum illum dedit; quòd controversia de imperio & auspicio inter eos fuisse videretur. Sed Q. Valerius, quanquam arbitri sententiâ victus, quum nota & celebris eo bello virtus ejus fuisset, nihilo secius triumphandi jus obtinuit. Censores eo anno C. Aurelius Cotta, M. Fabius Buteo lustrum undequadragesimum fecere. Censa sunt civium millia ducenta sexaginta. duabus adjectis tribubus, Velinâ & Quirinâ, numerus quinque & triginta tribuum, quem deinde retinuerunt, expletus est.

LXVI. Quum jam perdomitâ Siciliâ, quâ Pœnorum fuerat, & pace cum Carthaginienfibus factâ, non quieta modò omnia, sed etiam tuta viderentur; repentinum unde minimè timebatur bellum paucis diebus & terroze motûs intestini sollicitam, & admiratione celerimi exitûs stupentem Italiam habuit. Falisci nescio quibus causis ad insaniam conciti, arma Romana provocare sustinuerunt. Sed missi cum legionibus consules, sextum intra diem consecere bellum, gente in potestatem populi Romani redactâ. Priore tamen prælio, nam duo facta traduntur, ambiguum victoriam fecere, peditatu superiores, quum equestri prælio vincerentur.

Sed

Sed posterius certamen minimè dubio Marte pugnatum, Faliscos ad pacem petendam compulit, quum suæ juventutis ad millia quindecim amisissent.

LXVII. Factâ deditione, armis, equis, suppellectile, servitiis, & agri semisse mulctati sunt: urbs, cujus munitionibus confisi bellum cœperant, ex arduo & prærupto loco in planum translata. Severiùs in deditos consulturus populus Romanus fuerat, odio civitatis, quæ toties rebellaverat, acrem vindictam meditans, sed imperavit iræ, edoctus à Papirio (qui jussu consulum suâ manu deditionis formulam scripserat) *Faliscos non potestati, sed fidei se Romanorum commisisse tantumque apud omnes sacrosanctum Fidei nomen valuit, ut hoc interposito nihil inclementius in victos statuendum esse judicarent.* Id bellum effecit ut triumphis consulum annus iste clauderetur. Q. Lutatius A. D. Kalendas Martias de Faliscis triumphavit: A. D. IV. Nonas Martias de iisdem A. Manlius.

LIB. XX. LIVIANI

E P I T O M E.

II. POLETUM colonia deducta. III. Adversus Ligures tunc primùm exercitus promotus est. Sardi & Corfi, quum rebellassent, subacti sunt. XVI. Tuccia virgo Vestalis incesti damnatus est. XXV. Bellum Illyriis, propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum indictum est: XXX. subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus amplius est, ut essent quatuor. XLIV. Galli Transalpini, qui in Italiam irruerant, cæsi sunt. Eo bello populus Romanus sui Latînique nominis trecenta millia armatorum

torum habuisse dicitur. XLVII, &c. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres, aliquot præliis fusi, in deditionem venerunt. LIII. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Galorum duce Viridomaro, opima spolia retulit. LVI. Istri subacti sunt. LXII. item Illyrii, quum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. LVIII. Lustrum à censoribus conditum est: quo censa sunt civium capita ducenta septuaginta millia ducenta tredecim. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, quum antea dispersi per omnes fuissent; Æsquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam munivit, & circum Flaminium exstruxit. Coloniae deductæ in agro de Gallis capto, Placentia & Cremona.

J. FREINSHEMII Supplementum.

- I. ACATA rursus Italia, cum securitate & imperio etiam voluptates publicæ crevere. L. Livius Andronicus scenæ spectacula, quæ hactenus ultra Satyram non procefferant, Comædiam Tragediamque Græcorum imitatus, ad fabulas transduxit, C. Claudio Ap. F. C. N. Centhone, M. Sempronio Ante Cbr. C. F. M. N. Tuditano consulibus, quum 24. ludi Romani celebrarentur. Idem annus U. C. 512. alii quoque generi ludorum initium attulit. A. D. IV. Kalendas Maias Floralia sunt instituta ex Sibyllinis libris, ad avertendam pestem frugum, aliorumque terrâ nascentium, quæ illâ parte anni florere solent. Ludos edidere L. & M. Publicii Malleoli fratres iidemque ædiles plebis, ex pecunia mulctaticia, condemnatis pecuariis, qui in publico paverant. Magistratus horum fratrum alio quoque nomine celebris est, quòd clivum, qui exinde Publicius vocatus est, sternendum

sternendum locaverunt, quò commodius in Aventinum iter vehiculis esset, quum antea rupes ibi difficilis & aspera fuisset: quòdque ædem Floræ, juxta Circum maximum, construxere. Hæc domi acta.

II. Foris ferè quietæ res fuerunt, nisi quòd in Gallis & Liguribus consilia belli agitari suspicio tenuit. Has igitur provincias consulibus fuisse, jamque tum bellari cum Gallis utique cœpisse, conjecturæ potiùs, quàm historiæ est, nullis qui gesta ea satis accuratè doceant ex vetustate reliquis scriptoribus. id unum constat in Umbria Spoletum coloniam Latinam esse deductam. De proximo quoque anno proclivius est dicere, pacem non fuisse, quòd Jani templum clausum non est, quàm indicare quibus in locis, quâve fortunâ bellatum sit. neque ullâ ferme re notior est C. Mamilii Q. F. Q. N. Turini, Q. Valerii Q. F.

P. N. Faltonis consulatus, quàm quòd anno eo natus est Ennius, primus apud Romanos poëticarum elegantiarum conditor. Sed anno sequente, quum Ti. Sempronius Ti. F. Cn. N. Gracchus, P. Valerius Q. F. P. N. Falto, consules essent, & Gallica bella recruduerunt, & novus hostis Ligures tum primum exercitu petiti sunt. Ti. Sempronio hæc obvenit provincia.

Ante Cbr.

^{239.}

U. C. 513.

Ante Cbr.

^{238.}

U. C. 514.

III. P. Valerius Gallos aggressus primum inprospere pugnavit, amissis militum tribus millibus quingentis. Repetita pugna illustrem victoriam dedit, quâ Gallorum millia quatuordecim cæsa sunt, duo millia capta. Sed ob prioris prælii detrimenta, negatus est consuli triumphus: præsertim quum etiam alioqui res bene gesta non tam ad rationem consiliumque consulis, quàm ad fortunam publicam referenda videretur. Ille enim audito post primum certamen auxilia sibi ab urbe adduci, confirmavit *se malle cum suis internecone deleri, quàm alienâ ope vincere*: atque hoc cæstro instigatus, seque & exercitum populi Romani

ni

ni in discrimen dedit. Melior feliciorque Ti. Graccho in Liguribus administratio belli fuit. profligatis enim prælio hostibus, magnam Liguriæ partem victor populatus est. Ex Liguria deinde transmisit in Sardiniam & Corsicam, magnâque inde captivorum multitudine reportatâ, locum proverbio dedit, quo *Sardi venales* dicuntur, in fastidiosa rerum vilium copia.

IV. Ceterum, ut vera fateamur, occupandæ Sardiniae Corsicaeque bona magis occasio temporibus istis, quàm iusta causa adfuit. Carthaginenses post pacem Siculam gravi bello cum mercenariis suis implicati, ad extrema pericula venerant. Unde sumptis animis conductitii eorum alii qui per Sardiniam in præfidiis erant, Hostarem Pœnorum ducem cum suis interfecere: Hannonem alium ducem ad vindicandum facinus Carthagine missum, pertracto in societatem rebellionis exercitu ejus, comprehensum in crucem egere: totâque passim insulâ Punici sanguinis hominibus interemptis ipsi munita loca obtinuerunt: donec discordiâ inter ipsos & Sardos ortâ, pulsi ab his, in Italiam se recepere. Tum igitur perfecerunt, quod aliquanto prius, quum adhuc in Sardinia essent, nequiverant. nam eo quoque tempore Romanos ad insulæ dominium occupandum invitaverant. Sed præsentis, sive precibus, sive occasione crescendi apertius demonstratâ, ut in Sardiniam navigatio susciperetur, obtinere. Nec enim vulgatæ virtutis est, abstinere rebus alienis, quarum prompta sit possessio: neque hic animus apud cupidos & ambitiosos aut bene, aut diu simulatur. Sed hæc paulo suprà repeti non alienum videtur.

V. Nam Romani ut humanitatis laudem consequerentur, ab initio belli istius magno animo Carthaginensium causam foverant. Et copias quidem auxiliares, uti petiverant Pœni, nullas misere. sed neque Uticenses, neque quemquam ad se deficientium receperunt: mercatores suos ex Italia & Sicilia res necessarias

farias ad Carthaginienses deferre jusserunt: cum hostibus Carthaginiensis populi commercium vetuerunt: militis ex Italia in istud saltem bellum conscribendi fecerunt potestatem. missis quin etiam legatis bellum componere, quanquam irritò conatu, studuerunt. Et inciderat quidem paulo antè controversia, quod homines Italicos forum rerum venalium ad hostem deportantes capiebant Pœni, carceribusque publicis includebant. Jamque ad quingentos ejus generis habebant in vinculis: neque pauci dicebantur occisi, & ad tegendam latrocinii famam in mare præcipitati esse: quum Romani rem eam graviter ferentes, belli minas ostentare cœperunt. Sed Pœni legatis missis, qui omnes quotquot detenti Carthagine fuerant, reducerent restituerentque, adeo placarunt populum Romanum, ut reliqui ex Siciliensi bello captivi Punici omnes sine pretio restituerentur.

VI. Sed postremò vicit ambitio, premendique populi studium, quocum per annos quatuor & viginti ancipiti fortunâ pugnatum meminerant, &, nisi in tempore occurreretur, etiam postea pugnandum sibi prospiciebant. Quare quum Sardiniam inviti demitterent Pœni, jamque bello contra mercenarios defuncti, arma defectionis auctoribus inferre meditarentur, arrepta hæc à Romanis est occasio, *bellumque Pœnis decretum, ni armis quæ in speciem adversus rebelles suos, re autem verâ contra Romanos sumpsissent, abstineretur.* Ita Carthaginienses alieno tempore bellum gravissimum suscipere nolentes, non modò cessare Sardinia, sed etiam postulantibus Romanis ad priorem summam adjecerunt argenti talenta mille ducenta. quæ maximè injuria ægros habuisse Carthaginiensium animos, neque ullâ magis causâ bellum mox Annibalicum exarsisse creditur. Amilcaris enim perpetuum adversus Romanos odium, cui bellum Punicum secundum non ineptè imputatur, non aliunde aut stimulum acriorem,

acriorem, aut fomentum certius habuit. Ceterum hæc postea evenerunt.

VII. Tum verò novis consulibus L. Cornelius L. F. Ti. N. Lentulo Caudino, Q. Fulvio *Ante Clr.* M. F. Q. N. Flacco, Galli Cispadani provincia data. Coloniam hoc anno deductam esse Valentiam, quamquam à quibusdam traditur, haudquaquam constans opinio est: nisi alia Valentia præter Vibonem fuit, quam annis post quinquaginta L. Quintio Flaminio, Cn. Domitio Ænobarbo consulibus, coloniis occupatam esse certioribus auctoribus credam. Ceterum consulibus in agro Gallico, donec conjunctas legiones habuere, tuta & prospera expeditio fuit. postquam cupidine plura vastandi diviserunt exercitum, Q. Fulvii castra noctu oppugnata, & ægre retenta sunt. Galli re infectâ digressi, paulo post graviore cum terrore auctisque majorem in modum copiis ad bellum reverterunt. Boiorum enim duces clanculum inter se consiliis agitatæ, ingentem Transalpinorum manum ad societatem armorum contra Romanos exciverunt. Interea L. Lentulus consul, qui ad Ligusticos fines exercitum abduxerat, cum Liguribus prosperè collatis signis dimicavit. Decretus igitur ei triumphus est, quem duxit Idibus Intercalaribus. Auctores habeo illos primùm consules Romana signa trans Padum fluvium promovisse, diversisque præliis Ligurium & Gallorum Insubrium interfecta millia quatuor & viginti, capta quinque fuisse. Sed verius esse putem, tumultu Gallico, qui postea maximus sequutus est, Padum transitum, Insubresque in suis sedibus bello tentatos primùm fuisse.

VIII. Sub idem tempus ad Ptolemæum Ægypti regem legati missi auxilium obtulerunt cum Antiocho & Syris bellanti. gratias egit rex: ceterum in præsentia sibi opus auxilio esse negavit, quòd pactioibus finitum jam bellum esset. Lætus deinde Romanis ad-
ventus

ventus Hieronis fuit, Syracusarum regis. exceptus omnibus honoribus, sicut regem amicam, & bene meritum, & maximæ victoriæ socium oportuit, populo Romano ducenta millia modium tritici dono dedit. Venerat ad ludos spectandos qui in sequentem annum apparabantur. Nam ludi seculares tertii secundum

Ante Chr.

^{236.}
U. C. 516.

quosdam, P. Cornelio L. F. Ti. N. Lentulo Caudino, C. Licinio P. F. P. N. Varro, celebrati sunt: ut supra quoque retulimus. Magistri procurandorum ludorum

M'. Æmilius M'. F. M'. N. Livius M. F. M. N. Salinator creati.

IX. Boiorum interea principes, elati numerosis Transalpinorum auxiliis, ad consules misere, petitem, ut Ariminensis ager cum urbe, quæ haud ambigè Gallici juris essent, sibi restituerentur. ni fieret, bellum atrox & internecivum minabantur. Consules, qui nondum contractis copiis, neque casui paucitatem suorum objicere audebant, neque postulata Gallorum concedere poterant, si quid vellent, ad senatum mittendos esse legatos responderunt. placuit conditio Gallis, & dum ire ac redire legati possent, utrumque dierum aliquot induciæ constitutæ. Et legati quidem Romam profecti adversum à senatu responsum accipere: simul majores contra hunc tumultum apparatus facti, quorum usus postea non fuit, quum formidabile bellum sine Romano sanguine fortuna confecisset.

X. Dum enim legati redeunt, Boii cum Transalpinis auxiliis acie dimicavere his de causis. Ignarâ plebe Boiorum Transalpinus exercitus Ariminum processerat. Inde suspiciones ortæ, ne ad regionem istam sibi retinendam venissent: tantumque conflatum est odiorum, ut regibus suis Ate & Galato, tanquam ob prodicionem interfectis, advenarum copias agro suo depellere vi cõnarentur. Ita magnâ cæde pugnatum: & valde imminutis utrimque viribus, Transalpini domos rediere. Boiis adempta pars agri pacem à Romanis dedit. Hoc bello

bello tam celeriter confecto, consules in Liguriam abivere. Ibi P. Lentulus profligatis qui occurrerant hostibus, de cetero per illorum regionem exercitum circumducens, castella quædam armis, alia deditione recepit.

XI. C. Licinius in Corsicam transjecturus, quum ad universum exercitum unâ deportandum navigia deessent, M. Claudium Gliciam cum parte copiarum præmisit. Qui vanitate vecors, quum perterritos adventu suo Corsos vidisset, neque consulis, cujus auspiciis venerat, neque sui juris aut loci memor, certis conditionibus fœdus cum Corsis suo nomine pepigit, tanquam in se tracturus insulæ receptæ gloriam. At Varus cum exercitu reliquo superveniens, frustra Claudianam pacem invocantes armis urgere non desit, donec in potestatem redacti sunt. Senatus ad liberandam perfidiæ notâ rempublicam, fœdæ pacis auctorem Corsis dedendum censuit: deinde, quia receptus non erat, in publica custodia necari iussit. Censores is annus habuit L. Cornelium L. F. Ti. N. Lentulum Caudinum, Q. Lutatium C. F. C. N. Cerconem: qui lustrum non condiderunt, Q. Cercone in magistratu mortuo.

XII. Quanquam M. Claudius deditus Corsis, deinde supplicio affectus fuerat, non ideo persuaderi barbaris potuit, iusto se postea bello petitos fuisse. Quare faucios eo dolore animos vicinæ Sardiniae motus faciliè impulit, ut ad arma resumenda profilirent. Nam Sardos Pœnorum occulta promissa traxerant ad rebellionem cœptandam, proclivibus ad hoc barbaris, qui nec nimium odissent veteres dominos, nec amarent novos. Quæ Romæ audita metu & irâ impleverunt urbem, non ob Sardiniam, quam tanti non faciebant, sed quia bellum Punicum videbatur renasci. Quod quia facilius futurum credebant, quanto citius inciperetur, invalidis adhuc à superiore bello Carthaginienfibus, quamprimùm adornandum inferendumque Pœnis decreverunt.

XIII. At Pœnos quidlibet potiùs eo tempore quàm bellum Romanum pati certos, ea res nunciata sic exterruit, ut legatis semel iterumque missis, postquam nihil mite responsum esset, decem ex principibus itidem iteratò mitterent, infimis precibus, *ut impetratâ semel pace frui liceret*, obtestaturos. Ne sic quidem æqui quidquam obtineri potuit ab iratis & metuentibus: donec inter legatos ætate minimus Hanno, adolescens intrepidus, & linguæ ut mentis liberæ, *Atqui, inquit, si vobis sedet denegare pacem, Romani, quam non in unum aut alterum annum, sed perpetuam à vobis emimus; at pretium ejus Siciliam & Sardiniam reddite. ne privatis quidem contractibus viri boni est emptione rescissâ recipere mercem, non restituere pecuniam.* Tunc verò pudore commoti Romani, ne injustè bellum inferre viderentur, meliore cum responso legatos dimisere. Sic alter consulum ejus anni C. Atilius A. F.

A. N. Bulbus, qui magistratum hunc iterum gerebat, in Italia mansit: T. Manlius T. F. T. N. Torquatus, cui Sardinia evenerat, profectus est.

Ante Cbr.

^{235.}

U. C. 517.

XIV. Hic multis locis cum hoste feliciter congressus, universam insulam pacavit, Sardosque subegit: & de iis ante diem sextum Idus Martias triumphavit. His rebus perfectis, quum nullo jam usquam hoste, Romana arma quiescerent, insolitum bellatrici urbi spectaculum, Jani ædes clausa est: quod indicium pacis, post Numæ tempora, per annos ferme quadringentos quadraginta, visum non fuerat. Quo nomine miseram fuisse civitatem Romanam arbitror, quòd perpetuis conflictata laboribus præmia laborum assequi non potuit. quum enim nemo sapiens bellum, nisi pacis ergò, gerat; hæc urbs tot maximis bellis prospere confectis, nec impetrare tamen pacem sæpe, nec retinere diu didicit. Nam tunc quoque post menses non ita multos, novi terrores nuntiati lætitiâ otii vix adhuc animis perceptam citò discusserunt. nam & Sardi

recens subacti, jugum excutiebant: & Corforum erumpebant consilia: & in ipsa Italia Ligures tumultum moverant.

XV. Ergo L. Postumio A. F. A. N. Albino, Sp. Carvilio Sp. F. C. N. Maximo consulibus *Ante Chr.* negotium datum ut exercitus conscriberent. ²³⁴ quibus trifariam divisus, ut hostes ab ope *U. C. 518.* mutuò ferenda distringerentur, L. Postumius Ligures adortus est; Sp. Carvilius Corfos; in Sardiniam P. Cornelius ivit. Hujus insulæ cœlum insalubre morbis & pestilentia tentavit exercitum: multique ex eo mortales cum ipso prætore absumpti. Unde elatos animo Sardos consulis Sp. Carvili adventus ingenti prælio coercuit. Corsi quoque ab eodem sunt subacti. Ob eas res triumphus ipsi decretus est, quem A. D. Kalendas Apriles duxit. In Liguribus etiam ab altero consule & exercitu consulari res bene gestæ.

XVI. At Romæ Tuccia virgo Vestalis incesti damnata, eo majore probro, quòd consuetudinem stupri cum servo habuerat, suâ se manu interemit. Censores deinde C. Atilius A. F. A. N. Bulbus, A. Postumius A. F. L. N. Albinus, lustrum quadragesimum fecere. Hoc quoque lustro pauciores quàm superioribus fuisse censos (numerus enim non reperio traditum) argumentum est, quòd ad augendam hominibus civitatem censores jurare singulos coegerunt, *uxorem se liberorum querendorum gratiâ habituros.* Hoc Anno Cn. Nævius Campanus, qui bello Punico stipendia fecerat, fabulas primum scenæ dedit.

XVII. Interea Ligures & Sardi denuo rebellantes consulibus novis provinciæ decretæ. Q. Fabio Q. F. Q. N. Maximo Verrucoso Ligusticum bellum, M'. Pomponio M'. F. M'. N. Mathoni *Ante Chr.* Sardoum obvenit. ²³³ Quum horum motuum *U. C. 519.* causa penes Carthaginienses esse diceretur, qui barbaros ad defectionem secretis nunciis allicerent, legati missi sunt Carthaginem cum asperis mandatis, qui

qui stipendium exigerent, atque insulis ad Romanos pertinentibus abstineri juberent, belli minis additis, ni imperata fecissent. Jam ex priori calamitate vires & animum receperant Pœni, Amilcaris maximè industriâ non modò pacatis Africæ populis, qui à Carthaginien- sibus desciverant, sed etiam latius promotâ ditione, magnoque jam in Hispania imperio per eundem ducem parto. Itaque tum ad cetera ferociter legatis responsum est, tum etiam, quum illi, quemadmodum in mandatis habebant, hastam caduceumque proposuissent, datâ Pœ- nis optione, utrum mallent eligendi; *neutrum se legere* succlamatum est, *sed utrum mallent ipsi legati relinque- rent, æquo animo accepturis.* Inde flagrare denuo cœ- perunt inter duos populos odia: sed neutro bellum ad- huc incipere volente, species amicitiae, magis quia non bellabatur, quàm quòd fida pax esset, interea tenuit.

XVIII. Ambo deinde consules ad urbem reversi, quum de rebus à se gestis differuissent, triumphum im- petraverunt. Q. Fabius multos Ligurum in prælio occiderat, coëgeratque reliquos in Alpētribus locis se continere, tutumque ab illorum latrociniis vicinum Ita- liæ latus reddiderat. Hic ante diem Kalendas Febru- arias triumphavit de Liguribus. Idibus deinde Martiis M'. Pomponius triumphum duxit de Sardis, quos vi- cerat. Neque tamen desistere bello Sardi, sed irritati potiùs damnis suis quàm fracti, majori mole rebellio- nem instaurarunt. Ambo igitur consules

M. Æmilius M. F. M. N. Lepidus, M. *Ante Cbr.*
Publicius L. F. L. N. Malleolus in Sardi- ^{232.}
niam missi, magnam ex ea insula prædam *U. C. 520.*
coëgere: quam deinde, quum in Corsicam transmis-
sent, ereptam à Corsis amiserunt.

XIX. Domi quoque vehementer eo tempore turba- tum, agrariam legem ferente tribuno plebis C. Flami- nio, *ut Picenus atque Gallicus ager, qui Senonum Gallo- rum fuerat, populo viritim divideretur.* Resistebat huic actioni senatus, neque precibus apud tribunum, neque

minis abstinens, postremò dato magistratibus negotio, ut exercitum conscriberent, quo rempublicam tutarentur: neque dimoveri à sententia C. Flaminius potuit, adversum vim contumax, & precibus inexorabilis. Monuerat eum pater quoque *ut voluntati senatûs cederet, neque seditionis auctor audire vellet.* sed ille persistens in sententia, vocatâ concione, recitare legem instituit. Tum verò pater Flaminius dolore ardens accessit ad rostra, correptumque manu filium detraxit. mirumque est exemplum editum sive pietatis, sive venerationis quâ tum homines jus patriæ potestatis prosequerentur. qui enim universi senatûs indignationem minasque atroces contempserat, in maximo calore perficiendi operis, inspectante plebe Romanâ, apud quam gratiosissima erat ferendæ legis mentio, unius senis manu de superiore loco detrahi passus est. Nec omittenda concionis in hoc negotio modestia: quæ licet habitu tribuni spes suas destitui videret, ne minimo quidem murmure factum illius improbavit. Dilata tamen hoc modo potius quàm evitata lex est, C. Carvilio tribuno plebis collegam adjuvante: quod quidem initium fuit, & corrumperendæ plebis, & Gallici belli, quod octavo post divisionem agri Gallici anno gravissimum exortum est.

XX. Tum verò M. Pomponius M'. F. M'. N.

Ante Chr.

231.

U. C. 521.

Matho, C. Papirius C. F. L. N. Maso, quum magistratum inivissent, provincias M.

Pomponius Sardiniam, C. Papirius Corsicam obtinere. Utrobique cessit hostis, & in sylvas montesque arduos refugiens, locorum potius quàm armorum munitionibus se tutatus est. Ergo M. Pomponius quum laboriosius esse videret invenire barbaros, quàm vincere, canes sagaces ex Italia curavit advehendos, quorum indicio homines more ferarum in cubilibus suis latentes deprehenderet. C. Papirius Corsos campis pulsos ad montana loco sequutus est. Ibi labor ingens cum periculo fuit: multique militum siti, aut subito barbarorum incurfu periire: donec in-

ventis

ventis aquis refectoque exercitu Corsi de exitu rei timentes, consuli ad deditionem hortanti paruerunt.

XXI. Dum his rebus gerundis attinentur consules, comitia per dictatorem ad hoc creatum sunt habita. C. Duilius fuit M. F. M. N. is magistrum equitum dixit C. Aurelium L. F. C. N. Cottam. Censores etiam tum fuere T. Manlius T. F. T. N. Torquatus, Q. Fulvius M. F. Q. N. Flaccus: sed vitio facti abdicarunt. Novi moris originem huic anno scriptores assignant, non indignam quæ referatur. Divortium ab urbe condita nullum fuerat. Primus Sp. Carvilius Ruga sterilem uxorem dimisit, iurejurando à censoribus obstrictus, *se liberorum quærendorum causâ conjugem habiturum*. Displicuit populo non magis novitas, quàm atrocitas rei, quòd ad perpetuam vitæ societatem junctas uxores, quacumque de causa repudiari sævum & iniquum putabat: & Sp. Carviliem semper deinceps odio habuit, quanquam necessitate coactus, de amicorum sententia, uxorem bene convenientem, morumque gratiâ carissimam dimiserat. Ex eo tempore plus in jure nexum, plus apud prætorem litium fuit, tum primum cautionibus rei uxoriæ repertis, quarum, nullis antea divortiis, supervacanea fuerat calliditas.

XXII. Eodem anno alia quoque nova consuetudo in honoribus imperatorum cœpit. Sub finem consulatus sui C. Papirius de Corsis in monte Albano triumphavit, A. D. III. Nonas Martias. causa ejus consilii fuerat, quòd ipse sibi res triumpho dignas gessisse videbatur, pacatâ tandem Corsicâ: neque ab senatu honorem eum impetrabat. Idque deinceps exemplum multis ad imitationem placuit, ut negato sibi triumpho in Albano monte triumpharent. Spectavit deinde ludos myrto coronatus, delectâ hac coronâ ob memoriam rei gestæ, quòd in campis myrteis Corsos superaverat.

XXIII. Sardiniaë Corsicæque motibus compositis, Ligures restabant, adversùs quos missi consules M.

Ante Chr. Æmilius L. F. Q. N. Barbula, M. Junius
^{230.}
U. C. 522. D. F. D. N. Pera, inter proficiscendum
 comperto Gallos rebus novis fludere, fines
 illorum cum exercitu intraverunt. Irritatis enim lege
 Flaminiâ Gallorum animis, natus erat metus Romæ,
 ne quid molirentur homines lati bello, & ad iram præ-
 cipites. quare nuper edictum fuerat à magistratibus,
 ne quis homini Gallo aurum vel argentum daret. Boii
 enim ceterique Galli, tum ex aliarum rerum, tum
 mancipiorum venditione ingentem pecuniam coge-
 bant: incesseratque suspicio, ne istâ ad bellum Romanum
 uterentur. Quare magis etiam incitati, cognito con-
 sulibus Ligusticum bellum esse decretum, occultis con-
 siliis hoc agere dicebantur, ut exercitibus Romanis ex-
 peditione longinquâ detentis, ipsi urbem aggrederentur.
 Ceterùm adventu consulum territi, quum ad vim fa-
 ciendam imparati essent, Romanos in pacis amicitia-
 que speciem simulatis obsequiis excepere. Consules
 quoque bellum oppressisse contenti, causam cur eò ve-
 nissent finxere; *ut per Gallicum agrum commodius exer-*
citum in Liguriam ducerent. Superiore anno censores
 vitio facti abdicaverant. itaque his demum consulibus
 Q. Fabius Q. F. Q. N. Maximus Verrucosus, M.
 Sempronius C. F. M. N. Tuditanus, lustrum primum
 & quadragesimum condidere.

XXIV. Dum hæc in Italia & urbe geruntur, novi
 cum Illyriis belli causæ talibus initiis exstiterunt. Il-
 lyrii, ferox & avidum prædæ genus, piraticam faciun-
 do, multos Italicorum negotiatorum, Brundisino portu
 egressos, ceperant; nonnullos quoque trucidaverant. Et
 primò quidem delatas ob ea querimonias senatus inter
 alias curas negligentiùs auscultaverat. postremò tamen
 quum prædonum audacia impunitate cresceret, crebri-
 oresque jam querelæ pervenirent, visum est legatos mit-
 ti ad res repetendas; simul ut Issæorum, qui nuper in
 fidem Romanorum concesserant, causam tuerentur.

Hos

Hos enim Ionii maris insulam habitantes, quòd à se defecerant, gravibus odiis damnisque Illyrii prosequabantur.

XXV. Missi sunt C. & L. Coruncanii. Hi dum in itinere sunt, Illyriorum qui Ardyæi vocantur rex Agron Pleurati filius, ad quem ibant, morbo decessit, filio adhuc impubere (cui nomen fuit Pinneus) relicto: regnumque noverca pueri Teuta consiliis amicorum administrabat. Hæc impotens animi, & rebus prosperis elata, legatis Romanorum contemptim auditis, respondit, *curæ sibi futurum ne Romani ab Illyriis publicè læderentur: vetare verò ne quis suorum privatim lucrum quòd posset ex mari captaret, id regibus Illyriorum nequaquam in more positum esse.* Non tenuit ad hæc iram minor Coruncanius, & intempestivè potius quàm injustâ libertate usus, *At Romanis, inquit, in more positum est, Teuta, privatim factas injurias publicè exsequi, læsisque consulere.* Conabimur autem diis bene juvantibus te ad instituta regia cupidè & celeriter emendanda cogere. Quibus verbis supra modum offensa mulier, sed animo interim utcumque dissimulato, legatis jam profectis latrones immisit, à quibus minor Coruncanius cum parte comitum interfectus est; ceteris in vincula conjectis, præfectisque navium igne combustis. Legatus etiam Issæorum Calemporus nomine ab iisdem prædonibus occisus est. Iis rebus Romæ cognitis T. Coruncanio & P. Junio honoris causâ tripedanæ statuae in foro sunt positæ: Teutæ verò & Illyriis bellum indictum.

XXVI. Teuta rudis imperandi, & muliebris ingenii vitia neque ratione, neque usu domare docta, sicut ad irritanda odia præcipitem, sic ad toleranda timidam se gerebat. Itaque comperto bellum adversus se parari, *reddituram Romanis viros pollicita est: interfectos reddere non posse, quos injussu suo prædones peremissent.* Hæc legatio quanquam pro magnitudine delicti parum satisfaceret, tamen quia spem præbebat controversias

Illyricas citra bellum componi posse, inhiberi vim placuit, petique ad pœnam eos à quibus interfecti legati dicebantur. Mulier arma quæ timuerat differri videns, vicissim ex metu ad priorem insolentiam rapiente animi levitate, *neque dedituram se quemquam* dixit; & ut facitis quoque ferociam ostenderet, quam verbis prætulerat, continuò copias ad Issam obsidendam misit.

XXVII. Non ergo diutius cunctari visum, quin ambo consules (L. Postumius A. F. A. N. *Ante Chr.* Albinus iterum, Cn. Fulvius Cn. F. Cn. ^{229.} U. C. 523. N. Centumalus jam iniverant) cum navali-
bus pedestribusque copiis proficiscerentur. Cn. Fulvius classem ducebat navium ducentarum, L. Postumius legiones. Tum iterum territa Teuta Demetrium Pharium ad consules pacem petutum misit. Atque illi pepigerunt inducias, si Corcyrà, quam nuper occupaverant, Illyrii decederent. Profectis ad recipiendam Corcyram Romanis, tanquam longissimè metus omnis abscessisset, ad priora consilia relabitur Teuta, præfectosque suos ad Dyrrhachium & Apolloniam obsidendas mittit. Alii, non voluntate Teutæ deditam Corcyram, sed Demetrii privato consilio, tradunt, qui criminibus se apud Teutam peti gnarus, adversùs illius iracundiam prodicione præsidii cui præerat apud Romanos perfugium sibi quæsierit. Præsidio Illyriorum tradito, Corcyrenses publico consilio Romanis se permisere, nullam sibi reliquam salutis viam esse rati, nisi potentiâ tam claræ civitatis adversùs Illyriorum injurias protegerentur.

XXVIII. A Corcyra consul Apolloniam cum classe petiit: venitque eodem L. Postumius, qui Brundisio transjecerat, cum pedestribus copiis: peditum ad viginti millia erant, equitum duo. Romanos Apolloniatae cupidè recepere, seque fidei illorum tradidere. Ab hac liberata statim ad Dyrrhachium itum. id quoque Romanorum extemplo factum, ad famam advenientis exercitus dilapsis pavore Illyriis, qui obsidere urbem cœperant.

perant. Eodem impetu gens Ardyæorum ad deditio-
nem coacta est: veneruntque ab ulteriore Illyrico lega-
ti variarum nationum, imperata facturos suos polliciti,
si in amicitiam recipiantur: ex quibus Parthini fuerunt,
& Atintanes. Plurimus ad hæc usus Demetrii Pharii
fuit, qui à consulibus circumductus, robur & fidem
Romanorum extollendo, Teutæque inculando temeri-
tatem & inconstantiam, alios rationibus & consilio,
alios auctoritate suâ ad societatem Romanorum addu-
cebat.

XXIX. Post hæc ad Issam cursus institutus: & inter
navigandum multis locis exscensione factâ, pleraque
oppida levi negotio capta sunt. Nutria strenuè ab Il-
lyriis defensa est; multoque sanguine constitit victoria,
tribunis etiam quibusdam, & quæstore desideratis. Cu-
jus rei leviolem dolorem fecerunt lembi viginti, quos
cum præda & pecunia ex Peloponneso venientes Ro-
mani exceperunt. Jam ad Issam ventum erat. Ibi, per-
inde ut ad Dyrrhachium acciderat, adventu Romanæ
classis obsidio soluta est, diversa in loca diffugientibus
barbaris, præter Pharios, qui in gratiam Demetrii,
quod ex eadem insula ortus, eique sub Agrone præ-
fectus fuerat, corporibus rebusque salvis in fidem ac-
cepti sunt. Hæc audita instabilem Teutæ animum
variè moverunt, alternantibus timoris & fiduciæ causis.
Nam sicut amissa & deleta oppida, vastatæ maritimæ
regiones, ubivis fugatæ Illyriorum copiarum, metum ei
maximum incusserant; ita vicissim spem dabat Nutri-
norum audacia, & hibernum jam mare, cujus formi-
dine rebatur Romanos citò repetituros domum esse.
Itaque Rhizonem oppidum cognomini fluvio imposi-
tum cum paucis se contulit, exspectatura remedium
quod tempus offerret. Alebant vanam opinionem acta
consulum, qui plerâque parte regionum quas occupa-
verant Demetrio traditâ, Dyrrhachium & classem &
exercitum reduxere. Sed postquam L. Postumius cum
quadraginta navibus relictus, exercitum ex finitimarum

urbium delectu fecit, Ardyæis, & qui præterea Illyriorum ad societatem Romanam accesserant, præsidio futurus; tum verò desperatis rebus suis Teuta de pace quibuscumque conditionibus redimenda cogitavit.

XXX. Ideo sub initium veris legatione Romam missâ, quæ præterita essent tanquam Agronis imperio facta excusavit, cujus acta tueri necessum sibi fuisset. Romani non illi, cujus ea propria potestas non esset, & quæ de Romanis nihil tale meruisset, verum Agronis filio Pinneo pacem dederunt his legibus: *ut stipendia imperata penderet: Illyrico omni, paucis exceptis locis, decederet: neque ultra Lissum pluribus quàm binis lembis, & his inermibus, navigaret.* Corcyra, Pharos, Issa, Dyrrhachium, & Arintanes hac pace Romanis cesserunt: cetera quæ sub Agronis imperio fuerant, Pinneo relicta. Teuta sive pudore & metu, sive jubentibus Romanis, administratione regni abiit, quam tutorio nomine suscepit Demetrius Pharius.

XXXI. Sic finitâ cum Illyriis contentione, finibusque imperii jam ad limites Græciæ promotis, ab alia parte parum secunda respublica erat: meditantibus bellum Gallis, & maximis in Hispania incrementis rei Punicæ, quam sine periculo Romanæ confirmari posse nemo credebatur. Asdrubal gener & successor Amilcaris, vindicatâ soceri morte, multas præterea nationes partim armis, plerumque consilio & facundiâ quâ mirè pollebat, Carthaginiensium imperio subdidit: etiam alterâ Carthagine quæ Nova appellata est, in finu maris juxta portum amplissimum & satis commodum, conditâ. Sed propior à Gallis metus, durius aliquod contra Pœnos consilium inire vetuit. quod reliquum erat, fœderibus pactisque cursum fortunæ eorum sistere studuerunt. Legatis ergo Carthaginem missis, aliisque ad Asdrubalem, pepigerunt, *ut trans Iberum amnem se continerent Pœni, Saguntinis suæ leges & libertas servaretur.* Hæc in annum inciderunt, quo Sp. Carvilius

lius Sp. F. Cn. N. Maximus, Q. Fabius Q. *Ante Chr.*
 F. Q. N. Maximus Verrucosus, uterque ^{228.}
 iterum, consules fuere. *U. C. 524.*

XXXII. Sub idem tempus L. Postumius proconsule, qui in Illyrico hibernaverat, legatos ad Ætolorum Achæorumque populos Corcyrâ misit, ad exponendum rei gestæ ordinem, quibus causis bellum istud susceptum, quâ fortunâ gestum, quibusque conditionibus finitum esset. Comiter excepti studiosèque auditi sunt, quòd eæ nationes ceterique Græci vehementer exosum habebant Illyriorum nomen, ob continua latrocinia, quæ sub Agrone Teutaque exercuerant. Hæc ubi domum nunciata sunt, senatus rite atque ordine à proconsule facta esse censuit, aliamque statim legationem decrevit, quæ publico nomine Corinthios & Athenienses adiret populique Romani studium erga Græcos, & æquitatem erga omnes commendaret.

XXXIII. Ea res magnam in iis terris nomini Romano benevolentiam peperit, confestimque decreto Corinthiorum honor hic populo Romano est habitus, ut Isthmiorum (qui ludi inter quatuor celeberrimos sunt Græciæ) participes haberentur. Maxinè movit eos, præter Apolloniam & alias Græci generis civitates, Corcyra libertati reddita, quæ colonia Corinthiorum fuerat. Athenienses quoque societatem Romanam amplexi decreverunt, ut Romanis jus civitatis Atticæ, Initiorumque Eleusiniarum esset. Interea Cn. Fulvius proconsule triumphum navalem ex Illyriis egit A. D. Kalendas Quintiles: & principes Illyricos in triumpho ductos securi percussit. Hic primus de Illyriis triumphus fuit. Anno sequente P. Valerio L. F. M. N. Flacco, M. Atilio M. F. M. N. Regulo consulatum gerentibus, prætorum duplicatus est numerus, quaternosque creari visum, ut essent qui in Siciliam Sardiniamque provincias cum imperio mitterentur. ex his M. Valerius Sardiniam,

Ante Chr.

^{227.}

U. C. 525.

diniam, attributamque huic Corsicam, C. Flaminius Siciliam fortiti sunt.

XXXIV. Ingens eo tempore fuit metus Gallici belli, de quo Boii Insubresque non inter se modò, sed etiam cum Transalpinis populis agitare, magnasque Gælatarum Gallorum copias stipendio conduxisse ferebantur. Ergo non solita modò remedia quæsitæ sunt, sed etiam iis rationibus malo quod timebatur occursum, quas apud severos iudices, præter amorem patriæ, & in ejus gratiam quandoque concessa quæ aliàs negarentur, nihil excusaret. Quum enim præter alios ex diis hominibusque terrores, etiam in Sibyllinis libris repertum esset, *Gallos & Græcos urbem Romanam occupaturos*, ad prædictionis ejus minas calliditate avertendas, M. Valerio M'. F. M. N. Messalla, L. Apustio L. F. C. N. Fullone consulibus, ex auctoritate pontificum homines quatuor, Gallum & Gallam, similiterque Græcum & Græcam in medio foro Boario vivos dediderunt, ut ita quasi partem aliquam urbis tenentes implevisse fata viderentur.

XXXV. Ceterùm hic annus inter res alias non magnas, apparatu maximè Gallici belli, quod jam instabat, consumptus est. Descriptæ sunt ad id bellum equitum peditumque copiar, incredibili numero, totæ pro Romanis Italiâ consentiente. Q. Fabius historicus, qui rebus gerendis interfuit, effecta fuisse scribit armatotum octingenta millia: Romanorum quidem Campanorumque numero, peditum explete ducenta quadraginta octo millia ducentos, equitum viginti sex millia sexcentos: cetera multitudo reliquorum Italiæ populorum fuit. Etiam Veneti ac Cenomani auxilia dederunt Romanis, hominum millia viginti, qui jussi sunt finitimos Boios metu & damnis ad patriam tuendam cogere, ne cum ceteris hostium copiis conjungi possent: quando à bellandi consilio legationis Romanæ studiis

studiis avocari nequiverant. Venetis enim & Cenomanis ad instaurandam cum populo Romano amicitiam persuasis, Insubres Boiique in hostili animo propositoque perfitere. Minutæ tamen vires eorum fuerunt, non ausis omnem armatorum multitudinem educere regibus, coactisque partem juventutis ad fines defendendos relinquere. Ita reliquis cum copiis (peditum quinquaginta millia, equitum viginti numerabantur) iter per Etruriam tentare cœperunt.

XXXVI. Interea L. Æmilius Q. F. *Ante Chr.*
 Cn. N. Papus, C. Atilius M. F. M. N. ^{225.}
 Regulus consules Sardiniam & Ariminum *U. C. 527.*
 cum vicina Gallia provincias obtinuerunt. Sardi enim gravati perpetuam Romani prætoris præsentiam, fascesque non antè conspectos, iterum tumultuati fuerunt: sed hos C. Atilius consul haud magno negotio coercuit. Major moles L. Æmilio cum Gallis fuit, perruptâ Etruriâ Romam tendentibus. Eos prætor, cui Etruria provincia decreta fuerat, quum arcere transitu nequivisset, circa Clusium consequutus, præcipiti in occasum die, castra non procul ab hostilibus posuit. Galli, quò Romanos ad pugnam elicerent, meditato dolo, cum omni peditatu ad oppidum Fæfulas nocturno itinere perveniunt: relictis equitibus, quibus imperatum fuerat, ut orto die conspiciendos se tantum præberent hostibus, deinde statim ad pedites se referrent, castra ad recipiendum equitatum hostesque ex improvviso turbandos apto loco habituros.

XXXVII. Ea fraus Romanis imposuit, ut quasi fugientes avidè sequerentur. ita circa Fæfulas à recentibus & paratis excepti sunt, fessi cursu, & consilio, ut in re nec opinata, destituti. Quod unum supererat, pugnando tueri salutem, aut vindicare sanguinem statué. e. sed præter alia numero quoque vincentibus Gallis, plures sex millibus in loco pugnae concisi sunt, ceteri fugerunt. Galli munitum quemdam collem, quo pleraque fugientium turba concesserat, capere co-

ati,

nati, postquam nocturno itinere diurnâque pugnâ vires exhaustas sentire, ad corpora curanda abiverunt: relicta parte equitum, quæ tumulum obsideret, postridie vi aut deditione haud dubiè in potestatem redigendum. In hoc articulo rerum L. Æmilius consul optabili potius quàm sperato casu supervenit. Nam ad famam adventantium Gallorum Ariminum missus, defensurus Adriatici litoris oram, postquam urbem audivit peti, magnis itineribus Arimino profectus, ad ea loca bonâ quadam fortunâ pervenerat, & parvo ab hostibus intervallo castra metatus fuerat.

XXXVIII. Obfessi ex ignibus ab ea parte conspectis, id quod erat, Romanum exercitum venisse conjicientes, quosdam suorum miserunt sine armis, quò faciliùs hostium excubias fallerent. Ex his cognito rerum statu consul, citra longiorem deliberationem, quam neque res, neque tempus ferebat, statim ortâ luce cum equitatu præcessit ad tumulum, tribunis militum cum legionario milite sequi jussis. Gallos jam iidem ignes admonuerant de adventu Romanorum, & ad consilium de præsentibus coëgerant. Ibi rex Anercëstus suavit, *ne agmen locupletissimâ prædâ onustum objicerent hosti: sed domum digressi, depositâ prædâ, si bellandum ultrâ videretur, expediti redirent.* Probato ab omnibus consilio ante noctem disceditur, itinere per Etruriam juxta litus maris instituto. L. Æmilius receptis qui in tumulum confugerant, & Gallorum profectioe cognitâ, cum his quidem collatis signis pugnare volebat: sed insequi tamen statuit, occasione quam tempus obtulisset usurus.

XXXIX. In hoc articulo rerum rursus aliquid ex improvise molita fortuna est. Alter consul C. Atilius ex Sardinia cum legionibus Pisas appulerat, atque ibi militibus expositis pedestri itinere petebat Romam, per eandem Etrusci maris oram incedens quâ Galli veniebant. Circa portum Etruriæ Telamonem primùm obviâ sibi facti sunt præcursores utriusque exercitus: capti-

captivisque nonnullis ad consulem adductis, ubi de itinere Gallorum, & insequentis eos collegæ instituto cognovit, miratus casum, & spe impulsus, quòd medius inter duos consulares exercitus hostis teneretur, tribunis præcepit, ut acie instructâ, quantum locorum natura pateretur, quadratum agmen gradu militari ducerent. ipse animadverso colle opportunè itineri, quâ venire Gallos necessum erat, imminente, ad præoccupandum eum cum equitatu contendit. Festinabat enim cum hoste quamprimum decernere, certus, si urgeretur, collegam venturum subsidio; &, si inceptum successisset, potiore bene gestæ rei laudem penes se futuram esse.

XL. Galli viso in superioribus locis hostium agmine, noctu circummissos ab L. Æmilio equites rati, suum & ipsi equitatum emittunt, adjunctâ levis armaturæ parte, ad iter aperiendum. deinde captivorum indicio consulis alterius adventus cognitus, peditatum continuò instruere coëgit ancipiti acie, quæ antè & retro in hostem versa, interiùs oppositis invicem tergis cohereret. Nam videbant à fronte C. Atilium instare: à tergo sequi L. Æmilium noverant. Huic igitur ex Transalpino genere mercede conductos, qui ab armorum nomine Gasatæ vocantur, opposuerunt in prima acie; post hos in subsidiis Insubres: at Taurisci Boique adversùs Atilianas copias locati sunt. essedis deinde carrisque cornu utrumque vallarunt: præda cum idoneo præsidio vicinum in collem seposita est. Jam pugnari ad tumulum ab C. Atilio occupatum coeperat, & ex eo conjiciebat L. Æmilius adesse collegam, cujus de itinere nihil habebat compertum, præterquam quòd appulisse Pisas audiverat. Igitur ex tempore consilio capto, equites suos & ipse ad collem ubi pugnabatur jussit accurrere. Certatum ibi est equestri prælio accerrimo, in quo & C. Atilius consul occisus est, ejusque caput ad reges Gallorum relatum.

ad

ad extremum tamen connisi totis viribus Romani, loco retento, hostem repulere.

XLI. Decretâ hunc ad modum equestri pugnâ, pedites concurrere. Ibi verò certamen vidisses quum numero atque robore virorum, tum ipsâ dispositione acierum terribile: quum inter duos Romanos exercitus Gallorum intercepta multitudo, simul in utrosque obversa dimicaret, ambiguo iudicio, plusne prodesset eis ista prælii forma, quòd cum divisis hostium copiis pugnantes, terga sibi invicem tuta præstabant, etiam amisâ spe fugæ ad fortitudinem stimulati; an verò noceret, quòd inter duos consulares exercitus conclusi tenebantur. Ceterùm Romanos partim adspectus virorum terrebat, qui eximiâ specie & magnitudine corporum, primis in ordinibus stabant; partim ad pugnandum incitabat, non modò laudis, sed etiam spoliolum dulcedo, quòd inter Gallorum antesignanos erat nemo quin maniacis armillisque aureis fulgeret.

XLII. Conserto igitur prælio, immissi primùm velites maximam hostium edidere cædem, præsertim ubi Gæsatæ pugnant, qui per ferociam & barbaram ostentationem, abjectis vestibus, nudi ante prima signa constiterant. Quum enim scutum Gallicum prælongum & angustum non possit corpus obtegere, tanquam exposita jaculatoribus signa, certis ictibus petebantur: cadebantque inulti, quòd neque ferire hostem eminus poterant, neque consertâ manu pugnari secum levis armatura patiebatur. quâ desperatione pars temere in hostem ruentes, priusquam ad manus venirent, missilibus confossi sternebantur: ceteri sensim referentes gradum, suorum perturbabant ordines. Ita Gæsatarum acie per velites disiectâ, gravis armaturæ miles Boios Insubresque ac Tauriscos undiquaque adortus, multos interfecit.

XLIII. Stabant tamen obfirmatis animis, neque ullâ re inferiores, nisi quòd armorum genere vincebantur;

tur, neque ad muniendum corpus aptè instructi, neque ad hostem percutiendum. gladius enim Gallicus tantum ad rem cæsim gerendam accommodatus, mucronem idoneum non habet: præterea ad primum ictum incurvatur, sequentesque parum efficaces habet, nisi pede pressus iterum dirigatur. Eventum prælii, quum in meliore spe Romani essent, haud dubium fecit equitum reditus, qui, Gallico equitatu in fugam compulso, ex colle decurrentes, in latus hostium impressionem fecerunt, tanto minus tolerabilem, quod ex superiore loco ingruerat. Hoc maximè modo cum Gallis in Etruria pugnatum Polybius tradidit: à quo parum probabiliter alii dissentiunt. quis enim temere credat ita potius rem gestam esse, ut Gallos noctu orta tempestas fugere coëgerit, tanquam deorum iram timeantes, postremosque eorum aggressus C. Atilius occubuerit: deinde post aliquot dies, quum interea suo quilibet in colle se continuisset, L. Æmilius cum exercitu Gallico prospere pugnaverit? Neque plus merentur fidei, qui pugnae locum ex litorali regione in agrum Aretinum transtulerunt.

XLIV. Cecidisse tum Gallorum millia quadraginta non ambigitur. capta sunt haud minus milia decem cum uno regum Concolitano: alius, Anerocetus, qui plurimum opinione virtutis & potentiâ valuerat, paucis comitantibus elapsus, in fuga necessarios suos seque ipsum sectâ gulâ interemit. Recepta est præda ingens, quam consul reddendam iis curavit, quibus adempta fuerat, suas unoquoque res agnoscentibus dominis. Inde cum suo & Atiliano exercitu juxta fines Ligurum in Boicum agrum profectus, ut operæ navatæ mercedem haberet miles, diripiendam ei regionem dedit, paucisque diebus satiâtas prædâ copias in urbem reduxit: tanto majore omnium lætitiâ, quanto acrior istius belli metus fuerat.

XI.V. Ergo vix cujusquam triumphus faventium vocibus tam celebratus est: insignis alioquin, & rerum gestarum

gestarum gloriâ, & captivorum spoliisque prælatorum numero pretioque. Multa inter hæc signa militaria fuere, plurimique torques aurei armillæque, virorum fortium apud Gallos ornamenta. Sed maxime adverterunt oculos hominum Britomarus, alique principes Gallorum, quos L. Æmilius per ludibrium accinctos in Capitolium duxit, tanquam voti sui religionem servaturos, quod non prius soluturos se baltea, quàm Capitolium ascendissent, juraverant A. D. III. Nonas Martias L. Æmilius consul de Gallis triumphavit. Eodem anno lustrum alterum atque quadragesimum conditum esse reperio, à censoribus C. Claudio Ap. F. C. N. Centhone, M. Junio D. F. D. N. Pera.

XLVI. Depositus jam belli Gallici metus, nondum vindictæ cupiditas erat: ambobusque proximi anni consulibus ea provincia data. T. Manlius T. F. T. N. Torquatus, Q. Fulvius^{224.} M. F. Q. N. Flaccus erant, uterque iterum. His exercitus, & quæ ad bellum instruendum gerendumque pertinebant alacriter decreta. spes enim erat, post tantam victoriam, toto circa Padum agro depelli Gallos posse, si nervi intenderentur. Consules cum copiis profecti primo statim terrore Boios ad deditiōem compulere: segnior deinde expeditio fuit, ob pestilentiam & continuos imbres. Alii tradunt hos consules Pado transito collatis signis vicisse Insubres, hominum occidisse tria & viginti millia, cepisse quinque. sed nobis Polybii potior est in his rebus auctoritas. Interea quia consules è longinquis regionibus, sive rebus gerendis sive tempestatibus impediti, ad comitia occurrere non potuerant, ejus rei gratiâ dictator creatus est L. Cæcilius L. F. C. N. Metellus: isque M. Fabium M. F. M. N. Buteonem^{223.} magistrum equitum dixit. Comitibus habitis consules facti sunt C. Flaminius C. F. L. N. P. Furius Sp. F. M. N. Philus.

XLVII. Hi

XLVII. Hi primi Romanorum, ut existimo, Padum transivere cum exercitu, quâ fluvius Addua Pado committitur, in regionem Insubrum irruptione factâ. Multo labore, neque nullo sanguine hæc audacia constitit, nam & in transitu fluminis, & dum castra ponuntur, acriter incurrentes hostes Romanorum haud paucos occiderunt. Ex harum rerum nunciis ortam sollicitudinem immensum auxere prodigia, quod in Piceno flumen mansisse sanguine, in Etruria cælum ardere visum, Arimini noctu luxisse, tresque lunas eodem tempore apparuisse nunciabatur, & quod Romæ in foro vultur per dies complures federat, nam sub idem forte tempus Caria motu terræ concussa, & collapsus Rhodi colossus nihil tum ad rem Romanam pertinere credebantur. Ceterorum causâ consulti augures, *consules vitio creatos videri* responderunt, sequutæque sunt senatûs ad eos literæ, quibus in urbem revocabantur. Illi inter hæc per inducias Insubrum agro exceßerant, deinde in Cenomanorum finibus sociorum adscitis auxiliis, iterum campos Alpibus subjacentes infestare cœperant: permotique irâ Insubres, etiam aureis signis ex æde Minervæ depromptis, quæ *immobilia* vocabantur, quod nisi ob extremam necessitatem moveri fas non esset, cum exercitu quinquaginta millium occurrerant, acie dimicaturi.

XLVIII. Hoc ad tempus literæ senatûs venerunt. C. Flaminius, sive conjecturâ earum argumentum assequutus, sive literis amicorum præmonitus, collegæ persuasit, ne ante pugnam commissam aperirentur. Sic obstinato ad dimicandum animo, de auxiliis Gallorum deliberabant, ne fortè neglecta causam nocendi haberent; adhibita, occasionem. levitas enim gentis timebatur, præsertim adversus cognatum hostem suscipiendo prælio. Tandem hoc consilium placuit. Gallos in ulteriorem ripam miserunt: deinde ruperunt pontes. ita neque lædi ab iis Romanus poterat, & copiâ fugæ penitus ablatâ, omnia in virtute erat habiturus.

turus. Post acre prælium, victoria Romanis cessit: majori tribunorum laude, quàm consulum. Nam C. Flaminius aciem ita ripæ fluminis admoverat, ut nihil ad receptum cohortium relinqueret spatii: haud dubiè totum exercitum perditurus, si urgentibus hostibus vel minimùm recedere coactus fuisset. Tribuni verò, prioribus præliis experti Gallorum vim omnem in primo impetu esse, hunc acerrimum, sed brevem, si quis sustinuisset, nihil postea metuendum habere, primis ordinibus hastas triariorum dividunt, quibus hostium excipiant ictus, deinde abjectis his gladium stringant.

XLIX. Ubi ventum ad certamen est, hastarum objectu Gallici gladii statim ad primum ictum hebetati curvatique sunt: quos donec dirigere student, suggestus stricto mucrone Romanus omnem armorum usum iis ademit. Nam & hoc habent enses Gallici, quia cæsim tantummodo iis pugnari potest, ut ad ferendum aliquantum requirant spatii, quod si quis abstulerit, omnino fiunt inutiles. Romani verò etiam punctim ferire ex minimo intervallo poterant, eoque modo ad corpus hostis appressi faciem ejus atque pectus impune cadebant. Interfecta dicuntur millia Gallorum novem: quasi duplum ejus numeri captum esse. Post victoriam ager hostium longè latèque vastatus est, multumque prædæ partum.

L. Tum demum literas senatûs legi placuit: quibus quum pariturus P. Philus esset, C. Flaminius *invidiam hanc Patrum esse testatus, nullis auspiciorum vitiis, cujus rei nullum argumentum certius ipsâ illâ quam obtinuisset victoriâ adduci posset, negavit se nisi finito vel bello, vel magistratûs tempore decessurum esse.* Quin etiam addidit *effecturum, ut populus Romanus auguriorum aliarumque talium rerum ineptâ observatione falli desinat* Ceterùm in sententia persistente P. Furio, Flaminianus exercitus, metuens ut digresso illo satis in hostili regione tutus esset, exoravit eum, ut
per

per dies aliquot remaneret. nihil tamen rerum postea gerere voluit: C. Flaminio interim castella quædam, urbemque non incelebrem illis gentibus recipiente, concessâque militi prædâ ad instans cum senatu certamen sibi conciliante animos. Tanta enim exorta fuerat in urbe indignatio, ut redeuntibus consulibus neque obviâ ex more iretur, triumphusque non C. Flaminio modò, sed in ejus odium etiam P. Philo negaretur. Ad extremum C. Flaminii magnus apud plebem favor vicit: isque triumphans urbem ingressus est, A. D. VI. Idus Martias. Multa in eo triumpho translata sunt spolia, magna vis armorum, torques itidem aurei permulti, ex quibus tropæum Jovi C. Flaminius in Capitolio posuit, inverso Gallorum voto, qui de spoliis Romanorum Marti suo torquem promiserant. Alter mox consul de Gallis & Liguribus triumphum egit A. D. IV. Idus Martias.

LI. Sic magis accensa quàm victa senatûs odia non quievere, donec consules statim secundum triumphum abdicare sunt coacti. Pari severitate sub idem ferè tempus viri clarissimi duo sacerdotii honore caruerunt: M. Cornelius Cethegus, extis non rite porrectis; Q. Sulpicius, quòd inter sacrificandum apex ei de capite defluerat. Quum magistratu consules abivissent, comitia per interregem sunt habita, quibus consul factus M. Claudius M. F. M. N. Marcellus, qui magistratu inito collegam adscivit Cn. Cornelium L. F. L. N. Scipionem Calvum. *Ante Cbr. 222. U. C. 530.* Hi pacem petentibus Insubribus resistere, M. Marcello potissimum cupiditate provinciæ triumphique conditiones omnes aspernante. sed & ipsi Galli belli potiùs quàm otii consilia tractare videbantur, quum de integro mercede conducta Gæsataram triginta millia superatis Alpibus longè majorem Insubriam multitudinem concivissent.

LII. Bello sic exorto, profecti primo vere consules, Acerras (oppidum est inter Padum & Alpes) circumsederunt.

derunt. Cujus obsidione quum depellere Romanos difficile videretur, Britomarus assumptâ decem millium Gæfatarum manu, Circumpadanam regionem vastare instituit. quo comperto consules ita inter se partiti sunt copias, ut Cn. Cornelius cum exercitu reliquo urgeret obsidionem; M. Marcellus duas partes equitum & delectos ex levi armatura ducens, focis succurreret. Delegit expeditissimum quemque, non ultra sexcentos. cum his & equitibus suis, non die, non nocte intermisso itinere, contendit ad hostes. quos circa Clastidium adeptus, priusquam reficere suos quiete posset, adortus est, non voluntate suâ, sed ferociâ Gæfatarum, qui numero potiores & equestris militiæ principatum sibi vindicantes, audito paucos adduci pedites à consule, protinus ad obterendum eum, omissâ Clastidii obsidione, proruperunt.

LIII. M. Marcellus acie in longum porrectâ, ne circumveniretur ab hostium multitudine, Gallis processit obviâ. neque longè aberant invicem acies, quum jam impetum facere molientem equus clamore cantuque Gallorum exterritus abripuit, & reuorsum tulit. Ibi consul veritus ne in omen tractus ille casus animum suis minueret, equum circumagendo Solem adoravit, tanquam ea de causa convertisset: ex veteri more, quo deos adoraturi se circumagebant. Ferunt eum ante primum congressum, pulcherrima hostilium armorum Jovi Feretrio vovisse: mox conspecto Britomaro, qui suorum agmen præcedebat arma ferens auro argentoque & coloribus eximiè perornata, hæc judicavisse arma esse debere, quæ vovisset. Jam ipse quoque rex viso Romanorum duce, provectus longè ante suos, voce & gestu eum ad pugnam provocabat. Neque cunctatus M. Marcellus, perfosso regis thorace, vulneravit eum hastâ, & equi adaecti impetu dejectum humi, semel iterumque repetitis ictibus occidit. Tum defiliens ex equo, manibusque arma tenens, suspexit in cælum, *Jupiter*, inquit, *Feretri, qui fortium ducum in præ-*
liis

liis facta præclara adspicis, en ego te teste tertius Romanorum, cæso hostium imperatore imperator, opima tibi spolia consecro. Tu verò ad reliqua etiam belli res nostras prosperâ fortunâ pergere smito?

LIV. Repetente post hæc equum M. Marcello, totis viribus configi cœptum, fortissimè pugnantibus Romanis, quos consulis audacia & fortuna non minùs ardore pugnandi, quàm spe victoriæ impleverat. Itaque non eques Gallus, non petes, quanquam & ille suis subsidio venerat, sustinere vim tantam potuit: raroque exemplo paucissimi de numerofo exercitu pulcherrimam victoriam retulere. Lectis deinde spoliis ad collegam revertit consul, qui Acerris occupatis, ubi magnam annonæ copiam reperit, circa Mediolanum caput Insubrium Gallorum adversùs hostes ægre se tutabatur. nam illi validissimæ frequentissimæque urbis obsidione implicatum vicissim quasi obsidebant. Sed adventu M. Marcelli citò commutatus est rerum status. nam & Gætæ audito regis fine discesserunt: & ab his relictis Mediolanenses defendere urbem non potuere. Sic ingentibus Insubrum copiis cæsis, captâque Mediolano, & subinde Como, ceteræ deinceps urbes, & Insubrum tota natio, pecuniâ & agrorum parte mulctati, de cetero satis æquâ pace impetratâ, in deditionem venerunt.

LV. M. Marcellus provinciâ confectâ celeberrimum triumphum de Gallis Insubribus & Gerinanis duxit Kalendis Martiis. Hæc prima Germanorum in historia Romana mentio, qui ex Transrhenanis gentibus mercede conducti Virdomaro duce in Italiam venerant. Ex his Gallisque captivi formâ staturâque corporis ingenti, currum victoris inter spolia maximi pretii antecedeabant. Sequebatur ipse consul rarissimo spectaculo cæsi ducis arma Jovi Feretrio ferens. quem prosequutus à tergo exercitus splendidis ornatus armis, militari acclamatione cantuque celebrabat. Hoc ordine quum ad ædem Feretrii perventum esset, descendens curru M. Marcellus,

Marcellus, opima spolia post Romulum regem & A. Cornelium Cossium tertius, neque post illum alius suspendit. Hæc arma populus Romanus majori cum voluptate spectavit, quòd Romanorum militum arma holles Vulcano vovisse dicebantur. tantaque victoriæ ejus læticia fuit, ut senatus populusque Romanus ex manubiis donum Apollini Delphico cratera aureum, & circum amicas fociasque civitates arma de spoliis Gallicis mitteret. ad Hieronem Syracusanum præter spolia, missum etiam frumenti pretium est, quo inter bella Gallica rem Romanam juverat.

LVI. Novi deinceps hostes Istri exorti, qui piratico scelere maria infestantes, Romanorum aliquot naves frumentarias diripuerant. Adversus hos ambo consules, P. Cornelius, M. Minucius Rufus

Ante Chr.

221.

U. C. 531.

missi, multos populos vi aut deditione subegerunt. Triumphatum tamen ab his non reperio, credo, quia multo etiam Romano sanguine victoria constiterat. Hoc anno infaustum multis gentibus urbibusque sidus in Hispania exortum est, Asdrubalis successor Annibal, de cujus initiis gestisque multa deinceps majori spiritu dicenda erunt.

Ante Chr.

220.

U. C. 532.

Interea novi consules L. Veturius, C. Lutatius cum exercitu ad Alpes progressi sunt. sed conditionibus magis, quàm armis usi, multos eorum locorum populos voluntate ipsorum ad amicitiam Romanam adduxerunt.

LVII. Bellum hoc tempore cum Illyriis instauratum est improbitate Demetrii Pharii, adversus quem sub amicitie Romanæ prætextu vicinas civitates arbitrio suo vexantem, omnibus ex partibus querelæ venerunt. Nam fretus potentiâ, quam à Teuta deficienti Romani circumdederant, tutelæque regis Pinnei, cujus matrem Tritentam connubio sibi junxerat, regem & ipse se ferens, popularibus juxtà finitimisque gravis & intolerandus incumbibat. Et Illyrici quidem populos, Romanorum socios & amicos, suæ dominationi studebat sub-
jicere :

jicere: Cycladas autem insulas, contra fœdus cum lembis armatis quinquaginta ultra Lissum provectus, alias depopulabatur, ab aliis extorquebat pecunias. jamque & Istrorum partem, quotquot à recenti bello Romanos oderant, & Atintanes vi coactos in partes suas traxerat. neque Romanos reverebatur, quibus Gallico bello implicitis, deinde Punicum metuentibus, neque vires, neque otium ad vindicandas sociorum injurias fore censebat: & à Philippo Macedonum rege quidlibet sperabat, quòd bello Cleomenico dux Illyricorum auxiliorum Macedonicas opes adjuvisset. Igitur decretum adversus eum bellum est, apparatusque facti.

LVIII. Lustrum interea tertium & quadragesimum L. Æmilius, C. Flaminius censores condiderunt. Censa sunt civium capita septuaginta millia ducenta tredecim. Libertinorum promiscua multitudo per omnes tribus sparsa, multum hæcenus turbarum dederat. eam imitatione Q. Fabii Maximi censores in quatuor tribus, Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinamque redegerunt. C. Flaminius in eadem censura viam Ariminum usque munivit, & circum exstruxit. utrique operi nomen ab auctore est impositum, circusque Flaminius, & via Flaminia vocata. Idem censores legem Metiliam de fullonibus ad populum ferendam dedere: ne minorum quidem rerum curam tanti magistratûs fastigium dedecere rati.

LIX. Per idem tempus Illyriorum re- *Ante Chr.*
bellio senatum movit, ut M. Livio M. F. ^{219.}
M. N. Salinatori, L. Æmilio M. F. Paul- *U. C. 533.*
lo consulibus provinciam illam mandaret. Contrà Demetrius bellum & ipse haud segniter comparare instituit, valido præsidio Dimalum misso, provisisque omnibus, quorum ad longam sustinendam obsidionem usus est. Quibusdam locis interficiendos curavit principes, de quorum fide dubitabat, aliisque sibi addictis regimen urbium tradidit. ex omni verò regno delectum robur, sex millia virorum, secum ad præsidium Phari

retinuit. Dum hæc aguntur, L. Paullus consul primo vere profectus, in Illyricum venit: intellectoque magnam esse hostibus spem in munitionibus Dimali, quem locum inexpugnabilem putabant, ratus plurimum inde terroris oriturum, si hunc expugnasset, tantâ suâ militumque alacritate est aggressus, ut septimo quàm oppugnari cœpta esset die, vi caperetur. Neque falsus fuit animo consul, sparsaque per vicinam regionem famâ, confestim ex omnibus urbibus oratores venire, se suaque omnia Romanis dedituri.

LX. Quibus in fidem receptis Pharam insulam, ubi Demetrii regia erat, petiit. Quam ubi copiarum omni genere refertam, fortissimorumque virorum præsidio, tum situ operibusque, adhæc præsentia tyranni munitam esse didicisset; moram obsidionis veritus, astum excogitavit accelerandæ victoriæ non inutilem. Partem enim majorem exercitus, noctu trajectis copiis, in sylvosis quibusdam callibus peculuit: ipse cum navibus viginti luce clarâ proximum urbi portum petens, elicit Pharios, inter quos ipse Demetrius ad prohibendam hostium exscensionem accucurrit. Conserto certamine plures subinde, ut sit, suis auxilio venientes, ad extremum omni ferè præsidio militarium virorum urbem nolvere. Interea Romani qui noctu exscenderant, itinere per tecta loca facto collem inter oppidum portumque medio ferme spatio situm occupavere. quo facto iis qui urbe fuerant egressi, reditus ad eam occludebatur.

LXI. Demetrius, animadverso quid fieret, consilium cepit, ut in tam ancipiti periculo, non spernendum. Omisso enim præsentī certamine, revocatisque suis, *Viri fortes, inquit, apparet, virtutem nostram hostibus formidabilem esse. nam ad dolos conversi fatentur se viribus armisque diffidere. Furto noctis usi hanc in terram irroperere: unde, si bene vos novi, retinebunt nihil nisi quod corporibus tegent, animâ emptum. Vos modò, Pharii mei, vosque omni ex Illyrico delata juvenus, vel*
patria,

patriæ, vel gloriæ vestræ memores, ostendite Romanis, neque suæ fortitudinis, neque nostræ imbecillitatis fuisse, quodd semel de Illyriis Romæ triumphatum est. Non Fulvius eo tempore, aut Postumius Illyrios consiliis & armis, sed impotentiâ, sed temeritate suâ Teuta vicit. Neque ignoratis, ut de aliis taceam, non ita proclivem illi futuram fuisse victoriam, si me defensorem potius quàm inimicum habere Teuta maluisset. Verùm enimvero, & quia vobis præclare confido, & quia facta potius quàm verba tempus postulat, abrumpo. Habetis animos, habetis arma: videtis necessitatem, quæ timidissimum quemque posset acuerè; vobis pariter urbique discrimen extremum imminet, nisi virtute vestrâ discussëritis. Eamus igitur, & fortunâ bene juvante istos è latibulis suis paulo antè progressos petamus, securi de his, qui exscensionem faciunt. nam illos si ceciderimus, hi majori cum studio naves repetent, quam reliquerunt.

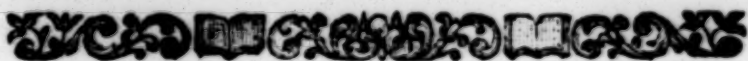
LXII. Ita suos pro tempore cohortatus, instructis ordinibus ad eos invadendos qui collem tenebant, ducit. qui & ipsi non segnè congressi sustinuerunt hostem, donec advenientes qui exscensionem interea fecerant, & à tergo eum adorti, magno cum terrore detrimentoque disiecerè. paucos in oppidum retulit fuga: ceteri passim per invios calles dilapsi. Demetrius, qui solis quibusdam locis paratos lembos in omnem casum habebat, uno eorum conicenso ad Philippum Macedoniæ regem protugit, cujus in amicitiam receptus, mores adolescentis antea laudatos adulatione & tyrannicis consiliis corripit, bellicque Romani, & multarum præterea calamitatum suasor & auctor ei existit. Post hanc pugnam Pharus ex itinere capta, jussuque imperatoris direpta & diruta est. Illyrici deinde rebus ex sententia ordinatis, ad triumphum petendum affectâ jam ætate, consul Romam rediit.

LXIII. In hujus quoque belli narratione Polybium sequi malui, non ignarus apud alios auctores ambobus consulibus ejus perfecti gloriam communiter tribui, qui

evocatum ad se Demetrium, quia non parebat, aggressi primùm in Issa insula, quibus dixi artibus vicerint; deinde Pharo proditione captâ, Demetrium expulerint. De cujus fine quoque dissentanea Polybio tradunt, istis & annis & locis proximo, quæ aliud in tempus egressa prætermitto. Ceterùm Illyriis in regis Pinnei gratiam, quem innocentem ætate & proposito fuisse constabat, pepercit senatus, fœdusque cum eo, adjectis tamen conditionibus quibusdam, renovavit. Interea L. Æmilius consul splendidissimum de his populis triumphum duxit: sed & M. Livium ex eo bello triumphasse reperio. plures tamen scriptores hunc prætereunt: credo quòd majores L. Paulli res fuerunt, quibus collegæ famam gloriamque potuerit obscurare. Sed nobilius ejusdem M. Livii paulo post judicium & condemnatio fuit. Per invidiam ipse ac L. Paullus accusati, quòd prædam militibus non æqualiter divisissent, quòdque ex ea multa avertissent, judicium populi subiverunt. L. Paullus ambustus vix evasit: M. Livium omnes tribus exceptâ Mæciâ damnayerunt. Isque contumeliam istam tam indignè tulit, ut urbe relictâ, cœtus omnes fugeret, donec eum ad instituta vitæ prioris resumenda reipublicæ tempora retraxere.

LXIV. Sed hæc in P. Cornelii Scipionis, Ti. Sempronii Longi consulatum inciderunt. Anno autem, quo M. Livius & L. Paullus adhuc consules erant, Archagathus quidam Lysaniæ filius ex Peloponneso Romam venit, qui medicinam professus, jure Quiritium donatus est, eique taberna in compito Acilio emptæ publicè. res ad memoriam minimè celebris, nisi tum primùm artis medicæ nomen auditum Romæ agnitumque esset, hætenus ad sanitatem tuendam sufficiente temperantiâ & inemptis remediis. Eisdem consulibus coloniz deductæ sunt in agro Gallico, Placentia & Cremona, non postrema causa irarum, quibus commoti Boii Insubresque respicere Annibalem cœpere, qui tum Saguntinam urbem summis viribus oppugnans, per
ruinas

ruinas ejus iter ad Romana bella muniebat. Sed hi ceterique motus, qui magno numero, neque minori mole continuò ingruerunt, ab altiore paulo principio sunt repetendi.

L I B E R XXI.

E P I T O M E.

I, &c. N Italiam belli Punici secundi ortus narratur: V, &c. Et Annibalis Pœnorum ducis contra scædes per Iberum amnem transitus. XIV. A quo Saguntum sociorum populi Romani civitas octavo mense capta est. XVIII. De quibus injuriis missi legati ad Carthaginenses, qui quererentur. quum satisfacere nolent, bellum iis indictum est. XXIV, &c. Annibal, superato Pyrenæo saltu, per Gallias, fuis Volsis, qui obsistere conati erant, ad Alpes venit; & laborioso per eas transitu (quum montanos quoque Gallos obvios aliquot præliis repulisset) XXXVII, XXXVIII. descendit in Italiam, & ad Ticinum amnem Romanos equestri prælio fudit. XLV, XLVI. In quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. LV, LVI, &c. Iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso, Annibal Appenninum quoque per maximam militum vexationem propter vim tempestatum transiit. LIX. Clade pari cum Sempronio Consule pugnât. LX, &c. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Pœnos prospere pugnavit, duce hostium Magone capto.

28.

I. N parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maximè memorabile omnium, quæ unquam gesta sint, me scripturum, quod Annibale duce Carthaginienses cum populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullæ inter se civitates gentesque contulerunt arma: neque his ipsis tantum unquam virium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conferebant bello. & adeò varia belli fortuna, ancepsque Mars fuit, ut propius periculo fuerint, qui vicere. Odiis etiam prope maioribus certârunt, quàm viribus; Romanis indignantibus, quòd victoribus victi ultro inferrent arma; Pœnis, quòd superbè avarèque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Annibalem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Amilcari, ut duceretur in Hispaniam, quum perfectò Africo bello exercitum cò trajecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris jurejurando adaectum, se, quum primùm posset, hostem fore populo Romano. Angebant ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaque amissæ. nam & Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam, & Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, stipendio etiam superimposito, interceptam.

II. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Romanam pacem, per quinque annos; ita deinde novem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, ut appareret, majus eum, quàm quod gereret, agitare in animo bellum: &, si diutius vixisset, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuisse, quæ Annibalis ductu intulerunt. Mors Amilcaris peropportuna & pueritia Annibalis distulerunt bellum. Medius Asdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore ætatis (ut ferunt) primò
Amilcari

Amilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem proveſto annis adſcitus, & quia gener erat, factionis Barcinæ opibus quæ apud milites plebemque plus quàm modicæ erant, haud fanè voluntate principum, imperio potitus. Is, plura conſilio quàm vi gerens, hoſpitiis regulorum magis, conciliandiſque per amicitiam principum novis gentibus, quàm bello aut armis, rem Carthaginiensem auxit. Ceterum nihilo ei pax tutior fuit. barbarus cum quidam palam, ob iram interfecti ab eo domini, obtruncavit: comprehenſusque ab circumſtantibus haud alio, quàm ſi evaſiſſet, vultu, tormentis quoque quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut, ſuperante lætitia dolores, ridentis etiam ſpeciem præberet. Cum hoc Aſdrubale, quia miræ artis in ſollicitandis gentibus, imperioque jungendis ſuo fuerat, ſœdus renovaverat populus Romanus, ut ſinis utriuſque imperii eſſet amnis Ibero, Saguntiniſque mediis inter imperia duorum populorum libertas ſervaretur.

III. In Aſdrubalis locum haud dubia res fuit, quia prærogativam militarem, quæ extemplo juvenis Annibal in prætorium delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque aſſenſu appellatus erat, favor etiam plebis ſequeretur. Hunc vixdum puberem Aſdrubal literis ad ſe arceſſierat: actaque res etiam in ſenatu fuerat; Barcinis nitentibus, ut aſſueſceret militiæ Annibal, atque in paternas ſuccederet opes. Hanno alterius factionis princeps, *Et æquum poſtulare videtur,* inquit, *Aſdrubal; & ego tamen non cenſeo, quod petit, tribuendum.* Quum admiratione tam ancipitis ſententiæ in ſe omnes convertiſſet, *Florem ætatis,* inquit, *Aſdrubal, quem ipſe patri Annibalis fruendum præbuit, juſto jure eum à filio repeti cenſet. nos tamen minimè deſcet juventutem noſtram pro militari rudimento aſſueſcere libidini prætorum. An hoc timemus, ne Amilcaris filius nimis ſerò imperia immodica, & regni paterni ſpeciem videat? & cujus regis genero hereditarii ſint reliſti exercitus noſtri ejus filio parum maturè ſerviamus? Ego,*

illum juvenem domi tenendum, sub legibus, sub magistratibus docendum vivere æquo jure cum ceteris, censeo; ne quandoque parvus hic ignis incendium ingens excuset.

IV. Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni assentiebantur: sed (ut plerumque fit) major pars meliorem vicit. Missus Annibal in Hispaniam, primo statim adventu omnem exercitum in se convertit. Amilcarem viventem redditum sibi veteres milites credere, eundem vigorem in vultu, vimque in oculis, habitum oris, lineamentaue intueri. deinde brevi effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diversissimas, parendum atque imperandum, habilius fuit. itaque haud faciliè decerneres, utrùm imperatori, an exercitui carior esset: neque Asdrubal alium quemquam præficere malle, ubi quid fortiter ac strenuè agendum esset: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. Plurimum audaciæ ad pericula capeßenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. Caloris ac frigoris patientia par: cibi potionisque desiderio naturali non voluptate modus finitus. vigiliarum somnique nec die nec nocte discriminata tempora. Id quod gerendis rebus superesset, quieti datum. ea neque molli strato, neque silentio arcessita. Multi sæpe militari sagulo opertum, humi jacentem inter custodias stationesque militum conspexerunt. Vestitus nihil inter æquales excellens: arma atque equi conspiciebantur. Equitum peditumque idem longè primus erat. princeps in prælium ibat, ultimus concerto prælio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant: inhumana crudelitas, perfidia plus quàm Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus Deum metus, nullum jusjurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum hac vitiorum triennio sub Asdrubale imperatore meruit: nulla re, quæ agenda videndaque magno futuro duci esset, prætermissa.

V. Ceterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Amilcarem, deinde Asdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret: Saguntinis inferre bellum statuit. quibus oppugnandis quia haud dubie Romana arma movebantur, in Olcadum fines prius (ultra Iberum ea gens in parte magis quam in ditione Carthaginiensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie, finitimis domitis gentibus, jungendoque, tractus ad id bellum videri posset. Cartejam, urbem opulentam, caput generis ejus, expugnat diripitque. Quo metu percussae minores civitates, stipendio imposito imperium acceperunt. victor exercitus opulentusque praeda Carthaginem Novam in hiberna est deductus. Ibi largè partiendo praedam, stipendio praeterito cum fide exsolvendo, cunctis civium sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vaccæos promotum bellum. Hermandica & Arbacala urbes vi captae. Arbacala & virtute & multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandica profugi, exsulibus Olcadum, priore æstate domitæ gentis, quum se junxissent, concitant Carpetanos: adiortique Annibalem regressum ex Vaccæis, haud procul Tago flumine agmen grave praeda turbavere. Annibal proelio abstinuit; castrisque super ripam positis, quum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, amnem vado trajecit: valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes haberent, invadere eos transeuntes statuit. Equitibus præcepit, ut, quum ingressos aquam viderent, adorirentur. Peditum agmen in ripa, elephantes ante quadraginta disposuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vaccæorumque centum millia fuere, invicta acies, si æquo dimicaretur campo. Itaque & ingenio feroces, & multitudine ferri, & quod metu cecidisse credebant hostem; ut morari victoriam rati, quod interesset amnis, cla-

more sublato, passim sine ullius imperio, quà cuique proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripæ vis ingens equitum in flumen immissa: medioque alveo haudquaquam pari certamine concursus: quippe ubi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel inermi equite, equo temere acto perverti posset: eques corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, cominus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absumpta. quidam vorticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt. postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in unum colligerentur, priusquam tanto ex pavore reciperent animos, Annibal agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit: vastatisque agris, intra paucos dies Carpetanos quoque in dediti- onem accepit. Et jam omnia trans Iberum, præter Saguntinos, Carthaginiensium erant.

VI. Cum Saguntinis bellum nondum erat. ceterum jam belli caussa certamina cum finitimis serebantur, maximè Turdetanis. quibus quum adesset idem, qui litis erat sator. nec certamen juris, sed vim quæri appareret, legati à Saguntinis Romam missi, auxilium ad bellum, jam haud dubiè imminens, orantes. Consules tunc Romæ erant, P, Cornelius Scipio & Tib. Sempronius Longus, qui quum, legatis in senatum introductis, de republ. retulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas, quibus si videretur digna caussa, & Annibali denunciarent, ut ab Saguntinis, sociis populi Romani, abstineret, & Carthaginem in Africam trajicerent, ac sociorum populi Romani querimonias deferrent: hac legatione decreta, necdum missa, omnium spe celerius Saguntum oppugnari allatum est. Tunc delata ex integro res ad senatum. Alii, provincias consulibus Hispaniam atque Africam decernentes, terra marique rem gerendam censebant: alii totum in Hispaniam Annibalemque in-

tendebant bellum. erant qui non temere movendam rem tantam, expectandosque ex Hispania legatos censerent. Hæc sententia, quæ tutissima videbatur, vicit. legatique eò maturius missi, P. Valerius Flaccus & Q. Bæbius Pamphilus, Saguntum ad Annibalem, atque inde Carthaginem, si non abfisteretur bello, ad ducem ipsum in pœnam fœderis rupti deposcendum.

VII. Dum ea Romani parant consultantque, jam Saguntum summa vi oppugnabatur. Civitas ea longè opulentissima ultra Iberum fuit sita, passus mille ferme à mari. Oriundi à Zacyntho insula dicuntur, mistique etiam ab Ardea Rutelorum quidam generis. ceterùm in tantas brevi creverant opes, seu maritimis, seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinæ, qua fidem socialem usque ad perniciem suam coluerunt. Annibal infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim agris, urbem tripartitò aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentiorremque, quàm cetera circa, vallem vergens: adversus eum vineas agere instituit, per quas aries mœnibus admoveri posset. Sed ut locus procul muro satis æquus agendis vineis fuit; ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis ventum est, cœptis succedebat. & turris ingens imminebat: & murus, ut in suspecto loco, supra ceteræ modum altitudinis emunitus erat: & juvenus delecta, ubi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi majore obsistebant. Ac primò missilibus summovere hostem: nec quicquam satis tutum munientibus pati. deinde jam non pro mœnibus modò atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat: quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quàm Pœni. Ut verò Annibal ipse, dum murum incautiùs subit, adversum femur tragula graviter ictus cecidit; tanta circa fuga atque trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vineæ defererentur.

VIII. Obsidio deinde per paucos dies magis quàm oppugnatio fuit, dum vulnus ducis curaretur. per quod tempus ut quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. Itaque acrius de integro obortum est bellum; pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineæ cœptæ agi, admoverique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus. ad centum enim quinquaginta millia habuisse in armis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multimoda arte distineri cœpti sunt: & non sufficebant. jam enim seriebantur arietibus muri: quassatæ quoque multæ partes erant. una continentibus ruinis nudaverat urbem. tres deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captamque oppidum ea ruina crediderant Pœni, qua, velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrimque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariæ pugnae simile erat, quales in oppugnationibus urbium, per occasionem partis alterius, conferi solent: sed justæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico distantia intervallo constiterant. hinc spes, hinc desperatio animos irritat: Pœno cepisse jam se urbem, si paullulum adnitatur, credente; Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora opponentibus, nec ullo pedem referente, ne relicto à se loco hostem immitteret. Itaque quo acrius & confertim magis utrimque pugnabatur, eo plures vulnerabantur; nullo inter arma corporaque vano intercedente telo. Falarica erat Saguntinis, missile telum hastili oblongo, & cetera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum exstabat. id, sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant, lineabantque pice. terrum autem tres in longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset. Sed id maximè, etiam si hæssisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pavorem faciebat: quòd quum medium accensum mitteretur, conceptumque ipso motu multo majorem ignem ferret,

arma

arma omitti cogebat, nudumque militem ad insequentes ictus præbebat.

IX. Quum ergo diu anceps fuisset certamen, & Saguntinis, quia præter spem resisterent, crevisset animi; Pœnus, quia non vicisset, pro victo esset; clamorem repente oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt: inde impeditum trepidantemque exturbant: postremò fufum fugatumque in castra redigunt. Interim, ab Roma legatos venisse, nuntiatum est. quibus obviam ad mare missi ab Annibale, qui dicerent, nec tutò eos adituros inter tot tam effrenatarum gentium arma: nec Annibali tanto discrimine rerum operæ esse legationes audire. Apparebat, non admissos protinus Carthaginem ituros. literas igitur nunciosque ad principes factionis Barcinæ præmittit, ut præpararent suorum animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis posset.

X. Itaque præterquam quòd admissi auditique sunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno unus, adverso senatu, causam fœderis, magno silentio propter auctoritatem suam, non assensum audientium, egit. *Per Deos fœderum arbitros ac testes monuisse, prædixisse se, ne Amilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non stirpem ejus conquiescere viri: nec unquam, donec sanguinis nominiſque Barcini quisquam superſit, quietura Romana fœdera. Juvenem flagrantem cupidine regni, viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella ferendo succinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni præbentes, ad exercitus misisset. aluisset ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumſident exercitus, unde arcentur fœdere: mox Carthaginem circumſidebunt Romanæ legiones, ducibus iisdem Diis, per quos priore bello rupta fœdera sunt ulti. Utrum hostem, an vos, an fortunam utriusque populi ignoratis? Legatos ab sociis, & pro sociis venientes, bonus imperator vester in caſira non admittit; jus gentium sustulit. hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur,*

tur, pulsi ad vos veniunt, res ex fœdere repetunt. publica fraus absit: auctorem culpæ, & reum criminis deposcunt. Quo leniùs agunt, segniùs incipiunt: eo, quum cœperint, vereor ne perseverantiùs sæviant. Ægates insulas, Erycemque ante oculos proponite; quæ terra marique per quatuor & viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Amilcar, Mars alter, ut isti volunt. sed Tarento tum in Italia non abstineramus. Vicerunt ergo Dii hominesque: & id, de quo verbis ambigebatur, uter populus fœdus rupisset; eventus belli, velut æquus iudex, unde jus stabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Annibal vineas turesque admovet: Carthaginis mœnia quatit ariete. Saguntî ruinæ (falsus utinam vates sim) nostris capitibus incident: susceptumque cum Saguntinis bellum, habendum cum Romanis est. Dedemus ergo Annibalem? dicet aliquis. Scio meam levem esse in eo auctoritatem, propter paternas inimicitias. Sed & Amilcarem eo periisse lætatus sum. quòd si ille viveret, bellum jam cum Romanis haberemus: & hunc juvenem, tanquam furiam facemque hujus belli, odi ac detestor. Nec dedendum solum id piaculum rupti fœderis: sed, si nemo deposcat, debebendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandumque eò, unde nec ad nos nomen famaue ejus accedere, nec sollicitare quietæ civitatis statum possit. Ego autem ita censeo, legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisficiant: alios qui Annibali nuncient, ut exercitum ab Sagunto abducatur, ipsumque Annibalem ex fœdere Romanis dedant. tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.

XI. Quum Hanno perorasset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit, adeò prope omnis senatus Annibalis erat, infestiusque locutum arguebant Hannonem, quàm Flaccum Valerium, legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis est, Bellum ertum ab Saguntinis, non ab Annibale esse. populum Romanum

Romanum injuste facere, si Saguntinos vetustissimæ Carthaginienſium ſocietati præponat. Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Annibal, quia feſſum militem præliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, ſtationibus ad cuſtodiam vinearum aliorumque operum diſpoſitis. interim animos eorum nunc ira in hoſtes ſtimulando, nunc ſpe præmiorum accendit. Ut verò pro concione prædam captæ urbis edixit militum fore, aded accenſi omnes ſunt, ut, ſi extemplo ſignum datum eſſet, nulla vi reſiſti videretur poſſe. Saguntini ut à præliis quietem habuerant, nec laceſſentes, nec laceſſiti per aliquot dies; ita non nocte, non die unquam ceſſaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis erat, reſicerent. Inde oppugnatione eos aliquanto atrocior, quàm ante, adorta eſt: nec, qua primùm aut potiffimùm parte ferrent opem (quum omnia variis clamoribus ſtreperent) ſatis ſcire poterant. Ipſe Annibal, quàm turris mobilis, omnia munimenta urbis ſuperans altitudine, agebatur, hortator aderat. quæ quum admota, catapultis baliſtisque per omnia tabulata diſpoſitis, muros deſenſoribus nudâſſet, tum Annibal occaſionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad ſubruendum ab imo murum mittit. nec erat difficile opus, quòd cæmenta non calce durata erant, ſed interlita luto, ſtructuræ antiquæ genere. Itaque latiùs, quàm cæderetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in urbem vadebant. Locum quoque editum capiunt: collatiſque eo catapultis baliſtisque, ut caſtellum in ipſa urbe, velut arcem imminentem, haberent, muro circumdant. & Saguntini murum interiorem ab nondum capta urbis parte ducunt. Utrunque ſumma vi & muniunt & pugnant. ſed interiora tuendo, minorem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul creſcit inopia omnium longa obſidione, & minuitur exſpectatio externæ opis; quum tam procul Romani, unica ſpes,
circa

circa omnia hostium essent. Paullisper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Annibalis in Oretanos Carpetanosque. qui duo populi delectus acerbitate consternati, retentis conquistatoribus, metum defectionis quum præbuissem, oppressi celeritate Annibalis, omiserunt mota arma.

XII. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale, Himilconis filio, quem præfecerat Annibal, ita impigre rem agente, ut ducem abesse nec cives nec hostes sentirent. Is & prælia aliquot secunda fecit, & tribus arietibus aliquantulum muri discussit: strataque omnia recentibus ruinis adveniienti Annibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque prælium cum multorum utrimque cæde initum, & pars arcis capta est. tentata deinde per duos exigua pacis spes, Alconem Saguntinum & Alorcum Hispanum. Alcon, insciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, quum ad Annibalem noctu transisset, postquam nihil lacrimæ movebant, conditionesque tristes, ut ab irato victore, ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud hostem mansit, moriturum affirmans, qui sub conditionibus his de pace ageret. Postulabatur autem, redderent res Turdetanis; traditoque omni auro atque argento, egressi urbe cum singulis vestimentis ibi habitarent, ubi Pœnus iussisset. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Saguntinos, Alorcus, vinci animos, ubi alia vincantur, affirmans, se pacis ejus interpretem fore pollicetur. Erat autem tum miles Annibalis: ceterum publicè Saguntinis amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad prætorem Saguntinum (& ipse ita jubebat) est deductus. quo quum extemplo concursus omnis generis hominum esset factus, summoti cetera multitudine, senatus Alorco datus est. cujus talis oratio fuit:

XIII. *Si civis vester Alcon, sicut ad pacem petendam ad Annibalem venit, ita pacis condiciones ab Annibale*
ad

ad vos retulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Annibalis, nec transfuga ad vos venissem. Quum verò ille aut vestra aut sua culpa manserit apud hostem: si metum simulavit, sua: vestra, si periculum est apud vos vera referentibus: ego, ne ignoraretis esse aliquas & salutis & pacis vobis conditiones, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. Vestra autem causa me, nec ullius alterius, loqui, quæ loquor apud vos, vel ea fides sit, quòd neque dum vestris viribus resististis, neque dum auxilia ab Romanis speravistis, pacis unquam apud vos mentionem feci. Postquam nec ab Romanis vobis ulla spes est, nec vestra jam aut arma vos, aut mœnia satis defendunt, pacem affero ad vos magis necessariam quàm aquam. cujus ita aliqua spes est, si eam quemadmodum ut victor fert Annibal, sic vos ut victi audiat: si non id quod amittitur, in damno, (quum omnia victoris sint) sed quicquid relinquitur, pro munere habituri estis. Urbem vobis, quam ex magna jam parte dirutam, captam fere totam habet, adimit: agros relinquit, locum assignaturus, in quo novum oppidum ædificetis: aurum argentumque omne, publicum privatumque, ad se jubet deferri: conjugum vestraque corpora ac liberorum vestrorum servat inviolata, si inermes cum binis vestimentis velitis à Sagunto exire. Hæc victor hostis imperat. Hæc, quanquam sint gravia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet. Equidem haud despero, quum omnium potestas ei à vobis facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed hæc patienda censeo potius, quàm trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra conjuges ac liberos belli jure sinatis.

XIV. Ad hæc audienda quum circumfusa paullatim multitudinæ permistum senatui esset populi concilium, repente primores secessione facta (priusquam responsum daretur) argentum aurumque omne, ex publico privatoque in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conjicientes, eodem plerique semet ipsi præcipitaverunt. Quum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem

bem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat: perque ruinam ejus cohors Pœnorum impetu facto quum signum imperatori dedisset, nudatam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem, non cunctandum in tali occasione ratus Annibal, totis viribus aggressus urbem, momento cepit; signo dato, ut omnes puberes interficerentur. quod imperium crudele, ceterum prope necessarium cognitum in ipso eventu est. Cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum conjugibus ac liberis domos super seipsos concremaverunt, aut armati nullum ante finem pugnae quam morientes fecerunt?

XV. Captum oppidum est cum ingenti præda. Quanquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant, & in cadibus vix ullum discrimen ætatis ira fecerat, & captivi militum præda fuerant; tamen ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniæ redactum esse constat, & multam pretiosam suppellectilem vestemque missam Carthaginem. Octavo mense, quum ceptum oppugnari, captum Saguntum, quidam scripsere: inde Carthaginem Novam in hiberna Annibalem concessisse: quinto deinde mense, quam à Carthagine profectus sit, in Italiam pervenisse. Quæ si ita sunt, fieri non potuit, ut P. Cornelius & Tib. Sempronius consules fuerint. ad quos & principio oppugnationis legati Saguntini missi sint: & qui in suo magistratu cum Annibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnaverint. aut omnia breviora aliquanto fuere: aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius & Tib. Sempronius consules fuerunt, non ceptum oppugnari est, sed captum. Nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii & Flamini non potest. quia Flaminus Arimini consulatum iniit, creatus ab Tib. Sempronio consule: qui, post pugnam ad Trebiam, ad creandos consules Romam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

XVI.

XVI. Sub idem fere tempus & legati, qui redierant à Carthagine, Romam retulerunt, omnia hostilia esse; & Sagunti excidium nunciatum est: tantusque simul moeror Patres, misericordiaque sociorum peremptorum indignè, & pudor non lati auxilii, & ira in Carthaginienses, metusque de summa rerum cepit, velut si jam ad portas hostis esset; ut tot uno tempore motibus animi turbati trepidarent magis quàm consulerent. Nam neque hostem acriorem bellicosioremq; secum congressum: nec rem Romanam tam desidem unquam fuisse atque imbellem. Sardos, Corsosque, & Istros, atque Illyrios laceffisse magis quàm exercuisse Romana arma: & cum Gallis tumultuatum veriùs quàm beligeratum. Pœnum, hostem veteranum. trium & viginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper victorem, primùm Amilcare, deinde Asdrubale, nunc Annibale duce acerrimo assuetum, recentem ab excidio opulentissimæ urbis, Iberum transire: trahere secum tot excitos Hispanorum populos: concitum avidas semper armorum Gallicas gentes: cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro mœnibus Romanis esse.

XVII. Nominatæ jam antea consulibus provinciæ erant. tum fortiri jussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretæ legiones, & sociùm quantum ipsis videretur, & classis quanta parari posset. Quatuor & viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, mille & octingenti equites: sociorum quadraginta quatuor peditum, & quatuor equitum millia. naves ducentæ viginti quinqueremes, celoces viginti deductæ. Latum inde ad populum, vellent, juberent, populo Carthaginiensi bellum indici. Ejusque belli causa supplicatio per urbem habita, atque adorati Dii, ut bene ac feliciter eveniret, quòd bellum populus Romanus jussisset. Inter consules ita copiarum divisæ. Sempronio datæ legiones duæ: ea quaternaria millia erant peditum, & trecenti equites: socio-
rum

rum sexdecim millia peditum, equites mille octingenti, naves longæ cix, celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis Tib. Sempronius missus in Siciliam, ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italia Pœnum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datum; quia L. Manlius prætor & ipse cum haud invalido præsidio in Galliam mittebatur. Navium maximè Cornelio numerus deminutus. sexaginta quinqueres datæ (neque enim mari venturum, aut ea parte belli dimicaturum hostem credebant) & duæ Romanæ legiones cum suo justo equitatu, & quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille ducentis. Duas legiones Romanas, & quatuordecim millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos. Gallia provincia eodem anno versâ in Punicum bellum habuit.

XVIII. His ita comparatis, ut omnia iusta ante bellum fierent, legatos majores natu, Q. Fabium, M. Livium. L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percunctandos Carthaginienses, publicone consilio Annibal Saguntum oppugnâset? & si, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defenderent publico consilio factum, ut indicerent populo Carthaginiensi bellum. Romani postquam Carthaginem venerunt, quum senatus datus esset, & Q. Fabius nihil ultra quàm unum, quod mandatum erat, percunctatus esset: tum ex Carthaginiensibus unus princeps: *Vana, Romani, inquit, & prior legatio fuit, quum Annibalem, tanquam suo consilio Saguntum oppugnantem, deposcebatis: ceterum hæc legatio verbis adhuc lenior est, re asperior. Tunc enim Annibal & infimulabatur, & deposcebatur. nunc à nobis & confessio culpæ exprimitur: &, ut à confessis, res extemplo repetuntur. Ego autem non, privato publicone consilio Saguntum oppugnatum sit, quærendum censeo: sed utrùm jure, an injuria. Nostra enim hæc quæstio atque animadversio in civem nostrum est: nostro, an suo fecerit arbitrio. Vobiscum una disceptatio*

est, licueritne per fœdus fieri. Itaque quoniam discerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciant; nobis vobiscum fœdus est à Lutatio consule ic- tum: in quo cavetur utrorumque sociis. nihil de Sagunti- nis (necdum enim erant socii vestri) cautum est. Atenim eo fœdere, quod cum Asdrubale ietum est, Saguntini ex- ciipiuntur. adversus quod nihil ego dicturus sum, nisi quod à vobis didici. Vos enim quòd C. Lutatius consul primò nobiscum fœdus icit, quia neque auctoritate Patrum, nec populi jussu ietum erat, negastis vos eo teneri. itaque ali- ud de integro fœdus publico consilio ietum est. Si vos non tenent vestra fœdera, nisi ex auctoritate aut jussu vestro ietæ; ne nos quidem Asdrubalis fœdus, quod nobis insciis icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere: & quod diu parturit animus vester, aliquando pariat. Tum Romanus sinu ex toga facto, Hic, inquit, vobis bellum & pacem portamus: utrum placet, sumite. Sub hanc vocem haud minùs ferociter, claret utrum vellet, succlamatum est. & quum is iterum sinu effuso bellum dare dixisset, accipere se omnes re- sponderunt: &, quibus acciperent animis, iisdem se gesturos.

XIX. Hæc directæ percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate populi Romani visa est, quàm de fœderum jure verbis disceptare, cum ante, tum maxi- mè Sagunto excisa. nam si verborum disceptationis res esset, quòd fœdus Asdrubalis cum Lutatii prioris fœ- dere commutatum est, comparandum non erat. quum in Lutatii fœdere disertè additum esset, ita id ratum fore, si populus censuisset; in Asdrubalis fœdere nec exceptum tale quicquam fuerit, & tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit fœdus, ut ne mortuo qui- dem auctore quicquam mutaretur. Quanquam etsi prioris fœdere flaretur, satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorumque exceptis. nam neque additum erat iis, qui tunc essent: nec, ne qui postea assumerentur. & quum assumere novos liceret socios, quis æquum cenferet,

censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi; aut receptos in fidem non defendi? tantum, ne Carthaginienſium focii aut ſollicitarentur ad defeſtionem, aut ſua ſponte deſciſcentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, ſicut his Romæ imperatum erat, in Hiſpaniam, ut adirent civitates, ut in ſocietatem pellicerent, aut averterent à Pœnis, trajecerunt. Ad Barguſios primùm venerunt: à quibus benignè excepti, quia tædebat imperii Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem novæ fortunæ erexerunt. Ad Volſcianos inde eſt ventum: quorum celebre per Hiſpaniam reſponſum ceteros populos ab ſocietate Romana avertit. ita enim maximus natu ex iis in concilio reſpondit: *Quæ verecundia eſt vos, Romani, poſtulare, uti veſtram Carthaginienſium præponamus amicitia, quum, qui id fecerunt, Saguntinos, crudeliſ, quàm Pœnus hoſtis perdidit, vos focii prodideritis? ibi quærat ſocios, cenſeo, ubi Saguntina clades ignota eſt. Hiſpanis populis ſicut lugubre, ita inſigne documentum Sagunti ruinæ erunt, ne quis fidei Romanæ aut ſocietati confiſdat.* Inde extemplo abire ſinibus Volſcianorum juſſi, ab nullo deinde concilio Hiſpaniæ benigniora verba tulere. itaque nequicquam peragrata Hiſpania in Galliam tranſeunt.

XX. In his nova terribiliſque ſpecies viſa eſt, quòd armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. quum, verbis extollentes virtutem gloriamque populi Romani ac magnitudinem imperii, petiſſent, ne Pœno, bellum Italiæ inferenti, per agros urbeſque ſuas tranſitum darent; tantus cum fremitu riſus dicitur ortus, ut vix à magiſtratibus majoribuſque natu juvenus ſedaretur. Adeò ſtolidi impudenciſque poſtulatſio viſa eſt, cenſere, ne in Italiam tranſmittant, Galli bellum, ipſos id avertere in ſe, agroſque ſuos pro alienis populandoſ objicere. Sedato tandem fremitu, reſponſum legatiſ eſt, *neque Romanorum in ſe meritum eſſe, neque Carthaginienſium injuriam, ob quæ aut pro Romanis,*
aut

aut adversus Pœnos fumant arma. Contra ea, audire sese, gentis suæ homines agris finibusque Italiæ pelli à populo Romano, stipendiumque pendere, & cetera indigna pati. Eadem ferme in ceteris Galliæ conciliis dicta auditaque. nec hospitale quicquam pacatumve satis prius auditum, quàm Massiliam venerunt. Ibi omnia, ab fociis inquisita cum cura ac fide, cognita, præoccupatos jam ab Annibale Gallorum animos esse. sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore (adeò ferocia atque indomita ingenia esse) ni subinde auro, cujus avidissima gens est, principum animi concilientur. Ita peragratis Hispaniæ & Galliæ populis, legati Romam redeunt, haud ita multo post, quàm consules in provincias profecti erant. civitatem omnem in expectationem belli erectam inveniunt: satis constante fama, jam Iberum Pœnos transmisisse.

XXI. Annibal, Sagunto capto, Carthaginem Novam in hiberna concesserat. ibique auditis, quæ Romæ quæque Carthagine acta decretaque forent, seque non ducem solùm, sed etiam causam esse belli, partitis dividendisque reliquiis prædæ, nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites convocat: Credo ego vos, inquit, socii, & ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniæ populis, aut finiendam nobis militiam, exercitusque dimittendos esse, aut in alias terras transferendum bellum. ita enim hæ gentes non pacis solùm, sed etiam victoriæ bonis floreant, si ex aliis gentibus prædam & gloriam quæremus. Itaque quum longinqua ab domo inflet militia, incertumque sit, quando domos vestras, & quæ cuique ibi cara sint, visuri sitis: si quis vestrùm suos invadere vult, commeatum do. Primo vere, edico, adsitis: ut, Diis bene juvantibus, bellum ingentis gloriæ prædæque futurum incipiamus. Omnibus fere visendi domos obiata ultro potestas grata erat, & jam desiderantibus suos, & longius in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores, aut jam exhaustos, aut mox exhauriendos, renovavit corpora animosque

que ad omnia de integro patienda. Vere primo ad edictum convenere. Annibal, quum recensuisset omnium auxilia gentium, Gadeis profectus Herculi vota exsolvit: novisque se obligat votis, si cetera prospera evenissent. Inde partiens curas simul in inferendum atque arcendum bellum, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaue Romanis Africa ab Sicilia esset, valido præsidio firmare & eam statuit. Pro eo supplementum ipse ex Africa, maximè jaculatorum, levium armis, petiit: ut Afri in Hispania, Hispani in Africa, melior procul ab domo futurus uterque miles, velut mutuis pignoribus obligati stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites cetratos misit in Africam, & funditores Baleares octingentos septuaginta, equites mistos ex multis gentibus mille ducentos. Has copias partim Carthagini præsidio esse, partim distribui per Africam jubet. simul conquistoribus in civitates missis, quatuor millia conscripta delectæ juventutis, præsidium eosdem & obsides duci Carthaginem jubet.

XXII. Neque Hispaniam negligendam ratus, (atque ideo haud minùs, quod haud ignarus erat, circuitam ab Romanis eam legatis ad sollicitandos principum animos;) Asdrubali fratri, viro impigro, eam provinciam destinat: firmatque eum Africis maximè præsidis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Balearibus quingentis. ad hæc peditum auxilia additi equites Libyphœnices (mistum Punicum Afris genus) ccc, & Numidæ Maurique accollæ Oceani ad mcccc, & parva Illegitum manus ex Hispania ducenti equites: &, ne quod terrestris deesset auxilii genus, elephantum quatuordecim. classis præterea data est ad tuendam maritimam oram (quia qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem gesturos Romanos, credi poterat) quinquaginta quinqueres, quadriremes duæ, triremes quinque: sed aptæ instructæque remigio triginta duæ quinqueres erant,

erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus rediit: atque inde profectus præter Etovissam urbem ad Iberum, maritimamque oram ducit. Ibi, fama est, in quiete visum ab eo juvenem divina specie, qui se ab Jove diceret ducem in Italiam Annibali missum: proinde sequeretur, neque usquam à se deflecteret oculos. Pavidum primò, nusquam circumspicientem aut respicientem, secutum: deinde, cura humani ingenii, quum quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agigaret animo, temperare oculis nequivisse. tum vidisse post sese serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri: ac post insequi cum fragore cœli nimbum. tum, quæ moles ea quidve prodigii esset quærentem, audisse, *vastitatem Italiæ esse: pergeret porro ire, nec ultra inquireret, fineretque fata in occulto esse.*

XXIII. Hoc visu lætus, tripartitò Iberum copias trajecit, præmissis, qui Gallorum animos, quæ traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque transitus specularentur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde, Bargusiosque, & Aufetanos, & Lacetaniam, quæ subiecta Pyrenæis montibus est, subegit: oræque huic omni præfecit Hannonem, ut fauces, quæ Hispanias Galliis jungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad præsidium obtinendæ regionis data, & mille equites. Postquam per Pyrenæum saltum traduci exercitus cœptus est, rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano; tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt. constabat, non tam bello motos, quàm longinquitate viæ, insuperabilique Alpium transitu. Annibal, quia revocare aut vi retinere eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur, supra septem millia hominum domos remisit, quos & ipse gravari militia senserat, Carpetanos quoque ab se dimissos simulans.

XXIV. Inde, ne mora atque otium animos sollicitarent, cum reliquis copiis Pyrenæum transgreditur: & ad oppidum Illiberi castra locat. Galli, quanquam Italiæ bellum inferri audiebant, tamen quia vi subactos trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaque valida imposita, metu servitutis ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conveniunt. quod ubi Annibali nunciatum est, moram magis quàm bellum metuens, oratores ad regulos eorum misit, colloqui *semet ipsum velle cum his: & vel illi propius Illiberi accederent, vel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo congressus faciliior esset. nam & accepturum eos in castra sua se lætum, nec cunctanter se ipsum ad eos venturum. Hospitem enim se Galliæ, non hostem advenisse: nec stricturum ante gladium, si per Gallos liceat, quàm in Italiam venisset.* & per nuncios quidem hæc. Ut vero reguli Gallorum, castris ad Illiberi extemplo motis, haud gravatè ad Pœnum venerunt, capti donis, cum bona pace exercitum per fines suos præter Ruscinonem oppidum transmiserunt.

XXV. In Italiam interim nihil ultra quàm Iberum transisse Annibalem, à Massiliensium legatis Romam perlatum erat: quum perinde ac si Alpes jam transisset, Boii sollicitatis Insubribus defecerunt: nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quàm quòd nuper circa Padum, Placentiam, Cremonamque colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque armis repente arreptis, in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modò multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant assignandum, diffusi Placentiæ incenibus, Mutinam confugerint, C. Lutatius, C. Servilius, T. Annius. Lutatii nomen haud dubium est. pro C. Servilio, & T. Annio, Q. Acilium, & C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium Afenam, & C. Papirium Mafonem. Id quoque dubi-

um est, legati ad expostulandum ad Boios missi, violati sint, an in triumviros agrum metanteis impetus sit factus. Mutinæ quum obsiderentur, & gens ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima eadem ad militaria opera, segnis intactis assideret muris, simulatî cœptum de pace agi: evocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra jus modò gentium, sed violata etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur, negantibus Gallis, nisi obfides sibi redderentur, eos dimissuros. Quum hæc de legatis nunciata essent, & Mutina præsidiumque in periculo esset, L. Manlius prætor, ira accensus, effusum agmen ad Mutinam ducit. Silvæ tunc circa viam erant, plerisque incultis. ibi inexploratò profectus, in insidias præcipitatus, multaque cum cæde suorum ægre in apertos campos emerfit. ibi castra communita: &, quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quanquam accisas res satis constabat. Iter deinde de integro cœptum, nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, apparuit hostis; ubi rursus silvæ intratæ, tum postremos adorti, cum magna trepidatione ac pavore omnium, octingentos milites occiderunt, sex signa ademere. Finis & Gallis territandi, & pavendi Romanis fuit, ut ex saltu invio atque impedito evasere. inde apertis locis facilè tutantes agmen Romani, Tanetum vicum propinquum Pado contendere. ibi se munimento ad tempus, commeatibusque fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio adversus crescentem indies multitudinem hostium tutabantur.

XXVI. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctum Patres acceperunt, C. Atilium prætorem cum una legione Romana, & quinque millibus sociorum delectu novo à consule conscriptis, auxilium ferre Manlio jubent. qui sine ullo certamine (abscesserant enim metu hostes) Tanetum pervenit. Et P. Cornelius, in locum ejus, quæ missa cum prætore fuerat, transcripta legione no-

va, profectus ab urbe sexaginta longis navibus præter oram Etruriæ, Ligurumque, & inde Salyum montes, pervenit Massiliam: & ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat, vixdum satis credens Annibalem superâsse Pyrenæos montes, quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit, incertus, quonam ei loco occurreret, necdum satis resectis ab jactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus & auxiliariis Gallis, ad exploranda omnia, visendosque ex tuto hostes præmittit. Annibal, ceteris metu aut pretio pacatis, jam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validæ. Colunt autem circa utramque ripam Rhodani: sed diffusi citeriore agro arceri Pœnum posse, ut flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum trajectis, ulteriorem ripam armis obtinebant. Ceteros accolæ fluminis Annibal, & eorum ipsorum qui sedes tenuerant, simul perlicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque: simul & ipsi trajici exercitum, levârique quamprimum regionem suam tanta urgente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium est, linteumque temere ad vicinalem usum paratarum. novasque alias primùm Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus: deinde & ipsi milites, simul copia materiæ, simul facilitate operis inducti, alveos informes (nihil, dummodo innare aquæ & capere onera possent, curantes) raptim faciebant, quibus se suaque transveherent.

XXVII. Jamque omnibus satis comparatis ad trajiciendum, terrebant ex adverso hostes, omnem ripam equites virique obtinentes. quos ut averteret, Hannonem, Bomilcaris filium, vigilia prima noctis, cum parte copiarum, maximè Hispanis, adverso flumine ire iter unius diei jubet: & ubi primò posset, quàm occultissimè trajecto amni, circumducere agmen: ut, quum factò opus sit, adoriatur ab tergo hostem. Ad id dati
duces

duces Galli educunt inde millia quinque & viginti, ferme supra parvæ insulæ circumfufum amnem; latior rem ubi dividebatur, eoque minùs alto alveo, transitum ostendere. ibi raptim cæsa materia, ratesque fabricatæ: in quibus equi virique, & alia onera trajicerentur. Hispani sine ulla mole, in utres vestimentis coniectis, ipsi cetris suppositis incubantes flumen transnatavere. Et alius exercitus ratibus junctis trajectus, castris prope flumen positus, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete unius diei reficitur, intento duce ad consilium opportunè exsequendum. Postero die profecti ex loco, prodito fumo, significant se transisse, & haud procul abesse. quod ubi accepit Annibal, ne tempori deesset, dat signum ad trajiciendum. Jam paratas aptatasque habebat pedes lintres. equites fere propter equos nantes navium agmen ad excipiendum adversi impetum fluminis parte superiore transmittens, tranquillitatem infra trajicientibus lintribus præbatur. Equorum pars magna nantes loris à puppibus trahebantur, præter eos quos instructos frenatoique, ut extemplo egressio in ripam equiti usui essent, imposuerant in naves.

XXVIII. Galli occurrant in ripam cum variis ululatibus, cantuque moris sui, quatientes scuta supra capita, vibrantesque dextris tela: quanquam & ex adverso terrebat tanta vis navium cum ingenti sono fluminis, & clamore vario nautarum & militum, qui nitentur perrumpere impetum fluminis, & qui ex altera ripa trajicientes suos hortabantur. Jam satis paventes adverso tumultu, terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. mox & ipse aderat, ancepsque terror circumstabat: & è navibus tanta vis armatorum in terram evadens, & ab tergo improvisa premebat acies. Galli, postquam vim facere conati, ultro pellebantur, quâ patere visum maximè iter, perrumpunt. trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Annibal, ceteris copiis per otium trajectis, spernens

jam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum trajiciendorum varia consilia fuisse credo: certè variata memoria actæ rei. quidam, congregatis ad ripam elephantis, tradunt ferocissimum ex iis irritatum ab rectore suo, quum refugientem in aquam nantem sequeretur, traxisse gregem, ut quemque timentem altitudinem destituerat vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterum magis constat ratibus trajectos. id, ut tutius consilium ante rem foret, ita acta re, ad fidem pronius est. Ratem unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam, à terra in amnem porrexerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus retinaculis validis parte superiore ripæ religatam, pontis in modum humo injecta constraverunt: ut belluæ audacter velut per solum ingrederentur. altera ratis æquè lata, longa pedes centum, ad trajiciendum flumen apta, huic copulata est: & quum elephantum per stabilem ratem, tanquam viam, prægredientibus feminis, acti, in minorem applicatam transgressi sunt: ea extemplo resolutis, quibus leviter annexa erat, vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam pertrahitur. ita primis expositis, alii deinde repetiti ac trajecti sunt. Nihil sanè trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur. primus erat pavor, quum soluta ab ceteris rate in altum raperentur. ibi urgentes inter se, cedentibus extremis ab aqua, trepidationem aliquantum edebant, donec quietem ipse timor circumspicientibus aquam fecisset. excidere etiam sævientes quidam in flumen, sed pondere ipso stabiles, dejectis rectoribus, quærendis pedetentim vadis in terram evasere.

XXIX. Dum elephantum trajiciuntur, interim Annibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, ubi, & quantæ copiæ essent, & quid pararent. Huic alæ equitum missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. prælium atrocius, quàm pro numero pugnantium, editur. Nam præter multa vulnera, cædes etiam

etiam prope par utrimque fuit: fugaque & pavor Numidarum Romanis jam admodum fessis victoriam dedit. victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum: victi amplius ducentis, ceciderunt. Hoc principium, simulque omen belli, ut summæ rerum prosperum eventum, ita haud sanè incruentam ancipitisque certaminis victoriam Romanis portendit. Re ita gesta, ad utrumque ducem sui redierunt. Nec Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis cœptisque hostis & ipse conatus caperet: & Annibalem incertum, utrùm cœptum in Italiam intenderet iter, an cum eo qui primus se obtulisset Romanus exercitus manus confereret, averterat à præsentī certamine Boiorum legatorum regulique Magali adventus: qui se duces itinerum, socios periculi fore affirmantes, integro bello, nusquam ante libatis viribus, Italiam aggrediendam censent. Multitudo timebat quidem hostes, nondum oblitterata memoria superioris belli: sed magis iter immensum Alpesque, rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat.

XXX. Itaque Annibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire, atque Italiam petere, advocata concione, variè militum versat animos castigando adhortandoque. *Mirari se, quinam pectora semper imparida repens terror invaserit. per tot annos vincentes eos stipendia facere: neque ante Hispania excessisse, quàm omnes gentesque & terræ eæ, quas duo diversa maria amplectantur, Carthaginienſium essent. Indignatos deinde, quòd quicumque Saguntum obsedissent velut ob noxam sibi dedi postularet populus Romanus, Iberum trajecisse ad delendum nomen Romanorum, liberandumque orbem terrarum. Tum nemini visum id longum, quum ab occasu solis ad ortum intenderent iter. Nunc postquam multo majorem partem itineris emensam cernant, Pyrenæum saltum inter ferocissimas gentes superatum: Rhodanum, tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipsius fluminis vi, tractum: in conspectu Alpes habeant, qua-*

rum alterum latus Italiae sit: in ipsis portis hostium fatigatos subsistere, quid aliud Alpes esse credentes, quam montium altitudines? Fingerent altiores Pyrenæi jugis: nullas profectò terras cælum contingere, nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere atque alere animantes. pervias paucis esse. exercitibus invias? eos ipsos, quos cernant, legatos non pennis sublimè elatos Alpes transgressos: ne majores quidem eorum indigenas, sed Advenas Italiae cultores, has ipsas Alpes ingentibus saepe agminibus cum liberis ac conjugibus, migrantium modo, tuto transmisisse. Militi quidem armato, nihil secum præter instrumenta belli portanti, quid invium aut inexsuperabile esse? Saguntum ut caperetur, quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse? Romam, orbis terrarum caput, petentibus, quicquam adèò asperum atque arduum videri, quod inceptum moretur? Cepisse quondam Gallos ea, quæ adiri posse Pænus desperet. proinde aut cederent animo atque virtute genti per eos dies toties ab se victæ, aut itineris finem sperent campum interjacentem Tiberi ac mœnibus Romanis.

XXXI. His adhortationibus incitatos corpora curare, atque ad iter se parare jubet. Postero die profectus adversa ripa Rhodani, mediterranea Galliaë petit: non quia rectior ad Alpes via esset, sed, quantum à mari recessisset, minùs obvium fore Romanum credens: cum quo, priusquam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conferere. Quartis castris ad Insulam pervenit: ibi Arar Rhodanusque amnes, diversi ex Alpibus decurrentes, agri aliquantulum amplexi, confluent in unum. Mediis campis Insulaë nomen inditum. incolunt prope Allobroges, gens jam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tum discors erat. Regni certamine ambigebant fratres. major, & qui prius imperitârat, Brancus nomine, minore à fratre & cœtu juniorum, qui jure minus, vi plus poterat, pellebatur. Hujus seditionis peropportuna disceptatio quum ad Annibalem rejecta esset, arbiter regni factus, quod erat senatus

natus principumque sententia futurum, imperium majori restituit. ob id meritum, commeatu copiaque rerum omnium & vestis est adjutus, quæ infames frigoribus Alpes præparare cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum jam Alpes pèteret, non recta regione iter instituit, sed ad lævam in Tricastinos flexit: inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud usquam impedita via, priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is & ipse Alpinus amnis longè omnium Galliæ fluminum difficillimus transitu est. nam quum aquæ vim vehat ingentem, non tamen navium patiens est: quia nullis coercitus ripis, pluribus simul, neque iisdem alveis fluens, nova semper vada novosque gurgites faciens, (& ob eadem pediti quoque incerta via est) ad hæc saxa glareosa volvens, nihil stabile nec tutum ingredienti præbet. & tum fortè imbris auctus, ingentem transgredientibus tumultum fecit, quum, super cetera, trepidatione ipsi sua atque incertis clamoribus turbarentur.

XXXII. P. Cornelius consul, triduo fere postquam Annibal ab ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium venerat, nullam dimicandi moram facturum. ceterum ubi deserta munimenta, nec facile se tantum prægressos assecuturum videt, ad mare ac naves rediit, tutius faciliusque ita descendentem ab Alpibus Annibali occursum. ne tamen nuda auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum adversus Asdrubalem misit: non ad tutandos tantummodo veteres socios, conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum Hispania Asdrubalem. ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo qui circa Padum erat exercitu Italiam defensurus. Annibal ab Druentia campestri maximè itinere cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum pervenit. Tum quanquam fama prius (qua quidem incerta in majus vero ferri solent) præcepta res erat; tamen ex propinquo visa mon-

tium altitudo, nivæque cœlo prope immistæ, testæ in-
formia imposita rupibus, pecora jumentaue torrida fri-
gore, homines intonsi & inculti, animalia inanimaque
omnia regentia gelu, cetera visu quàm dictu scœdiora,
terrorem renovavere. Erigentibus in primos agmen-
clivos apparuerunt imminentes tumulos insidentes mon-
tani. qui, si valles occultiores insedissent, coorti in
pugnam repente, ingentem fugam stragemque dedis-
sent. Annibal consistere signa jubet: Gallisque ad vi-
senda loca præmissis, postquam comperit transitum ea
non esse, castra inter confragosa omnia præruptaque,
quàm extensissima potest valle, locat. Tum per eisdem
Gallos, haud sanè multum lingua moribusque abhor-
rentes, quum se immiscuissent colloquiis montanorum,
edoctus, interdiu tantum obsideri saltum, nocte in sua
quemque dilabi testæ: luce prima subiit tumulos, ut ex
aperto atque interdiu viam per angustias facturus. Die
deinde, simulando aliud quàm quod parabatur, con-
sumpto, eodem, quo constiterant, loco castra commu-
nissent, ubi primùm degressos tumulis montanos, laxa-
tasque sensit custodias, pluribus ignibus quàm pro nu-
mero manentium in speciem factis, impedimentisque
cum equite relictis, & maxima parte peditum, ipse cum
expeditis acerrimo quoque viro raptim angustias evadit:
iisque ipsis tumulis, quos hostes tenuerant, confedit.

XXXIII. Prima deinde luce castra mota & agmen
reliquum incedere cœpit. Jam montani signo dato ex
castellis ad stationem solitam conveniebant; quum re-
pente conspiciunt alios arce occupata sua super caput im-
minentes, alios via transire hostes. Utraque simul ob-
jecta res oculis, animis immobiles parumper eos defixit.
deinde ut trepidationem in angustis, suoque ipsum tu-
multu misceri agmen videre, equis maximè consternatis,
quicquid adjecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore
rati, perversis rupibus juxta invia ac devia assueti dis-
currunt. Tum verò simul ab hostibus, simul ab iniqui-
tate locorum Pœni oppugnabantur: plusque inter ipsos
(sibi

(sibi quoque tendente, ut periculo prius evaderet) quàm cum hostibus certaminis erat. Equi maximè infestum agmen faciebant, qui & clamoribus dissonis, quos nemora etiam percussæque valles augebant, territi trepidabant: & icti fortè aut vulnerati adeò consternati sunt, ut stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent, multosque turba, quum præcípites deruptæque utrimque angustiae essent, in immensum altitudinis dejecit: quosdam & armatos. inde ruinæ maximæ modo jumenta cum oneribus devolvebantur. Quæ quanquam foeda visu erant, stetit parumper tamen Annibal, ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem augeret. deinde postquam interrumpi agmen vidit, periculumque esse, ne exutum impedimentis exercitum nequicquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco: & quum impetu ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. sed is tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fuga montanorum erant, sedatur: nec per otium modò, sed prope silentio mox omnes traducti. Castellum inde, quod caput ejus regionis erat, vicosque circumjectos capit, & captivorum pecoribus per triduum exercitum aluit. & quia nec montanis primò perculsis, nec loco magnopere impediabantur, aliquantum eo triduo viæ confecit.

XXXIV. Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter montana, populum. ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est prope circumventus. Magno natu principes castellorum oratores ad Pœnum veniunt: *alienis malis, utili exemplo, doctos, memorantes, amicitiam malle, quàm vim experiri Pœnorum; itaque obedienter imperata facturos, commeatum itinerisque duces, Et ad fidem promissorum obsides acciperet.* Annibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati apertè hostes fierent, benignè quum respondisset; obsidibus, quos dabant, acceptis, & commeatu, quem in viam ipsi detulerant, usus: nequaquam, ut inter pacatos, incompósito agmine duces eorum

eorum sequitur. Primum agmen elephanti & equites erant: ipse post cum robore peditum, circumspiciens sollicitus omnia, incedebat. Ubi in angustiore viam ex parte altera subjectam iugo insuper imminenti ventum est, undique ex insidiis barbari à fronte & à tergo coorti, cominus eminusque petunt, saxa ingentia in agmen devolvunt. maxima ab tergo vis hominum urgebat. in eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoque ad extremum periculi, ac prope perniciem ventum est. nam, dum cunctaretur Annibal demittere in angustias agmen, quia non, ut ipse equitibus præsidio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilii reliquerat; occurrentes per obliqua montani, perrupto medio agmine, viam insedere. noxque una Annibali sine equitibus ac impedimentis acta est.

XXXV. Postero die, jam segniùs intercurfantibus barbaris, junctæ copiæ, saltusque haud sine clade (majore tamen jumentorum quàm hominum pernicie) superatus. inde montani pauciores jam & latrocinii magis quàm belli more concursabant; modò in primum, modò in novissimum agmen: ut cuique aut locus opportunitatem daret, aut progressi morative aliquam occasionem fecissent. Elephanti sicut præcipites per arctas vias magna mora agebantur, ita tutum ab hostibus, quacumque incederent, (quia insuetis adeundi propius metus erat) agmen præbebant. Nono die in jugum Alpium perventum est, per invia pleraque, & errores, quos aut ducentium fraus, aut, ubi fides iis non esset, temere initæ valles à conjectantibus iter faciebant. Biduum in jugis stativa habita. fessis labore ac pugnando quies data militibus: jumenta quoque aliquot, quæ prolapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis, in castra pervenere. Fessis tædio tot malorum, nivis etiam casus, occidente jam fidere Vergiliarum, ingentem terrorem adjecit. Per omnia nive oppleta quum signis prima luce motis segniter

niter agmen incederet, pigritiaque & desperatio in omnium vultu emeretur; prægressus signa Annibal, in promontorio quodam, unde longè ac latè prospectus erat, consistere iussis militibus, Italiam ostentat, subiectosque Alpibus montibus Circumpadanos campos: mœniaque eos tum transcendere non Italiæ modò, sed etiam urbis Romæ: cetera plana, proclivia fore: uno, aut summum altero prælio arcem & caput Italiæ in manu ac potestate habituros. Procedere inde agmen cœpit: jam nihil ne hostibus quidem, præter parva furta per occasionem, tentantibus. Ceterum iter multo, quàm in ascensu fuerat, (ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora, ita arctiora sunt) difficilius fuit. omnis enim ferme via præceps, angusta, lubrica erat, ut neque sustinere se à lapsu possent; nec, si qui paullulum titubassent, hære afflicti vestigio suo: alique super alios, & jumenta & homines, occiderent.

XXXVI. Ventum deinde ad multo angustiores rupes, atque ita rectis faxis, ut ægre expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta ac stirpes circa eminentes, demittere sese posset. Natura locus jam ante præceps, recenti terræ lapsu, in pedum mille admodum altitudinem, abruptus erat. Ibi quum velut ad finem viæ equites constitissent, miranti Annibali, quæ res moraretur agmen, nunciatur, rupem inviam esse. digressus deinde ipse ad locum visendum: haud dubia res visa, quin per invia circa nec trita antea, quamvis longo ambitu, circumduceret agmen. Ea verò via insuperabilis fuit. nam quum super veterem nivem intactam nova modicæ altitudinis esset: molli, nec præaltæ nivi facilè pedes ingredientium infiscebant. ut verò tot hominum jumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem, fluentemque tabem liquescentis nivis ingrediebantur. Tetra ibi luctatio erat, ut à lubrica glacie non recipiente vestigium, & in prono citius pede se fallente: & seu manibus in assurgendo, seu genu se adjuvissent, ipsis adminiculis prolapsi si iterum corrui-

issent, nec stirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant. Itaque in levi tantum glacie tabidaque nive volutabantur jumenta: secabant interdum, etiam tum infimam ingredientia nivem, & prolapsa, jactandis gravius in continendo ungulis, penitus perfringebant: ut pleraque, velut pedica capta, hærent in durata & alte concreta glacie.

XXXVII. Tandem, nequicquam jumentis atque hominibus fatigatis, castra in jugo posita, ægerrime ad id ipsum loco purgato. tantum nivis fodiendum atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam, per quam via una esse poterat, milites ducti: quum cædendum esset saxum, arboribus circa immanibus dejectis detruncatisque, struem ingentem lignorum faciunt: eamque (quum & vis venti apta faciendo igni coorta esset) succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non jumenta solum, sed elephantum etiam deduci possent. Quatriduum circa rupem consumptum. jumenta prope fame absumebantur. nuda enim fere cacumina sunt: & si quid est pabuli, obruunt nives. Inferiores valles apricos quosdam colles habent, rivosque prope silvas, etiam humano cultu digniora loca. Ibi jumenta in pabulum missa, & quies muniendo fessis hominibus data triduo. inde ad planum descensum est, etiam locis mollioribus & accolarum ingeniis.

Ann. Max. Trig. XXXVIII. Hoc maximè modo perventum est in Italiam, quinto mense à Carthagine Nova, (ut quidam auctores sunt) quintodecimo die Alpibus superatis. Quantæ copię transgresso in Italiam Annibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum fuisse scribunt. qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Annibale scribit, maximè auctor moveret me, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusque additis. cum his scribit octoginta millia

millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: (magis affluxisse verisimile est, & ita quidam auctores sunt) ex ipso autem audisse Annibale, postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum, ingentemque numerum equorum & aliorum jumentorum amisisse in Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat, in Italiam digresso. Id quum inter omnes constet, eò magis miror, ambigi, quam Alpes transierit: & vulgò credere, Pennino, utque inde nomen & jugo Alpium inditum, transgressum. Cœlius per Cremonis jugum dicit transisse. qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per Salassos montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera: utique quæ ad Penninum ferunt, obsepta gentibus semigermanis fuissent. neque hercule montibus his (siquem fortè id movit) ab transitu Pœnorum ullo Veragri, incolæ jugi ejus, nòrunt nomen inditum: sed ab eo, quem in summo sacratum vertice Penninum montani appellant.

XXXIX. Peroportunè ad principia rerum Taurinis, proximæ genti, adversus Insubres motum bellum erat. sed armare exercitum Annibal, ut parti alteri auxilio esset, (in reficiendo maximè sentientem contracta ante mala) non poterat. otium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuvie tabeque, squalida & prope efferata corpora variè movebant. Ea P. Cornelio consuli caussa fuit, quum Pisas navibus venisset, exercitu à Manlio Atilioque accepto tirone, & in novis ignominiiis trepido, ad Padum festinandi: ut cum hoste nondum resecto manum confereret. sed quum Placentiam consul venit, jam ex stativis moverat Annibal: Taurinorumque unam urbem, caput gentis ejus, quia volentis in amicitiam non veniebat, vi expugnârat: junxissetque sibi, non metu solùm, sed etiam voluntate, Gallos accolos Padi; ni eos, circumspicientes defectionis tempus, subito adventus consulis oppressisset. Et Annibal movit ex Taurinis, incertos quæ pars sequenda esset, Gallos præsentem

præsentem se secuturos ratus. Jam prope in conspectu erant exercitus, convenerantque duces, sicut uterque inter se nondum satis noti, ita jam imbutus uterque quadam admiratione alterius. Nam Annibalis & apud Romanos, jam ante Sagunti excidium, celeberrimum nomen erat: & Scipionem Annibal eo ipso, quod adversus se dux potissimum lectus esset, præstantem virum credebatur. & auxerant inter se opinionem; Scipio, quod, relictus in Gallia, obvius fuerat in Italiam transgresso Annibali; Annibal, conatu tam audaci trajiciendarum Alpium, & effectu. Occupavit tamen Scipio Padum trajicere: & ad Ticinum amnem motis castris, priusquam educeret in aciem, adhortandorum militum causa talem orationem exorsus est:

XL. *Si cum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud vos. quid enim adhortari referret, aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregie vicissent; aut eas legiones, cum quibus, fugientem hunc ipsum hostem secutus, confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria habui? Nunc quia ille exercitus, Hispaniæ provinciæ scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi cum gerere senatus populusque Romanus voluit: ego, ut consulem ducem adversus Annibalem ac Pænos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli. Novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda sunt. Ne genus belli, neve hostem ignoretis; cum iis est vobis, milites, pugnandum, quos terra marique priore bello vicistis: à quibus stipendium per viginti annos exegistis: à quibus capta belli præmia Siciliam ac Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illis-que animus, qui victoribus & victis esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectare, eos, duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis, (quum plures penè perierint quàm supersunt) plus spei nactos esse. Atenim pauci quidem sunt, sed vigentes animis*

animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla possit. Effigies, imò umbræ hominum, fame, frigore, illuvie, squalore eneati: contusi ac debilitati inter saxa rupeque: ad hæc, perusti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata fractaque arma: claudi ac debiles equi. Cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes, habebitis. Ac nihil magis vereor, quàm ne, antequam vos cum hoste pugnaveritis, Alpes vicisse Annibalem videantur. Sed ita forsitan decuit, cum fœderum ruptore duce ac populo Deos ipsos, sine ulla humana ope, committere ac profligare bellum: nos autem, qui secundum Deos violati sumus, commissum ac profligatum conficere.

XLI. Non vereor, ne quis me hoc, vestri adhortandi causa, magnificè loqui existimet; ipsum aliter animo affectum esse. Licuit in Hispaniam provinciam meam ire, quò jam profectus eram cum exercitu meo, ubi & fratrem consilii participem ac periculi socium haberem, & Asdrubalem potius quàm Annibalem hostem, & minorem haud dubiè molem belli. tamen quum præterveberer navibus Gallix oram, ad famam hujus hostis in terram egressus, præmisso equitatu, ad Rhodanum movi castra. Equestri prælio, qua parte copiarum conferendi manum fortuna data est, hostem fudi. peditum agmen, quòd in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terra non poterant, regressus ad naves, quanta maxima celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus Alpium obvius fui. Huic timendo hosti utrùm quum declinarem certamen, improvisus videor incidisse, an occurrere in vestigiis ejus? laceessere ac trahere ad decernendum? Experiri juvat, utrùm alios derepente Carthaginenses per viginti annos terra ediderit: an iidem sint, qui ad Ægates pugnavere insulas, & quos ab Eryce duodevicenis denariis æstimated emisistis. & utrùm Annibal hic sit æmulus itinerum Herculis, ut ipse fert, an vectigalis stipendiariusque & servus populi Romani à patre relictus. quem nisi Saguntinum seclis agitare, respiceret profecto, si non patriam victam, domum

domum certò patremque, & fœdera Amilcaris scripta manu: qui jussus à consule nostro, præsidium deduxit ab Eryce: qui graves impositas victis Carthaginensibus leges fremens mærensque accepit: qui decedere Sicilia, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaque vos ego, milites, non eo solum animo, quo adversus alios hostes jolitis, pugnare velim: sed cum indignatione quadam atque ira, velut si servos videatis vestros arma repente contra vos ferentes. Licuit, si voluissimus, ad Erycem clausos, ultimo supplicio humanorum, fame interficere. licuit classẽm victricem in Africam trajicere, atque intra paucos dies sine ullo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum victis fecimus: tutelæ nostræ deinde duximus, quum Africo bello urgerentur. Pro his impertitis, furiosum juvenem sequentes, oppugnatum patriam nostram veniunt. Atque utinam pro decore nobis hoc tantum, & non pro salute esset certamen. non de possessione Siciliæ ac Sardiniae, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia nobis est pugnandum. nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat; nec Alpes aliæ sunt, quas dum superat, comparari nova possint præsidia. hic est obstandum, milites, velut si ante Romana mœnia pugnemus. Unusquisque se non corpus suum, sed conjugem ac liberos parvos armis protegere putet; nec domesticas solum agite curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum. qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac Romani imperii fore.

XLII. Hæc apud Romanos consul. Annibal, rebus priùs quàm verbis adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio statuit; armisque Gallicis ante eorum pedes projectis, interrogare interpretem jussit, ecquis, si vinculis levaretur, armaque & equum victor acciperet, decertare ferro vellet? Quum ad unum omnes ferrum pugnamque poscerent, & dejecta in id fors esset.

se

se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret. Ut cujusque fors exciderat, alacer inter gratulantes gaudio exsultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. ubi verò dimicarent, is habitus animorum non inter ejusdem modò conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, ut non vincendum magis, quàm bene morientium, fortuna laudaretur.

XLIII. Dum sic aliquot spectatis paribus affectos dimisisset, concione inde advocata, ita apud eos locutus fertur: *Si quem animum in alienæ sortis exemplo paullo ante habuistis, eundem mox in æstimanda fortuna vestra habueritis, vicinus, milites. neque enim spectaculum modò illud, sed quædam velut imago vestræ conditionis erat. Ac nescio an majora vincula majoresque necessitates vobis, quàm captivis vestris, fortuna circumdederit. Dextra lævaque duo maria claudunt, nullam, ne ad effugium quidem, navem habentibus: circa Padus amnis, major ac violentior Rhodano: ab tergo Alpes urgent, vix integris vobis ac vigentibus transitæ. Hic vincendum aut moriendum, milites, est, ubi primùm hosti occurristis: Et eadem fortuna, quæ necessitatem pugnandi imposuit, præmia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne ab Diis quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam tantùm ac Sardiniam, parentibus nostris ereptas, nostra virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla pretia essent. quicquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne vestrum cum ipsis dominis futurum est. In hanc tam opimam mercedem agite, cum Diis bene juvantibus arma capite. Satis adhuc in vastis Lusitaniæ Celtiberiæque montibus pecora consectando, nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis: tempus est jam opulenta vos ac ditia stipendia facere, Et magna operæ pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque Et tot armatas gentes emensos. Hic vobis terminum laborum fortuna dedit: hic dignam mercedem emeritis stipendiis dabit. Nec quàm*

quàm magni nominis bellum est, tam difficilem existimâ-
 ritis victoriam fore. sæpe & contemptus hostis cruentum
 certamen edidit: & inclyti populi regesque perlevi mo-
 mento victi sunt. Nam, dempto hoc uno fulgore nominis
 Romani, quid est, cur illi vobis comparandi sint? Ut
 viginti annorum militiam vestram cum illa virtute, cum
 illa fortuna taceam, ab Herculis columnis, ab Oceano
 terminisque ultimis terrarum, per tot ferocissimos Hispani-
 æ & Galliæ populos, vincentes huc pervenistis: pug-
 nabitis cum exercitu tirone, hac ipsa æstate cæso, victo,
 circumfesso à Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignorantique
 ducem. An me in prætorio patris, clarissimi imperatoris,
 prope natum, certè eductum, domitorem Hispaniæ Galliæ-
 que, victorem eundem non Alpinarum modò gentium,
 sed ipsarum, quod multo magis est, Alpium, cum semestri
 hoc conferam duce, desertore exercitus sui? Cui si quis
 demptis signis Pænos Romanosque hodie ostendat, ignora-
 turum certum habeo, utrius exercitus sit consul. Non ego
 illud parvè æstimo, milites, quod nemo vestrùm est, cujus
 non ante oculos ipse sæpe militare aliquod ediderim faci-
 nus, cui non idem ego virtutis spectator ac testis, notata
 temporibus locisque referre sua possim decora. Cum lau-
 datis à me millies donatisque, alumnus prius omnium
 vestrùm, quàm imperator, procedam acie adversus igno-
 tos inter se, ignorantesque.

XLIV. Quocumque circumtuli oculos, plena omnia
 video animorum ac roboris, veteranum peditem, genero-
 sissimarum gentium equites frenatos & infrenatos, vos so-
 cios fidelissimos fortissimosque, vos Carthaginenses tum ob
 patriam tum ob iram justissimam pugnaturos. Inferimus
 bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tantò
 audaciùs fortiusque pugnaturi, quantò major spes, major
 est animus inferentis vim, quàm arcentis. Accendit
 præterea animos & stimulat dolor, injuria, indignitas.
 ad supplicium depoposcerunt me ducem primùm, deinde
 vos omnes, qui Saguntum oppugnâissetis. deditos ultimis
 cruciatibus affecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissi-
 ma

ma gens sua omnia suique arbitrii facit: cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum imponere, æquum censet: circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, terminos observat. Ne transferis Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. Ad Iberum est Saguntum: nusquam te vestigio moveris. Parum est, quòd veterrimas provincias meas, Siciliam & Sardiniam, adimis. etiam Hispanias? & inde cessero, in Africam transcendes. Transcendes autem dico? duos consules hujus anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam miserunt. nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicârimus. Illis timidis & ignavis licet esse, qui respectum habent, quos suus ager, sua terra per tuta ac pacata itinera fugientes accipient: vobis necesse est fortibus viris esse, & omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione abruptis, aut vincere, aut, si fortuna dubitabit, in prælio potius, quàm in fuga, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus destinatumque in animo est, iterum dicam, vicistis. nullum momentum ad vincendum homini ab Diis immortalibus acrius datum est.

XLV. His adhortationibus quum utrimque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum jungunt, tutandique pontis causa castellum insuper imponunt. Pœnus, opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit: Gallis parci quammaximè jubet, principumque animos sollicitari ad defectionem. Ponte perfecto, traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia passuum à Viêtumviis confedit. Ibi Annibal castra habebat: revocatoque propere Maharbale, atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil unquam satis dictum præmonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem certa præmia pronunciat, in quorum spem pugnarent: agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, ubi quisque

que velit, immunem ipsi qui accepisset, liberisque: qui pecuniam quàm agrum maluisset, ei se argento satisfacturum: qui sociorum cives Carthaginenses fieri vel-
lent, potestatem facturum: qui domos redire mallerent, daturum se operam, ne cuius suorum popularium mut-
tatam secum fortunam esse vellent: servis quoque do-
minos persecutis libertatem proponit, binaque pro his
mancia dominis se rediturum. Eaque ut rata scirent
fore, agnum læva manu, dextra filicem retinens, si
falleret, Jovem ceterosque precatus Deos, ita se macla-
rent, quemadmodum ipse agnum maclâisset. secundùm
precationem caput pecudis saxo elisit. Tum vero om-
nes, velut Diis auctoribus in spem suam quisque accep-
tis, id moræ, quod nondum pugnarent, ad potienda
sperata rati, prœlium uno animo & voce una poscunt.

XLVI. Apud Romanos haudquaquam tanta alacri-
tas erat, super cetera recentibus etiam territos prodi-
giis. nam & lupo intraverat castra, laniatisque obviis,
ipse intactus evaserat: & examen apum in arbore præ-
torio imminente confederat. Quibus procuratis, Scipio
cum equitatu jaculatoribusque expeditis profectus ad
castra hostium, exque propinquo copias, quantæ, &
cujus generis essent, speculandas, obvius fit Annibali,
& ipsi cum equitibus ad exploranda circa loca pro-
gresso. neutri alteros primò cernebant. densior deinde
incessu tot hominum equorumque oriens pulvis, signum
propinquantium hostium fuit. Constitit utrimque ag-
men, & prœlio sese expediebant. Scipio jaculatores
& Gallos equites in fronte locat; Romanos, sociorum-
que quod roboris fuit, in subsidiis. Annibal frenatos
equites in medium accipit, cornua Numidis firmat.
Vixdum clamore sublato, jaculatores fugerunt inter
subsidia ad secundam aciem. inde equitum certamen
erat aliquamdiu anceps. deinde quia turbabant equos
pedites intermixti, multis labentibus ex equis, aut defi-
lientibus, ubi suos premi circumventos vidissent, jam
magna ex parte ad pedes pugna ierat: donec Numidæ,
qui

qui in cornibus erant, circumvesti paullulum, ab tergo se ostenderunt. Is pavor perculit Romanos: auxitque pavorem consulis vulnus, periculumque intercursum primum pubescentis filii propulsatum. Hic erit juvenis, penes quem perfecti hujusce belli laus est, Africanus ob egregiam victoriam de Annibale Pœnisque appellatus. Fuga tamen effusa jaculatorum maximè fuit, quos primos Numidæ invaserunt. Alius confertus equitatus consulem in medium acceptum, non armis modò, sed etiam corporibus suis protegens, in castra, nusquam trepidè neque effusè cedendo, reduxit. Servati consulis decus Cœlius ad servum natione Ligurem delegat. malim equidem de filio verum esse, quod & plures tradidere auctores, & fama obtinuit.

XLVII. Hoc primum cum Annibale proelium fuit: quo facilè apparuit, & equitatu meliorem Pœnum esse, & ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte jussis militibus vasa silentio colligere, castra ab Ticino mota; festinatumque ad Padum est, ut ratibus, quibus junxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque insectatione hostis, copias trajiceret. Priùs Placentiam pervenere, quàm satis sciret Annibal ab Ticino profectos: tamen ad sexcentos moratorum in citeriore ripa, segniter ratem solventes, cepit: transire non potuit pontem, ut extrema resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente. Cœlius auctor est, Magonem, cum equitatu & Hispanis peditibus flumen extemplo transnâsse: ipsum Annibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetum fluminis oppositis. Ea peritis amnis ejus vix fidem fecerint. nam neque equites armis equisque salvis tantam vim fluminis superâsse verisimile est, ut jam Hispanos omnes inflati transvexerint utres: & multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant, quâ exercitus gravis impedimentis traduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum rate jungendo

jungendo flumini inventum tradunt, ea cum Magone equites Hispanorum expeditos præmissos. dum Annibal, citra flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, trajicit gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab transitu fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Annibal paucis post diebus sex millia à Placentia castra communivit, & postero die in conspectu hostium acie directa, potestatem pugnae fecit.

XLVIII. Insequenti nocte cædes in castris Romanis, tumultu tamen quàm re major, ab auxiliariis Gallis facta est. ad duo millia peditum, & ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis, ad Annibalem transfugiunt: quos Pœnus benignè allocutus, & spe ingentium donorum accensos, in civitates quemque suas ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio cædem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus, contactosque eo scelere, velut injecta rabie, ad arma ituros, quanquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluvium, in loca altiora collesque impeditiores equiti castra movet. Minus quàm ad Ticinum fessit: missisque Annibal primùm Numidis, deinde omni equitatu, turbasset utique novissimum agmen, ni aviditate prædæ in vacua Romana castra Numidæ divertissent. Ibi dum perscrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno moræ pretio tempus terunt, emissus hostis de manibus est. & quum jam transgressos Trebiam Romanos, metantesque castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt citra flumen interceptos. Scipio nec vexationem vulneris in via jactanti ultra patiens, & collegam (jam enim & revocatum ex Sicilia audierat) ratus exspectandum, locum, qui prope flumen tutissimus stativis est visus, delectum communivit. Nec procul inde Annibal quum consedisset, quantum victoria equestri elatus, tantum anxius inopia, quæ per hostium agros euntem, nusquam præparatis commeatibus,

bus, major indies excipiebat, ad Clastidium vicum, quo magnum frumenti numerum congefserant Romani, mittit. ibi quum vim pararent, spes facta prodicionis: nec sanè magno pretio nummis aureis quadringentis Dasio Brundusino præfecto præsidii corrupto, traditur Annibali Clastidium. id horreum fuit Pœnis sedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito præsidio, ut fama clementiæ in principio rerum colligeretur, nihil sævitum est.

XLIX. Quum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiæ imminentes, & à Sempronio consule, & ante adventum ejus terra marique res gestæ. viginti quinqueremes cum mille armatis ad populandam oram Italiæ à Carthaginiensibus missæ, novem Liparas, octo insulam Vulcani tenuerunt, tres in fretum avertit æstus. Ad eas conspectas à Messana duodecim naves ab Hierone rege Syracusanorum missæ, qui tum fortè Messanæ erat consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, præter viginti naves, cujus ipsi classis essent, in Italiam missas, quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere ad sollicitandos veteres socios. Lilybæi occupandi præcipuam curam esse credere: eadem tempestate, qua ipsi disjecti forent, eam quoque classem ad Ægateis insulas dejectam. Hæc sicut audita erant, rex Messanæ M. Æmilio prætori, cujus Sicilia erat provincia, perscribit; monetque, Lilybæum firmo teneret præsidio. Extemplo & circa prætorem ad civitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiæ intenderent: ante omnia Lilybæum teneri ad apparatus belli: edicto proposito, ut socii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent: ubi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret: perque omnem oram qui erant ex speculis prospicerent adventantem hostium classem. Simul itaque (quantum de industria morati cursum navium erant Carthaginienses,

thaginienſes, ut ante lucem accederent Lilybæum) præſenſum tamen eſt, quia & luna pernox erat, & ſublatis armamentiſ veniebant, extemplo datum è ſpeculiſ ſignum, & in oppido ad arma conclamatum eſt, & in naves conſcenſum. pars militum in muris portarumque ſtationibus, pars in navibus erant. Et Carthaginiēſes, quia rem fore haud cum imparatiſ cernebant, uſque ad lucem portu ſe abſtinuerunt: demendiſ armamentiſ eo tempore aptandaque ad pugnam claſſe abſumpto. Ubi illuxit, recepere claſſem in altum, ut ſpatium pugnae eſſet, exitumque liberum è portu naves hoſtium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, & memoria circa ea ipſa loca geſtarum rerum freti, & militum multitudine ac virtute.

L. Ubi in altum eveſti ſunt, Romanuſ conſerere pugnam, & ex propinquo vires conſerre velle. contra eludere Pœnuſ, & arte, non vi, rem gerere, naviumque quàm virorum aut armorum, malle certamen facere. nam ut ſociiſ navalibuſ affatim inſtructam claſſem, ita inopem milite habebat: & ſicubi conſerta navis eſſet, haudquaquam par numeruſ armatorum ex ea pugnat. Quod ubi animadverſum eſt, & Romanis multitudo ſua auxit animum, & paucitaſ illiſ minuit. Extemplo ſeptem naves Punicæ circumventæ, fugam ceteræ ceperunt. Mille & ſeptingenti fuere in navibuſ capti militeſ nautæque, in iis treſ nobileſ Carthaginiēſium. Claſſiſ Romana incolumiſ, una tantum perforata nave, ſed ea quoque ipſa reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam, nondum gnariſ ejuſ qui Meſſanæ erant, Ti. Semproniuſ conſul Meſſanam venit, & fretum intranti rex Hiero claſſem ornatam obviam duxit: tranſgreſſuſque ex regia in prætoriam navem, gratulatuſ ſoſpitem cum exercitu & navibuſ adveniſſe, precatuſque proſperum ac felicem in Siciliam tranſitum, ſtatim deinde inſulæ & Carthaginiēſium conata expoſuit: pollicituſque eſt, quo animo priore bello populum Romanum juveniſ adjuviſſet, eo ſenem adjuturum:

adjutorum: frumenta vestimentaue se legionibus consulis sociisque navalibus gratis præbiturum: grande periculum Lilybæo maritimisque civitatibus esse, & quibusdam volentibus novas res fore. Ob hæc consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybæum classe peteret: & rex regiaue classis una profecti. navigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, suasque & captas hostium naves accepere.

LI. A Lilybæo consul, Hierone cum classe regia dimisso, relictoque prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipse in insulam Melitam, quæ à Carthaginienfibus tenebatur, trajecit. Advenienti Amilcar, Gisgonis filius, præfectus præsidii, cum paullo minus duobus millibus militum, oppidumque cum insula traditur. inde post paucos dies reditum Lilybæum: captivique & à consule & à præ ore, præter insignes nobilitate viros, sub corona venierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani, (quia fama erat stare ibi Punicam classẽ) trajecit. nec quisquam hostium circa eas insulas inventus. Jam fortè transmiserant ad vastandam Italiæ oram: depopulatoque Vibonensi agro, urbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam consuli exscensio hostium in agrum Vibonensem facta nunciatur: literæque à senatu de transitu in Italiam Annibalis, & ut primo quoque tempore collegæ ferret auxilium, missæ traduntur. Multis simul anxius curis, exercitum extemplo in naves impositum Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiæ tuendam attribuit: M. Æmilio prætori quinquaginta navium classẽ explevit: ipse compositis Siciliæ rebus, decem navibus oram Italiæ legens, Ariminum pervenit: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegæ conjungitur.

LII. Jam ambo consules, & quicquid Romanarum virium erat, Annibali oppositum, aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam ali-

am esse, satis declarabat. Tamen consul alter, equestri proelio uno & vulnere suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant; in duorum præpotentium populorum certamine, per ambiguum favorem, haud dubiè gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modò moverent, æquo satis, Pœnus periniquo animo ferebat, à Gallis accitum se venisse ad liberandos eos dictitans. Ob eam iram, simul ut præda militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas plerosque, mistos quosdam & Gallos, populari omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas iussit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios servassent animos, coacti ab auctoribus injuriæ, ad vindices futuros declinant: legatisque ad consulem missis, auxilium Romanorum terræ ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti orant. Cornelio nec caussa, nec tempus agendæ rei placebat: suspectaque ei gens erat, tum ob infida multa facinora; tum, ut alia vetustate obsolevissent, ob recentem Boiorum perfidiam. Sempronius contra, continendis in fide sociis maximum vinculum esse primos, qui eguisent ope, defensos censebat. Tum, collega cunctante, equitatum suum, mille peditum jaculatoribus ferme admistis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii sparsos & incompósitos, adhæc graves præda plerosque, quum inopinatos invalissent, ingentem terrorem cædemque ac fugam usque ad castra stationesque hostium fecere: unde multitudine effusa pulsi, rursus subsidio suorum proelium restituere. Varia inde pugna sequente, quanquam ad extremum æquassent certamen, major tamen hostium Romanis fama victoriæ fuit.

LIII. Ceterum nemini omnium major justiorque quàm ipsi consuli videri. gaudio efferri, *qua parte copiarum alter consul victus foret, ea se vicisse. restitutos ac refectos militibus animos, nec quemquam esse, præter col-
legam,*

legam, qui dilatam dimicationem vellet. eum animo magis quàm corpore ægrum, memoria vulneris, aciem ac tela horrere. Sed non esse cum ægro senescendum. Quid enim ultra differri aut teri tempus? Quem tertium consulem, quem alium exercitum expectari? Castra Carthaginensium in Italia, ac prope in conspectu urbis esse. non Siciliam ac Sardiniam victis ademptas, nec cis Iberum Hispaniam peti: sed solo patris terraque, in qua geniti forent, pelli Romanos. Quantum ingemiscant, inquit, patres nostri circa mœnia Carthaginis bellare soliti, si videant nos, progeniem suam, duas consules consularesque exercitus in media Italia paventes intra castra? Pœnum quod inter Alpes Apenninumque agri sit, suæ ditionis fecisse? Hæc assidens ægro collegæ, hæc in prætorio prope concionabundus agere. Stimulabat & tempus propinquum comitiorum, ne in novos consules bellum differretur; & occasio in se unum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque, nequicquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites jubet. Annibal, quum, quid optimum foret hosti, cerneret, vix ullam spem habebat, temere atque improvidè quicquam consules acturos. quum alterius ingenium, fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusque factum prospero cum prædatoribus suis certamine crederet; adesse gerendæ rei fortunam haud diffidebat. cujus ne quod prætermitteret tempus, sollicitus intentusque erat, dum tiro hostium esset miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent; quorum ingentem multitudinem sciebat segniùs secuturam, quanto longiùs ab domo traherentur. Quum ob hæc taliaque speraret propinquum certamen, & facere, si cessaretur, cuperet; speculatoresque Galli ad ea exploranda quæ vellet tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnæ esse Romanos retulissent; locum insidiæ circumspectare Pœnus cœpit.

LIV. Erat in medio rivus, præaltis utrimque clausus ripis, & circa obfusus palustribus herbis, &, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque. quem ubi ad equites quoque tegendos satis latebrosus locum circumvectus ipse oculis perlustravit; *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas. Delige centenos viros ex omni peditum atque equitum; cum quibus ad me vigiliam prima venias. Nunc corpora curare tempus est.* Ita prætorium missum. mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno*, inquit Annibal: *sed ut & numero etiam, non animis modo valeatis, singulis vobis novenos ex turmis manipulisque vestri similes eligit: Mago locum monstrabit, quem infideatis. Hostem cæcum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Annibal prima luce Numidas equites, transgressos Trebiam flumen, obequitare jubet hostium portis, jaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem: injecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis. ceteris ducibus peditum equitumque præceptum, ut prandere omnes juberent: armatos deinde instratisque equis signum exspectare. Sempronius ad tumultum Numidarum primum omnem equitatum, ferox ea parte virium, deinde sex millia peditum, postremo omnes copias ad destinatum locum jam ante consilio, avidus certaminis eduxit. Erat fortè brumæ tempus, & nivalis dies in locis Alpibus Apenninoque interjectis, propinquitate etiam fluminum ac paludum prægelidis. ad hoc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat: & quicquid auræ fluminis appropinquabant, affabat acrior frigoris vis. Ut verò refugientes Numidas insequentes aquam ingressi sunt (& erat pectoribus tenuis aucta nocturno imbri) tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia essent, simul jejuni, procedente jam die, fame etiam deficere.

LV. Annibalis interim miles ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos, ut mollirent artus, misso, & cibo per otium capto, ubi transgressos flumen nunciatum est hostes, alacer animis corporibusque arma capit, atque in aciem procedit. Baleares locat ante signa, levem armaturam, octo ferme millia hominum: deinde graviolem armis peditem, quod virium, quod roboris erat: in cornibus circumfudit decem millia equitum, & ab cornibus in utramque partem divisos elephantos statuit. Consul effusus sequentes equites, quum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato revocatos circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Romani erant, socium nominisque Latini viginti; auxilia præterea Cenomanorum. ea sola in fide manserat Gallica gens. his copiis concursus est. Prælium à Balearibus ortum est. quibus quum majore robore legiones obsisterent, deductæ propere in cornua leves armaturæ sunt. quæ res effecit, ut equitatus Romanus extemplo urgeretur. nam quum vix jam per se resisterent decem millibus equitum quatuor millia, & fessi plerisque integris, obruti sunt insuper velut nube jaculorum à Balearibus conjecta. ad hoc elephanti eminentes ab extremis cornibus (equis maxime non visu modò, sed odore insolito territis) fugam latè faciebant. Pedestris pugna par animis magis quàm viribus erat, quas recentes Pœnus paullo ante curatis corporibus in prælium attulerat: contra, jejuna fessaque corpora Romanis & rigentia gelu torpebant. restitissent tamen animis, si cum peditum solum foret pugnatum. sed & Baleares pulso equite jaculabantur in latera, & elephanti jam in mediam peditum aciem sese tulerant: & Mago Numidæque, simul latebras eorum improvida præterlata acies est, exorti ab tergo ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquamdiu immota acies, maxime præter spem omnium adversus elephantos. eos velites, ad id ipsum locati, verutis conjectis &

avertere, & infecuti averfos sub caudis, quâ maximè molli cute vulnera accipiunt, fodiebant.

LVI. Trepidantes, propeque jam in suos consternatos media acie in extremam, ad sinistrum cornu adversus Gallos auxiliares agi jussit Annibal. Extemplo haud dubiam fecere fugam. additus quoque novus terror Romanis, ut fusa auxilia sua viderunt. Itaque quum jam in orbem utrimque pugnarent, decem millia ferme hominum, quum aliâ evadere nequissent, media Afro- rum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hostium perrupere. & quum neque in castra reditus esset, flumine interclusis, neque præ imbri satis decernere possent, quâ suis opem ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ. & qui flumen petiere, aut gurgitibus absumpti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus oppressi. qui passim per agros fuga sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis, Placentiam contendere. aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra pervenere. Imber nive mistus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos, & jumenta & elephantos prope omnes absumpsit. Finis insequendi hostis Pœnis flumen Trebia fuit: & ita torpentes gelu in castra rediere, ut vix lætitiâ victoriæ sentirent. Itaque nocte insequenti quum præsidium Romanorum castrorum, & quod reliquum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam trajicerent; aut nihil sensere Pœni, obstrepente pluvia; aut quia jam moveri præ lassitudine nequibant ac vulneribus, sentire sese dissimulaverunt: quietisque Pœnis, tacito agmine ab Scipione consule exercitus Placentiam est perductus: inde Pado trajectus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia premeretur.

LVII. Romam tantus terror ex hac clade perlatus est, ut jam ad urbem crederent infestis signis hostem venturum; nec quicquam spei aut auxilii esse, quo portis mœnibusque vim arcerent. *Uno consule ad Tici-*

num victo, altero ex Sicilia revocato, duobus consulibus, duobus consularibus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones esse quæ arcessantur? Ita territis Sempronius consul advenit, ingenti periculo per effusos passim ad prædandum hostium equites, audacia magis, quàm consilio aut spe fallendi resistendive, si non falleret, transgressus. Id quod unum maximè in præsentia desiderabatur; comitiis consularibus habitis, in hiberna rediit. Creati consules Cn. Servilius, & C. Flaminius. Ceterùm ne hiberna quidem *Ante Cbr.* Romanis quieta erant, vagantibus passim ^{217.} U. C. 535. Numidis equitibus, & qua his impeditiora erant, Celtiberis, Lusitanisque. Omnes igitur clausi undique commeatus erant, nisi quod Pado naves subveherent. Emporium prope Placentiam fuit, & opere magno munitum, & valido firmatum præsidio. ejus castelli oppugnandi spe cum equitibus ac levi armatura profectus Annibal, quum plurimum in celando incepto ad effectum spei habuisset, nocte adortus non sefellit vigiles. Tantus repente clamor est sublatus, ut Placentiæ quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu consul aderat, jussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre prælium interim commissum: in quo, quia Annibal saucius pugna excessit, pavore hostibus injecto, defensum egregiè præsidium est. Paucorum inde dierum quiete sumpta, & vixdum satis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit oppugnandas. Id emporium à Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde locum frequentaverant accolæ misti undique ex finitimis populis; & tum terror populationum eò plerosque ex agris compulerat. Hujus generis multitudo, fama impigre defensi ad Placentiam præsidii accensa, armis arreptis obviam Annibali procedit. Magis agmina quàm acies in via concurrerunt. & quum ex altera parte nihil præter inconditam turbam esset, in altera & dux militi, & duci fidens miles; ad triginta quinque millia hominum à paucis fusa. Postero die

deditione facta, præsidium intra mœnia accepere: jussique arma tradere, quum dicto paruissent, signum repente victoribus datur, ut tanquam vi captam urbem diriperent. neque ulla, quæ in tali re memorabilis scribentibus videri solet, prætermissa clades est. adeo omnis libidinis, crudelitatisque, & inhumanæ superbæ editum in miseros est exemplum.

LVIII. Hæ fuere hibernæ expeditiones Annibalis. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: & ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit, eam quoque gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adjuncturus. Transeuntem Apenninum adeo atrox tempestas adorta est, ut Alpium sceditatem prope superaverit. Vento mistus imber quum ferretur in ipsa ora; primum, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti affligebantur, consistere: deinde, quum jam spiritum intercluderet, nec reciprocare animam fineret, averfi à vento parumper consedere. Tum verò ingenti sono cœlum strepere, & inter horrendos fragores micare ignes. capti auribus & oculis, metu omnes torpere. Tandem effuso imbre, quum eo magis accensa vis venti esset, ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id verò laboris velut de integro initium fuit. nam nec explicare quicquam, nec statuere poterant: nec quod statutum esset, manebat; omnia perscindente vento, & rapiente. & mox aqua levata vento, quum super gelida montium juga concreta esset, tantum nivosæ grandinis dejecit, ut, omnibus omisiss, procumberent homines, tegminibus suis magis obruti quàm tecti. tantaque vis frigoris insculta est, ut ex illa miserabili hominum jumentorumque strage, quum se quisque attollere ac levare vellet, diu nequiret; quia torpentibus rigore nervis vix flectere artus poterant. deinde, ut tandem agitando sese movere ac recipere animos, & raris locis ignis fieri est coeptus; ad alienam opem quisque

que inops tendere. Biduum eo loco, velut obsessi, mansere, multi homines, multa jumenta; elephanti quoque ex his, qui proelio ad Trebiam facto superfuerant, septem absumpti.

LIX. Degressus Apennino retro ad Placentiam castra movit, & ad decem millia progressus confedit. postero die duodecim millia peditum, quinque equitum adversus hostem ducit. Nec Sempronius consul (jam enim redierat ab Roma) detrectavit certamen. atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuere. Postero die ingentibus animis, vario eventu pugnatum est. primo concursu adeò res Romana superior fuit, ut non acie vincerent solùm, sed pulsos hostes in castra persequerentur mox castra quoque oppugnarent. Annibal paucis propugnatoribus in vallo portisque positus, ceteros confectos in media castra recepit: intentosque signum ad erumpendum spectare jubet. Jam nona ferme diei hora erat, quum Romanus, nequicquam fatigato milite, postquam nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod ubi Annibal accepit, laxatamque pugnam, & recessum à castris vidit, extemplo equitibus dextra lævaque emissis in hostem, ipse cum peditum robore medius castris erupit. pugna raro ulla magis læva: & cum utriusque partis pernicie clarior fuisset, si extendi eam dies in longum spatium fuisset. Nox accensum ingentibus animis proelium diremit. itaque acrior concursus fuit quàm cædes. & sicut æquata ferme pugna erat, ita clade pari discessum est. ab neutra parte sexcentis plus peditibus, & dimidium ejus equitum cecidit. Sed major Romanis quàm pro numero jactura fuit: quia equestris ordinis aliquot, & tribuni militum quinque, & præfecti sociorum tres sunt interfecti. Secundùm eam pugnam Annibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit. Venienti in Ligures Annibali, per insidias intercepti duo quæstores Romani, C. Fuluius & L. Lucretius, cum duobus tribunis militum, & quinque equestris ordinis senatorum

ferme

ferme liberis, quo magis ratam fore cum his pacem societatemque crederet, traduntur.

LX. Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio, in Hispaniam cum classe & exercitu missus, quum ab ostio Rhodani profectus, Pyrenæosque montes circumvectus, Emporiis appulisset classem, exposito ibi exercitu, orsus à Lacetanis, omnem oram usque ad Iberum flumen, partim renovandis societatibus, partim novis instituendis, Romanæ ditionis fecit. Inde conciliata clementiæ fama, non ad maritimos modò populos, sed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociores jam gentes valuit: nec pax modò apud eos, sed societas etiam armorum parata est. validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptæ sunt. Hannonis cis Iberum provincia erat. eum reliquerat Annibal ad regionis ejus præsidium. itaque prius, quàm alienarentur omnia, obviam eundum ratus, castris in conspectu hostium positis, in aciem eduxit. nec Romano differendum certamen visum: quippe qui sciret cum Hannone & Asdrubale sibi dimicandum esse; malletque adversus singulos separatim, quàm adversus duos simul rem gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hostium cæsa, duo capta cum præsidio castrorum. nam & castra expugnata sunt, atque ipse dux cum aliquot principibus capiuntur: & Scissis, propinquum castris oppidum, expugnatur. Ceterum præda oppidi parvi pretii rerum fuit, supellex barbarica, ac vilium mancipiorum. castra militem ditavere, non ejus modò exercitus, qui victus erat, sed & ejus, qui cum Annibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus (ne gravia impedimenta ferentibus essent) citra Pyrenæum relictis.

LXI. Priusquam certa hujus cladis fama accideret, transgressus Iberum Asdrubal cum octo millibus pedum, mille equitum, tanquam ad primum adventum Romanorum occursurus, postquam perditas res ad Scissim amissæque castra accepit, iter ad mare convertit.

Haud

Haud procul Tarracone classicos milites navalesque socios, vagos palantesque per agros (quod ferme fit, ut secundæ res negligentiam creent) equite passim dimisso, cum magna cæde, majore fuga ad naves compellit. nec diutius circa ea loca morari ausus, ne à Scipione opprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio, raptim ad famam novorum hostium agmine actò, quum in paucos præfectos navium animadvertisset, præsidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo, Asdrubal aderat: & Illergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulsò, cum eorum ipsorum juventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rursum cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Illergetum gentem quum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus Athanagiam urbem (quæ caput ejus populi erat) circumfedit: intraque dies paucos pluribus quàm ante obsidibus imperatis, Illergetes, pecunia etiam mulctatos, in jus ditionemque recepit. Inde in Aufetanos prope Iberum, socios & ipsos Pœnorum, procedit: atque urbe eorum obsessa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul jam urbe, quum intrare vellent, excepit insidiis. Cæsa ad duodecim millia, exuti penè omnes armis, domos passim palantes per agros diffugere. nec obsessos alia ulla res, quàm iniqua oppugnantibus hiems, tutabatur. triginta dies obsidio fuit: per quos rarò unquam nix minus quatuor pedes alta jacuit: adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola, ignibus aliquoties conjectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit.

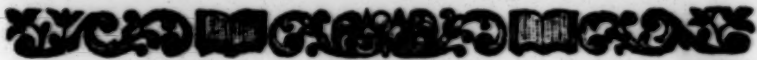
LXII. Postremò quum Amusitus, princeps eorum, ad Asdrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est. Romæ aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta, aut (quod evenire solet motis semel in religionem animis) multa nunciata, & temere credita sunt. in quibus ingenuum

ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamâsse: & foro boario bovem in tertiam contignationem sua sponte escendisse, atque inde tumultu habitatorum territum sese dejecisse: & navium speciem de cœlo affulsisse: & ædem Spei, quæ in foro olitorio est, fulmine ictam: & Lanuvii hastam se commovisse: & corvum in ædem Junonis devolâsse, atque in ipso pulvinario confedisse: & in agro Amiternino, multis locis hominum specie procul candida veste visos, nec cum ullo congressos: & in Piceno lapidibus pluuisse: & Cære sortes attenuatas: & in Gallia lupum vigili gladium à vagina raptum abstulisse. Ob cetera prodigia libros adire decemviri jussi. quòd autem lapidibus pluisset in Piceno, novendiale sacrum edictum: & subinde aliis procurandis prope tota civitas operata fuit. Jam primum omnium urbs lustrata est: hostiæque majores, quibus editum est, Diis cæsæ: & donum ex auri pondo quadraginta Lanuvium ad Junonis portatum est: & signum æneum matronæ Junoni in Aventino dedicaverunt: & lectisternium Cære, ubi sortes attenuatæ erant, imperatum: & supplicatio Fortunæ in Algido: Romæ quoque & lectisternium Juventati, & supplicatio ad ædem Herculis, nominatim deinde universo populo, circa omnia pulvinaria, indicta: & Genio majores hostiæ cæsæ quinque: & C. Atilius Serranus prætor vota suscipere jussus, si in decem annos respublica eodem stetisset statu. Hæc procurata vota ex libris Sibyllinis magna ex parte levaverant animos religione.

LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius, cui ex legiones, quæ Placentiæ hibernabant, sorte evenerant, edictum & literas ad consulem misit, ut is exercitus Idibus Martiis Arimini adesset in castris. Huic in provincia consulatum inire consilium erat, memori veterum certaminum cum Patribus, quæ tribunus plebis, & quæ postea consul, priùs de consulatu, qui abrogabatur, deinde triumpho habuerat: invisus etiam Patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis

plebis adversus senatum, uno Patrum adjuvante C. Flaminio, tulerat; ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam navem, quæ plus quàm trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos. quæstus omnis Patribus indecorus vitus est. Res per summam contentionem acta, invidiam apud nobilitatem suatori legis Flaminio, favorem apud plebem, alterumque inde consulatum peperit. Ob hæc ratus auspiciis ementiendis, Latinarumque feriarum mora, & consularibus aliis impedi-
mentis retenturos se in urbe, simulato itinere privatus, clam in provinciam abiit. Ea res ubi palam facta est, novam insuper iram infestis jam ante Patribus movit: *Non cum senatu modo, sed cum Diis immortalibus C. Flaminium bellum gerere, consulem ante inauspicatò factum, revocantibus ex ipsa acie Diis atque hominibus, non paruisse; & nunc conscientia præteritorum & Capitolum & solennem votorum nuncupationem fugisse: ne die initi magistratus Jovis optimi maximi templum adiret: ne senatum invisus ipse, & sibi uni invisum, videret consuleretque: ne Latinas indiceret, Jovique Latiali solenne sacrum in monte Albano faceret: ne auspicatò profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde ad provinciam iret. Lixæ modo sine insignibus, sine liëtoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quàm si exilii causa solum vertisset: magis pro majestate videlicet imperii Arimini, quàm Romæ magistratum initurum, & in diversorio hospitali quàm apud penates suos prætextam sumpturum. Revocandum universi retrahendumque censuerunt; & cogendum omnibus prius, præsentem in Deos hominesque fungi officiis, quàm ad exercitum & in provinciam iret. In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & M. Antistius profecti, nihilo magis eum movere, quàm priori consulatu literas moverant à senatu missæ. Paucos post dies magistratum iniit: immolantique ei vitulus jam ictus è manibus sacrificantium sese quum proripuisset, multos circumstantes*

cumstantes cruore resperfit. Fuga procul etiam major, apud ignaros quid trepidaretur, & concursatio fuit. Id à plerisque *in omen magni terroris acceptum*. Legionibus inde duabus à Sempronio prioris anni consule, duabus à C. Attilio prætore acceptis, in Etruriam jam per Apennini tramites exercitus duci est cœptus.

L I B E R XXII.

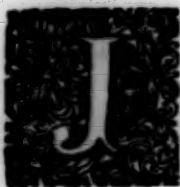
E P I T O M E.

II. III. NNIBAL, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso venit in Etruriam: per quas paludes quatri-duo, & tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. III. IV. &c. C. Flaminius Consul, homo temerarius, contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quæ tolli non poterant, & ab equo quem conscenderat per caput devolutus, insidiis ab Annibale circumventus ad Trasimenum lacum cum exercitu cæsus est. VI. Sex millia quæ eruperant, fide ab Maharbale datâ, perfidia Annibalis vinctæ sunt. VII. Quum ad nuncium cladis Romæ luctus esset: duæ matres insperato receptis filiis gaudio mortuæ sunt. VIII. Q. Fabius Maximus, absente Consule, Prodictator à populo creatus est. X. Ob nuperam cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. XII. Quum deinde Q. Fabius Maximus, adversus Annibalem missus, nollet acie cum eo configere, ne contra ferocem tot victoriis hostem territum adversis præliis militem pugnæ committeret, & opponendo se tantummodo, conatus Annibalis impediret, XIV. XXVI. M. Minucius Magister equitum, ferox & temerarius, criminando dictatorem tanquam segnem & timidum; effecit,
ut

ut populi jussu ei imperium cum dictatore æquaretur; XXVIII. Divisoque exercitu, quum in iniquo loco conflisset, & in maximo discrimine legiones ejus essent; XXIX. Superveniente cum exercitu Fabio Maximo discrimine liberatus est. Quo beneficio victus castra cum eo junxit, & patrem eum salutavit; idemque facere milites jussit. XVI. Annibal vastata Campania inter Casilinum oppidum & Calliculam montem, à Fabio clausus sarmentis ad cornua bouum ligatis & incensis, præsidium Romanorum, quod Calliculam infidebat, fugavit: & sic transgressus est saltum. XXIII. Idemque Fabii Maximi dictatoris, quum circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tanquam proditorem suspectum faceret. XLVII. Æmilio deinde Paulo & Terentio Varrone consulibus & ducibus cum maximâ clade adversus Annibalem ad Cannas pugnatum est. XLIX. Cæsaque eo prælio Romanorum quadraginta quinque millia cum Paulo consule, & Senatoribus octoginta, consularibus atque prætoriis aut ædilitiis triginta. LIII. Post quam cladem, quum à nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui postea Africanus nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, juravit se pro hoste habiturum eum qui in verba sua non jurasset: effecitque ut omnes minimè relictum iri à se Italiam jurejurando astringerentur. VII. XIX. XX. &c. Præterea trepidationem urbis & luctum, & res in Hispaniâ meliore eventu gestas continet. LVII. Opimia & Floronia Vestales Virgines incesti damnatæ. Propter paucitatem militum, servorum octo millia armata sunt. LX. LXI. Captivi, cum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroni obviam itum est, & gratiæ actæ, quod de Republ. non desperasset.

I.

AM ver appetebat, quum *Ante Chr.*
 Annibal ex hibernis movit, ^{217.}
 & nequicquam antè cona- *U. C. 535.*
 tus transcendere Apenninum intole-
 randis frigoribus, & cum ingenti pe-
 riculo moratus ac metu. Galli, quos

prædæ populationumque conciverat spes, postquam pro-
 eo, ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas
 terras sedem belli esse, premique utriusque partis ex-
 ercituum viderent hibernis, verterunt retro ad Anniba-
 lem ab Romanis odia: petrusque sæpe principum insi-
 diis, ipsorumque inter se fraude, eadem levitate qua
 consenserant, consensum indicantium, servatus erat: &
 mutando nunc vestem, nunc tegumenta capitis, errore
 etiam sese ab insidiis munierat. Ceterum hic quoque
 ei timor causa fuit maturius movendi ex hibernis. Per
 idem tempus Cn. Servilius consul Romæ Idibus Mar-
 tiis magistratum iniit. Ibi quum de republica retulisset,
 redintegrata in C. Flaminium invidia est. *Duos*
se consules creasse, unum habere. quod enim illi justum
imperium, quod auspiciū esse? Magistratus id à domo,
publicis privatisque penatibus, Latinis feriis actis, sacri-
ficio in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis,
secum ferre: nec privatum auspiciā sequi, nec sine auspi-
ciis profectum in externo ea solo nova atque integra concipere posse.
 Augebant metum prodigia ex pluribus si-
 mul locis nunciata: in Sicilia militibus aliquot spicula,
 in Sardinia autem in muro circumeunti vigilias equiti,
 scipionem, quem manu tenuerat, arsisse: & littora cre-
 bris ignibus fulsisse: & scuta duo sanguinem sudasse:
 & milites quosdam ictos fulminibus: & solis orbem
 minui visum: & Præneste ardentes lapides cœlo ceci-
 disse: & Arpis parmas in cœlo visas, pugnantemque
 cum luna solem: & Capenæ duas interdiu lunas ortas:
 & aquas Cæretes sanguine mistas fluxisse, fontemque
 ipsum Herculis cruentis manasse sparsum maculis: &
 in

in Antiati metentibus cruentas in corbem spicas cecidisse: & Faleriis cœlum findi visum velut magno hiatu; quaque patuerit, ingens lumen effulxisse: sortes sua sponte attenuatas, unamque excidisse ita scriptam, MAVORS TELUM SUUM CONCUTIT: & per idem tempus Romæ signum Martis Appia via ad simulacra luporum sudasse: & Capuæ speciem cœli ardentis fuisse, lunæque inter imbrem cadentis. Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: Capras lanatas quibusdam factas, & Gallinam in marem, gallum in sceminam sese vertisse. His, sicut erant nunciata, expositis, auctoribusque in curiam introductis, consul de religione Patres consuluit. Decretum, ut ea prodigia partim majoribus hostiis, partim læsentibus procurarentur: & uti supplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. Cetera, quum decemviri libros inspexissent, ut ita fierent, quemadmodum cordi esse Divi cœminibus præfarentur. Decemvirorum monitu decretum est: Jovi primum donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret; Junoni Minervæque ex argento dona darentur; & Junoni Reginæ in Aventino, Junonique Sospiræ Lanuvii majoribus hostiis sacrificaretur; matronæque, pecunia collata, quantum conferre cuique commodum esset, donum Junoni Reginæ in Aventinum ferrent, læstisterniumque fieret: quin & libertinæ ut ipsæ, unde Feroniæ donum daretur, pecuniam pro facultatibus suis conferrent. Hæc ubi facta, decemviri Ardeæ in foro majoribus hostiis sacrificarunt. postremò Decembri jam mense ad ædem Saturni Romæ immolatum est, læstisterniumque imperatum: (& eum læctum senatores straverunt) & convivium publicum, ac per urbem Saturnalia diem ac noctem clamatum, populusque eum diem festum habere ac servare in perpetuum iussus.

II. Dum consul placandis Romæ Diis, trahendoque delectu dat operam. Annibal profectus ex hibernis, quia jam Flaminium consulem Arretium pervenisse fama erat, quum aliud longius, ceterum commodius ostenderetur

ostenderetur iter, propiorem viam per paludem petit, quâ fluvijs Arnus per eos dies solito magis inundaverat. Hispanos & Afros, (id omne veterani erat robur exercitus) admittis ipsorum impedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad usus deessent, primos ire iussit: sequi Gallos, ut id agminis medium esset; novissimos ire equites. Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen; maximè Gallos, si tædio laboris longæque viæ (ut est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. Primi, quâ modò præirent duces, per præaltas fluvii ac profundas voragines hausti penè limo, immergentesque se, tamen signa sequebantur. Galli qui neque sustinere se prolapsi, neque assurgere ex voraginibus poterant, aut corpora animis aut animos spe sustinebant; alii fessâ ægre trahentes membra; alii, ubi semel victis tædio animis procubissent, inter jumenta, & ipsa jacentia passim, morientes. maximèque omnium vigiliæ consuebant, per quadri-duum jam & tres noctes toleratæ. Quum, omnia obtinentibus aquis, nihil, ubi in sicco fessâ sternerent corpora, inveniri posset, cumulatis in aquas farcinis insuper incumbabant. jumentorum itinere toto prostratorum passim acervi, tantum, quod exstaret aqua, querentibus ad quietem, parvi temporis necessarium cubile dabant. Ipse Annibal, æger oculis, ex verna primùm intemperie variante calores frigoraque, elephanto, qui unus superfuerat, quòd altiùs ab aqua exstaret, vestus; vigiliis tandem & nocturno humore palustrique coelo gravante caput, & quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur.

III. Multis hominibus jumentisque sceddè amissis, quum tandem de paludibus emerisset, ubi primùm in sicco potuit, castra locat: certumque per præmissos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretii mœnia esse. consulis deinde consilia atque animum, & situm regionum, itineraque, & copias ad com meatus expediendos, & cetera, quæ cognôsse in rem erat,

summa

summa omnia cum cura inquirendo exsequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis, Etrusci campi, qui Fæfulas inter Arretiumque jacent, frumenti ac pecoris, & omnium copia rerum opulenti. Consul ferox ab consulatu priore, & non modò legum ac Patrum majestatis, sed ne Deorum quidem satis metuens erat. Hanc infitam ingenio ejus temeritatem fortuna prospero civilibus bellicisque rebus successu aluerat. Itaque satis apparebat, nec Deos nec homines consulentem, ferociter omnia ac præpropere acturum: quoque pronior esset in vitia sua, agitare eum atque irritare Pœnus parat: & læva relicto hoste, Fæfulas petens, medio Etruriæ agro prædatum profectus, quantam maximam vastitatem potest, cædibus incendiisque consuli procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum verò, posteaquam res sociorum ante oculos prope suos ferri agique vidit, suum id dedecus ratus, per mediam jam Italiam vagari Pœnum, atque, obfistente nullo, ad ipsa Romana mœnia ire oppugnanda, ceteris omnibus in concilio salutaria magis quàm speciosa suadentibus, *collegam expectandum, ut conjunctis exercitibus, communi animo consilioque rem gererent; interim equitatu auxiliisque levium armorum ab effusa prædandi licentia hostem cobibendum; iratus se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnaeque proposuit. Quinimo Arretii ante mœnia sedcamus, inquit: hic enim patria & penates sunt: Annibal emissus è manibus perpopuletur Italiam, vastandæ que & urendo omnia ad Romana mœnia perveniat: nec autè nos hinc moverimus, quàm, sicut olim Camillum ab Veis, C Flamini-um ab Arretio Patres acciverint.* Hæc simul increpans, quum ociùs signa convelli juberet, & ipse in equum insilisset, equus repente corruit, consulemque lapsum super caput effudit. Territis omnibus, qui circa erant, velut scædo omine incipiendæ rei, insuper nunciatur, signum omni vi moliente signifero convelli nequire. Conversus ad nuncium, *Num literas quoque, inquit, ab* *senatu*

senatu affers, quæ me rem gerere vetent? Abi, nuncia, signum effodiant, si ad convellendum manus præ metu obtorpuerint. Incedere inde agmen cœpit: primoribus, superquam quòd dissenserant à consilio, territis etiam duplici prodigio; milite in vulgus læto ferocia ducis, quum spem magis ipsam quàm causam spei intueretur.

IV. Annibal, quod agri est inter Cortonam urbem Trasimenumque lacum, omni clade belli pervastat, quo magis iram hosti ad vindicandas sociorum injurias acuat. Et jam pervenerant ad loca insidiis nata, ubi maximè montes Cortonenses Trasimenus subit. via tantum interest perangusta, velut ad id ipsum de industria relicto spatio: deinde paullo latior patescit campus, inde colles assurgunt. ibi castra in aperto locat, ubi ipse cum Afris modò Hispanisque consideret. Baleares, ceteramque levem armaturam post montes circumducit: equites ad ipsas fauces saltus, tumulis aptè tegentibus, locat; ut, ubi intrassent Romani, ob-
 • jecto equitatu, clausa omnia lacu ac montibus essent. Flaminius quum pridie solis occasu ad lacum pervenisset, inexplorato, postero die, vixdum satis certa luce angustis superatis, postquam in patientiorem campum pandi agmen cœpit. id tantum hostium, quod ex adverso erat, aspexit: ab tergo ac super caput decipere insidie. Pœnus ubi, id quod petierat, clausum lacu ac montibus, & circumfusum suis copiis habuit hostem, signum omnibus dat simul invadendi. qui ubi qua cuique proximum fuit, decucurrere; eo magis Romanis subita atque improvisa res fuit, quòd orta ex lacu nebula campo quàm montibus densior sederat, agmina-
 • que hostium ex pluribus vallibus ipsa inter se satis conspecta, eoque magis pariter decucurrerunt. Romanus, clamore priùs undique orto, quàm satis cerneret, se circumventum esse sensit: & antè in frontem lateraque pugnari cœptum est, quàm satis instrueretur acies, aut expediri arma, stringique gladii possent.

V. Consul, percussis omnibus, ipse satis, ut in trepida re, impavidus, turbatos ordines, vertente se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus locusque patitur; & quacumque adire audiriue potest, adhortatur, ac stare & pugnare jubet: *nec enim inde votis, aut imploratione Deum, sed vi ac virtute evadendum esse. Per medias acies ferro viam fieri: Et quo timoris minus sit, eo minus ferre periculi esse.* Ceterum præ strepitu ac tumultu nec consilium nec imperium accipi poterat: tantumque aberat, ut sua signa atque ordinem & locum nosceret miles, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnae competeret animus: opprimerenturque quidam onerati magis his quàm tecti. & erat in tanta caligine major usus aurium quàm oculorum. Ad gemitus vulnerum, ictusque corporum aut armorum, & mistos strepentium paventiumque clamores circumferebant ora oculosque. Alii fugientes pugnantium globo illati hærebant: alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen. Deinde ubi in omnes partes nequicquam impetus facti, & ab lateribus montes ac lacus, à fronte & ab tergo hostium acies claudebat, apparuitque nullam, nisi in dextra ferroque, salutis spem esse: tum sibi quisque dux adhortatorque captus ad rem gerendam, & nova de integro pugna exorta est, non illa ordinata per principes hastatosque ac triarios, nec ut pro signis antesignanus, post signa alia pugnaret acies, ut in sua legione miles, aut cohorte, aut manipulo esset. Fors conglobat, & animus suus cuique ante & post pugnandi ordinem dabat. tantusque fuit ardor, adeò intentus pugnae animus, ut eum terræ motum (qui multarum urbium Italiae magnas partes prostravit, avertitque cursu rapido amnes, mare fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit) nemo pugnantium senserit.

VI. Tres ferme horas pugnatum est, & ubique atrociter. circa consulem tamen acrior infestiorque pugna est. Eum & robora virorum sequebantur, &
ipse,

ipse, quacumque in parte premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opem; insignemque armis & hostes summa vi petebant, & tuebantur cives: donec Insuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noscicans, *Consul en, inquit, hic est, popularibus suis, qui legiones nostras cecidit, agrosque & urbem est depopulatus. Jam ego hanc victimam manibus peremptorum sædè civium dabo.* subditisque calcaribus equo, per confertissimam hostium turbam impetum facit: obtruncatoque prius armigero, qui se infesto venienti obviam objecerat, consulem lancea transfixit. spoliare cupientem triarii objectis scutis arcuere. Magnæ partis fuga inde primum cœpit: & jam nec lacus, nec montes obsistabant pavori. per omnia arcta præruptaque veluti cæci evadunt: armaque & viri super alium alii præcipitantur. Pars magna, ubi locus fugæ deest, per prima vada paludis in aquam progressi, quoad capitibus humerisque exstare possunt, sese immergunt. fuere, quos inconsultus pavor nando etiam capeßere fugam impulerit. Quæ ubi immensa ac sine spe erat, aut, deficientibus animis, hauriebantur gurgitibus, aut nequicquam sæssi vada retro ægerrimè repetebant, atque ibi ab ingressis aquam hostium equitibus passim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis, per adversos hostes eruptione impigre facta, ignari omnium quæ post se agerentur, ex saltu evasere. & quum in tumulto quodam constitissent, clamorem modò ac sonum armorum audientes, quæ fortuna pugnæ esset, neque scire, nec perspicere præ caligine poterant. Inclinata denique re, quum incalcescente sole dispulsa nebula aperuisset diem, tum liquida jam luce montes campique perditas res, stratamque ostendere sædè Romanam aciem. itaque ne in conspectos procul immitteretur eques, sublati raptim signis, quam citatissimo poterant agmine, sese abriperunt. Postero die, quum super cetera extrema fames etiam instaret, fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, si arma tradidissent,

tradidissent, abire cum singulis vestimentis passurum, sese dediderunt. quæ Punica religione servata fides ab Annibale est, atque in vincula omnes conjecit.

VII. Hæc est nobilis ad Trasimenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæsa sunt: decem millia, sparsa fuga per omnem Etruriam, diversis itineribus urbem petiere. Mille & quingenti hostium in acie, multi postea utrimque ex vulneribus periere. Multiplex cædes utrimque facta traditur ab aliis. Ego, præterquam quòd nihil haustum ex vano velim, quo nimis inclinant ferme scribentium animi, Fabium æqualem temporibus hujusce belli potissimum auctorem habui. Annibal, captivorum, qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium coacervatorum cumulis corpora suorum quum sepeliri jussisset, Flamini quoque corpus, funeris causa magna cum cura inquisitum, non invenit. Romæ, ad primum nuncium cladis ejus, cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronæ vagæ per vias, quæ repens clades allata, quæve fortuna exercitus esset, obvios percunctantur. & quum frequentis concionis modo turba in comitium & curiam versa magistratus vocaret; tandem haud multo ante solis occasum M. Pomponius prætor, *Pugna*, inquit, *magna victi sumus*. & quanquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt, *consulem cum magna parte cepiarum cæsum: superesse paucos, aut fuga passim per Etruriam sparsos, aut captos ab hoste*. Quot casus exercitus victi fuerant, tot in curas dispersiti eorum animi erant, quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignorantium, quæ cujusque suorum fortuna esset. nec quisquam satis certum habet, quid aut speret, aut timeat. Postero ac deinceps aliquot diebus, ad portas major prope mulierum quam virorum multitudo stetit, aut suorum aliquem, aut nuncios de his opperiens:

Vo L. III.

L

circum-

circumfundebanturque obviis sciscitantes: neque avelli utique ab notis, priusquam ordine omnia inquisissent, poterant. Inde varios vultus digredientium ab nunciis cerneret, ut cuique aut læta aut tristia nunciabantur: gratulantesque aut consolantes redeuntibus domos circumfusos. Feminarum præcipuè & gaudia insignia erant, & luctus. Unam in ipsa porta, sospiti filio repente oblatam, in conspectu ejus exspirâsse ferunt. alteram, cui mors filii falsò nunciata erat, mœstam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum prætores per dies aliquot ab orto usque ad occidentem solem in curia retinent, consultantes, quonam duce, aut quibus copiis resisti victoribus Pœnis posset.

VIII. Priusquam satis certa consilia essent, repens alia nunciatur clades: quatuor millia equitum cum C. Centenio proprætore missa ad collegam ab Servilio consule in Umbria, quo post pugnam ad Trifimenum auditam averterant iter, ab Annibale circumventa. Ejus rei fama variè homines affecit. pars, occupatis majore ægritudine animis, levem ex comparatione priorum ducere recentem equitum jacturam. pars, non id quod acciderat, per se æstimare, sed, ut in affecto corpore quamvis levis caussa magis, quàm valido gravior, sentiretur; ita tum ægræ & affectæ civitati quodcumque adversi inciderit, non rerum magnitudine, sed viribus extenuatis, quæ nihil, quod aggravaret, pati possent, æstimandum esse. Itaque ad remedium, jam diu neque desideratum nec adhibitum, dictatorem dicendum civitas confugit. & quia & consul aberat, à quo uno dici posse videbatur: nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuncium, aut literas mitti: nec dictatorem populus creare poterat, quod nunquam ante eam diem factum erat: prodictatorem populus creavit Q. Fabium Maximum, & magistrum equitum M. Minucium Rufum. Hisque negotium ab senatu datum, ut muros turesque urbis firmarent, & præsidia

præfidia disponderent quibus locis videretur, pontesque rescinderent fluminum. ad penates pro urbe dimicandum esse, quando Italiam tueri nequissent.

IX. Annibal recto itinere per Umbriam usque ad Spoletum venit. inde, quum perpopulato agro urbem oppugnare adortus esset, cum magna cæde suorum repulsus, conjectans ex unius coloniæ haud nimis prospere tentatæ viribus, quanta moles Romanæ urbis esset, in agrum Picenum avertit iter, non copia solùm omnis generis frugum abundantem, sed refectum præda, quam effusè avidi atque egentes rapiebant. Ibi per dies aliquot stativa habita: refectusque miles hibernis itineribus ac palustri via, prælioque magis ad eventum secundo quàm levi aut facili affectus. Ubi satis quieti datum, præda ac populationibus magis quàm otio aut requie gaudentibus, profectus, Prætutianum Hadrianumque agrum, Marsos inde Marrucinosque & Pelignos devastat, circaque Arpos & Luceriam proximam Apuliæ regionem. Cn. Servilius consul, levibus proeliis cum Gallis actis, & uno oppido ignobili expugnato, postquam de collegæ exercitusque cæde audivit; jam mœnibus patriæ metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem iter intendit. Q. Fabius Maximus, dictator iterum, quo die magistratum iniit, vocato senatu, ab Diis orsus, quum edocuisset Patres, plus negligentia cærimoniarum auspiciorumque, quàm temeritate atque inscitia, peccatum à C. Flaminio consule esse, quæque piacula iræ Deùm essent, ipsos Deos consulendos esse: pervicit, ut (quod non ferme decernitur, nisi quum tetra prodigia nunciata sunt) decemviri libros Sibyllinos adire juberentur. qui, inspectis fatalibus libris, retulerunt Patribus, *quod ejus belli causa votum Marti foret, id non rite factum, de integro atque amplius faciendum esse: & Jovi ludos magnos, & ædes Veneri Erycinæ ac Menti vovendas esse, & supplicationem lectisterniumque habendum, & ver sacrum vovendum, si bellatum prospere esset, resque publica in eodem, quo ante*

bellum fuisset, statu permanfisset. Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura esset, M. Æmilium prætorem, ex collegii pontificum sententia, omnia ea ut maturè fiant, curare jubet.

X. His senatusconsultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, consulente collegium prætore, omnium primùm populum consulendum de vere sacro censet: injussu populi voveri non posse. Rogatus in hæc verba populus, *Velitis jubeatisne hoc sic fieri, si res publica populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, sicut velim eam, salva servata erit hisce duellis, datum donum duit populus Romanus Quiritium, (quod duellum populo Romano cum Carthaginienfi est, quæque duella cum Gallis sunt, qui cis Alpes sunt) quod ver attulerit ex suillo, ovillo, caprino, bovillo grege, quæque profana erunt, Jovi fieri, ex qua die senatus populusque jusserit. Qui faciet, quando volet, quaque lege volet, facito: quo modo faxit, probè factum esto. Si id moritur, quod fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto. si quis rumpet occidetve insciens, ne fraus esto. si quis clepsit, ne populo scelus esto, neve cui cleptum erit. si atro die faxit insciens, probè factum esto. si nocte sive luce, sive servus sive liber faxit, probè factum esto. si ante id ea senatus populusque jusserit fieri ac faxit, eo populus solutus, liber esto.* Ejusdem rei causâ ludi magni voti, æris trecentis triginta tribus millibus, trecentis triginta tribus, triente: præterea bubus Jovi trecentis, multis aliis Divis bubus albis, atque ceteris hostiis. Votis rite nuncupatis, supplicatio edicta: supplicatumque iere cum conjugibus ac liberis non urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam, quos in aliqua sua fortuna publicæ quoque contingebat cura. Tum lectisternium per triduum habitum, tum, decemviris sacrorum curantibus. sex pulvinaria in conspectu fuere, Jovi & Junoni unum: alterum Neptuno ac Minervæ: tertium Marti & Veneri: quartum Apollini ac Dianæ: quintum Vulcano ac Vestæ: sextum Mercurio ac Cereri
Tum

Tum ædes votæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Max. dictator vovit; quia ita ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cujus maximum imperium in civitate esset. Menti ædem T. Otacilius prætor vovit.

XI. Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque de publica dictator retulit, quibus quotve legionibus victori hosti obviam eundum esse Patres censerent. Decretum, *ut ab Cn. Servilio consule exercitum acciperet: scriberet præterea ex civibus sociisque quantum equitum ac peditum videretur: cetera omnia ageret faceretque, ut è republica duceret.* Fabius duas se legiones adjecturum ad Servilianum exercitum dixit. his per magistrum equitum scriptis, Tibur diem ad conveniendum edixit. edictoque proposito, ut quibus oppida castellæque immunita essent, ut hi in loca tuta commigrarent; ex agris quoque demigrarent omnes regionis ejus, qua iturus Annibal esset: testis prius incensis, ac frugibus corruptis, ne cujus rei copia esset: ipse via Flaminia profectus obviam consuli exercituique, quum ad Tiberim circa Ocriculum prospexisset agmen, consulemque cum equitibus ad se prodeuntem, viatorem misit, qui consuli nunciaret, ut sine lictoribus ad dictatorem veniret. Qui quum dicto paruisset, congressusque eorum ingentem speciem dictaturæ apud cives sociosque, vetustate jam prope oblitos ejus imperii, fecisset, literæ ab urbe allatæ sunt, naves onerarias comneatum ab Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes à classe Punica circa portum Cossanum captas esse. Itaque extemplo consul Ostiam proficisci jussus, navibus, quæ ad urbem Romanam aut Ostiæ essent, completis milite ac navalibus sociis, persequi hostium classem, ac littora Italiæ tutari. Magna vis hominum conscripta Romæ erat. Libertini etiam, quibus liberi essent, & ætas militaris, in verba juraverant. Ex hoc urbano exercitu, qui minores quinque & triginta annis erant, in naves impositi: alii, ut urbi præsiderent relictæ.

XII. Dictator exercitu consulis accepto à Fulvio Flacco legato, per agrum Sabinum Tibur, quo die ad conveniendum edixerat novis militibus, venit: inde Præneste transversis limitibus in viam Latinam est regressus: unde, itineribus summa cum cura exploratis, ad hostem ducit: nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunæ se commissurus. Quo primùm die haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Poenus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret. sed ubi quieta omnia apud hostes, nec castra ullo tumultu mota videt; increpans quidem victos tandem Martios animos Romanorum, debellatumque, & concessum eis propalam de virtute ac gloria esse, in castra rediit. ceterum tacita cura animum incensus, quòd cum duce, haudquaquam Flaminio Sempronioque simili, futura sibi res esset; ac tum demum edocti malis Romani parem Annibali ducem quæsisserent: & prudentiam quidem, non vim dictatoris extemplo timuit. constantiam haud dum expertus, agitare ac tentare animum movendo crebrò castra, populandoque in oculis ejus agros sociorum, cœpit: & modò citato agmine è conspectu abibat, modò repente in aliquo flexu viæ, si excipere degressum in æquum posset, occultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum, neque congredereetur. Castris, nisi quantum usus necessariò cogeret, tenebatur miles. pabulum & ligna nec pauci petebant, nec passim. equitum levisque armaturæ statio composita instructaque in subitos tumultus, & suo militi tuta omnia, & infesta effusis hostium populatoribus præbebat. neque universo periculo summa rerum committebatur: & parva momenta levium certaminum ex tuto cœptorum, finitimo receptu, assuefaciebant territum pristinis cladibus militem, minùs jam tandem aut virtutis, aut fortunæ pœnitere suæ. Sed non Annibalem magis infestum tam sanis consiliis habebat, quàm magistrum equitum. qui
nihil

nihil aliud, quàm quòd parebat in imperio, moræ ad rempub. præcipitandam habebat, ferox rapidusque in consiliis, ac lingua immodicus; primò inter paucos, dein propalam in vulgus pro cunctatore segnem, & cauto timidum, affingens vicina virtutibus vitia, compellabat: premendorumque superiorum arte (quæ pessima ars nimis prosperis multorum successibus crevit) se se extollebat.

XIII. Annibal ex Hirpinis in Samnium transit, Beneventanum depopulatur agrum. Telesiam urbem capit: irritat etiam de industria ducem, si fortè accensum tot indignitatibus cladibusque sociorum detrahère ad æquum certamen possit. Inter multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Trasimenum capti ab Annibale dimissique fuerant, tres Campani equites erant, multis jam tum illecti donis promissisque Annibalis ad conciliandos popularium animos. hi nunciantes, si in Campaniam exercitum admovisset, Capuæ potiendæ copiam fore: quum res major quàm auctores esset, dubium Annibalem, alternisque fidentem ac diffidentem, tamen ut Campanos ex Samnio peteret, moverunt: monitosque ut etiam atque etiam promissa rebus adfirmarent, iussosque cum pluribus & aliquibus principum redire ad se, dimisit. ipse imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat: edoctus à peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis interclusurum. Sed Punicum abhorrens os ab Latinorum nominum prolatione, pro Casino Casilinum dux ut acciperet, fecit; aversusque ab suo itinere, per Allifanum, Calatinumque, & Calenum agrum, in campum Stellatem descendit. ubi quum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, ubi terrarum esset? quum is Casilini eo die mansurum eum dixisset, tum demum cognitus est error, & Casinum longè inde alia regione esse. virgisque cæso duce, & ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis Marhabalem

harbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit. Usque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervenit. ingentem cladem, fugam tamen, terroremque latius Numidæ fecerunt. Nec tamen is terror, quum omnia bello flagrarent, fide socios dimovit, videlicet quia iusto & moderato regebantur imperio: nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere.

XIV. Ut verò ad Vulturum flumen castra sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, villæque passim incendiis fumabant, per juga Massici montis Fabio ducente, tum prope de integro seditio accensa. quieverant enim per paucos dies: quia quum celerius solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. Ut verò in extrema juga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri colonorumque Sinuessæ tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnæ, *Spektatumne hoc, inquit Minucius, ut rem fruendam oculis, sociorum cædes & incendia venimus? nec si nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet, quos Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta hæc ora esset: quam nunc non vicinus Samnis urit, sed Pænus advena; ab extremis orbis terrarum terminis, nostra cunctatione & socordia, jam hoc progressus. Tantum (pro!) degeneramus à parentibus nostris, ut, præter quam oram illi Punicas vagari classes, dedecus esse imperii sui duxerint, eam nos nunc plenam hostium Numidarumque ac Mauro-rum jam factam videamus? Qui modo Saguntum oppugnari indignando, non homines tantum, sed fœdera & Deos ciebamus, tendentem ad mœnia Romanæ coloniae Annibalem lenti spectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos atque ora venit, strepunt aures clamoribus plorantium sociorum. sæpius nos quàm Deorum invocantium opem. nos hic pecorum modo per æstivos saltus decuriasque calles exercitum ducimus, conditi nubibus silvisque. Si hoc modo peragrando cacumina saltusque M. Fu-*
rius

rius recipere à Gallis urbem voluisset, quo hic novus Camillus (nobis dictator unicus in rebus affectis quaesitus) Italiam ab Annibale recuperare parat, Gallorum Roma esset: quam vereor, ne, sic cunctantibus nobis, Annibali ac Pœnis toties servaverint majores nostri. sed vir, ac verè Romanus, quo die dictatorem eum ex auctoritate Patrum jussuque populi dictum, Veios allatum est, quum esset satis altum Janiculum, ubi sedens prospectaret hostem, descendit in æquum: atque illo ipso die media in urbe, qua nunc busta Gallica sunt, & postero die, citra Gabios, cecidit Gallorum legiones. Quid? post multos annos, quum ad furculas Caudinas ab Samnite hoste sub jugum missi sumus; utrùm tandem Lucius Papirius Cursor juga Samnii perlustrando, an Luceriam premendo obsidendoque, & lacepsendo victorem hostem, depulsum ab Romanis cervicibus jugum superbo Samniti imposuit? Modò C. Lutatio quæ alia res, quàm celeritas, victoriam dedit? quòd postero die quàm hostem vidit, classẽ gravem commeatibus, impeditam suomet ipsam instrumento atque apparatu, oppressit. Stultitia est, sedendo aut votis debellari credere posse: armari copias oportet, deducendas in æquum, ut vir cum viro congrediari. Audendo atque agendo res Romana crevit, non bis seignibus consiliis, quæ timidi cauta vocant. Hæc velut concionanti Minucio circumfundebar tribunorum equitumque Romanorum multitudo, & ad aures quoque militum dicta ferociaolvebantur: ac, si militaris suffragii res esset, haud dubiè ferebant, Minucium Fabio duci prælaturos.

XV. Fabius pariter in suos haud minùs quàm in hostes intentus, priùs ab illis invictum animum præstans, quanquam probè scit, non in castris modò suis, sed jam etià Romæ infamem suam cunctationem esse, obstinatus eodem consiliorum tenore æstatis reliquum extraxit: ut Annibal, destitutus ab spe summopere petiti certaminis, jam hibernis locum circumspectaret: quia ea regio præsentis erat copiar, non perpetuæ; arbuta vineæque, & confita omnia magis amœnis quam

necessariis fructibus. Hæc per exploratores relata Fabio. Quum satis sciret per easdem angustias, quibus intraverat Falernum agrum, rediturum, Calliculum montem & Casilinum occupat modicis præfidiis: quæ urbs, Vulturno flumine dirempta, Falernum ac Campanum agros dividit: ipse jugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum quadringentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino: qui ex turba juvenum audientium sæpe ferociter concionantem magistrum equitum, progressus primò exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi vagos passim per vicos Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit. extemplo occupatus certamine est animus, excideruntque præcepta dictatoris: qui, quantum tutò posset, progressum prius recipere sese jusserat, quàm in conspectum hostium veniret. Numidæ alii atque alii occurrentes refugientesque, ad castra prope ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. inde Cartalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis investus, quum, priusquam ad conjectum teli veniret, avertisset hostem, quinque millia ferme continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus, postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos, in prælium rediit, omni parte virium impar. Itaque ipse, & delecti equitum circumventi occiduntur. ceteri effuso rursus cursu Cales primùm, inde prope inviis callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo fortè die Minucius se conjunxerat Fabio, missus ad firmandum præsidio saltum, qui super Tarracinam, in arctas coactus fauces, imminet mari, ne, immunito Appiæ limite, Pœnus pervenire in agrum Romanum posset. Coniunctis exercitibus dictator ac magister equitum castra in viam deferunt, qua Annibal ducturus erat. duo inde millia hostes aberant.

XVI. Postero die Pœni, quod viæ inter bina castra erat, agmine complevere. Quum Romani sub ipso consti-

constitissent vallo, haud dubiè æquiore loco, successit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad la-cessendum hostem carptim, & procurfando recipiendoque sese, pugnavere. restitit suo loco Romana acies. lenta pugna, & ex dictatoris magis quàm Annibalis fuit voluntate. ducenti ab Romanis, octingenti hostium cecidere. Inclusus inde videri Annibal, via ad Casilinum obsessa: quum Capua & Samnium, & tantum ab tergo divitum sociorum Romanis commeatus subveheret: Pœnus contra intra Formiana saxa, ac Linterni arenas, stagnaque perhorrida situ, hibernaturus esset. Nec Annibalem fefellit, suis se artibus peti. itaque quum per Casilinum evadere non posset, petendique montes, & jugum Calliculæ superandum esset, necubi Romanus inclusum vallibus agmen aggrederetur; ludibrium oculorum, specie terribile, ad frustrandum hostem commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit. Fallacis consilii talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectæ, fascesque virgarum, atque arida farmenta præligantur cornibus boum: quos domitos indomitosque multos inter ceteram agrestem prædam agebat. ad duo millia ferme boum effecta: Asdrubalique negotium datum, ut primis tenebris noctis id armentum accensis cornibus ad montes ageret. maxime, si posset, super saltus ab hoste infessos.

XVII. Primis tenebris silentio mota castra, boves aliquanto ante signa acti. ubi ad radices montium viasque angustas ventum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adversos concitentur montes: & metus ipse relucens flammæ ex capite, calorque jam ad vivum ad imaque cornuum adveniens, velut stimulatos furore agebat boves. quo repente discursu, haud secus quàm silvis montibusque accensis, omnia circum virgulta ardere: capitumque irrita quæfatio, excitans flammam, hominum passim discurrentium speciem præbebat. Qui ad transitum saltus insidendum locati erant, ubi in summis montibus ac super
se

se quosdam ignes conspexerunt, circumventos se esse rati, præsidio excessere; quàm minimè densæ micabant flammæ, velut tutissimum iter, petentes summa montium juga. tamen in quosdam boves, palatos ab suis gregibus, inciderunt: & primò quum procul cernerent, veluti flammæ spirantium miraculo attoniti conspicerent. deinde ut humana apparuit fraus, tum verò insidias rati esse, cum majore metu concitant se in fugam, levi quoque armaturæ hostium incurrere. ceterum nox æquato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea toto agmine Annibal traducto per saltum, & quibusdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro Allifano posuit castra.

XVIII. Hunc tumultum sensit Fabius: ceterum & insidias esse ratus, & ab nocturno utique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce prima sub jugo montis prælium fuit; quo interclusam ab suis levem armaturam facillè (etenim numero aliquantum præstabant) Romani superâssent, nisi Hispanorum cohors, ad id ipsum remissa ab Annibale, pervenisset. ea assuetior montibus, & ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac levior, cum velocitate corporum, tum armorum habitu, campestem hostem, gravem armis statariumque pugnae genere facillè elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani fere omnes incolumes, Romani aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoque movit castra: transgressusque saltum super Allifas loco alto ac munito confedit. Tum per Samnium Romam se petere simulans Annibal, usque in Pelignos populabundus rediit. Fabius mediis inter hostium agmen urbemque Romam jugis ducebat, nec absistens, nec congregiendi. Ex Pelignis Pœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens, Geronium pervenit; urbem metu, quia collapsa ruinis pars mœnium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communiit. inde sacrorum causa Romam revocatus, non imperio modò, sed consilio etiam, ac
prope

prope precibus agens cum magistro equitum, ut plus consilio quàm fortunæ confidat: & se potius ducem, quàm Sempronium Flaminiumque imitetur. ne nihil actum censeret, exacta prope æstate per ludificationem hostis: medicos quoque plus interdum quiete, quàm movendo atque agendo proficere. Haud parvam rem esse, ab toties victore hoste vinci desisse, & ab continuis cladibus respirasse.

XIX. Hæc nequicquam præmonito magistro equitum, Romam est profectus. Principio æstatis, qua hæc gerebantur, in Hispania quoque terra marique coeptum bellum est. Asdrubal ad eum navium numerum, quem à fratre instructum paratumque acceperat, decem adjecit. quadraginta navium classem Himilconi tradidit, atque ita Carthaginæ profectus, navibus prope terram exercitum in littore ducebat, paratus configere quacumque parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipioni, postquam movisse ex hibernis hostem audivit, primò idem consilii fuit: deinde minùs terra, propter ingentem famam novorum auxiliorum, concurrere ausus, delecto milite ad naves imposito, quinque & triginta navium classe ire obviam hosti pergit. Altero ab Tarracone die ad stationem, decem millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis, pervenit. inde duæ Massiliensium speculatoriæ præmissæ retulerunt, classem Punicam stare in ostio fluminis, castraque in ripa posita. Itaque ut improvidos incautosque universo simul effuso terrore opprimeret, sublatis ancoris ad hostem vadit. Multas & locis altis positas turres Hispania habet, quibus & speculis & propugnaculis adversus latrones utuntur. Inde primò conspectis hostium navibus, datum signum Asdrubali est: tumultusque priùs in terra & castris, quàm ad mare & ad naves, est ortus; nondum aut pulsu remorum, strepituque alio nautico exaudito, aut aperientibus classem promontoriis: quum repente eques alius super alium ab Asdrubale missus, vagos in littore, quietoque in tentoriis suis, nihil minus quàm hostem

hostem aut praelium eo die expectantes, conscendere naves propere atque arma capere jubet. classẽ Romanam jam haud procul portu esse. Hæc equites dimissi passim imperabant. mox Asdrubal ipse cum omni exercitu aderat: varioque omnia tumultu strepunt, ruentibus in naves simul remigibus militibusque, fugientium magis à terra quàm in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conscenderant, quum alii resolutis oris in ancoras evehuntur: alii, ne quid teneat, ancoralia incidunt: raptimque omnia præpropere agendo, militum apparatu nautica ministeria impediuntur, trepidatione nautarum capere & aptare arma miles prohibetur. Et jam Romanus non appropinquabat modò, sed direxerat etiam in pugnam naves. itaque non ab hoste & praelio magis Pœni, quàm suomet ipsi tumultu turbati, tentata veriùs pugna, quàm inita, in fugam averterunt classẽ. & quum adversi amnis os lato agmine ac tam multis simul venientibus haud sanè intrabile esset, in littus passim naves egerunt: atque alii vadis, alii sicco littore excepti, partim armati, partim inermes, ad instructam per littus aciem suorum perfugere. Duæ tamen primo concursu captæ erant Punicæ naves, quatuor suppressæ.

XX. Romani, quanquam terra hostium erat, armatamque aciem toto prætentam in littore cernebant, haud cunctanter insecuti trepidam hostium classẽ, naves omnes, quæ non aut perfregerant proras littore illis, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere. ad quinque & viginti naves ex quadraginta cepere. Neque id pulcherrimum ejus victoriæ fuit, sed quod una levi pugna toto ejus oræ mari potiti erant. itaque ad Honoscã classe profecti, exscensione ab navibus in terram facta, quum urbem vi cepissent, captamque diripuissent, Carthaginem inde petunt: atque omnem agrum circa depopulati, postremò tecta quoque injuncta muro portisque incendunt. Inde jam præda gravis ad Longunticam per-
venit

venit classis : ubi vis magna sparti fuit, ad rem nauticam congesta ab Asdrubale. quod satis in usum fuit, sublato, ceterum omne incensum est. Nec continentis modò projectas oras prætervecta, sed in Ebusum insulam transmissum. Ubi urbe, quæ caput insulæ est, biduum nequicquam summo labore oppugnata, ubi in spem irritam frustra teri tempus animadversum est, ad populationem agri versi, direptis aliquot incensisque vicis, majore quàm ex continenti præda parta, quum in naves sese recepissent, ex Balearibus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora provinciæ : quò omnium populorum qui Iberum incolunt, multorum & ultimæ Hispaniæ legati concurrerunt. Sed qui verè ditionis imperiique Romani facti sunt, obsidibus datis, populi amplius fuerunt centum viginti. Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus, usque ad saltum Castulonensem est progressus. Asdrubal in Lusitaniam ac propius Oceanum concessit.

XXI. Quietum inde fore videbatur reliquum æstatis tempus, fuissetque per Pœnum hostem : sed præterquam quòd ipsorum Hispanorum inquieta avidaque in novas res sunt ingenia, Mandonius Indibilisque, qui antea Illergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, concitis popularibus, in agrum pacatum sociorum Romanorum ad populandum venerunt. Adversus eos tribunus militum cum expeditis auxiliis à Scipione missi, levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere omnes, occisis quibusdam captisque, magnaque parte armis exuta. Hic tamen tumultus cedentem ad Oceanum Asdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium, castra Romana ad novam classem erant, quum fama repens aliò vertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis suæ legatos miserant obsidesque dederant Romanis, nuncio missò à Scipione exciti arma capiunt, provinciamque Carthaginensium

thaginienſium valido exercitu invadunt: tria oppida vi expugnant. inde cum ipſo Aſdrubale duobus præliis egregiè pugnantes, quindecim millia hoſtium occiderunt, quatuor millia cum multis militaribus ſignis capiunt.

XXII. Hoc ſtatu rerum in Hiſpania, P. Scipio in provinciam venit, prorogato poſt conſulatum imperio, ab ſenatu miſſus cum triginta longis navibus, & octo millibus militum, magnoque commeatu adveſto. Ea claſſis ingens agmine onerariarum procul viſa, cum magna lætitia civium ſociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. ibi milite expoſito, profeſtus Scipio fratri conjungitur: ac deinde communi animo conſilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginenſibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum tranſgrediuntur: nec ullo viſo hoſte, Saguntum pergunt ire, quòd ibi obſides totius Hiſpaniæ cuſtodia traditos ab Annibale fama erat modico in arce cuſtodiri præſidio. id unum pignus inclinatos ad Romanam ſocietatem omnium Hiſpaniæ populorum animos morabatur, ne ſanguine liberum ſuorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hiſpaniam vir unus, ſolerti magis quàm ſideli conſilio, exſolvit. Abelox erat Sagunti nobilis Hiſparus, fidus antè Pœnis: tum (qualia pleraque ſunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutaverat fidem. ceterum tranſfugam, ſine magnæ rei proditione venientem ad hoſtes, nihil aliud quàm unum vile atque infame corpus eſſe ratus, id agebat ut quàm maximum emolumentum novis fociis eſſet. Circumſpectis igitur omnibus quæ fortuna poteſtatis ejus poterat facere, obſidibus potiſſimum tradendis animum adjecit: eam unam rem maximè ratus conciliaturam Romanis principum Hiſpaniæ amicitiam. Sed quum injuſſu Boſtaris præſecti ſatis ſciret nihil obſidum cuſtodes facturos eſſe, Boſtarem ipſum arte aggreditur. Caſtra extra urbem in ipſo littore habebat Boſtar, ut aditum ex portu intercluderet Romanis. ibi eum in ſecretum abductum,

ductum, velut ignorantem, monet quo statu sit res. Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent: nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem tutam, perfugiumque novas volentibus res. itaque quos metus non teneat, beneficio & gratia devinciendos esse. Miranti Bostari, percunctantique, quodnam id subitum tantæ rei donum possit esse? Obsides, inquit, in civitates remitte. id privatim parentibus, quorum maximum nomen in civitatibus est suis, & publicè populis gratum erit. Vult sibi quisque credi, & habitæ fides ipsam plerumque obligat fidem. Ministerium restituendorum domos obsidum mihimet deponco ipse, ut opera quoque impensa consilium adjuvem meum, & rei suapte natura gratæ, quantam insuper gratiam possim, adjiciam. Homini non ad cetera Punica ingenia calido ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes, conventis quibusdam auxiliaribus Hispanis, & ab iis ad Scipionem perductus, quid afferret expromit. Fide accepta dataque, ac loco & tempore constituto ad obsides tradendos, Saguntum redit. diem insequentem absumpsit cum Bostare, mandatis ad rem agendam accipiendis. dimissus, quum se nocte iturum, ut custodias hostium falleret, constituisset, ad compositam cum iis horam excitatis custodibus puerorum profectus, veluti ignarus, in præparatas sua fraude infidias ducit. In castra Romana perducti. cetera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eundem ordinem, quasi Carthaginensium nomine sic ageretur. Major aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quàm quanta futura Carthaginensium fuerat. illos enim graves superbosque in rebus secundis expertos, fortuna & timor mitigasse videri poterat. Romanus primo adventu, incognitus ante, ab re clementi liberalique initium fecerat: & Abelox, vir prudens, haud frustra videbatur socios mutasse. itaque ingenti consensu defectionem omnes spectare: armaque extemplo mota forent, ni hiems, quæ Romanos quoque & Cartha-

Carthaginienses concedere in tecta coëgit, intervenisset.

XXIII. Hæc in Hispania quoque secunda æstate Punici belli gesta, quum in Italia paullulum intervalli cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecisset: quæ ut Annibalem non mediocri sollicitum cura habebat, tandem eum militiæ magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione non fortuna gereret: ita contempta erat inter cives armatos pariter togatosque, utique postquam absente eo, temeritate magistri equitum, lato, veriùs dixerim, quàm prospero eventu, pugnatum fuerat. Accesserant duæ res ad augendam invidiam dictatoris. una, fraude ac dolo Annibalis: quòd quum à perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo æquatis, ab uno eo ferrum, ignemque, & vim omnem hostium abstineri iussit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri posset. altera ipsius facto, primò forsitan dubio, quia non expectata in eo senatus auctoritas est; ad extremum haud ambigùe in maximam laudem verso, in permutandis captivis: quòd, sicut primo Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanos Pœnumque, ut quæ pars plus reciperet quàm daret, argenti pondo bina & selibras in militem præstaret. Ducentos quadraginta septem quum plures Romanus quàm Pœnus recepisset, argentumque pro eis debitum, sæpe jactata in senatu re, quoniam non consulisset Patres, tardiùs rogaretur: inviolatum ab hoste agrum misso Romam Quinto filio vendidit, fidemque publicam impendio privato exsolvit. Annibal pro Geronii mœnibus, cujus urbis, captæ atque incensæ ab se, in usum horreorum pauca reliquerat tecta, in stativis erat. inde frumentatum duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris præsidio, & circumspectans necunde impetus in frumentatores fieret.

XXIV. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. præerat Minucius magister equitum, profecto, sicut ante dictum est, ad urbem dictatore. Ceterùm castra,

castra, quæ in monte alto ac tuto loco posita fuerant, jam in planum deferuntur: agitabanturque pro ingenio ducis consilia callidiora, ut impetus aut in frumentatores palatos, aut in castra relicta, cum levi præsidio fieret. Nec Annibalem fefellit, cum dnce mutatam esse belli rationem, & ferocius, quàm consultius, rem hostes gesturos. Ipse autem (quòd minimè quis crederet) quum hostis propius esset, tertiam partem militum frumentatum, duabus in castris retentis, dimisit: deinde castra ipsa propius hostem movit, duo ferme à Geronio millia, in tumulum hosti conspectum: ut intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, atque ipsis imminens Romanorum castris tumulus apparuit: ad quem capiendum si luce palam iretur, quia haud dubiè hostis brevior via præventurus erat, nocte clam missi Numidæ ceperunt. quos tenentes locum contempta paucitate Romani postero die quum ejecissent, ipsi eò transferunt castra. Tum itaque ut exiguum spatii vallum à vallo aberat, & id ipsum totum prope compleverat Romana acies, simul & per averfa castra à castris Annibalis equitatus, cum levi armatura emissus in frumentatores, latè cædem fugamque hostium palatorum fecit: nec acie certare Annibal ausus; quia tanta paucitate vix castra, si oppugnarentur, tutari poterat. Jamque artibus Fabii pars exercitus aberat, jam ferme sedendo & cunctando bellum gerebat, receperatque suos in priora castra, quæ pro Geronii mœnibus erant. Justa quoque acie, & collatis signis dimicatum, quidam auctores sunt. primo concursu Pœnum usque ad castra fusum, inde eruptione facta repentè versum terrorem in Romanos: Numerii Decimi Samnitis deinde interventu proelium restitutum. Hunc principem genere ac divitiis non Boviani modò, unde erat, sed toto Samnio, jussu dictatoris octo millia peditum, & equites ad quingentos ducentem in castra, ab tergo quum apparuisset Annibali, speciem parti utrique præbuisse novi subsidii, tanquam

tanquam Fabio ab Roma veniente, Annibalem insidiarum quoque aliquid timentem recepisse suos: Romanum infecutum adjuvante Samnite duo castella eo die expugnâsse: sex millia hostium cæsa, quinque admodum Romanorum. tamen in tam pari prope clade famam egregiæ victoriæ cum vanioribus literis magistri equitum Romam perlatam.

XXV. De his rebus persæpe & in senatu & in concione actum est. Quum læta civitate dictator unus nihil nec famæ, nec literis crederet, ut vera omnia essent, secunda se magis quàm adversa timere diceret: tum M. Metilius tribunus plebis, *id enim ferendum esse negat. Non præsentem solum dictatorem obstitisse rei bene gerendæ, sed absentem etiam gestæ obstare: & in ducendo bello sedulo tempus terere, quo diutius in magistratu sit, solusque & Romæ & in exercitu imperium habeat. Quippe consulum alterum in acie cecidisse; alterum, specie classis Punicæ persequendæ, procul ab Italia ablegatum. duos prætores Sicilia atque Sardinia occupatos, quorum neutra hoc tempore provincia prætore egeat. M. Minucium magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicæ gereret, prope in custodia habitum. Itaque Hercule non Samnium modo, quo jam tanquam trans Iberum agro Pænis concessum sit, sed Campanum, Calenumque, & Falernum agrum pervastatos esse, sedente Casilini dictatore, & legionibus populi Romani agrum suum tutante. exercitum cupientem pugnare, & magistrum equitum, clausos prope intra vallum retentos, tanquam hostibus captivis arma adempta. tandem ut abscesserit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra vallum egressos fudisse ac fugâsse hostes. Quas ob res, si antiquus animus plebi Romanæ esset, audaciter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabii imperio: nunc modicam rogationem promulgaturum de æquando magistri equitum & dictatoris jure: nec tamen, ne ita quidem, prius mittendum ad exercitum Q. Fabium, quàm consulem in locum C. Flamini suffecisset. Dictator concionibus se abstinuit, in actione minimè*

minimè popularis. ne in senatu quidem fatis æquis auribus audiebatur, tunc quum hostem verbis extolleret, biennique clades per temeritatem atque inscientiam ducum acceptas referret: *magistroque equitum, quòd contra dictum suum pugnasset, rationem diceret reddendam esse, si penes se summa imperii consilique sit. propediem effecturum, ut sciant homines, bono imperatori haud magni fortunam momenti esse: mentem rationemque dominari. Se in tempore, & sine ignominia servasse exercitum, quàm multa millia hostium occidisse, ducere majorem gloriam esse.* Hujus generis orationibus frustra habitis, & consule creato M. Atilio Regulo, ne præsens de jure imperii dimicaret, pridie quàm rogationis ferendæ dies adesset, nocte ad exercitum abiit. Luce orta, quum plebis concilium esset, magis tacita invidia dictatoris favorque magistri equitum animos versabat, quàm satis audebant homines ad suadendum, quod vulgo placebat, prodire: & favore superante, auctoritas tamen rogationi deerat. Unus inventus est suavor legis, C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat, loco non humili solum, sed etiam fordido ortus. patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servilia ejus artis ministeria usum.

XXVI. Is juvenis ubi ex eo genere quæstus pecunia à patre relicta, animos ad spem liberalioris fortunæ fecit, togaque & forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus causisque adversusque rem & famam bonorum, primùm in notitiam populi, deinde ad honores pervenit. quæstura quoque & duabus ædilitatibus, plebeia & curuli, postremò & prætura perfunctus, jam ad consulatus spem quum attolleret animos, haud parum callidè auram favoris popularis ex dictatoria invidia petiit, scitique plebis unus gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romæ, quique in exercitu erant, æqui atque iniqui, præter ipsum dictatorem, in contumeliam ejus latam acceperunt. ipse, qua gravitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tule-

rat,

rat, eadem & populi in se sævientis injuriam tulit: acceptisque in ipso itinere literis senatusconsulti de æquato imperio, satis fidens haudquaquam cum imperii jure artem imperandi æquatam, cumque invicto à civibus hostibusque animo ad exercitum rediit.

XXVII. Minucius verò, quum jam antè vix tolerabilis fuisset, secundis rebus ac favore vulgi; tum utique immodicè immodestèque, non Annibale magis victo ab se quàm Q. Fabio gloriari, *Illum in rebus asperis unicum ducem ac parem quæsitum Annibali, majorem minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, jussu populi æquatum in eadem civitate, in qua magistri equitum virgas ac secures dictatoris tremere atque horrere soliti sint. in tantum suam felicitatem virtutemque enituisse.* Ergo secuturum se fortunam suam, si dictator in cunctatione ac segnitie, Deorum hominumque judicio damnata, perstaret. Itaque quo die primùm congressus est cum Q. Fabio, statuumendum omnium primum, ait, esse, quemadmodum imperio æquato utantur. Se optimum ducere, aut diebus alternis, aut, si majora intervalla placerent, partitis temporibus, alterius summum jus imperiumque esse: ut par hosti non solum consilio, sed viribus etiam esset, si quam occasionem rei gerendæ habuisset. Q. Fabio haudquaquam id placere: omnia enim fortunam habituram, quæcumque temeritas collegæ habuisset. Sibi communicatum cum illo, non ademptum imperium esse. Itaque se nunquam volentem parte qua posset, rerum consilio gerendarum cessurum: nec se tempora aut dies imperii cum eo, sed exercitus divisurum, suisque consiliis, quoniam omnia non liceret, quæ posset, servaturum. Ita obtinuit, uti legiones, ficut consulibus mos esset, inter se dividerent. prima & quarta Minucio, secunda & tertia Fabio evenerunt. Item equites pari numero, sociùmque & Latini nominis auxilia diviserunt. castris se quoque separari magister equitum voluit.

XXVIII.

XXVIII. Duplex inde Annibali gaudium fuit: neque enim quicquam eorum, quæ apud hostes agerentur, eum fallebat; & perfugis multa indicantibus, & per suos explorantem. nam & liberam Minucii temeritatem se suo modo captaturum, & solertiæ Fabii dimidium virium decessisse. Tumulus erat inter castra Minucii Pœnorumque. eum qui occupasset, haud dubiè iniquiorem erat hosti locum facturum. eum non tam capere sine certamine volebat Annibal, (quanquam id operæ pretium erat) quàm causam certaminis cum Minucio, quem semper occurrurum ad obfistendum satis sciebat, contrahere. Ager omnis medius erat prima specie inutilis infidiatore, quia non modò silvestre quicquam, sed ne vepribus quidem vestitum habebat: re ipsa natus tegendis insidiis, eo magis quòd in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat. & erant in anfractibus cavæ rupes, ut quædam earum ducenos armatos possent capere. In has latebras, quot quemque locum aptè infidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. necubi tamen aut motus alicujus temere egressi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret, missis paucis prima luce ad capiendum quem ante diximus tumulum, avertit oculos hostium. Primo statim conspectu contempta paucitas; ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes. ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque ad arma vocat, & vanis animis & minis increpat hostem. Principio levem armaturam demittit, deinde conferto agmine mittit equites: postremò, quum hostibus quoque subsidia mitti videret, instructis legionibus procedit. Et Annibal laborantibus suis alia atque alia, crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, jam justam expleverat aciem, ac totis utrimque viribus certabatur. Prima levis armatura Romanorum, præoccupatum inferiore loco succedens tumulum, pulsa detrusaque terrorem in succedentem intulit equitem, & ad signa legionum refugit. peditum acies inter percul-

fos

fos impavida sola erat; videbaturque, si iusta aut si recta pugna esset, haudquaquam impar futura. tantum animorum fecerat prospere ante paucos dies res gesta. Sed exorti repente insidiatores eum tumultum terroremque, in latera utrimque ab tergoque incurstantes, fecerunt: ut neque animus ad pugnam, neque ad fugam spes cuiquam superesset.

XXIX. Tunc Fabius, primò clamore paventium audito, dein conspecta procul turbata acie, *Ita est, inquit, non celerius quàm timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatus imperio, Annibalem & virtute & fortuna superiorem videt. Sed aliud jurgandi succensendique tempus erit. nunc signa extra vallum proferte. Victoriā hosti extorqueamus, confessionem erroris civibus.* Jam magna ex parte cæsis aliis, aliis circumspectantibus fugam, Fabiana se acies repente, velut cœlo demissa, ad auxilium ostendit. Itaque priusquam ad conjectum teli veniret, aut manum confereret, & suos à fuga effusa, & ab nimis feroci pugna hostes continuit. qui solutis ordinibus vagè dissipati erant, undique confugerunt ad integram aciem; qui plures simul terga dederant, conversi in hostem, volventesque orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. ac jam prope una acies facta erat victi atque integri exercitus, inferbantque signa in hostem. quum Pœnus receptui cecinit, palam ferente Annibale, ab se Minucium, se à Fabio victum. Ita per variam fortunam diei majore parte exacta, quum in castra reditum esset, Minucius convocatis militibus: *Sæpe ego, inquit, audi-vi, milites, eum primum esse virum, qui ipse consulat, quid in rem sit: secundum eum, qui bene monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parere sciat, eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi ingeniique negata fors est, secundam ac mediam teneamus: & dum imperare discimus, parere prudenti in animum inducamus. Castra cum Fabio jungamus: ad prætorium ejus signa quum tulerimus, ubi ego eum parentem appellavero, quod beneficio*

beneficio ejus erga nos ac majestate ejus dignum est; vos, milites, eos, quorum vos modo arma dextræque texerunt, patronos salutabitis: Et, si nihil aliud, gratorum certe nobis animorum gloriam dies hæc dederit.

XXX. Signo dato, conclamatur inde, ut colligantur vasa. profecti & agmine incedentes ad dictatoris castra, in admirationem & ipsum, & omnes qui circa erant, converterunt. Ut constituta sunt ante tribunal signa, progressus ante alios magister equitum, quum patrem Fabium appellâisset, circumfatosque militum ejus totum agmen patronos consalutâisset, *Parentibus, inquit, meis dictator (quibus te modo nomine, quo fando possum, æquavi) vitam tantum debeo; tibi, cum meam salutem, tum omnium horum. Itaque plebiscitum, quo oneratus magis quàm honoratus sum, primus antiquo, abrogoque: Et, quod tibi mibique, quod exercitibusque his tuis servato ac conservatori sit felix, sub imperium auspiciumque tuum redeo, Et signa hæc legionesque restituo. Tu quæso placatus me magisterium equitum, hos ordines suos quemque tenere jubeas. Tum dextræ interjunctæ: militesque concione dimissa à notis ignotisque benignè atque hospitaliter invitati: lætusque dies ex admodum tristi paullo ante ac prope execrabili factus. Romæ, ut est perlata fama rei gestæ, dein literis non magis ipsorum imperatorum, quàm vulgi militum ex utroque exercitu affirmata, pro se quisque Maximum laudibus ad cælum ferre. Par gloria apud Annibalem hostesque Pœnos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis atque in Italia bellum esse. Nam biennio ante adeò & duces Romanos & milites spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent, cujus terribilem eam famam à patribus accepissent. Annibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, *tandem eam nubem, quæ sedere in jugis montium solita sit, cum procella imbrem dedisse.**

XXXI. Dum hæc geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus consul cum classe cxx navium circumvectus

Sardiniae & Corsicae oram, & obsidibus utrimque acceptis, in Africam transmisit: & priusquam in continentem exscensiones faceret, Meninge insula vastata, & ab incolentibus Cercinam, ne & ipsorum ureretur diripereturque ager, decem talentis argenti acceptis, ad littora Africae accessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, navalesque socii juxta effusi, ac si insulis cultorum egentibus praedarentur. itaque in insidias temere illati, quum à frequentibus palantes, ab locorum gnaris ignari circumvenirentur, cum multa caede ac foeda fuga retro ad naves compulsi sunt. Ad mille hominum, cum his Sempronio Blaeso quaestore, amissum: classis à littoribus, hostium plenis, trepidè soluta in Siciliam cursum tenuit: traditaque Lilybaei T. Otacilio praetori, ut ab legato ejus P. Sura Romam reduceretur. ipse per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam trajecit: literisque Fabii accitus & ipse, & collega ejus M. Atilius, ut exercitum ab se exacto jam prope semestri imperio acciperent. Omnium prope annales Fabium dictatorem adversus Annibalem rem gessisse tradunt. Coelius etiam eum primum à populo creatum dictatorem scribit. Sed & Coelium & ceteros fugit, uni consuli Cn. Servilio, qui tum procul in Gallia provincia aberat, jus fuisse dicendi dictatoris: quam moram quia exspectare territa jam clade civitas non poterat, eò decursum esse, ut à populo crearetur, qui pro Dictatore esset. res inde gestas, gloriamque insignem ducis, & augentes titulum imaginis posteros, ut dictator pro Dictatore diceretur, facile obtinuisse.

XXXII. Consules, M. Atilius Fabiano, Geminus Servilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis maturè communitis, (tum enim autumnus erat tempus) Fabii artibus cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Annibali, diversis locis opportuni aderant, carpentes agmen, palatosque excipientes. in casum universae dimicationis, quam
omnibus

omnibus artibus petebat hostis, non veniebant. adeoque inopia est coactus Annibal, ut, nisi tum fugæ speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit: nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent. Quum ad Geronium, jam hieme impediante, constitisset bellum, Neapolitani legati Romam venere. ab iis quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam illatæ, atque ita verba facta, ut dicerent, *scire sese Romani populi ærarium bello exhauriri: & quum juxta pro urbibus agrisque sociorum, ac pro capite atque arce Italiæ, urbe Romana, atque imperio geratur, æquum consuisse Neapolitanos, quod auri sibi cum ad templorum ornatum, tum ad subsidium fortunæ à majoribus relictum foret, eo juvare populum Romanum. Si quam opem in sese crederent, eodem studio fuisse oblaturus. gratum sibi Patres Romanos populumque facturum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent: dignosque judicaverint, ab quibus donum, animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, quàm re, majus ampliusque, acciperent.* Legatis gratiæ actæ pro munificentia, curaque. patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta.

XXXIII. Per eosdem dies speculator Carthaginienfis, qui per biennium sefellerat, Romæ deprehensus, præcisisque manibus dimissus: & servi quinque & viginti in crucem acti, quòd in campo Martio conjurassent. indici data libertas, & æris gravis viginti millia. Legati & ad Philippum Macedonum regem missi ad deposcendum Demetrium Pharium, qui bello victus ad eum fugisset: & alii in Ligures, ad expostulandum, quòd Pœnum opibus auxiliisque suis juvissent: simul ad visendum ex propinquo, quæ in Boiis atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cujus dies exierat, poscendum; aut, si diem proferre vellet, obsides accipiendos. adeò, etsi bellum ingens in cervicibus erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua qui-

dem, effugiebat. In religionem etiam venit, ædem Concordiæ, quam per seditionem militarem biennio ante L. Manlius prætor in Gallia vovisset, locatam ad id tempus non esse. itaque duumviri ad eam rem creati à M. Æmilio prætore urbis, Cn. Pupius & Cæso Quintius Flamininus, ædem in arce faciendam locaverunt. Ab eodem prætore ex senatusconsulto literæ ad consules missæ, ut, si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret: se in eam diem, quam jussissent, comitia edicturum. Ad hæc à consulibus rescriptum, *Sine detrimento reipublicæ abscedi non posse ab hoste. itaque per interregem comitia habenda esse potius, quàm consulum alter à bello advocaretur.* Patribus rectius visum est, dictatorem à consule dici comitiorum habendorum causa. dictus L. Veturius Philo, Manium Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. His vitio creatis, jussisque die quartodecimo se magistratu abdicare, ad interregnum res rediit.

XXXIV. Consulibus prorogatum in annum imperium. interreges proditi à Patribus C. Claudius Appii filius Cento, inde P. Cornelius Afina. In ejus interregno comitia habita magno certamine Patrum ac plebis. C. Terentio Varroni, quem sui generis hominem, plebi insectatione principum popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus & dictatorio imperio concussis, aliena invidia splendentem, vulgus etiam extrahere ad consulatum nitebatur, Patres summa ope obstabant, ne se insectando sibi æquari assuescerent homines. Q. Bæbius Herennius, tribunus plebis, cognatus C. Terentii, criminando non senatum modò, sed etiam arguens, quòd dictatorem prohibuissent comitia perficere, per invidiam eorum, favorem candidato suo conciliabat. *Ab hominibus nobiles per multos annos bellum quærentibus Annibalem in Italiam adductum: ab iisdem, quum debellari possit, fraude id bellum trahi. cum quatuor militum legionibus universis pugnari posse apparuisse eo, quòd M. Minucius absenti Fabio prospere pugnasset,*

pugnâſſet, duas legiones hoſti ad cædem objectas: deinde ex ipſa cæde ereptas, ut pater patronuſque appellaretur, qui priùs vincere prohibuiſſet Romanos, quàm vinci. Conſules deinde Fabianis artibus, quum debellare poſſent, bellum traxiſſe. Id ſædus inter omnes nobiles iſtum: nec finem antè belli habituros, quàm conſulem verè plebeium, id eſt, hominem novum feciſſent. nam plebeios nobiles jam eiſdem initiatos eſſe ſacris: & contemnere plebem, ex quo contemni deſierint à Patribus, cœpiſſe. Cui non id apparere? id actum & quæſitum eſſe, ut interregnum iniretur: ut in Patrum poteſtate comitia eſſent. Id conſules ambos ad exercitum morando quæſiſſe. id poſtea, quia invitis iis dictator eſſet dictus comitiorum cauſſa, expugnatum eſſe, ut vitioſus dictator per augures fieret. Habere igitur interregnum eos: conſulatum unum certè plebis Romanæ eſſe: populum liberum habiturum ac daturum ei, qui magis verè vincere, quàm diu imperare, malit.

XXXV. Quum his orationibus accenſa plebs eſſet, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Volfone, M. Æmilio Lepido, duobus nobilibus jam familiarum plebei, C. Atilio Serrano & Q. Ælio Pæto, quorum alter pontifex, alter augur erat, C. Terentius conſul unus creatur, ut in manu ejus eſſent comitia rogando collegæ. *Ante Cbr. 216.*
 Tum experta nobilitas parum fuiſſe virium *U. C. 536.*
 in competitoribus, L. Æmilium Paullum, qui cum M. Livio conſul fuerat, & damnatione collegæ & ſua prope ambuſtus evaſerat, infeſtum plebi, diu ac multum recuſantem, ad petitionem compellit. in proximo comitali die, concedentibus omnibus qui cum Varrone certaverant, par magis in adverſandum, quàm collega, datur conſuli. Inde prætorialia comitia habita. creati Manius Pomponius Matho & P. Furius Philus. Romæ juri dicundo urbana ſors Pomponio; inter cives Romanos & peregrinos P. Furio Philo evenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Poſtumius Albinus in Galliam. Omnes abſentes creati ſunt:

sunt: nec cuiquam eorum, præter Terentium consulem, erat mandatus honos, quem jam non antea gessisset; præteritis aliquot fortibus ac strenuis viris: quia in tali tempore nulli novus magistratus videbatur mandandus.

XXXVI. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantæ autem peditum equitumque additæ sint copiæ, ad eò & numero & genere copiarum variant auctores, ut vix quicquam satis certum affirmare auserim. Decem millia novorum militum alii scripta in supplementum; alii novas quatuor legiones, ut octo legionibus rem gererent. numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum & centenis equitibus in singulas adjectis: ut quina millia peditum, treceni equites essent: socii duplicem numerum equitum darent, pedites æquarent. Septem & octoginta millia armatorum, & ducentos in castris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, majore conatu atque impetu rem actam, quàm prioribus annis; quia spem posse vinci hostem dictator præbuerat. Ceterum, priusquam signa ab urbe novæ legiones moverent, decemviri libros adire atque inspicere iussi, propter territos vulgò homines novis prodigiis. nam & Romæ in Aventino, & Ariciæ nunciatum erat, sub idem tempus lapidibus pluuisse: & multo cruore signa in Sabinis cædis, aquas è fonte calidas manasse. Id quidem, etiam quòd sæpius acciderat, magis terrebat. & in via Fornicata, quæ ad campum erat, aliquot homines de cælo tacti exanimatique fuerant. Ea prodigia ex libris procurata. Legati à Pæsto pateras aureas Romam attulerunt. iis, sicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acceptum.

XXXVII. Per eosdem dies ab Hierone classis Ostiam cum magno commeatu accessit. Legati Syracusani in Senatum introducti nuntiârunt, eodem C. Flamini consulis exercitusque allatam ad eò ægre tulisse regem Hieronem, ut nulla sua propria regni sui clade moveri magis potuerit. Itaque, quanquam probè sciat magnitudinem

dinem populi Romani admirabiliorem prope adversis rebus, quàm secundis, esse; tamen se omnia, quibus à bonis fidelibusque sociis bella juvari soleant, misisse. quæ ne accipere abnuant, magnopere se Patres conscriptos orare. Jam omnium primum ominis causa victoriam auream pondo trecentum viginti afferre sese: acciperent eam, tenerentque, & haberent propriam & perpetuam. Advexisse etiam trecenta millia modium tritici, ducenta bordei, ne commeatus deessent. & quantum præterea opus esset, quo jussissent, subveAuros. Milite atque equite scire, nisi Romano, Latinique nominis, non uti populum Romanum: levium armatorum auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis. Itaque misisse mille sagittariorum ac funditorum aptam manum adversus Baleares ac Mauros, pugnacesque alias missili telo gentes. Ad ea dona consilium quoque addebant, ut prætor, cui provincia Sicilia evenisset, classem in Africam trajiceret: ut & hostes in terra sua bellum haberent, minusque laxamenti daretur iis ad auxilia Annibali submittenda. Ab senatu ita responsum regi est, Virum bonum egregiumque socium Hieronem esse; atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munificè adjuvisse; id, perinde ac deberet, gratum populo Romano esse. Aurum & à civitatibus quibusdam allatum, gratia rei accepta, non accepisse populum Romanum: Victoriam omenque accipere, sedemque ei se Divæ dare, dicare Capitolium, templum Jovis Optimi Maximi. in ea arce urbis Romæ sacrata, volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano. Funditores, sagittarii, & frumentum traditum consulibus. Quinqueremes ad navium classem, quæ cum T. Otacilio proprætore in Sicilia erant, quinque & viginti additæ: permissumque est, ut, si è republ. censeret esse, in Africam trajiceret.

XXXVIII. Delectu perfecto, consules paucos morati dies, dum focii ab nomine Latino venirent. Milites tunc, quod nunquam antea factum erat, jurejuran-

do ab tribunis militum adacti, jussu consulum conventuros, neque injussu abituros. nam ad eam diem nil præter sacramentum fuerat: & ubi ad decuriatum aut centuriatum convenissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites conjurabant, sese fugæ atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, aut hostis feriendi, aut civis servandi causa. id ex voluntario inter ipsos fœdere à tribunis ad legitimam jurisjurandi adactionem translatum. Conciones, priusquam ab urbe signa moverentur, consulis Varronis multæ ac feroces fuere, denunciantes, bellum arcessitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in visceribus reipublicæ, si plures Fabios imperatores haberet. se, quo die hostem vidisset, perfecturum. Collegæ ejus Paulli una, pridie quàm ex urbe proficiscerentur, concio fuit, verior quàm gratior populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum, nisi id modò, *Mirari se, quo modo quis dux, priusquam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nòset, jam nunc locatus in urbe sciret, quæ sibi agenda armato forent; & diem quoque prædicere posset, qua cum hoste signis collatis esset dimicaturus. Se, quæ consilia magis res dent hominibus, quàm homines rebus, ea ante tempus immatura non præcepturum. optare, ut, quæ cautè atque consultè gesta essent, satis prospere evenirent. Temeritatem, præterquam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorum fuisse.* Id sua sponte apparebat, tuta celeribus consiliis præpositurum. &, quo id constantius perseveraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem allocutus fertur:

XXXIX. *Si aut collegam (id quod mallet) tui similem, L. Æmili, haberes, aut tu collegæ tui similis esses, supervacanea esset oratio mea. nam & duo boni consules, etiam me indicente, omnia è republica fide vestra faceritis: & mali nec mea verba auribus vestris, nec consilia animis acciperetis. nunc & collegam tuum, & te talem virum intuenti mihi, tecum omnis oratio est: quem video nequic-*

nequicquam & virum bonum & civem fore, si altera parte claudicet respublica. malis consiliis idem ac bonis juris & potestatis erit. Erras enim, L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quàm cum Annibale, futurum censes. nescio an infestior hic adversarius, quàm ille hostis maneat. cum illo in acie tantum, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es. & adversum Annibalem legionesque ejus tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus. Ominis etiam tibi causa absit C. Flamini memoria. tamen ille consul demum, & in provincia, & ad exercitum cepit furere: hic priusquam peteret consulatum, deinde in petendo consulatu: nunc quoque consul, priusquam castra videat aut hostem, insanit. & qui tantas jam nunc procellas, prælia atque acies jactando, inter togatos ciet, quid inter armatam juventutem censes facturum? & ubi extemplo verba res sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denunciat, extemplo pugnaverit; aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut nobilior alius Trasimeno locus nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus adversus unum est: ut ego contemnendo potius, quàm appetendo gloriam, modum excefferim. Sed ita res habet: una ratio belli gerendi adversus Annibalem est, qua ego gessi. nec eventus modo hoc docet: stultorum iste magister est: sed eadem ratio quæ fuit, futuraque donec eadem res manebunt, immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. omnia circa plena civium ac sociorum sunt. armis, viris, equis, com meatibus juvant, juvabuntque: id jam fidei documentum in adversis rebus nostris dederunt. meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Annibal contra, in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaque, procul ab domo, procul à patria. neque illi terra, neque mari est pax: nullæ eum urbes accipiunt, nulla mœnia: nihil usquam sui videt, in diem rapto vivit. Partem vix tertiam exercitus ejus habet, quem Iherum amnem trajecit. plures fames, quam ferrum, absumpsit: nec his pau-

cis jam victum suppeditat. Dubitas ergo, quin sedendo superaturi finis eum qui senescat indies? non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat? Quamdiu pro Geronii, castelli Apuliæ inopis, tanquam pro Carthaginis mœnibus? Sed ne adversus te quidem ego gloriabor. Cn. Servilius atque Atilius, proximi consules, vide quemadmodum eum ludificati sint. Hæc una salutis est via, L. Paulle, quam difficilem infestamque cives sibi magis quàm hostes facient. idem enim tui, quod hostium milites, volunt: idem Varro, consul Romanus, quod Annibal, Pœnus imperator, cupiet. duobus ducibus unus resistas oportet. resistes autem, adversus famam rumoresque hominum si satis firmus steteris: si te neque collegæ vana gloria, neque tua falsa infamia moverit. Veritatem laborare nimis sæpe aiunt, exstingui nunquam. Gloriam qui spreverit, veram habebit. Sine timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli vocent. malo te sapiens hostis metuat, quàm stulti cives laudent. Omnia audentem contemnet Annibal: nil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, moneo; sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna. tuæ potestatis semper, tuæque omnia sint. armatus intentusque sis, neque occasione tuæ desis, neque suam occasionem hosti des. Omnia non properanti clara certaue erunt. festinatio improvida est, & cæca.

XL. Adversus ea oratio consulis haud sanè læta fuit, magis fatentis ea, quæ diceret, vera, quàm facilia factu esse. Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse; quid consuli adversus collegam seditiosum ac temerarium virum atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse. optare ut omnia prospere evenirent. At, si quid adversi caderet, hostium se telis potiùs, quàm suffragiis iratorum civium, caput obiecturum. Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequentibus primoribus Patrum. Plebeium consulem sua plebes prosecuta, turba quàm dignitate conspectior. Ut in castra venerunt, permisto novo exercitu

exercitu ac vetere, castris bifariam factis, ut nova minora essent propius Annibalem, in veteribus major pars, & omne robur virium esset; tum consulum anni prioris M. Atilium, ætatem excusantem, Romam miserunt: Geminum Servilium, in minoribus castris, legioni Romanæ, & socium peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Annibal, quanquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat, tamen adventu consulum mirè gaudere. non solum enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne unde raperet quidem, quicquam reliqui erat, omni undique frumento, posteaquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convector: ut vix decem dierum (quod compertum postea est) frumentum superesset; Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit, si maturitas temporum expectata foret.

XLI. Ceterum temeritati consulis ac præpropereo ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis prædatoribus tumultuario prælio, ac procursu magis militum quam ex præparato aut iussu imperatorum orto, haudquaquam par Pœnis dimicatio fuit. ad mille & septingentos cæsi: non plus centum Romanorum sociorumque occisis. Ceterum victoribus effuse sequentibus, metu insidiarum, obstitit Paullus consul, cujus eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat: Varrone indignante ac vociferante, emissum hostem è manibus; debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Annibal id damnum haud ægerrime pati: quin potius credere velut inescatam temeritatem ferocioris consulis ac novorum maximè militum esse. & omnia ei hostium, haud secus quam sua, nota erant: dissimiles discordesque imperitare, duas prope partes tironum militum in exercitu esse. Itaque locum & tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil præter arma ferentes secum milites ducens, castra plena omnis fortunæ publicæ privatæque relinquit: transque proximos montes læva pedites instructos con-

dit,

dit, dextra equites, impedimenta per convallem, medium agmen, traducit: ut diripiendis velut desertis fuga dominorum castris occupatum impeditumque hostem opprimeret. Crebri relictī in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spatium fuga præciperet, falsa imagine castrorum (sicut Fabium priore anno frustratus esset) tenere in locis consules voluisse.

XLII. Ubi illuxit, subductæ primò stationes, deinde propius adeuntibus insolitum silentium admirationem fecit. Jam satis comperta solitudine, in castris concursus fit ad prætoria consulum, nunciantium fugam hostium adeò trepidam, ut tabernaculis stantibus castra reliquerint: quoque fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes. Clamore inde ortus, ut signa proferri juberent, ducerentque ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda. Et consul alter velut unus turbae militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, providendum præcavendumque esse. postremò quum aliter neque seditionem neque ducem seditionis sustinere posset; Marium Statilium præfectum cum turma Lucana exploratum mittit. qui ubi adequitavit portis, subsistere extra munimenta ceteris jussis, ipse cum duobus equitibus vallum intravit: speculatusque omnia cum cura, renunciat insidias profectò esse: ignes in parte castrorum, quæ vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta & omnia cara in promptu relictā: argentum quibusdam locis temere per vias velut obiectum ad prædam vidisse. Quæ ad deterrendos à cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt: & clamore orto à militibus, ni signum detur, sine ducibus ituros, haudquaquam dux defuit. nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, quum ei sua sponte cunctanti pulli quoque auspicio non addixissent, obnunciari jam efferenti porta signa collegæ jussit. quod quanquam Varro ægre est passus, Flamini tamen recens casus, Claudique consulis primo Punico bello memorata navalis clades religionem animo incussit.

Dii prope ipsi eo die magis distulere, quàm prohibuere imminentem pestem Romanis. nam fortè ita evenit, ut, quum referri signa in castra jubenti consuli milites non parerent, servi duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui Servilio atque Atilio consulibus inter pabulatores excepti à Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos: qui deducti ad consules denunciant, omnem exercitum Annibalis trans proximos montes federe in insidiis. Horum opportunus adventus consules imperii potentes fecit, quum ambitio alterius suam primùm apud eos prava indulgentia majestatem solvisset.

XLIII. Annibal, posteaquam motos magis inconsultè Romanos, quàm ad ultimum temere evectos, vidit, nequicquam detecta fraude in castra rediit. Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat: novaque consilia indies, non apud milites solùm, mistos ex colluvione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem oriebantur. nam quum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum, querentiumque annonam primò, postremò famem; & mercenarios milites, maxime Hispani generis, de transitione cepisse consilium, fama esset: ipse etiam interdum Annibal de fuga in Galliam dicitur agitasse; ita ut relicto peditatu omni cum equitibus se proriperet. Quum hæc consilia, atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit in calidiora atque eo maturiora messibus Apuliæ loca: simul ut quo longiùs ab hoste recessisset, transfugia impeditiora levibus ingeniis essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis, tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarum par priori metus contineret Romanos. Sed per eundem Lucanum Statilium, omnibus ultra castra transque montes exploratis, quum relatum esset, visum procul hostium agmen; tum de insequendo eo consilia agitari cœpta. Quum utriusque consulis eadem, quæ semper antè, fuisset sententia; ceterùm

ceterum Varroni fere omnes, Paulo nemo, præter Servilium prioris anni consulem, assentiretur; majoris partis sententia, ad nobilitandas clade Romana Cannas, urgente fato, profecti sunt. Prope eum vicum Annibal castra posuerat averſa à Vulturno vento, qui campis torridis ſiccitate nubes pulveris vehit. id cum ipſis caſtris percommodum fuit, tum ſalutare præcipuè futurum erat, quum aciem derigerent, ipſi averſi, terga tantum afflante vento, in obcæcatum pulvere effuſo hoſtem pugnaturi.

XLIV. Conſules ſatis exploratis itineribus ſequentes Pœnum, ut ventum ad Cannas eſt, ubi in conſpectu Pœnum habebant, bina caſtra communiunt; eodem ferme intervallo, quo ad Geronium, ſicut ante, copiis diviſis. Aufidus amnis, utriſque caſtris affluens, aditum aquatoribus ex ſua cujuſque opportunitate haud ſine certamine dabat. ex minoribus tamen caſtris, quæ poſita trans Aufidum erant, liberiùs aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hoſtium præſidium. Annibal ſpem naſtus locis natis ad equeſtrem pugnam, qua parte virium invictus erat, facturos copiam pugnandi conſules, dirigit aciem, laceſſitque Numidarum procurſatione hoſtes. Inde ruruſ ſollicitari ſeditione militari ac diſcordia conſulum Romana caſtra, quum Paullus Semproniiſque & Flaminii temeritatem Varroni, Varro ſpecioſum timidis ac ſegnibus ducibus exemplum Fabii objiceret: teſtareturque Deos homineſque hic, nullam penes ſe culpam eſſe, quòd Annibal jam velut uſucepiſſet Italiam. ſe conſtrictum à collega teneri. ferrum atque arma iratis & pugnare cupientibus adimi militibus: ille, ſi quid projectis ac prodiſ ad inconfultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, ſe omnis culpæ exfortem, omnis eventus participem fore diceret. videret, ut quibus lingua tam prompta ac temeraria, æquè in pugna vigerent manus.

XLV. Dum altercationibus magis quàm consiliis tempus teritur, Annibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, quum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam quum vixdum in ripam egressi clamore ac tumultu fugâssent, in stationem quoque pro vallo locatam, atque ipsas prope portas evecti sunt. Id vero indignum visum, ab tumultuario auxilio jam etiam castra Romana terreri, ut ea modò una causâ, ne extemplo transirent flumen, dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quòd summa imperii eo die penes Paullum fuerit. Itaque Varro postero die, cui fors ejus diei imperii erat, nihil consulto collega, signum pugnae proposuit: instructasque copias flumen traduxit, sequente Paulo: quia magis non probare, quàm non adjuvare consilium poterat. Transgressi flumen, eas quoque, quas in castris minoribus habuerant, copias suis adjungunt: atque ita instructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites. lævum cornu extremi equites sociorum, intra pedites, ad medium juncti legionibus Romanis tenuerunt jaculatores. ex ceteris levium armorum auxiliis prima acies facta. Consules cornua tenuerunt, Terentius lævum, Æmilius dextrum.

XLVI. Geminio Servilio media pugna tuenda data. Annibal luce prima, Balearibus levique alia armatura præmissa, transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in acie locabat: Gallos Hispanosque equites prope ripam lævo in cornu adversus Romanum equitatum. dextrum cornu Numidis equitibus datum, media acie peditibus firmata: ita ut Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medii Galli atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem: ita armati erant, armis & ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Trasimenum captis. Gallis Hispanisque scuta ejusdem formæ fere erant: dispares ac dissimiles gladii:

gladii : Gallis prælongi, ac sine mucronibus : Hispano, punctim magis quàm cæsim assueto petere hostem, brevitate habiles, & cum mucronibus. ante ceteros habitus gentium harum tum magnitudine corporum tum specie terribilis erat. Galli super umbilicum erant nudi : Hispani linteis prætextis purpura tunicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Numerus omnium peditum, qui tum steterunt in acie, millium fuit quadraginta, decem equitum. Duces cornibus præerant : sinistro Asdrubal, dextro Maharbal : mediam aciem Annibal ipse cum fratre Magone tenuit. Sol, seu de industria ita locatis, seu quòd fortè ita starent, peropportunè utrique parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in septentrionem versis. ventus, quem Vulturum incolæ regionis vocant, adversus Romanis coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum ademit.

XLVII. Clamore sublato procursum ab auxiliis, & pugna levibus primùm armis commissa : deinde equitum Gallorum Hispanorumque lævum cornu cum dextro Romano concurrat, minimè equestris more pugnae. frontibus enim adversis concurrendum erat : quia, nullo circa ad evagandum relicto spatio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant in directum utrimque nitentes. Stantibus ex confertis postremò turba equis, vir virum amplexus detrahebat equo. pedestre magna jam ex parte certamen factum erat. acriùs tamen quàm diutiùs pugnatum est : pulsi que Romani equites terga vertunt. Sub equestris finem certaminis coorta est peditum pugna. primò & viribus & animis pares constabant ordines Gallis Hispanisque. tandem Romani, diu ac sæpe connisi, æqua fronte acieque densa impulere hostium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, à cetera prominentem acie. impulsis deinde ac trepidè referentibus pedem insistere, ac tenore uno per præceps pavore fugientium agmen in mediam primùm aciem illati, postremò, nullo resistente,

sistente, ad subsidia Afrorum pervenerunt: qui utrimque reductis alis constiterant, media, qua Galli Hispanique steterunt, aliquantum prominente acie. qui cuneus ut pulsus æquavit frontem primùm, deinde nitendo etiam sinum in medio dedit, Afri circa jam cornua fecerant: irruentibusque incautè in medium Romanis circumdedere alas: mox, cornua extendendo, claufere & ab tergo hostes. Hinc Romani defuncti nequicquam prælio uno, omisiss Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, etiam adversus Afros integram pugnam ineunt: non tantùm eo iniquam, quòd inclusi adversus circumfufos, sed etiam quòd fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

XLVIII. Jam & in sinistro cornu Romano, ubi sociorum equites adversus Numidas steterant, confertum prælium erat, segne primò, & à Punica cœptum fraude. Quingenti ferme Numidæ, præter justa arma telaque, gladios occultos sub loricis habentes, specie transfugarum quum ab suis parmas post terga habentes adequitassent; repente ex equis defiliunt, parmisque & jaculis ante pedes hostium projectis, in mediam aciem accepti, ductique ad ultimos, confidere ab tergo jubentur. ac dum prælium ab omni parte confertur, quieti manserunt. postquam omnium animos oculosque occupaverat certamen, tum, arreptis scutis, quæ passim inter acervos cæforum corporum strata erant, averfam adoriuntur Romanam aciem: tergaque ferientes, ac poplites cædentes, stragem ingentem, ac majorem aliquanto pavorem ac tumultum fecerunt. Quum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala jam spe prælium esset; Asdrubal, qui ea parte præerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit. Hispanos & Gallos pedites, jam Afris prope fessis, cæde magis quàm pugna adjungit.

XLIX. Parte altera pugnae Paullus, quanquam primo statim prælio funda graviter ictus fuerat, tamen
&

& occurrit sæpe cum confertis Annibali ; & aliquot locis prælium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis. omiffis postremò equis, quia consulem & ad regendum equum vires deficiebant : tum denunciante cuidam jussisse consulem, ad pedes descendere equites, dixisse Annibalem ferunt, *Quam mallem victos mihi traderet !* Equitum pedestre prælium, quale jam haud dubia hostium victoria fuit, quum victi mori in vestigio mallent, quàm fugere ; victores, morantibus victoriam irati, trucidarent quos pellere non poterant : pepulerunt tamen jam paucos superantes, & labore ac vulneribus fessos. Inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus, tribunus militum, quum, prætervehens equo, sedentem in saxo cruore oppletum consulem vidisset : *L. Æmili*, inquit, *quem unum insontem culpæ cladis hodiernæ Dii respicere debent, cape hunc equum, dum & tibi virium aliquid superest : comes ego te tollere possum ac protegere, ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris. Etiam sine hoc lacrimarum satis luctusque est.* Ad ea consul : *Tu quidem, Cn. Corneli, multæ virtute esto ! sed cave, frustra miserando exiguum tempus è manibus hostium evadendi absumas. Abi, nuncia publicè Patribus, urbem Romam muniant, ac priùs, quàm hostis victor adveniat, præfidiis firment : privatimque Q. Fabio, L. Æmilium præceptorum ejus memorem & vixisse, & adhuc mori. Tu me in hac strage militum meorum patere exspirare, ne aut reus iterum à consulatu sim, aut accusator collegæ existam, aut alieno crimine innocentiam meam prætegam.* Hæc exigentes, priùs turba fugientium civium, deinde hostes, oppressere : consulem, ignorantes quis esset, obruere telis ; Lentulum inter tumultum abripuit equus. tum inde effusè fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in majora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt : qui extemplo à Carthalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi sunt.

Consul

Consul alter, seu fortè, seu consilio, nulli fugientium infestus agmini, cum septuaginta fere equitibus Venufiam profugit. Quadraginta millia peditum, duo millia septingenti equites, & tanta prope civium sociorumque pars cæsi dicuntur. in his ambo consulum quæstores, L. Atilius & L. Furius Bibaculus: unus & viginti tribuni militum, consulares quidam prætorii-que, & ædificii: inter eos Cn. Servilium & M. Minucium numerant, qui magister equitum priore anno, consul aliquot annis ante fuerat: octoginta præterea aut senatores, aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent; quum sua voluntate milites in legionibus facti essent.

L. Capta eo prælio tria millia peditum, & equites trecenti dicuntur. Hæc est pugna Cannensis Allienfi cladi nobilitate par: ceterum ut illis, quæ post pugnam accidere, levior, quia ab hoste cessatum est; sic strage exercitus gravior scædiorque. fuga namque ad Alliam sicut urbem prodidit, ita exercitum servavit: ad Cannas fugientem consulem vix septuaginta secuti sunt: alterius morientis prope totus exercitus fuit. Binis in castris quum multitudo semiermis sine ducibus esset, nuncium, qui in maioribus erant, mittunt; dum prælio, deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transfirent: uno agmine Canusium abituros esse. Eam sententiam alii totam aspernari. *Cur enim illos, qui se arcessant, ipsos non venire, quum æquè conjungi possent? quia videlicet plena hostium omnia essent: & aliorum, quàm sua, corpora tanto periculo mallent objicere.* Aliis non tam sententia displicere, quàm animus deesse. P. Sempronius Tuditanus tribenus militum, *Capi ergo mavultis, inquit, ab avarissimo & crudelissimo hoste, æstimarique capita vestra, & exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis sis, an Latinus socius, ut ex tua contumelia & miseria alteri bonos quærat? Non tu: siquidem L. Æmilii consulis, qui se bene mori, quàm turpiter vivere, maluit:*

maluit; & tot fortissimorum virorum, qui circa eum cumulati jacent, civis estis. Sed antequam opprimit lux, majoraque hostium agmina obsepiunt iter, per hos, qui inordinati atque incompofiti obfrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia via fit, quamvis per confertos hostes. cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen, ut si nihil obftet, transibimus. Itaque ite mecum, qui & vosmet ipsos & rempublicam salvam vultis. Hæc ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneoque facto per medios vadit hostes. & quum in latus dextrum, quod patebat, Numidæ jacularentur; translatis in dextrum scutis, in majora castra ad sexcentos evaserunt: atque inde protinus, alio magno agmine adjuncto, Canusium incolumes perveniunt. Hæc apud victos magis impetu animorum, quod ingenium suum cuique aut fors dabat, quàm ex consilio ipsorum, aut imperio cujusquam agebantur.

LI. Annibali victori quum ceteri circumfusi gratularentur, suaderentque, ut, tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem & ipse sibi sumeret, & fessis daret militibus; Maharbal, præfectus equitum, minimè cessandum ratus, *Imò, ut quid hac pugna sit actum scias, die quinto, inquit, victor in Capitolio epulaberis: sequere. Cum equite, ut prius venisse, quàm venturum sciant, præcedam.* Annibali nimis læta res est visa, majorque, quàm ut eam statim capere animo posset. Itaque *voluntatem se laudare Maharbalis ait: ad consilium pensandum temporis opus esse.* Tum Maharbal: *Non omnia nimirum eidem Diis dedere. vincere scis Annibal, victoria uti nescis.* Mora ejus diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio. Postero die ubi primùm illuxit, ad spolia legenda, scædamque etiam hostibus spectandam stragem insistant. Jacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors, aut pugna junxerat, aut fuga. assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab

hoste

hoste oppressi sunt. Quosdam & jacentes vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem jugulumque, & reliquum sanguinem jubentes haurire. Inventi sunt quidam merfis in effossam terram capitibus, quas sibi ipsos fecisse foveas, obruentesque ora superjecta humo interclusisse spiritum apparebat. Præcipue convertit omnes substratus Numida mortuo superincubanti Romano vivus, naso auribusque lacertatis: quum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira versus, laniando dentibus hostem exspirasset.

LII. Spoliis ad multum diei lectis, Annibal ad minora ducit castra oppugnanda, & omnium primùm brachio abjecto flumine eos excludit. Ceterùm ab omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis; & ut eo pretio persoluto, cum singulis abirent vestimentis: in castra hostes acceperunt; traditique in custodiam omnes sunt, sed seorsum cives sociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex majoribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum, & ducenti equites, alii agmine, alii palati passim per agros, quod haud minus tutum erat, Canusium perfugissent, castra ipsa ab faucibus timidisque eadem conditione, qua altera, tradita hosti. Præda ingens parta est: & præter equos virosque, & si quid argenti, quod plurimum in phaleris equorum erat, (nam ad vescendum facto perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis cetera præda diripienda data est. Tum sepeliendi causa conferri in unum corpora suorum jussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. Consulem quoque Romanum conquistum sepultumque, quidam auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Appula, nomine Buba, genere clara ac divitiis, moenibus tantùm testisque à Canusinis acceptos,

tos, frumento, veste, viatico etiam juit. pro qua ei munificentia postea bello perfecto ab senatu honores habiti sunt.

LIII. Ceterum, quum ibi tribuni militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cujus pater priore anno dictator fuerat, & de legione secunda L. Publicius Bibulus & P. Cornelius Scipio, & de legione tertia Appius Claudius Pulcher, qui proximè ædilis fuerat; omnium consensu ad P. Scipionem admodum adolescentem, & ad App. Claudium summa imperii delata est. quibus consultantibus inter paucos de summa rerum, nunciat P. Furius Philus, consularis viri filius, *Nequicquam eos perditam spem fovere: desperatam comploratamque rem esse publicam. Nobiles juvenes quosdam, quorum principem L. Cæcilium Metellum, mare ac navis spectare, ut, deserta Italia, ad regum aliquem transfugiant. Quod malum, præterquam atrox, super tot clades etiam novum, quum stupore ac miraculo torpidos defixisset, & qui aderant concilium advocandum de eo censerent; negat concilii rem esse Scipio, juvenis fatalis dux hujusce belli. Audendum atque agendum, non consultandum, ait, in tanto malo esse. Irent secum extemplo armati, qui rempublicam salvam vellent. nullo verius, quàm ubi ea cogitentur, hostium castra esse. Pergit ire sequentibus paucis in hospitium Metelli. & quum concilium ibi juvenum, de quibus allatum erat, invenisset; stricto super capita consultantium gladio, Ex mei animi sententia, inquit, ut ego rempublicam populi Romani non deferam, neque alium civem Romanum deferere patiar. Si sciens fallo, tum me Jupiter Opt. Max. domum, familiam, remque meam pessimo leto afficias! In hæc verba, L. Cæcili, jures postulo, ceterique qui adestis. qui non juraverit, in se hunc gladium strictum esse sciat. Haud secus pavidum, quàm si victorem Annibalem cernerent, jurant omnes: custodiendosque semet ipsos Scipioni tradunt.*

LIV. Eo tempore, quo hæc Canusii agebantur, Venusiam ad consulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui sparsi fuga per agros fuerant, pervenere. Eos omnes Venusini per familias benignè accipiendos curandosque quum divisissent; in singulos equites togas & tunicas, & quadrigatos nummos quinos vicanos, & peditibus denos, & arma quibus decrant, dederunt. ceteraque publicè ac privatim hospitaliter facta: certatumque, ne à muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur. Sed gravius onus Buxæ multitudo faciebat, & jam ad decem millia hominum erant. Appiusque & Scipio, postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nuncium extemplo mittunt, quantæ secum peditum equitumque copię essent: sciscitatumque simul, utrùm Venusiam adduci exercitum, an manere juberet Canusii? Varro ipse Canusium copias traduxit. & jam aliqua species consularis exercitus erat; mœnibusque se certè, si non armis, ab hoste videbantur defensuri. Romam, ne has quidem reliquias superesse civium sociorumque, sed occisione occisos cum duobus exercitibus consules, deletasque omnes copias, allatum fuerat. Nunquam salva urbe tantum pavoris tumultusque intra mœnia Romana fuit. itaque succumbam oneri, neque aggrediar narrare, quæ edisserendo minora vero fecero. Consule exercituque ad Trasimenum priore anno amisso, non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, cum duobus consulibus consulares exercitus amissi nunciabantur: nec ulla jam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Annibalis Apuliam, Samnium, ac jam prope totam Italiam factam. Nulla profectò alia gens tanta mole cladis non obruta esset. Comparem cladem ad Ægateis insulas Carthaginiensium prælio navali acceptam, qua fracti, Sicilia ac Sardinia cessere, hinc vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt: aut pugnam adversam in Africa, cui postea hic ipse Annibal succubuit? nulla ex parte comparandæ sunt: nisi quòd minore animo latæ sunt.

LV.

LV. P. Furius Philus & M. Pomponius prætores senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de urbis custodia consulerent. neque enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, venturum. Quum in malis sicut ingentibus, ita ignotis, nec consilium quidem satis expedirent, obstreperetque clamor lamentantium mulierum; & nondum palam facti vivi mortuique per omnes penè domos promiscuè complorarentur; tum Q. Fabius Maximus censuit, equites expeditos & Appia & Latina via mittendos, qui, obvios percunctando aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos, si fortè referant, quæ fortuna consulum atque exercituum sit; & si quid Dii immortales miseriti, imperii reliquum Romano nomini fecerint: ubi eæ copiæ sint: quò se Annibal post prælium contulerit: quid paret, quid agat, acturusque sit. Hæc exploranda noscendaque per impigros juvenes esse. Illud per Patres ipsos agendum: quoniam magistratum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coërceant: silentium per urbem faciant: nuncios rerum omnium ad prætores deducendos curent: suæ quisque fortunæ domi auctorem exspectet: custodes præterea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbem; cogantque homines nullam, nisi urbe ac mœnibus salvois, salutem sperare. Ubi conticuerit tumultus, rectè tum in curiam Patres revocandos, consulendumque de urbis custodia esse.

LVI. Quum in hanc sententiam pedibus omnes ïssent, summotaque foro per magistratus turba, Patres diverſi ad sedandos tumultus discessissent; tum demum literæ à Terentio consule allatæ sunt, L. Æmilium consulem exercitumque cæsum; sese Canusii esse, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio colligentem: ad decem millia militum ferme esse incompositorum, inordinatorumque. Pænum sedere ad Cannas, in captivorum pretiis prædaque

prædaque alia nec victoris animo nec magni ducis more nundinantem. Tum privatæ quoque per domos clades vulgatæ sunt: adeoque totam urbem opplevit luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec ulla in illa tempestate matrona expers luctus fuerat. Itaque ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut privata deferrentur, senatusconsulto diebus triginta luctus est finitus. Ceterum quum, sedato urbis tumultu, revocati in curiam Patres essent, aliæ insuper ex Sicilia literæ allatæ sunt ab T. Otacilio proprætore, *Regnum Hieronis classe Punica vastari: cui quum opem imploranti ferre vellet, nunciatum sibi esse, aliam classem ad Ægatis insulam stare paratam instruatque, ut, ubi se versum ad tuendam Syracusanam oram Pœni sensissent, Lilybæum extemplo provinciamque aliam Romanam aggrederentur. itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent.*

LVII. Literis consulis proprætorisque lectis, M. Claudium, qui classi ad Ostiam stanti præflet, Canusium ad exercitum mittendum, scribendamque consuli, ut, quum prætori exercitum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum reipubl. fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tantas clades, cum ceteris prodigiis, tum quòd duæ Vestales eo anno, Opimia atque Floronia, stupri compertæ; & altera sub terram, ut mos est, ad portam Collinam necata fuerat; altera sibimet ipsa mortem consciverat. L. Cantilius, scriba pontificis, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, à pontifice maximo eò usque virgis in comitio cæsus erat, ut inter verbera exspiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut sit, clades in prodigium versum esset, decemviri libros adire jussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus supplicisque Deos possent placare: & quamnam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fata-

libus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca, in foro boario sub terra vivi demissi sunt in locum saxo conseptum, ibi antè hostiis humanis minimè Romano sacro imbutum. Placatis fatis, ut rebantur, Deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille & quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi præsidio essent, mittit; ipse legione classis (ea tertia legio erat) cum tribunis militum, Teanum Sidicinum præmissa, classe tradita P. Furio Philo collegæ, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus M. Junius, & Tib. Sempromius magister equitum, delectu edicto, juniores annis septemdecim & quosdam prætextatos scribunt. quatuor ex his legiones, & mille equites effecti. Item ad socios Latinumque nomen, ad milites ex formula accipiendos, mittunt: arma, tela, alia parari jubent: & vetera hostium spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam novi delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo millia juvenum validorum ex servitiis, priùs sciscitantes singulos, vellentne militare, emptà publicè armaverunt. Hic miles magis placuit, quum pretio minore redimendi captivos copia fieret.

LVIII. Namque Annibal, secundum tam prosperam ad Cannas pugnam, victoris magis quam bellum gerentis intentus curis, quum, captivis productis segregatisque sociis, eos, sicut ante ad Trebiam Trasimenumque lacum, benignè allocutus, sine pretio dimisisset; Romanos quoque vocatos (quod nunquam aliàs antea) fatis miti sermone alloquitur. *Non internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare. Et patres virtuti Romanæ cessisse, & se id adniti, ut suæ invicem simul felicitati & virtuti cedatur. Itaque redimendi se captivis copiam facere. pretium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centum.* Quanquam aliquantum adjiciebatur equitibus ad id pretium quod pepigerant dedentes

dedentes se; læti tamen quaecunque conditionem paciscendi acceperunt. Placuit suffragio ipsorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent. nec pignus aliud fidei, quàm ut jurarent se redituros, acceptum. Misus cum his Carthalo nobilis Carthaginienfis: qui, si fortè ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Quum egressi castris essent, unus ex iis minimè Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, jurisjurandi solvendi causa quum in castra redisset, ante noctem comites assequitur. Ubi eos Romam venire nunciatum est, Carthaloni obviam lictor missus, qui dictatoris verbis nunciaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis.

LIX. Legatis captivorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps M. Junius, *Patres conscripti*, inquit, *nemo nostrum ignorat, nulli unquam civitati viliores fuisse captivos, quàm nostræ. Ceterum, nisi nobis plus justo nostra placet causa, non alii unquam minus negligendi vobis, quàm nos, in hostium potestatem venerunt. non enim in acie per timorem arma tradidimus, sed quum prope ad noctem superstantes cumulis caesorum corporum prælium extraxissemus, in castra recepimus nos. Diu reliquum ac noctem insequentem, fessi labore ac vulneribus, vallum sumus tutati. Postero die, quum circumfessi ab exercitu victore aqua arceremur, nec ulla jam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas ducere-mus, quinquaginta millibus hominum ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare; tum demum pacti sumus pretium quo redempti dimitteremur: arma, in quibus nihil jam auxilii erat, hosti tradidimus. Majores quoque acceperamus se à Gallis auro redemisse: & patres vestros, asperissimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captivorum redimendorum gratia Tarentum misisse. atqui & ad Alliam cum Gallis, & ad Heracleam cum Pyrrho, utraque non tam clade infamis quàm pavore ac fuga, pugna fuit. Cannenses campos acervi Romanorum corporum tegunt: nec*

supersumus pugnae, nisi in quibus trucidandis & ferrum
& vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris qui-
dam, qui nec in acie quidem refugerunt; sed praesidio
castris relictæ, quum castra traderentur, in potestatem
hostium venerunt. Haud equidem ullius civis aut com-
militonis fortunæ aut conditioni invideo, nec premendo
alium me extulisse velim. ne illi quidem (nisi pernicitatis
pedum & cursus aliquod præmium est) qui plerique iner-
mes ex acie fugientes, non prius, quàm Venusiæ aut Ca-
nusi confliterunt, se nobis meritò prætulerint, gloriatique
sint, in se plus, quàm in nobis, praesidii reipubl. esse.
Sed illis & bonis ac fortibus militibus utemini: & nobis
etiam promptioribus pro patria, quòd beneficio vestro re-
dempti, atque in patriam restituti fuerimus. Delectum
ex omni ætate & fortuna habetis. octo millia servorum
audio armari. non minor numerus noster est, nec majore
pretio redimi possumus, quàm hi emuntur. nam si conse-
ram nos cum illis, injuriam nomini Romano faciam. Il-
lud etiam in tali consilio animadvertendum vobis censeam,
Patres conscripti, (si tamen duriores esse velitis, quod
nullo nostro merito faciatis) cui nos hosti relicturi sitis.
Pyrrho videlicet? qui nos hospitum numero habuit capti-
vos; an barbaro, ac Pæno? qui utrùm avarior, an
crudelior sit, vix existimari potest. Si videatis catenas,
squalorem, deformitatemque civium vestrorum, non minùs
profectò vos ea species moveat, quàm si ex altera parte
cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras. In-
tueri potestis sollicitudinem & lacrimas in vestibulo curiæ
stantium cognatorum nostrorum, expectantiumque respon-
sum vestrum. quum ii pro nobis, proque iis qui absunt,
ita suspensi ac solliciti sint, quem censetis animum ipsorum
esse, quorum in discrimine vita libertasque est? Si me.
Dius-Fidius ipse in nos mitis Annibal contra naturam su-
am esse velit, nihil tamen nobis vita opus esse censeamus,
quum indigni, ut à vobis redimeremur, visi sumus. Re-
diere Romam quondam remissi à Pyrrho sine pretio capti:
sed rediere cum legatis, primoribus civitatis, ad redimen-
dos

dos sese missis. Redeam ego in patriam trecentis nummis non æstimatus civis? Suum quisque habet animum, Patres conscripti. Scio in discrimine esse vitam corpusque meum. Magis me famæ periculum movet, ne à vobis damnati ac repulsi habeamur. neque enim vos pretio percipisse homines credent.

LX. Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quæ in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant orantes, ut sibi liberos, fratres, cognatos redderent. Feminas quoque metus ac necessitas in foro turbæ huic virorum immiscuerat. Senatus, summotis arbitris, consuli cœptus. Ibi quum sententiis variaretur, & alii redimendos de publico, alii nullam publicè impensam faciendam, nec prohibendos ex privato redimi; si quibus argentum in præsentia deesset, dandam ex ærario pecuniam mutuam, prædibusque ac prædiis cavendum populo, censerent: tum T. Manlius Torquatus, priscae ac nimis duræ, ut plerisque videbatur, severitatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: *Si tantummodo postulassent legati pro iis, qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius insectatione eorum, brevi sententiam peregissem. Quid enim aliud quàm admonendi essetis, ut morem traditum à patribus, necessario ad rem militarem exemplo, servaretis? nunc autem quum prope gloriati sint, quòd se hostibus dediderint, præferrique non captis modo in acie ab hostibus, sed etiam iis, qui Venusiam Canussumque pervenerunt, atque ipsi C. Terentio consuli æquum censuerint; nihil vos eorum, Patres conscripti, quæ illic acta sunt, ignorare patiar. Atque utinam hæc, quæ apud vos acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignaviæ cujusque & virtutis: aut unus hic saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent milites, hodie in castris Romanis, non captivi in hostium potestate essent. Sed quum fessis pugnando hostibus, tum victoria lætis, & ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent,*

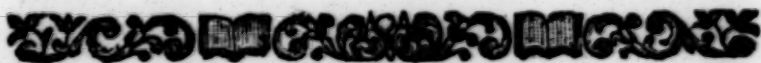
Et septem armatorum hominum millia perrumpere etiam
 confertos hostes possent: neque per se ipsi id facere conati
 sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte prope tota P.
 Sempronius Tuditanus non desistit monere adhortarique eos,
 dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium
 esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerentur:
 ante lucem pervenire in tuta loca, in sociorum urbes
 posse. Sicut avorum memoria P. Decius triburus mili-
 tum in Samnio: sicut nobis adolescentibus priore Punico
 bello Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, quum ad
 tumultum eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret,
 dixit, Moriamur milites, & morte nostra eripiamus ex
 obsidione circumventas Legiones. Si hoc P. Sempronius
 diceret; nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, si
 nemo tantæ virtutis exstitisset comes. Viam non ad glo-
 riam, magis quàm ad salutem, ferentem demonstrat;
 reduces in patriam, ad parentes, ad conjuges ac liberos
 facit. Ut servemini, deest vobis animus? quid, si mori-
 endum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia
 civium sociorumque circa vos eo ipso die cæsa jacent: si
 tot exempla virtutis non movent, nihil unquam movebit:
 si tanta clades vilem vitam non fecit, nulla faciet. Li-
 beri atque incolumes desiderate patriam. imò desiderate,
 dum patria est, dum cives ejus estis. serò nunc desideratis,
 deminuti capite, abalienati jure civium, servi Cartha-
 ginensium facti. Pretio redituri estis eò, unde ignavia
 ac nequitia abistis? Publium Sempronium, civem ves-
 trum, non audistis, arma capere, ac sequi se jubentem:
 Annibalem post paullo audistis, castra prodi, & arma
 tradi jubentem. Quam ego ignaviam istorum accuso,
 quum scelus possim accusare? non enim modò sequi recusâ-
 runt bene moventem, sed obsistere ac retinere conati sunt,
 ni strictis gladiis viri fortissimi inertes summovissent.
 prius, inquam, Publio Sempronio per civium agmen,
 quàm per hostium, fuit erumpendum. Hos cives patria
 desideret? quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie
 ex iis qui ad Cannas pugnaverunt, civem haberet. Ex
 millibus

millibus septem armatorum sexcenti exstiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent: neque iis quadraginta millia hostium obsistere. Quàm tutum iter duarum prope legionum agmini futurum censetis fuisse? Haberetis hodie viginti millia armatorum Canusii, fortia, fidelia, Patres conscripti. nunc autem quemadmodum hi boni fidelesque (nam fortes ne ipsi quidem dixerint) cives esse possunt? nisi quis credere potest fuisse, ut erumpentibus, quin erumperent, obsistere conati sunt: aut non invidere eos cum incolumitati tum gloriæ illorum per virtutem partæ, quum sibi timorem ignaviamque servitutis ignominiosæ causam esse sciant. Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem expectare, quum silentio noctis erumpendi occasio esset. Atenim ad erumpendum è castris defuit animus, ad tutanda fortiter castra animum habuerunt. Dies noctesque aliquot obsessi, vallum armis, se ipsi tutati vallo sunt: tandem ultima ausi passique, quum omnia subsidia vitæ abessent, affectisque fame viribus arma jam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis quàm armis victi sunt. Orto sole hostis ad vallum accessit. ante secundam horam nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac seipsos. Hæc vobis ipsorum per biduum militia fuit. quum in acie stare ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt: quum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. Vos redimam? quum erumpere castris oportet, cunctamini ac manetis. quum manere & castra tutari armis necesse est, & castra & arma & vos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos redimendos, Patres conscripti, censeo, quàm illos dedendos Annibali, qui per medios hostes è castris eruperunt, ac per summam virtutem se patriæ restituerunt.

LXI. Posteaquam Manlius dixit, quanquam Patrum quoque plerosque captivi cognatione attingebant, præter exemplum civitatis, minimè in captivos jam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque summa homines movit: quia nec ærarium exhaurire, magna

jam summa erogata in servos ad militiam emendos armandosque; nec Annibalem maximè hujusce rei, ut fama erat, egentem locupletari volebant. Quum triste responsum, non redimi captivos, redditum esset, cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam persecuti sunt. Unus ex iis domum abiit, quòd fallaci reditu in castra jurejurando se exsolvisset. Quod ubi innotuit, relatum ad senatum est: omnes censuerunt comprehendendum, & custodibus publicè datis deducendum ad Annibalem esse. Est & alia de captivis fama, decem primos venisse. de eis quum dabitatum in senatu esset, admitterentur in urbem, necne: ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. Morantibus deinde longiùs omnium spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribonium, & C. Calpurnium, & L. Manlium. tum demum ab cognato Scribonii tribuno plebis de redimendis captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum, & novos legatos tres ad Annibalem revertisse, decem veteres remansisse, quòd, per causam recognoscendi nomina captivorum, ad Annibalem ex itinere regressi, religione sese exsolvisset. de iis dedendis magna contentione actum in senatu esse: victosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint. ceterum proximis censoribus adeò omnibus notis ignominiosisque confectos esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciverint: ceteri non foro solùm, omni deinde vita, sed prope luce ac publico caruerint. Mirari magis, adeò discrepare inter auctores, quàm, quid veri sit, discernere queas. Quanto autem major hæc clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est; quòd qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare cœperunt, nulla profectò alia de re, quàm quòd desperaverant de imperio. Defecere autem ad Pœnos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites præter Pentros, Bruttii omnes, Lucani: præter hos Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora; Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique,

Locrique, & Cifalpini omnes Galli. Nec tamen hæ clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis unquam mentio apud Romanos fieret; neque ante consulis Romam adventum, nec postquam is rediit renovavitque memoriam acceptæ cladis. quo in tempore ipso adeo magno animo civitas fuit, ut consuli ex tanta clade, cujus ipse causa maxima fuisset, redeunti, & obviam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit, & gratiæ actæ, quod de republica non desperasset: cui, si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

L I B E R XXIII.

E P I T O M E.

II, III, &c.

AMPANI ad Annibalem defecere. XI, XII. Nuncius Canensis victoriæ Mago, Carthaginem missus, annulos aureos à digitis occisorum Romanorum detractos in vestibulo curiæ effudit: quos excessisse modii mensuram traditur. XII, XIII. Post quem nuncium Hanno ex Pœnis nobilissimus, suadebat senatui Carthaginiensium, ut pacem à populo Romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barcina factione. XIV, XV. Claudius Marcellus prætor ad Nolum, XVI. eruptione adversus Annibalem ex oppido facta, prospere pugnavit. XVIII. Exercitus Annibalis per hiberna Capuæ ita luxuriatus est, ut corporum viribus atque animorum enervaretur. XIX. Casilinum, à Pœnis obsessum, ita fame vexatum est, ut lora, & pelles scutis detractas, item mures essent; & nucibus per Vulturum amnem à Romanis missis vixerint. Auro emptum XX. Campanis redditur.

tur. XXII. Latinos in senatum recipiendos suadet Æmilius, sed Fabius Maximus ejus rei mentionem oppressit. XXIII. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est. XXIV. L. Postumius prætor à Gallis cum exercitu cæsus est. XXVI. &c. Cn. & P. Scipiones in Hispania Asdrubalem vicerunt, & Hispaniam suam fecerunt. XXXI. Reliquiæ Cannensis exercitus in Siciliam relegatæ sunt: ne recederent inde, nisi finito bello. XXXIII. Inter Philippum Macedonum regem & Annibalem societas juncta est. XXXV. Sempronius Gracchus consul Campanos cecidit. XXXVI, XXXVIII. Annibal fatigatus Campanorum precibus Cumas frustra obsidet. XL, &c. Præterea in Sardinia feliciter à T. Manlio prætore adversus Pœnos Sardosque res gestas continet: à quo Asdrubal dux, & Mago, & Hanno capti. XLV, &c. Claudius Marcellus prætor Annibalis exercitum ad Nolam prælio fudit, & vicit: primusque tot cladi- bus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.

- I. NNIBAL, post Cannen- *Ante Cbr.*
sem pugnam, castra capta *216.*
ac direpta, confestim ex *U. C. 536.*
Apulia in Samnium moverat: acci-
tus in Hirpinos à Statio, pollicente se
Compsam traditurum. Compsanus
erat Trelius, nobilis inter suos: sed premebat eum
Mopsiorum factio, familiæ per gratiam Romanorum
potentis. Post famam Cannensis pugnæ, vulgatumque
Trebii sermonibus adventum Annibalis, quum Mopsi-
ani urbe excessissent, sine certamine tradita urbs Pœno,
præsidiumque acceptum est. Ibi præda omni atque
impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem re-
gionis ejus urbes, aut deficientes ab Romanis accipere,
aut detrectantes cogere ad defectionem jubet. ipse per
agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus
Neapolim, ut urbem maritimam haberet. Ubi fines
Neapoli-

Neapolitanorum intravit, Numidas partim in insidiis (& pleræque cavæ sunt viæ, sinusque occulti) quacumque aptè poterat, disposuit: alios, præ se actam prædam ex agris ostentantes, obequitare portis jussit. in quos, quia nec multi & incompofiti videbantur, quum turma equitum erupisset, ab cedentibus consultò tracta in insidias, circumventa est. nec evasisset quisquam, ni mare propinquum, & haud procul littore naves piscatoriæ pleræque conspectæ peritis nandi dedissent effugium. Aliquot tamen eo prælio nobiles juvenes capti cæsiq; sunt: inter quos & Hegeas, præfectus equitum, intemperantiùs cedentes secutus, cecidit. Ab urbe oppugnanda Pœnum absterruere conspecta mœnia, haudquaquam prompta oppugnanti.

II. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate atque indulgentia fortunæ. maximè tamen inter corrupta omnia, licentia plebis sine modo libertatem exercentis. Senatum & sibi & plebi obnoxium Pacuvius Calavius fecerat, nobilis idem ac popularis homo, ceterùm malis artibus nactus opes. is quum eo fortè anno, quo res malè gesta ad Trasimenum est, in summo magistratu esset, jam diu infestam senatui plebem, ratus, per occasionem novandi res, magnum ausuram facinus, ut, si in ea loca Annibal cum victore exercitu venisset, trucidato sanatu traderet Capuam Pœnis; improbus homo, sed non ad extremum perditus, quum mallet incolumi, quàm everfa republica dominari, nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem iniit, qua & senatum servaret, & obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, quum sibi defectionis ab Romanis consilium placitum nullo modo, nisi necessarium fuisset, præfatus esset: *quippe qui liberos ex Appii Claudii filia haberet, filiamque Romam nuptum Livio dedisset: ceterùm majorem multo rem magisque timendam instare. Non enim per defectionem ad tollendum ex civitate senatum plebem spectare, sed per eadem senatus vacuum rempublicam*

licam tradere Annibali ac Pœnis velle. Eo se periculo posse liberare eos, si se permittant sibi, & certaminum in republica obliti credant. Quum omnes victi metu permitterent: Claudam in curia vos, inquit, & tanquam & ipse cogitati facinoris particeps, approbando consilia, quibus nequicquam adversarer, viam salutis vestræ inveniam. In hoc fidem, quam vultis ipsi, accipite. Fide data egressus, claudi curiam jubet, præsidiumque in vestibulo reliquit, ne quis adire curiam injussu suo, neve inde egredi possit.

III. Tunc vocato ad concionem populo, *Quod sæpe, inquit, optâstis, Campani, ut supplicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset, eam nunc non per tumultum expugnantes domos singulorum, quas præsidiiis clientium servorumque tuentur, cum summo vestro periculo, sed tutam habetis ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite, solos, inermes: nec quicquam raptim, aut fortè temere egeritis. de singulorum capite vobis jus sententiæ dicendæ faciam: ut, quas quisque meritus est, pœnas pendat. Sed ante omnia ita vos iræ indulgere oportet, ut potiore ira salutem atque utilitatem vestram habeatis. etenim hos (ut opinor) odistis senatores; non senatum omnino habere non vultis: quippe aut rex (quod abominandum) aut, quod unum liberæ civitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duæ res simul agendæ sunt vobis, ut & veterem senatum tollatis, & novum cooptetis. Citari singulos senatores jubebo: de quorum capite vos consulam: quod de quoque censueritis, fiet. Sed prius in ejus locum virum fortem ac strenuum novum senatorem cooptabitis, quàm de noxio supplicium sumatur. Inde confedit, & nominibus in urnam coniectis, citari quod primum sorte nomen excidit, ipsumque è curia produci jussit. Ubi auditum est nomen, malum & improbum pro se quisque clamare, & supplicio dignum. Tunc Pacuvius: *Vidco quæ sententia de hoc sit data: ejicitur pro malo atque improbo. Bonum senatorem & justum eligite. Primò silentium erat, inopia potioris subjiciundi:**

subjiciundi: deinde quum aliquis omiſſa verecundia quempiam nominâſſet, multo major extemplo clamor oriebatur: quum alii negarent nôſſe; alii nunc probra, nunc humilitatem, ſordidamque inopiam, & pudendæ artis aut quæſtus genus objicerent. Hoc multo magis in ſecundo ac tertio citato ſenatore factum eſt, ut ipſius poenitere homines appareret: quem autem in ejus ſubſtituerent locum, deeſſe. quia nec eoſdem nominari at- tinebat, nihil aliud quàm ad audienda probra nomina- tos: & multo humiliores obſcurioresque ceteri erant eis, qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines, notiſſimum quodque malum maximè tolerabile dicentes eſſe, jubentesque ſenatum ex cuſtodia dimitti.

IV. Hoc modo Pacuvius, quum obnoxium vitæ be- neficio ſenatum multo ſibi magis quàm plebi feciſſet, ſine armis, jam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc ſenatores, omiſſa dignitatis libertatiſque memoria, plebem adulari, ſalutare, benignè invitare, apparatus accipere epulis, eas cauſas ſuſcipere, ei ſemper parti adeſſe, ſecundùm eam litem judices dare, quæ magis popularis aptiorque in vulgus favori conciliando eſſet. Jam verò nihil in ſenatu actum aliter, quàm ſi plebis ibi eſſet conſilium. Proba ſemper civitas in luxuriam, non ingeniorum modò vicio, ſed aſſuienti copia voluptatum, & illecebris omnis amœnitatis maritimæ ter- reſtrisque: tum verò ita obſequio principum & licen- tia plebis laſcivire, ut nec libidini nec ſumptibus modus eſſet. ad contemptum legum, magiſtratum, ſenatus, acceſſit tum poſt Cannenſem cladem, ut, cujus aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium ſperne- rent. id modò erat in mora, ne extemplo deficerent, quòd connubium vetuſtum multas familias claras ac po- tentes Romanis miſcuerat: & quòd, quum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant tre- centi equites, nobiliſſimus quiſque Campanorum, in præſidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac miſſi.

V. Horum parentes cognatique ægre pervicerunt, ut legati ad consulem Romanum mitterentur. Ii nondum Canusium profectum, sed Venusiæ cum paucis ac semiermibus consulem invenerunt, quàm poterat maxime miserabilem bonis sociis; superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. & auxit rerum suarum suiue contemptum consul, nimis detegendo cladem nudandoque. Nam quum legati, ægre ferre senatum populumque Campanum, adversi quicquam evenisse Romanis, nunciassent, pollicerenturque omnia, quæ ad bellum opus essent: *Morem, inquit, magis loquendi cum sociis servâstis, Campani, jubentes quæ opus essent ad bellum imperare, quàm convenienter ad præsentem fortunæ nostræ statum locuti estis. Quid enim nobis ad Cannas relictum est ut, quasi aliquid habeamus, id quod deest expleri ab sociis velimus? Pedites vobis imperemus, tanquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tanquam ea tantum desit? Nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna. legiones, equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut binis postero die amissis castris perierunt. Itaque non juvetis nos in bello oportet, Campani, sed penè bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut trepidos quondam majores vestros intra mœnia compulsos, nec Samnitum modo hostem sed etiam Sidicinum paventes, receptos in fidem apud Saticulam defenderimus; cæptumque propter vos cum Samnitibus bellum, per centum prope annos, variante fortuna eventum, tulerimus. Adjicite ad hæc, quod fœdus æquum deditis, quod leges vestras, quod ad extremum (id quod ante Cannensem certè cladem maximum fuit) civitatem nostram magnæ parti vestrum dedimus, communicavimusque vobiscum. Itaque communem vos hanc cladem, quæ accepta est, credere, Campani, oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res est, ut quod à nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Pœnus hostis, ne Africæ quidem indigenam, ab ultimis terrarum oris, freto*
Occani

Oceani Herculisque columnis, expertem omnis juris & conditionis, & linguæ prope humanæ, militem trahit. Hunc natura & moribus immitem ferumque, insuper dux ipse efferauit, pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, & (quod proloqui etiam piget) vesci humanis corporibus docendo. Hos infandis passos epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, & ex Africa & à Carthagine jura petere, & Italiam Numidarum ac Maurorum pati provinciam esse, cui non, genito modo in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit, Campani, prolapsam clade Romanum imperium vestra fide, vestris viribus retentum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Campania scribi posse. jam pecuniæ affatim est, frumentique: si parem fortunæ vestræ fidem habetis, nec Annibal se vicisse sentiet, nec Romani victos esse.

VI. Hac oratione consulis dimissis redeuntibusque domum legatis, unus ex iis, Vibius Virius, tempus venisse, ait, quo Campani non agrum solum, ab Romanis quondam per injuriam ademptum, recuperare, sed imperio etiam Italiæ potiri possint. Fœdus enim cum Annibale quibus velint legibus facturos, neque controversiam fore, quin quum ipse confecto bello Annibal victor in Africam decedat, exercitumque deportet, Italiæ imperium Campanis relinquatur. Hæc Virio loquenti assensu omnes, ita renunciant legationem, uti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem, ac pars major senatus spectare. extracta tamen auctoritatibus seniorum per paucos dies est res: postremò vicit sententia plurium, ut iidem legati, qui ad consulem Romanum ierant, ad Annibalem mitterentur. Quò priùs quàm iretur, certumque defectionis consilium esset, Romam legatos missos à Campanis, in quibusdam annalibus invenio; postulantes, ut alter consul Campanus fieret, si rem Romanam adjuvari vellent, indignatione orta, summoveri à curia iussos esse: missumque lictorem, qui ex urbe educeret eos, atque eo die

die manere extra fines Romanos juberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulatio erat, Cœliusque & alii id haud sine caussa prætermiserant scriptores, ponere pro certo sum veritus.

VII. Legati ad Annibalem venerunt, pacemque cum eo conditionibus fecerunt; *ne quis imperator magistratusve Pœnorum jus ullum in civem Campanum haberet, neve civis Campanus invitus militaret, munusve faceret. ut suæ leges, sui magistratus Capuæ essent, ut trecentos ex Romanis captivis Pœnus daret Campanis, quos ipsi elegissent: cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret.* Hæc pacta. Illa insuper, quàm quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt, nam præfectos sociùm civesque Romanos alios, partim aliquo militiæ munere occupatos, partim privatis negotiis implicitos, plebs repente omnes comprehensos, velut custodiæ caussa, balneis includi jussit: ubi fervore atque æstu anima interclusa, fœdum in modum exspirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, summa ope Decius Magius, vir cui ad summam auctoritatem nihil præter sanam civium mentem defuit, restiterat. ut verò præsidium mitti ab Annibale audivit, Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemque Tarentinorum servitutem, exempla referens, primò, ne reciperetur præsidium, palam vociferatus est: deinde, ut receptum aut ejiceretur, aut, si malum facinus, quòd à vetustissimis sociis consanguineisque defecissent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, ut, interfecto Punico præsidio, restituerent se Romanis. Hæc (neque enim occultè agebantur) quum relata Annibali essent, primò misit, qui vocarent Magium ad sese in castra: deinde quum is ferociter negasset se iturum, (nec enim Annibali jus esse in civem Campanum) concitatus ira Pœnus, comprehendi hominem, vinctumque attrahi ad se jussit. veritus deinde, ne quid inter vim tumultus, atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis oriretur, ipse, præ-

præmissio nuncio ad Marium Blossum, prætorem Campanum, postero die se Capuæ futurum, profisciscitur è castris cum modico præsidio. Marius concione advocata edicit, ut frequentes cum conjugibus ac liberis obviam irent Annibali. Ab universis id non obedienter modò, sed enixè, favore etiam vulgi, & studio visendi tot jam victoriis clarum imperatorem, factum est. Decius Magius nec obviam egressus est, nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, privatim se tenuit. in foro cum filio clientibusque paucis otiosè inambulavit, trepidante tota civitate ad excipiendum Pœnum, visendumque. Annibal, ingressus urbem, senatum extemplo postulat. precantibusque inde primoribus Campanorum, ne quid eo die feriæ rei gereret, diemque ut ipse adventu suo festum lætus ac libens celebraret: quanquam præceps ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret, visenda urbe, magnam diei partem consumpsit.

VIII. Diversatus est apud Minios Celeres, Stenium Pacuviumque, inclitos nobilitate ac divitiis. Eò Pacuvius Calavius, de quo ante dictum est, princeps factionis ejus, quæ traxerat rem ad Pœnos, filium juvenem adduxit: abstractum abs Decii Magii latere, cum quo ferocissimè pro Romana societate adversus Punicum fœdus steterat: nec cum aut inclinata in partem alteram civitas, aut patria majestas sententia depulerat. Huic tum pater juveni Annibalem deprecando magis quàm purgando placavit. victusque patris precibus lacrimisque, etiam ad cœnam eum cum patre vocari iussit: cui convivio neminem Campanum, præterquam hospites, Jubelliumque Tauream, insignem bello virum, adhibiturus erat. Cœperunt epulari de die, & convivium non ex more Punico, aut militari disciplina esse: sed ut in civitate, atque etiam domo luxuriosa, omnibus voluptatum illecebris instructum. Unus, nec dominorum invitatione, nec ipsius interdum Annibalis, Calavii filius Perolla vinci potuit: ipse valetudinem excusans,

cusans, patre animi quoque ejus haud mirabilem interturbationem caussante. Solis ferme occasu, patrem Calavium ex convivio egressum secutus filius, ubi in secretum (hortus erat posticis ædium partibus) pervenerunt: *Consilium*, inquit, *affero pater, quo non veniam solum peccati, quo defecimus ad Annibalem, impetraturi ab Romanis; sed in multo majore dignitate & gratia sumus Campani, quàm unquam fuimus.* Quum mirabundus pater, quidnam id esset consilii, quæreret; toga rejecta ab humero, latus succinctum gladio nudat. *Jam ego*, inquit, *sanguine Annibalis sanciam Romanum fœdus, te id prius scire volui, si fortè abesse, dum facinus patratur, mallets.*

IX. Quæ ubi vidit audivitque senex, velut si jam agendis, quæ audiebat, interesset, amens metu: *Per ego te*, inquit, *fili, quæcumque jura liberos jungunt parentibus, precor quæsoque, ne ante oculos patris facere & pati omnia infanda velis.* *Paucae horæ sunt, intra quas jurantes per quicquid Deorum est, dextræ dextras jungentes, fidem obstrinximus, ut sacratis de mensis essemus.* digressi à colloquio, extemplo in eum armaremur? Surgis ab hospitali mensa, ad quam tertius Campanorum adhibitus ab Annibale es, ut eam ipsam mensam cruentares hostitis sanguine? Annibalem pater filio meo potui placare, filium Annibali non possum? Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt. Unus aggressurus es Annibalem? quid illa turba tot liberorum servorumque? quid in unum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpescuntne in amentia illa? Vultum ipsius Annibalis, quem armati exercitus sustinere nequeunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? & alia auxilia desint, meipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Annibalis, sustinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi, transfigendusque est. deterreri hic sine te potius, quàm illic vinci. Valeant preces apud te meæ, sicut pro te hodie valuerunt. Lacrimantem inde juvenem cernens,

nens, medium complectitur: atque osculo hærens, non ante precibus abstinit, quam pervicit, ut gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum juvenis: *Ego quidem, inquit, quam patriæ debeo pietatem, exsolvam patri. tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ sustinendum est crimen: semel, quum defectionis ab Romanis; iterum, quum pacis cum Annibale fuisti auctor; tertio hodie, quum restituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum es. Tu patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere volebam, hosti minime parcens, quando parens extorquet, recipe. Hæc quum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abjecit: &, quo minus res suspecta esset, se ipse convivio reddidit.*

X. Postero die senatus frequens datus Annibali. ubi prima ejus oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Campanis, quod amicitiam suam Romanæ societati præposuissent: & inter cetera magnifica promissa pollicitus, brevi caput Italiæ omni Capuam fore; juraque inde cum ceteris populis Romanum etiam petiturum. Unum esse exsortem Punicæ amicitiae fœderisque secum facti, quem neque esse Campanum, neque dici debere, Magium Decium. eum postulare, ut sibi dedatur, ac se præsentem de eo referatur, senatusque consultum fiat. Omnes in eam sententiam ierunt: quanquam magnæ parti, & vir indignus ea calamitate, & haud parvo initio minui videbatur jus libertatis. Egredius curia, in templo magistratus consedit: comprehendique Decium Magium, atque ante pedes destitutum causam dicere jussit. Qui quum, manente ferocia animi, negaret lege fœderis id cogi posse; tum injectæ catenæ, ducique ante lictorem in castra est iussus. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incescit, ad circumfusam undique multitudinem vociferans, *Habetis libertatem, Campani, quam petistis. foro medio, luce clara, videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, victus ad mortem rapior. Quid violentius Capua*

Capua capta feret? Ite obviam Annibali, exornate urbem, diemque adventus ejus consecrate, ut hunc triumphum de civē vestro spectetis. Hæc vociferanti, quum moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi extra portam jussus. ita in castra perducitur, extemploque impositus in navim, & Carthaginem missus, ne, motu aliquo Capuæ ex indignitate rei orto, senatum quoque pœniteret dediti principis: & legatione missa ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primū petere, offendendi sibi novi focii, aut tribuendo, habendus Capuæ esset seditionis ac turbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas, quæ tum in ditione regum erant. ibi quum Maginus ad statuam Ptolemæi regis confugisset, deportatus à custodibus Alexandriam ad Ptolemæum; quum eum docuisset, contra jus fœderis vinctum se ab Annibale esse, vinculis liberatur: permissumque ut rediret, seu Romam, seu Capuam mallet. Nec Magius Capuam sibi tutam dicere: & Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanisque bellum sit, transfugæ magis quàm hospitis fore domicilium: nusquam malle quàm in regno ejus vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.

XI. Dum hæc geruntur, Q. Fabius Pictor legatus à Delphis Romam rediit, responsumque ex scripto recitavit: Divi quoque in eo erant, quibus quoque modo supplicaretur. Tum, si ita faxitis Romani, vestræ res meliores facilioresque erunt: magisque ex sententia respubl. vestra bene gesta servataque, lucris meritis donum mittitote: deque præda, manubiis, spoliisque honorem habetote, lasciviam à vobis prohibetote. Hæc ubi ex Græco carmine interpretata recitavit, tum dixit, se oraculo egressum extemplo his omnibus Divis rem divinam thure ac vino fecisse: jussumque ab templi antistite, sicut coronatus laurea corona & oraculum adisset, & rem divinam fecisset; ita coronatum navim ascendere, nec ante deponere eam, quàm Romam pervenisset. Se quæcumque imperata sint, cum summa religione ac diligentia exsecutum;

exsecutum; coronam Romæ in ara Apollinis deposuisse. Senatus decrevit, ut ex res divinæ supplicationesque primo quoque tempore cum cura fierent. Dum hæc Romæ atque in Italia geruntur, nuncius victoriæ ad Cannas Carthaginem venerat Mago Amilcaris filius: non ex ipsa acie à fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, quæque deficiebant. Is, quum ei senatus datus esset, res gestas in Italia à fratre exponit, Cum sex imperatoribus eum, quorum quatuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint: cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse. occidisse supra ducenta millia hostium: supra quinquaginta millia cepisse. Ex quatuor consulibus duos occidisse. ex duobus saucium alterum, alterum, toto exercitu amisso, vix cum quinquaginta hominibus effugisse. magistrum equitum, quæ consularis potestas sit, fusum fugatumque. dictatorem, quia se in aciem nunquam commiserit, unicum haberi imperatorem. Bruttios Apuloseque, partim Samnitium ac Lucanorum, defecisse ad Pænos. Capuam, quod caput non Campaniæ modò, sed, post afflictam rem Romanam Cannensi pugna, Italiæ sit, Annibali se tradidisse. Pro his tantis totque victoriis verum esse grates Diis immortalibus agi haberi que.

XII. Ad fidem deinde tam lætarum rerum, effundi in vestibulo curiæ iussit annulos aureos. qui tantus acervus fuit, ut metientibus dimidium super treis modios explēsse, sint quidam auctores. Fama tenuit, quæ propior vero est, haud plus fuisse modio. Adjecit deinde verbis, quo majoris cladis indicium esset, neminem, nisi equitem atque eorum ipsorum primores, id gerere infigne. Summa fuit orationis, *Quo propius spem belli perficiendi sit, eo magis omni ope juvandum Annibalem esse, in media hostium terra. magnam vim frumenti, pecuniæ, absumi: Et tot acies ut hostium exercitus delēsse, ita victoris etiam copias parte aliqua minuisse. Mittendum igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecuniam, frumentumque tam bene meritis de nomine Pu-*

nico militibus. Secundum hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco, vir factionis Barcinæ, locum Hannonis increpandi esse ratus: *Quid est Hanno?* inquit, *etiam nunc pœnitet belli suscepti adversus Romanos?* *Jube dedi Annibalem:* veta in tam prosperis rebus grates Diis immortalibus agi. audiamus Romanum senatorem in Carthaginienfium curia. Tum Hanno: *Tacuisssem hodie, Patres conscripti, ne quid, in communi omnium gaudio, minus lætum quod esset vobis, loquerer.* nunc interroganti senatori, pœniteatne me adhuc suscepti adversus Romanos belli, si reticeam, aut superbus aut obnoxius videar. quorum alterum est hominis alienæ libertatis obliti, alterum suæ. Respondeam igitur Himilconi, non desisse pœnitere me belli, neque desitutum ante invidium nostrum imperatorem incusare, quàm finitum aliqua tolerabili conditione bellum videro; nec mihi pacis antiquæ desiderium ulla alia res quàm pax nova finiet. Itaque ista quæ modò Mago jactavit, Himilconi ceterisque Annibalis satellitibus jam læta sunt. mihi possunt læta esse, quia res bello bene gesta, si volumus fortuna uti, pacem nobis æquiores dabunt. nam si prætermittimus hoc tempus, quo magis dare quàm accipere possumus videri, vereor ne hæc quoque lætitia luxuriet nobis, ac vana evadat. Quæ tamen nunc quoque qualis est? Occidi exercitus hostium: mittite milites mihi. quid aliud rogares, si esses victus? Hostium cepi bina castra, prædæ videlicet plena & com meatuum: frumentum, & pecuniam date. quid aliud, si spoliatus, si exutus castris esses, peteres? Et ne omnia ipse mirer: (mihi quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare jus fasque est) velim seu Himilco, seu Mago respondeat. quum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas sit, constetque in defectione totam Italiam esse: primum ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo ex quinque & triginta tribubus ad Annibalem transfugerit? Quum utrumque Mago negasset: Hostium quidem ergo, inquit, adhuc ri-
mis

nis multum superest. sed multitudo ea quid animorum, quidve spei habeat, scire velim.

XIII. Quum id nescire Mago diceret: *Nihil facilius scitu est*, inquit. *Ecquos legatos ad Annibalem Romani miserunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romæ factam esse, allatum ad vos est?* Quum id quoque negasset: *Bellum igitur*, inquit, *tam integrum habemus, quàm habuimus, qua die Annibal in Italiam est transgressus. Quàm varia victoria priore Punico bello fuerit, plerique qui meminerimus, supersumus. nunquam terra marique magis prosperæ res nostræ visæ sunt, quàm ante consules C. Lutatium & A. Postumium fuerunt. Lutatio & Postumio consulibus devicti ad Ægateis insulas sumus. Quòd si (id quod Dii omen avertant) nunc quoque fortuna aliquid variaverit, tum pacem speratis quum vincemur; quam nunc, quum vincimus, dat nemo? Ego, si quis de pace consulat, seu deferenda hostibus seu accipienda; habeo quid sententiæ dicam. si de iis, quæ Mago postulat, refertis; nec victoribus mitti attinere puto: & frustrantibus nos falsa atque inani spe, multo minus censeo mittenda esse.* Haud multos movit Hannonis oratio. nam & simulas cum familia Barcina leviolem auctorem faciebat: & occupati animi præsentis lætitiæ, nihil, quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant: debellatumque mox fore, si adniti paullulum voluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit senatusconsultum, ut Annibali quatuor Numidarum millia in supplementum mitterentur, & quadraginta elephanti, & argenti multa talenta. Dictatorque cum Magone in Hispaniam præmissus est ad conducenda viginti millia peditum, quatuor equitum; quibus exercitus, qui in Italia, quique in Hispania erant, supplerentur.

XIV. Ceterum hæc, ut in secundis rebus, segniter otioseque gesta sunt. Romanos, præter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec consul ulli rei, quæ per eum agenda esset, deerat: & dictator M. Junius Pera, rebus divinis perfectis, la-
toque,

toque, ut solet, ad populum, ut equum ascendere liceret, præter duas urbanas legiones, quæ principio anni à consulibus conscriptæ fuerant, & servorum delectum, cohortesque ex agro Piceno & Gallico collectas, ad ultimum prope desperatæ reipublicæ auxilium, quum honesta utilibus cedunt, descendit, edixitque: *Qui capitalem fraudem ausi, quique pecuniæ judicati in vinculis essent; qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniæ sese exsolvi jussurum.* ea sex millia hominum Gallicis spoliis, quæ triumpho C. Flamini translatæ erant, armavit. itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab urbe proficiscitur. Annibal, Capua recepta, quum iterum Neapolitanorum animos, partim spe, partim metu nequicquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum traducit: & ut non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditionem; ita, si morarentur spem, nihil eorum, quæ pati aut timere possent, prætermittitur. Senatus, ac maximè primores ejus, in societate Romana cum fide perstare; plebs novarum, ut solet, rerum, atque Annibalis tota esse: metumque agrorum populationis, & patienda in obsidione multa gravia indignaque proponere animo. neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum metus cepit, si propalam tenderent, resisti multitudini concitatæ non posse; clam simulando dilationem mali inveniunt. placere enim sibi defectionem ad Annibalem, simulant: quibus autem conditionibus in fœdus amicitiamque novam transeant, parum constare. Ita spatio sumpto, legatos propere ad prætorem Romanum Marcellum Claudium, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt: docentque, quanto in discrimine sit Nolana res, agrum Annibalis esse, & Pœnorum urbem extemplo futuram, ni subveniatur. concedendo plebi senatum, ubi velint defecturos se; ne deficere præfestinarent, effecisse. Marcellus, collaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum adventum jussit: interim celari quæ secum acta essent, spemque omnem auxilii

auxilii Romani. Ipse à Casilino Calatiam petit: atque inde Vulturno amne trajecto, perque agrum Satriculanum Trebulanumque super Sueffulam per montes Nolam pervenit.

XV. Sub adventum prætoris Romani Pœnus agro Nolano excessit: & ad mare proximè Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quò cursus navibus tutus ex Africa esset. Ceterùm posteaquam Neapolim à præfecto Romano teneri accepit, (M. Junius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis accitus) Neapolim quoque, sicut Nolam, non admissus, petit Nuceriam. eam quum aliquamdiu circumfedisset; sæpe vi, sæpe sollicitandis nequicquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in deditionem accepit; pactus, ut inermes cum singulis abirent vestimentis: deinde, ut qui à principio mitis omnibus Italicis, præter Romanos, videri vellet, præmia atque honores qui remanerent, ac militare secum voluissent, proposuit. Nec ea spe quemquam tenuit. dilapsi omnes, quocumque hospitia, aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniæ urbes, maximè Nolam Neapolimque. Quum ferme triginta senatores, ac fortè primus quisque Capuam petissent; exclusi inde, quòd portas Annibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriæ præda militi data est, urbs direpta atque incensa. Nolam Marcellus non sui magis fiducia præsidii, quàm voluntate principum habebat. plebs timebatur, & ante omnes L. Bantius, quem consensus attentatæ defectionis, ac metus à prætore Romano, nunc ad prodicionem patriæ, nunc, si ad id fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat juvenis acer, & sociorum ea tempestate prope nobilissimus eques. seminecem eum ad Cannas in acervo cæforum corporum inventum, curatumque benignè, etiam cum donis Annibal domum remiserat. ob ejus gratiam meriti, rem Nolanam in jus ditionemque dare voluerat Pœno: anxiumque eum, & sollicitum cura novandi res, prætor cernebat. Ceterùm, quum aut

pœna cohibendus esset, aut beneficio conciliandus, sibi assumpsisse, quàm hosti ademisse fortem ac strenuum maluit socium; accitumque ad se benignè appellat: *Multos eum invidos inter populares habere, inde existimatu facile esse, quod nemo civis Nolanus sibi indicaverit, quàm multa ejus egregia facinora militaria essent. Sed qui in Romanis militaverit castris, non posse obscuram ejus virtutem esse. multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui vir esset ille: quæque & quoties pericula pro salute ac dignitate populi Romani adisset: utique Cannensi prælio non priùs pugna abstiterit, quàm prope exsanguis ruina superincidentium virorum, equorum, armorumque, sit oppressus. Itaque maxime virtute esto, inquit. apud me tibi omnis bonos atque omne præmium erit: & quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atque emolumento esse. lætoque juveni promissis equum eximium dono dat, bigatosque quingentos quæstorem numerare jubet. listoribus imperat, ut eum se adire, quoties velit, patiantur.*

XVI. Hac comitate Marcelli, ferocis juvenis animus adeò est mollitus, ut nemo inde sociorum rem Romanam fortiùs ac fideliùs juverit. Quum Annibal ad portas esset, (Nolam enim rursus à Nuceria moverat castra) plebesque Nolana de integro ad defectionem spectaret, Marcellus, sub adventum hostium, intra muros se recepit; non castris metuens, sed ne prodendæ urbis occasionem nimis multis in eam imminentibus daret. Instrui deinde utrimque acies cœptæ; Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum ante castra sua. prælia hinc parva inter urbem castraque, & vario eventu fiebant: quia duces nec prohibere paucos temere reganteis, nec dare signum universæ pugnæ volebant. In hac quotidiana duorum exercituum statione principes Nolanorum nunciant Marcello, nocturna colloquia inter plebem ac Pœnos fieri: statutumque esse, ut, quum Romana acies egressa portis foret, impedimenta eorum ac sarcinas diriperent; clauderent deinde portas, murosque occu-

occuparent, ut, potentes rerum suarum atque urbis, Pœnum inde pro Romano acciperent. Hæc ubi nunciata sunt Marcello, collaudatis senatoribus Nolanis, priusquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnae experiri statuit. Ad treis portas in hostes versas tripartito exercitum instruxit. impedimenta subsequi iussit: calones lixasque, & invalidos milites, vallum ferre. media porta robora legionum & Romanos equites, duabus circa portis novos milites, levemque armaturam, ac sociorum equites statuit. Nolani muros portasque adire vetiti; subsidiaque destinata impedimentis data, ne, occupatis prælio legionibus, in ea impetus fieret. ita instructi intra portas stabant. Annibali sub signis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie stanti, primò miraculo esse, quòd nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quisquam in muris esset. ratus deinde prodita colloquia esse, metuque resides factos, partem militum in castra remittit, iussos propere apparatus omnem oppugnandæ urbis in primam aciem afferre: satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in urbe plebem moturam. Dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa, succeditque ad muros acies, patefacta repente porta, Marcellus signa canere, clameremque tolli, ac pedites primùm, deinde equites, quanto maximo possent impetu, in hostem erumpere juber. Satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, quum duabus circa portis P. Valerius Flaccus & C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixæ calonesque, & alia turba custodiæ impedimentorum apposita, ut paucitatem maximè spernentibus Pœnis ingentis repente exercitus speciem fecerint. Vix equidem ausim affirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia & trecentos hostium cæsos: non plus uno Romanos amisisse. five tanta, five minor victoria fuit; ingens eo die res, ac nescio an maxima

illo bello gesta sit. non vinci enim ab Annibale vincen-
tibus difficilior fuit, quàm postea vincere.

XVII. Annibal, spe potiundæ Nolæ adempta, quum Acerras recessisset; Marcellus, extemplo clausis portis, custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quæstionem in foro de iis, qui clam in colloquiis hostium fuerant, habuit. supra septuaginta damnatos prodicionis securi percussit, bonaque eorum iussit publica populi Romani esse. &, summa rerum senatui tradita, cum exercitu omni profectus supra Sueffulam castris positus confedit. Pœnus Acerras primùm ad voluntariam deditionem conatus perlicere, posteaquam obstinatos vidit, obsidere inde atque oppugnare parat. ceterum Accerranis plus animi quàm virium erat. Itaque, desperata tutela urbis, ut circumvallari mœnia viderunt, priusquam continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta neglectasque custodias, silentio noctis dilapsi, per vias inviaque, quâ quemque aut consilium aut terror tulit, in urbes Campaniæ, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt. Annibal, Acerris direptis atque incensis, quum à Casilino dictatorem Romanum legionesque eminus aspici nuntiassent, ne quis tam propinquis hostium castris Capuam quoque recurrat, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore quingenti Prænestini habebant, cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat. Hi, non confecto Prænesti ad diem delectu, seriùs profecti domo, quum Casilinum ante adversæ pugnæ famam venissent, & aliis aggregarent sese Romanis sociisque, profecti à Casilino quum satis magno agmine irent, avertit eos retro Casilinum nuncius Cannensis pugnæ. ibi quum dies aliquot, suspecti Campanis timentesque, cavendis ac struendis invicem insidiis traduxissent, jamque de Capuæ defectione agi accipique Annibalem satis pro certo habuere; intersectis nocte oppidanis, partem urbis quæ cis Vulturum est (eò enim dividitur amni) occupavere. idque præ-

præsidium Cafilini habebant Romani. Additur & Perufina cohors, homines quadringenti & sexaginta, eodem nuncio, quo Prænellini paucos ante dies, Cafilinum compulsi. & satis ferme armatorum ad tam exigua mœnia, & flumine altera parte cincta, tuenda erat. penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat.

XVIII. Annibal, quum jam inde haud procul esset, Gætulos cum præfecto, nomine Isalca, præmittit. ac primò, si fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas præsidiumque accipiendum perlicere jubet. si in pertinacia persistent, rem gerere, ac tentare si qua parte invadere urbem possit. Ubi ad mœnia accessere, quia silentium erat, solitudo visa, metuque concessum barbarus ratus, moliri portas & claustra refringere parat. quum patefactis repente portis cohortes duæ, ad ipsum instructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal, cum majore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. postremò Annibal, castris ante ipsa mœnia oppositis, parvam urbem parvumque præsidium summa vi atque omnibus copiis oppugnare parat. ac dum instat laceffitque, corona undique circumdatis mœnibus, aliquot milites & promptissimum quemque è muro turribusque ictos amisit. Semel ultro erumpentes agmine elephantorum opposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem: satis multis, ut ex tanta paucitate, interfectis. plures cecidissent, ni nox prælio intervenisset. Postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur: utique posteaquam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux castelli plano loco positi segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat: Cannarum Trasimenique & Trebiæ singulos admonens, universosque. Inde vineæ quoque cœpta agi, cuniculique: nec ad varios conatus hostium aut vis ulla, aut ars deerat. Socii Romanorum propugnacula adversus vineas

statuere, transverſis cuniculis hoſtium cuniculos excipere, & palam & clam cœptis obviam ire, donec pudor etiam Annibalem ab incepto avertit, caſtrisſque communis ac præſidio modico impoſito, ne omiſſa res videretur, in hiberna Capuam conceſſit. Ibi partem majorem hiemis exercitum in teſtis habuit, adverſus omnia humana mala sæpe ac diu durantem, bonis inexpertum atque inſuetum. itaque quos nulla mali vicerat vis, perdere nimia bona ac voluptates immodicæ: & eo impenſius, quo avidius ex inſolentia in eas ſe merſerant. Somnus enim, & vinum, & epulæ, & ſcorta, balneaque, & otium conſuetudine indies blandius, ita enervaverunt corpora animoſque, ut magis deinde præteritæ eos victoriæ quàm præſentes tutarentur vires, majusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quàm quòd non ex Cannenſi acie protinus ad urbem Romanam duxiſſet. illa enim cunſtatio diſtuliſſe modò victoriam videri potuit; hic error vires admiſſe ad vincendum. Itaque, hercule, velut ſi cum alio exercitu à Capua exiret, nihil uſquam priſtinæ diſciplinæ tenuit. nam & redierunt plerique ſcortis impliciti: & ubi primùm ſub pellibus haberi cœpti ſunt, viaque & alius militaris labor excepit, tironum modo corporibus animiſque deficiebant: & deinde per omne æſtivorum tempus magna pars ſine com meatibus ab ſignis dilabebantur; neque aliæ latebræ, quàm Capua, deſertoribus erant.

XIX. Ceterùm, miteſcente jam hieme, educto ex hibernis milite, Caſilinum redit. ubi quanquam ab oppugnatione ceſſatum erat, obſidio tamen continuata oppidanos præſidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Caſtris Romanis Tib. Sempronius præerat, dictatore auſpicioꝝ repetendorum cauſa proſecto Romam. Marcellum & ipſum, cupientem ferre auxilium obſeſſis, Vulturſus amnis inſlatus aquis, & preces Nolanorum atque Acerranorum tenebant, Campanos timentium, ſi præſidium Romanum abſceſſiſſet. Gracchus aſſidens tantum

tantum Casilino, quia prædictum erat dictatoris, ne quid absente eo rei gereret, nihil movebat, quanquam quæ faciliè omnem patientiam vincerent, nunciabantur à Casilino. nam & præcipitasse se quosdam, non tolerantes famem, constabat: & stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus præbentes. Ea agre patiens Gracchus, quum neque pugnam conferere dictatoris injussu auderet; (pugnandum autem esse, si palam frumentum importaret, videbat;) neque clam importandi spes esset; farre, ex agris circa undique convecto, quum complura dolia complèssset, nuncium ad magistratum Casilinum misit, ut exciperent dolia, quæ amnis deferret. Insequenti nocte, intentis omnibus in flumen ac spem ab nuncio Romano factam, dolia medio missa amni defluerunt. aqualiter inter omnes frumentum divisum. Id postero quoque die ac tertio factum est. nocte & mittebantur & perveniebant: eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito amnis, transverso vortice dolia impulit ad ripam, quam hostes servabant. ibi hærentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur, nunciatumque Annibali est: & deinde intentione custodia cautum, ne quid falleret Vulturno ad urbem missum. Nuces tamen fusæ ab Romanis castris, quum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremò ad id ventum inopiæ est, ut lora, detractasque scutis pelles, ubi fervida mollissent aqua, mandere conarentur: nec muribus, aliove animali abstinerent: & omne herbarum radicumque genus aggeribus infimis muri eruerent. & quum hostes obarassent quidquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen injecerunt, ut Annibal, *Eone usque dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum*, exclamaret. & qui nullam antea pactiorem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum. Septunces auri in singulos pretium convenit. Fide accepta, sese tradiderunt, donec omne aurum persolutum est, in vin-

culis habiti. tum remissi Cumas cum fide. Id verius est, quàm ab equite in abeuntes immisso interfectos. Prænestini maxima pars fuere. ex quingentis septuaginta, qui in præsidio fuerunt, minus dimidium, ferum famesque absumpsit: ceteri incolumes Præneste cum prætore suo Manicio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua ejus indicio fuit Præneste in foro statuta, loricata, amicta toga, velato capite: & tria signa cum titulo lamnæ æneæ inscripto, *Manicum pro militibus, qui Casilini in præsidio fuerint, votum vovisse*. Idem titulus tribus signis in æde Fortunæ positus fuit subjectus.

XX. Casilinum oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Annibalis præsidio: ne, ubi Pœnus inde abscessisset, Romani oppugnant. Prænestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium, & quinquennii militiæ vacationem decrevit. civitate quum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Perusinorum casus obscurior fama est; quia nec ipsorum monumento ullo est illustratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore Petellinos, qui uni ex Brutiis manserant in amicitia Romana, non Carthaginieneses modò, qui regionem obtinebant, sed Brutii quoque ceteri ob separata ab se consilia oppugnabant. Quum obsistere malis nequirent Petellini, legatos Romam ad præsidium petendum miserunt. quorum preces lacrimæque (in questus enim flebiles, quum sibi met ipsi consulere jussi sunt, sese in vestibulo curiæ profuderunt) ingentem misericordiam Patribus ac populo moverunt. consultique iterum à Manio Pomponio prætore Patres, circumspectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil jam longinquis sociis in se præsidii esse; redire domum, fideque ad ultimum expleta, consulere sibi met ipsos in reliquum præsentis fortuna jusserunt. Hæc posteaquam re nunciata legatio Petellinis est, tantus repente mœror pavorque senatum eorum cepit, ut pars profugiendi quâ quisque posset, ac defendendæ urbis auctores essent; pars, quando deserti à veteribus

veteribus sociis essent, adjungendi se ceteris Bruttiiis, ac per eos dedendi Annibali. Vicit tamen ea pars, quæ nihil raptim nec temere agendum consulendumque de integro censuit. Re laxata postero die per minorem trepidationem retinuerunt optimates, ut, convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

XXI. Per idem fere tempus literæ ex Sicilia Sardiniaque Romam allatæ. Priores ex Sicilia T. Otacilii proprætoris in senatu recitatæ sunt: L. Furium prætorem cum classe ex Africa Lilybæum venisse: ipsum graviter faucium in discrimine ultimo vitæ esse. militi & navalibus sociis neque stipendium neque frumentum ad diem dari; neque unde detur esse. magnopere suadere, ut quamprimum ea mittantur: sibi que, si ita videatur, ex novis prætoribus successorem mittant. Eademque ferme de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula prætore ex Sardinia scripta. Responsum utrisque, non esse unde mitteretur. jussique ipsi, classibus atque exercitibus suis consulere. T. Otacilius ad unicum subsidium populi Romani Hieronem legatos quum misisset, in stipendium, quanti argenti opus fuit, & sex mensium frumentum accepit. Cornelio in Sardinia civitates sociæ benignè contulerunt. Et Romæ quoque, propter penuriam argenti, triumviri mensarii rogatione Minucii trib. pleb. facti, L. Æmilius Papus, qui consul censorque fuerat; & M. Atilius Regulus, qui bis consul fuerat; & L. Scribonius Libo, qui tum tribunus pleb. erat. Et duumviri creati, M. & C. Atilii, ædem Concordiæ, quam L. Manlius prætor voverat, dedicaverunt. Et tres pontifices creati, Q. Cæcilius Metellus, Q. Fabius Maximus, & Q. Fulvius Flaccus. in locum P. Scantini demortui, & L. Æmilii Paulli consulis, & Q. Ælii Pæti, qui ceciderant pugna Cannensi.

XXII. Quum cetera, quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis assequi poterant, Patres explerent; tandem se quoque & solitudi-

nem curiæ, paucitatemque convenientium ad publicum concilium respexerunt. neque enim post L. Æmilium & C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, quum tantum senatorum adversæ pugnæ, ad hoc sui quemque casus per quinquennium absumpsissent. Quum de ea re Manius Pomponius prætor, dictatore post Casilinum amissum profecto jam ad exercitum, exposcentibus cunctis, retulisset; tum Sp. Carvilius, quum longa oratione non solum inopiam, sed paucitatem etiam civium, ex quibus in Patres legerentur, conquestus esset: explendi senatus causa, & jungendi arctius Latini nominis, pro magna re suadere dixit, ut ex singulis populis Latinorum, binis senatoribus, si Patres Romani censuissent, civitas daretur; atque in demortuorum locum in senatum legerentur. Eam sententiam haud æquioribus animis, quàm ipsorum quondam postulatum Latinorum Patres audierunt. & quum fremitus indignantium tota curia esset; & præcipuè Manlius, esse etiam nunc stirpis ejus virum, diceret, ex qua quondam in Capitolio consul minatus esset, quem Latinum in curia vidisset, eum sua manu se interfectorum; Q. Fabius Maximus, *nunquam rei ullius alieniore tempore mentionem factam in senatu, dixit, quàm inter tam suspensos sociorum animos, incertamque fidem, id tactum, quod insuper sollicitaret eos. eam unius hominis temerariam vocem silentio omnium extinguendam esse: Et si quid unquam arcani sanctive ad silendum in curia fuerit, id omnium maximè tegendum, occulendum, obliviscendum, pro non dicto habendum esse.* ita ejus rei oppressa mentio est. Dictatorem, qui censor ante fuisset, vetustissimusque ex eis qui viverent censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret: accirique C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum jusserunt. qui quum ex Apulia, relicto ibi præsidio, magnis itineribus Romam redisset; nocte proxima, ut mos erat, M. Fabium Buteonem ex senatusconsulto sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit.

XXIII. Is ubi cum liſtoribus in Roſtra eſcendit, neque duos dictatores tempore uno, quod nunquam antea factum eſſet, probare ſe dixit; neque dictatorem ſe ſine magiſtro equitum; nec cenſoriam vim permiſſam uni & eidem iterum; nec dictatori, niſi rei gerendæ cauſſa creato, in ſex meſes datum imperium. Quæ immoderata ſors, tempus ac neceſſitas fecerint, iis ſe modum impoſiturum. nam neque ſenatu quemquam moturum ex iis quos C. Flaminius, L. Æmilius cenſores in ſenatum legiſſent: tranſcribi tantum, recitarique eos juſſurum, ne peneſ unum hominem iudicium arbitriumque de fama ac moribus ſenatoris fuerit: & ita in demortuorum locum ſubſtiturum, ut ordo ordini, non homo homini prælatuſ videretur. Recitato vetere ſenatu, inde primum in demortuorum locum legit, qui poſt L. Æmilium & C. Flaminium cenſores curulem magiſtratuſ cepiſſent, necdum in ſenatum lecti eſſent, ut quiſque eorum primuſ creatuſ erat. tum legit, qui ædileſ, tribuni plebei, quaſtoresve fuerant, tum ex iis qui magiſtratuſ non cepiſſent, qui ſpolia ex hoſte fixa domi haberent, aut civicam coronam accepiſſent. Ita centum ſeptuaginta ſeptem cum ingenti approbatione hominum in ſenatum lectiſ, extemplo ſe magiſtratuſ abdicavit, privatuſque de Roſtris deſcendit, liſtoribuſ abire juſſiſ; turbæque ſe immiſcuit privatuſ agentium reſ: tempuſ hoc ſedulò tereſ, ne deducendi ſui cauſſa populuſ de foro abduceret. neque tamen elanguit cura hominum ea mora, frequenteſque eum domum deduxerunt. Conſul nocte inſequenti ad exercituſ rediit, non facto certiore ſenatu, ne comitorum cauſſa in urbe retineretur.

XXIV. Poſtero die conſultuſ à Man. Pomponio prætoſe ſenatuſ decrevit dictatori ſcribenduſ, uti, ſi è republica cenſeret eſſe, ad conſuleſ ſubrogandoſ veniret eum magiſtro equitum & prætoſe M. Marcello, ut ex iis præſentibuſ noſcere Patreſ poſſent, quo ſtatu reſpublica eſſet, conſiliaque ex rebuſ caperent. Qui acciti erant, omneſ venerunt, relictis legatiſ qui legionibuſ præeſſent.

præessent. Dictator, de se pauca ac modicè locutus, in magistrum equitum, Tib. Sempronium Gracchum, magnam partem gloriæ vertit; comitiaque edixit, quibus L. Postumius tertium absens, qui tum Galliam provinciam obtinebat, & Tib. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitum eò ^{Ante Chr. 215.} accurrerat, consules crearentur. Prætores ^{U. C. 537.} inde creati, M. Valerius Lævinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mucius Scaevola. Dictator, creatis magistratibus, Theanum in hiberna ad exercitum rediit, relicto magistro equitum Romæ: qui, quum post paucos dies magistratum initurus esset, de exercitibus scribendis comparandisque in annum, Patres consuleret. Quum ea res maximè agerentur, nova clades nunciata, (aliam super aliam cumulante in eum annum fortuna.) L. Postumium, consulem designatum, in Gallia ipsum atque exercitum deletos. Silva erat vasta (Litanam Galli vocabant) quâ exercitum traducturus erat. ejus silvæ dextra lævaque circa viam Galli arbores ita inciderant, ut immotæ starent, momento levi impulsæ occiderent. Legiones duas Romanas habebat Postumius: sociûmque ab supero mari tantum conscripserat, ut viginti quinque millia armatorum in agros hostium induxerit. Galli oras extremæ silvæ quum circumsedissent, ubi intravit agmen saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt. quæ alia in aliam instabilem per se ac malè hærentem incidentes, ancipiti strage arma, viros, equos obruerunt, ut vix decem homines effugerent. Nam quum exanimati plerique essent arborum truncis fragmentisque ramorum, ceteram quoque multitudinem, inopinato malo trepidam, Galli, saltum omnem armati circumsidentes, interfecerunt; paucis è tanto numero captis, qui, pontem fluminis petentes, obsessio ante ab hostibus ponte interclusi sunt. Ibi Postumius, omni vi, ne caperetur, dimicans occubuit. spolia corporis caputque ducis præcisam Boii ovantes templo, quod sanctissimum

munum est apud eos, intulere. purgato inde capite, ut mos iis est, calviam auro cælavere. idque sacrum vas iis erat, quo solennibus libarent: poculumque idem sacerdoti esse, ac templi antistitibus. Præda quoque haud minor Gallis quàm victoria fuit. nam etsi magna pars animalium strage silvæ oppressa erat, tamen ceteræ res, quia nihil dissipatum fuga est, stratae per omnem jacentis agminis ordinem inventæ sunt.

XXV. Hac nunciata clade, quum per dies multos in tanto pavore fuisset civitas, ut, tabernis clausis, velut nocturna solitudine per urbem acta, senatus ædilibus negotium daret, ut urbem circumirent, aperirique tabernas, & mœstitiæ publicæ speciem urbi demi juberent; tum Ti. Sempronius senatum habuit, consolatusque Patres est, & adhortatus, *ne, qui Cannensi ruinæ non succubissent, ad minores calamitates animos summitterent. quod ad Carthaginenses hostes Annibalemque attinget, prospera modo essent, sicut speraret, futura; Gallicum bellum & omitti tutò & differri posse: ultionemque eam fraudis in Deorum ac populi Romani potestate fore. De hoste Pæno exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultandum atque agendum.* Ipse primum, quid peditum equitumque, quid civium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, à peritis quæsitum est: nec unde consulares exercitus satis firmi ad tantum bellum efficerentur, inibatur ratio. itaque Galliam, quam stimulabat justa ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris consuli decretus est. *De exercitu Marcelli, qui eorum ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit. eodem ex dictatoris legionibus rejici militem minimi quemque roboris, nullo præstituto militiæ tempore, nisi qui stipendiorum legitimorum esset. Duæ legiones urbanæ alteri consuli, qui in locum L. Postumii susceptus esset, decretæ sunt: eumque, quum primum salvis auspiciis*

eiis posset, creari placuit. legiones præterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri: atque inde consul, cui legiones urbanæ evenissent, militum sumeret quantum opus esset. C. Terentio consuli propagari in annum imperium: neque de eo exercitu, quem ad præsidium Apuliæ haberet, quicquam minui.

XXVI. Dum hæc in Italia geruntur apparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat: sed ad eam diem magis prosperum Romanis, P. & Cn. Scipionibus inter se partitis copias, ut Cnæus terra, Publius navibus rem gereret. Asdrubal Pœnorum imperator, neutri parti virium satis fidens, procul ab hoste, intervallo ac locis tutus, tenebat se. cui multum ac diu obtestanti, quatuor millia peditum, & quingenti equites in supplementum missi ex Africa sunt. Tum refecta tandem spe, castra propius hostem movit: classemque & ipse instrui pararique jubet, ad insulas maritimamque oram tutandam. In ipso impetu movendarum de integro rerum, perculit eum præfectorum navium transitio, qui, post classem ad Iberum per pavorem desertam graviter increpiti, nunquam deinde satis fidi aut duci aut Carthaginensium rebus fuerant. Fecerant ii transfugæ motum in Carpesiorum gente, desciverantque iis auctoribus urbes aliquot: una etiam ab ipsis vi capta fuerat. in eam gentem versum ab Romanis bellum est: infestoque exercitu Asdrubal ingressus agrum hostium, pro captæ ante dies paucos urbis mœnibus, Galbum nobilem Carpesiorum ducem, cum valido exercitu castris sese tenentem, aggredi statuit. Præmissa igitur levi armatura, quæ eliceret hostes ad certamen, peditum partem ad depopulandum per agros passim dimisit, ut palantes exciperent. Simul & ad castra tumultus erat, & per agros fugæque & cædes. deinde undique diversis itineribus quum in castra se recepissent, adeò repente decessit animis pavor, ut non ad munimenta modò defendenda satis animorum esset, sed etiam ad laceßendum hostem prælio. Erumpunt igitur agmine

è castris tripudiantes more suo: repentinaque eorum audacia terrorem hosti, paullo ante ultro laceffenti, incussit. itaque & ipse Asdrubal in collem satis arduum tutumque flumine etiam objecto tum copias subducit, & præmissam levem armaturam equitesque palatos eodem recipit: nec aut colli aut flumini satis fidens, vallo castra permunit. In hoc alterno favore certamina aliquot sunt contracta. nec Numida Hispano eques par fuit: nec jaculator Maurus cetrato, velocitate pari, robore animi viriumque aliquantum præstanti.

XXVII. Posteaquam neque elicere Pœnum ad certamen obversati castris poterant, neque castrorum oppugnatio facilis erat; urbem Asenam, quò fines hostium ingrediens Asdrubal frumentum commeatusque alios convexerat, vi capiunt, omnique circa agro potiuntur. nec jam aut in agmine, aut in castris ullo imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re (ut fit) bene gesta oriri senserat Asdrubal; cohortatus milites, ut palatos sine signis hostes aggredierentur, degressus colle, pergit ire acie instructa ad castra. quem ut adesse tumultuosè nuncii refugientes ex speculis stationibusque attulere, ad arma conclamatum est. Ut quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompofiti, inordinati in prælium ruunt. Jam primi conseruerant manus, quum alii catervatim currerent, alii nondum è castris exissent. tamen primò ipsa audacia terruere hostem. deinde rari in confertos illati, quum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, & undique pulsi coire in orbem; & dum corporibus applicantur, armaque armis jungunt, in arctum compulsi, quum vix movendis armis satis spatii esset, corona hostium cincti, ad multum diei cæduntur. Exigua pars, eruptione facta, silvas ac montes petit: parique terrore & castra sunt deserta, & universa gens postero die in deditionem venit. Nec diu in pacato mansit. nam subinde ab Carthagine allatum est, ut Asdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. quæ vulgata

res

res per Hispaniam, omnium ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Asdrubal extemplo literas Carthaginem mittit, indicans, *quanto fama profectiois suæ damno fuisset. Si verò inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. Nam præterquam quòd nec præsidium nec ducem haberet, quem relinqueret pro se; eos imperatores esse Romanos, quibus vix æquis viribus resisti possit. Itaque si ulla Hispaniæ cura esset, successorem sibi cum valido exercitu mitterent. cui ut omnia prospere evenirent, non tamen otiosam provinciam fore.*

XXVIII. Hæ literæ quanquam primò admodum moverunt senatum; tamen quia Italiæ cura prior potiorque erat, nihil de Asdrubale neque de copiis ejus mutatum. Himilco cum exercitu iusto, & aucta classe ad retinendam terra marique, ac tuendam Hispaniam est missus. qui ut pedestres navalesque copias trajecit, castris communitis, navibusque subductis, & vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maxime accelerare poterat, per dubios infestosque populos juxta intentus ad Asdrubalem pervenit. Quum decreta senatus mandataque exposuisset, atque edidicisset ipse invicem, quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra rediit; nulla re quàm celeritate tutior, quòd undique abierat antequam consentirent. Asdrubal, priusquam moveret castra, pecunias imperat populis omnibus suæ ditionis; satis gnarus, Annibalem transitus quosdam pretio mercatum: nec auxilia Gallica aliter quàm conducta habuisse; inopem tantum iter ingressum, vix penetraturum ad Alpes fuisse. pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum descendit. Decreta Carthaginensium & Asdrubalis iter ubi ad Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus, ambo duces, junctis copiis, ire obviam cœptis atque obfistere parant; rati, si Annibali, vix per se ipsi tolerando Italiæ hosti, Asdrubal dux atque Hispaniensis exercitus esset junctus, illum Romani finem imperii fore.

fore. His anxii curis ad Iberum contrahunt copias, & transito amne, quum diu consultâssent, utrùm castra castris conferrent, an satis haberent sociis Carthaginensium oppugnandis morari ab itinere proposito hostem; urbem à propinquo flumine Iberam appellatam, opulentissimam ea tempestate regionis ejus, oppugnare parant. quod ubi sensit Asdrubal, pro ope ferenda sociis, pergit ipse ire ad urbem, deditam nuper in fidem Romanam, oppugnandam. ita jam cœpta obsidio omissa ab Romanis est, & in ipsum Asdrubalem versum bellum.

XXIX. Quinque millium intervallo castra distantia habuere paucos dies, nec sine levibus præliis, nec ut in aciem exirent. tandem uno eodemque die, velut ex composito, utrimque signum pugnae propositum est: atque omnibus copiis in campum descensum est. Triplex stetit Romana acies: velitum pars inter antesignanos locata, pars post signa accepta: equites cornua cinxere. Asdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Pœnos locat, lævo Afros: mercenariorumque auxilia equitum, Numidas Pœnorum pedibus, ceteros Afris pro cornibus opponit. nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, sed quibus, desultorum in modum, binos trahentibus equos, inter acerrimam sæpe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transultare mos erat. tanta velocitas ipsis, tamque docile equorum genus est. Quum hoc modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haud ferme dispares spes erant. nam ne multum quidem aut numero aut genere militum hi aut illi præstabant. militibus longè dispar animus erat. Romanis enim, quanquam procul à patria pugnarent, faciliè persuaserant duces, pro Italia atque urbe Romana eos pugnare. itaque, velut quibus reditus in patriam eo discrimine pugnae verteretur, obstinaverant animis vincere aut mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies. nam maxima pars Hispani erant. qui vinci in Hispania, quàm victores

tores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concursu, quum vix pila coniecta essent, retulit pedem media acies, inferentibusque sese magno impetu Romanis terga vertit. Nihilo segnius in cornibus prælium fuit. hinc Pœnus, hinc Afer urget: & velut in circumventos prælio ancipiti pugnant. Sed quum in medium tota jam coisset Romana acies, satis virium ad dimovenda hostium cornua habuit. itaque duo diversa prælia erant: utroque Romani, ut qui, pulsus tandem mediis, & numero & robore virorum præstarent, haud dubio superârunt. Magna vis hominum ibi occisa, & nisi Hispani vixdum conserto prælio tam effusè fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit: quia simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidæque viderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua, elephantis quoque præ se actis, deseruere. Et Asdrubal, usque ad ultimum eventum pugnae moratus, è media cæde cum paucis effugit. Castra Romani cepere, atque diripere. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adjunxit: Asdrubalique non modò in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tutò in Hispania spem reliquit. Quæ posteaquam literis Scipionum Romæ vulgata sunt, non tam victoria, quàm prohibito Asdrubalis in Italiam transitu, lætabantur.

XXX. Dum hæc in Hispania geruntur, Petellia in Bruttiiis, aliquot post mensibus quàm cœpta oppugnari erat, ab Himilcone, præfecto Annibalis, expugnata est; multoque sanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria stetit: nec ulla magis vis obsessos, quàm fames, expugnavit. absumptis enim frugum alimentis, carnisque omnis generis quadrupedum; sutrinæ postremò coriis, herbisque & radicibus, & corticibus teneris, stricisque rubis vixere. nec, antequam vires ad standum in muris ferendaque arma deerant, expugnati sunt. Recepta Petellia, Pœnus ad Consentiam copias traducit. quàm, minùs pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem

ditionem accepit. Iisdem ferme diebus & Bruttiorum exercitus Crotonem, Græcam urbem, circumfedit, opulentam quondam armis virisque: tum, jam adeò multis magnisque cladibus afflictam, ut omnis ætatis minus viginti millia civium superessent. itaque urbe, defensoribus vasta, facilè potiti sunt hostes: arx tantùm re-tenta, in quam inter tumultum captæ urbis è media cæde quidam effugere. Et Locrenses descivere ad Bruttios Pœnosque, prodita multitudine à principibus. Rhegini tantummodo regionis ejus & in fide erga Romanos, & potestatis suæ ad ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit: & ne domus quidem Hieronis tota ab defectione absti-nuit. namque Gelo maximus stirpis, contempta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Roma-na societate, ad Pœnos defecit. movissetque in Sicilia res, nisi mors adeò opportuna, ut patrem quoque sus-picione adspiceret, armantem eum multitudinem, sol-licitantemque socios, absumpsisset. Hæc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario eventu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus à senatu postu-lavit, ut ædem Veneris Erycinæ, quam dictator vovis-set, dedicare liceret. Senatus decrevit, ut Tib. Sem-pronius consul designatus, quum primùm magistratum inisset, ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse juberent ædis dedicandæ causâ. Et M. Æmilio Lepido, qui bis consul augurque fuerat, filii tres, Lu-cius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum, & gladiatorum paria duo & viginti per triduum in foro dederunt. Ædiles curules, C. Lætorius, & Tib. Sem-pronius Gracchus, consul designatus, qui in ædilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebeiï ludi ædiliûm, M. Aurelii Cottæ & M. Claudii Marcelli, ter instaurati. Circumacto tertio anno Punici belli, Tib. Sempro-nius consul Idibus Martiis magistratum iniit. Præ-tores, Q. Fulvius Flaccus, qui antea consul censorque fuerat,

fuerat, urbanam, M. Valerius Lævinus peregrinam sortem in iurisdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scævola Sardiniam fortiti sunt. M. Marcello proconsule imperium esse populus iussit, quòd post Cannensem cladem unus Romanorum imperatorum in Italia prospere rem gessisset.

XXXI. Senatus, quo die primùm est in Capitolio consultus, decrevit; ut, quo eo anno duplex tributum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium præsens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuissent. De exercitibus ita decreverunt, ut duabus legionibus urbanis Tib. Sempronius consul Cales ad conveniendum diem ediceret. Inde sex legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur. quæ ibi legiones essent, (erant autem Cannensis maximè exercitus) eas App. Claudius Pulcher prætor in Siciliam trajiceret: quæque in Sicilia essent, Romam deportarentur. Ad exercitum, cui ad conveniendum Cales edita dies erat, M. Claudius Marcellus missus, isque iussus in castra Claudiana deducere urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum, deducendumque inde in Siciliam, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus. Taciti primò exspectaverunt homines, uti consul comitia collegæ creando haberet. deinde ubi ablegatum velut de industria M. Marcellum viderunt, quem maximè consulem in eum annum ob egregiè in prætura res gestas creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod ubi sensit consul, *Utrumque*, inquit, *è republica fuit, Patres conscripti, & M. Claudium ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, & comitia non priùs edici, quàm is inde, confecto, quod mandatum est, negotio, revertisset: ut vos consulem, quem tempus reipublicæ postularet, quem maximè vultis haberetis.* Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, silentium fuit. Interea duumviri creati sunt, Q. Fabius Maximus & T. Otacilius Crassus, ædibus dedicandis: Menti Otacilius, Fabius Veneri

ri Erycinæ. Utraque in Capitolio est, canali uno discretæ. Et de trecentis equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendiis emeritis Romam venerant, dein latum ad populum, ut cives Romani essent: item uti municipes Cumani essent, pridie quàm populus Campanus à populo Romano defecisset. Maximè ut hoc ferretur, moverat, quòd, quorum hominum essent, scire se ipsi negabant; veteri patria relicta, in eam, in quam redierant, nondum adsciti. Posteaquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia uni consuli rogando in locum L. Postumii edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet. cui ineunti consulatum quum tonuisset, vocati augures vitio creatum videri pronunciaverunt; vulgòque Patres ita fama ferebant, quòd tum primùm duo plebei consules facti essent, id Deis cordi non esse. In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicavit, suffectus Fabius Maximus tertium. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuvii ad Junonis Sospitæ cruore manavere, lapidibusque circa id templum pluit. ob quem imbrem novemdiale, at assolet, sacrum fuit: ceteraque prodigia cum cura expiata.

XXXII. Consules exercitus inter se diviserunt. Fabio exercitus, cui M. Junius dictator præfuerat, evenit; Sempronio volones qui fierent, & sociorum viginti quinque millia; M. Valerio prætori legiones, quæ ex Sicilia redissent, decretæ. M. Claudius proconsul ad eum exercitum, qui supra Sueffulam Nolæ præfideret, missus. Prætores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, quoties in senatum vocassent, uti senatores, quibusque in senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam convenirent. Prætores, quorum jurisdictio erat, tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt: eò vadimonia fieri jusserunt: ibique eo anno jus dictum est. Interim Carthaginem, unde Mago, frater Annibalis, duodecim millia peditum & mille quingentos equites, viginti elephantos, mille argenti talenta
in

in Italiam transmissurus erat, cum præsidio sexaginta navium longarum, nuncius affertur, in Hispania rem malè gestam, omnesque ferme ejus provinciæ populos ad Romanos defecisse. Erant qui Magonem, cum classe ea copiisque, omiſſa Italia, in Hispaniam averterent, quum Sardinia recipiendæ repentina spes adfulſit. *Parvum ibi exercitum Romanum eſſe, veterem prætorem inde A. Cornelium provinciæ peritum decedere, novum expectare. Ad hoc, feſſos jam animos Sardorum eſſe diuturnitate imperii, & proximo iis anno acerbè atque avarè imperatum: gravi tributo & collatione iniqua frumenti preſſos. nihil deeſſe aliud quàm auctorem, ad quem deficerent.* Hæc clauſteſtina legatio per principes miſſa erat: maximè eam rem moliente Hampſicora, qui tum auctoritate atque opibus longè primus erat. His nunciis prope uno tempore turbati ereſtisque, Magonem cum claſſe ſua copiisque in Hispaniam mittunt. in Sardiniam Aſdrubalem, cognomento Calvum, deligunt ducem: & tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt. Et Romæ conſules, tranſactis rebus quæ in urbe agendæ erant, movebant jam ſeſe ad bellum. Ti. Sempronius militibus Sinueſſam diem ad conveniendum edixit. & Q. Fabius, conſulto priùs ſenatu, ut frumenta omnes ex agris, ante Kalendas Junias primas, in urbes munitas conveherent. *Qui non invexiſſet, ejus ſe agrum populaturum, ſervos ſub baſta venditurum, villas incenſurum.* Ne prætoribus quidem, qui ad jus dicendum creati erant, vacatio ab belli adminiſtratione data eſt. Valerium prætorem in Apuliam ire placuit, ad exercitum à Terentio accipiendum. quum ex Sicilia legiones veniſſent, iis potiſſimùm uti ad regionis ejus præſidium: Terentianum mitti cum aliquo legatorum. Et viginti quinque naves M. Valerio datæ ſunt, quibus oram maritimam inter Brundisium ac Tarentum tutari poſſet. Par navium numerus Q. Fulvio prætori urbano decretus ad ſuburbana littora tutanda. C. Terentio proconſuli negotium datum,

tum, ut in Piceno agro conquisitionem militum haberet, locisque iis præsidio esset. Et T. Otacilius Crassus, posteaquam ædem Mentis in Capitolio dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui classi præesset, missus.

XXXIII. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum, omnes reges gentesque animos intenderant. inter quos Philippus Macedonum rex eo magis, quòd propior Italiæ, ac mari tantum Ionio discretus erat. Is, ubi primùm fama accepit Annibalem Alpes transgressum, ut bello inter Romanos Pœnumque orto lætatus erat, ita utrius populi mallet victoriam esse, incertis adhuc viribus, fluctuatus animo fuerat. Posteaquam tertia jam pugna, tertia victoria cum Pœnis erat, ad fortunam inclinavit, legatosque ad Annibalem misit: qui vitantes portus Brundisium Tarentinumque, quia custodiis navium Romanarum tenebantur, ad Lacinizæ Junonis in terram egressi sunt. Inde per Apuliam petentes Capuam, media in præsidia Romana illati sunt; deductique ad M. Valerium Lævinum prætorem, circa Nuceriam castra habentem. Ibi intrepidè Xenophanes, legationis princeps, à Philippo rege se missum ait, ad amicitiam societatemque jungendam cum populo Romano; mandata habere ad consules, ac senatum populumque Romanum. Inter defectiones veterum sociorum, Valerius, nova societate tam clari regis lætus admodum, hōstes pro hospitibus comiter accepit. dat, qui prosequantur, itinera cum cura demonstrent, quæ loca, quosque saltus, aut Romanus, aut hostes teneant. Xenophanes per præsidia Romana in Campaniam, inde qua proximum fuit in castra Annibalis pervenit: fœdusque cum eo atque amicitiam junxit legibus his, *ut Philippus rex quàm maxima classe (ducentas autem naves videbatur effecturus) in Italiam trajiceret, & vastaret maritimam oram, bellum pro parte sua terra marique gereret. ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Carthaginensium atque Annibalis esset, prædaque omnis Annibali cederet.*

cederet. Perdomita Italia, navigarent in Græciam, bellumque cum quibus regibus placeret, gererent. quæ civitates continentis, quæ insulæ ad Macedoniam vergunt, eæ Philippi regnique ejus essent.

XXXIV. In has ferme leges inter Pœnum ducem legatosque Macedonum ictum foedus. missique cum iis ad regis ipsius firmandam fidem legati, Gisgo, & Bostar, & Mago, eodem ad Junonis Lacinia, ubi navis occulta in statione erat, perveniunt: inde profecti, quum jam altum tenerent, conspecti à classe Romana sunt, quæ præsidio erat Calabriae littoribus. P. Valerius Flaccus cercuros ad persequendam retrahendamque navem quum misisset, primò fugere regii conati; deinde, ubi celeritate vinci senserunt, tradunt se Romanis: & ad præfectum classis adducti, quum quæreret, qui, & unde, & quo tenderent cursum; Xenophanes primo, fatis jam semel felix mendacium struere, à Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem unum iter tutum fuerit, pervenisse: Campaniam superare nequisse, septam hostium præfidiis. deinde ut Punicus cultus habitusque suspectos legatos fecit Annibalis, interrogatosque sermo prodidit; tum, comitibus eorum seductis, ac metu territis, literæ quoque ab Annibale ad Philippum inventæ, & pacta pacis inter regem Macedonum Pœnumque ducem. Quibus satis cognitis; optimum visum est, captivos comitesque eorum Romam ad senatum, aut ad consules, ubicumque essent, quamprimum deportare. ad id celerrimæ quinque naves delectæ: ac L. Valerius Antias, qui præesset, missus: eique mandatum, ut in omnes naves legatos separatim custodiendos divideret; daretque operam, ne quòd iis colloquium inter se, neve quæ communicatio consilii esset. Per idem tempus Romæ quum A. Cornelius Mammula, ex Sardinia provincia decedens, retulisset, qui status rerum in insula esset, bellum ac defectionem omnes spectare; Q. Mucium, qui successisset sibi, gravitate cœli aquarumque advenientem exceptum,

exceptum, non tam in periculosum quàm longum morbum implicitum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore; exercitumque ibi ut satis firmum pacatæ provinciæ præsidem esse, ita parum bello, quod motum iri videretur: decreverunt Patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites scriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam trajiciendam curaret, mitteretque cum imperio quem ipsi videretur, qui rem gereret quoad Mucius convaluisset. Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul censorque fuerat, subegeratque in consulatu Sardos. Sub idem fere tempus & à Carthagine in Sardiniam classis missa duce Asdrubale, cui Calvo cognomen erat, fœda tempestate vexata ad Baleares insulas ejicitur. ibique (adeò non armamenta modò, sed etiam alvei navium quassati erant) subductæ naves, dum reficiuntur, aliquantum temporis triverunt.

XXXV. In Italia quum post Cannensem pugnam, fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset: Campani per se adorti sunt rem Cumanam suæ ditionis facere, primò sollicitantes, ut ab Romanis deficerent. ubi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Hamas. eò senatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt: petieruntque, ut & Cumanus eò senatus veniret ad consultandum communiter, ut eisdem uterque populus socios hostesque haberet. præsidium ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romano Pœnove periculi esset. Cumani (quanquam suspecta fraus erat) nihil abnuere, ita tegi fallax consilium posse rati. Interim T. Sempronius, consul Romanus, Sinuessæ, quo ad conveniendum diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturum flumen circa Liternum castra posuit. Ibi, quia otiosa stativa erant, crebrò decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima pars volonum erat) assuescerent signa sequi, & in acie agnoscere ordines suos. inter quæ maxima

inerat tum cura duci, itaque legatis tribunisque præceperat, *ne qua exprobratio cuiquam veteris fortunæ discordiam inter ordines fereret: vetus miles tironi, liber voloni sese exæquari fineret. omnes satis honestos generososque ducerent, quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset. quæ fortuna cõgisset ita fieri, eandem cogere tueri factum.* Ea non maiore cura præcepta abducibus sunt, quàm à militibus observata. brevique tanta concordia coaluerant omnium animi, ut prope in oblivionem veniret, qua ex conditione quisque esset miles factus. Hæc agenti Graccho legati Cumani nunciârunt, quæ à Campanis legatio paucos ante dies venisset, & quid iis ipsi respondissent. Triduum post eum diem festum esse: non senatum solùm omnem ibi futurum, sed castra etiam, & exercitum Campanum. Gracchus, jussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere & manere intra muros, ipse, pridie quàm statum sacrificium Campanis esset, Cumas movet castra. Hamæ inde tria millia passuum absunt. Jam Campani eò frequentes ex composito convenerant: nec procul inde in occulto Marius Alfius Medixtuticus (summus magistratus erat Campanis) cum quatuordecim millibus armatorum habebat castra, in sacrificio apparando, & inter id instruendæ fraudi aliquanto intentior, quàm muniendis castris, aut ulli militari operi. Triduum sacrificatum ad Hamas. Nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis, ne quis enunciare posset cœpta, & ab decima diei hora coactis militibus corpora curare, somnoque operam dare, ut primis tenebris convenire ad signum possent, vigilia ferme prima tolli jussit signa. silentique profectus agmine, quum ad Hamas media nocte pervenisset, castra Campana, ut in pervigilio neglecta, simul omnibus portis invadit: alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes obtruncat. hominum eo tumultu nocturno cæsa plus duo millia, cum ipso

ipso duce Mario Alfio: capta sunt signa militaria quatuor & triginta.

XXXVI. Gracchus, minus centum militum jactura castris hostium potitus, Cumas se propere recepit: ab Annibale metuens, qui super Capuam in Tifatis habebat castra. Nec eum provida futuri fefellit opinio. nam simul Capuam ea elades est nunciata, ratus Annibal ab re bene gesta insolenter lætum exercitum tironum magna ex parte servorumque, spoliante victos, prædasque agentem ad Hamas se inventurum, citatum agmen præter Capuam rapit: obviosque ex fuga Campanorum dato præsidio Capuam duci, faucios vehiculis portari jubet. ipse Hamis vacua ab hostibus castra, nec quicquam præter recentis vestigia cædis, strataque passim corpora sociorum invenit. Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret, urbemque oppugnaret. Id quanquam haud modicè Annibal cupiebat, ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem, maritimam urbem, haberet; tamen, quia præter arma nihil secum miles raptum acto agmine extulerat, retro in castra supra Tifata se recepit. inde fatigatus Campanorum precibus, sequenti die, cum omni apparatu oppugnandæ urbis, Cumas redit: perpopulatoque agro Cumano, mille passus ab urbe castra locat. Tum Gracchus, magis verecundia in tali necessitate deferendi socios, implorantes fidem suam populique Romani, substitit, quàm satis fidens exercitui. Nec alter consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturum flumen traducere audebat exercitum: occupatus primò auspiciis repetendis; dein prodigiis, quæ alia super alia nunciabantur, expiantique ea haud faciliè litari aruspices respondebant.

XXXVII. Hæ causæ quam Fabium tenerent, Sempronius in obsidione erat; & jam operibus oppugnabatur. adversus ligneam ingentem admotam urbi, aliam turrim ex ipso muro excitavit consul Romanus, aliquanto altiore: quia muro satis per se alto sub-

jectis validis sublicis pro solo usus erat. inde primum saxis, sudibusque, & ceteris missilibus propugnatores mœnia atque urbem tuebantur: postremò ubi promovendo adjunctam muro viderunt turrim, facibus ardentibus plurimum simul ignem conjecerunt. quo incendio trepida armatorum multitudo quum de turri sese præcipitaret, eruptio ex oppido, simul duabus portis facta, stationes hostium fudit, fugavitque in castra; ut eo die obsesso, quàm obsidenti similior esset Pœnus. Ad mille trecentos Carthaginiensium cæsi: & undesexaginta vivi capti, qui, circa muros & in stationibus solutè ac negligenter agentes, quum nihil minus quàm eruptionem timuissent, ex improvviso oppressi fuerant. Gracchus, priusquam se hostes ab repentino pavore colligerent, receptui signum dedit, ac suos intra muros recepit. Postero die Annibal elatum secunda re consullem, iusto prælio ratus certaturum, aciem inter castra atque urbem instruxit. ceterum posteaquam neminem moveri ab solita custodia urbis vidit, nec committi quicquam temerariæ spei, ad Tifata redit infecta re. Quibus diebus Cumæ liberatæ sunt obsidione, iisdem diebus & in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Pœno prospere pugnat. Supra duo millia hominum occidit, & ducentos octoginta milites amisit: signa militaria ad quadraginta unum cepit. Pulsus finibus Lucanis Hanno, retro in Bruttios sese recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quæ à populo Romano defece- rant, vi recepta per M. Valerium prætorem. Vercellius Siciliusque, auctores defectionis, securi percussi. supra mille captivorum sub hasta venierunt: præda alia militi concessa, exercitus Luceriam reductus.

XXXVIII. Dum hæc in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quæ Macedonum atque Pœnorum captos legatos Romam portabant, à supero mari ad inferum circumvectæ prope omnem Italiæ oram, quum præter Cumas velis ferrentur, neque hostium an
sociorum

fociorum essent satis sciretur, Gracchus obviam ex classe sua naves misit. Quum percunctando invicem cognitum esset, consulem Cumis esse; naves Cumas appulsæ, captivique ad consulem deducti, & literæ datæ. Consul, literis Philippi atque Annibalis perlectis, consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit: navibus devehî legatos jussit. Quum eodem fere die literæ legatique Romam venissent, &, percunctatione facta, dicta cum scriptis congruerent; primò gravis cura Patres incescit, cernentes, quanta vix tolerantibus Punicum bellum Macedonici belli moles instaret. cui tamen adeò non succubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem. Captivis in vincula condi jussis, comitibusque eorum sub hasta venditis, ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus præfectus præerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductisque, & additis quinque navibus, quæ advexerant captivos legatos, quinquaginta naves ab Ostia Tarentum profectæ: jussusque P. Valerius, militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti præerat, in naves impositis, quinquaginta navium classe non tueri modò Italiæ oram, sed explorare de Macedonico bello. si congruentia literis legatorumque indiciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium prætorem literis certiores faceret: isque, L. Apustio legato exercitui præposito, Tarentum ad classẽ profectus, primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret; daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia ad classẽ tuendam bellumque Macedonicum ea decreta est, quæ Ap. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi: ea per L. Apustium legatum Tarentum est devecta. simul ab Hierone missa ducenta millia modium tritici, & hordei centum.

XXXIX. Dum hæc Romani parant aguntque, ad Philippum captiva navis, una ex iis quæ Romam missæ erant, ex cursu refugit: inde scitum, legatos cum

literis captos. itaque ignarus de iis, quæ cum Annibale legatis suis convenissent, quæque legati ejus ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Annibalem missi, Heraclitus, cui Scotino cognomen erat, & Crito Berræus, & Sositheus Magnes. Hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata. sed prius se æstas circumegit, quàm movere ac moliri quicquam rex posset. tantum navis una capta cum legatis momenti fecit, ad dilationem imminentis Romanis belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturum Fabio, post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Combulteriam, & Trebulam, & Saticulam urbes, quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit; præsidiaque in iis Annibalis, Campanique permulti capti. & Nolæ, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Annibalis erat: consiliaque occulta de cæde principum & proditione urbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Annibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius super Vesuvium in castris Claudianis confedit. inde M. Marcellum proconsulem, cum iis copiis quas habebat, Nolam in præsidium misit.

XL. Et in Sardinia res per T. Manlium prætorem administrari cœptæ; quæ omissæ erant, posteaquam Q. Mucius prætor gravi morbo est implicitus. Manlius, navibus longis ad Carales subductis, navalibusque fociis armatis, ut terra rem gereret, & à prætore exercitu accepto, duo & viginti millia peditum, mille & ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium, haud procul ab Hampficoræ castris castra posuit. Hampficora tum fortè profectus erat in Pellidos Sardos ad juventutem armandam, qua copias augeret. Filius ejus, nomine Hioftus, castris præerat. Is, adolescentia ferox, temere prælio inito fusus, fugatusque. ad tria millia Sardorum eo prælio cæsa, trecenti ferme vivi capti. Alius exercitus primò per agros silvasque fuga palatus; dein,

dein quò ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Corium, caput ejus regionis, confugit. debellatumque eo prælio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Asdrubale, quæ tempestate dejecta ad Baleares erat, in tempore ad spem rebellandi advenisset. Manlius, post famam appulsæ Punicæ classis, Carales se recepit. ea occasio Hampficoræ data Pœno se jungendi. Asdrubal, copiis in terram expositis, & classe remissa Carthaginem, duce Hampficora ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Carales perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primò castra castris modico intervallo sunt objecta, deinde procurfationes levique certamina vario eventu inita: postremò descensum in aciem, signisque collatis justo prælio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pœni, Sardis facillè vinci assuetis, fecerunt: postremò & ipsi, quum omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi. ceterum terga dantes, circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus: cædes inde magis quàm pugna fuit. Duodecim millia hostium cæsa, Sardorum simul Pœnorumque ferme tria millia & sexcenti capti, & signa militaria septem & viginti.

XLII. Ante omnia claram & memorabilem pugnam fecit Asdrubal imperator captus, & Hanno & Mago, nobiles Carthaginenses: Mago ex gente Barcina, propinqua cognatione Annibali junctus: Hanno auctor rebellionis Sardis, bellicque ejus haud dubiè concitor. Nec Sardorum duces minùs nobilem eam pugnam claudibus suis fecerunt: nam & filius Hampficoræ Hioftus in acie cecidit; & Hampficora, cum paucis equitibus fugiens, ut super afflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cujus interventus cœpta impediret, mortem sibi conscivit. Ceteris urbs Cornus, eadem quæ ante, fugæ receptaculum fuit. quam Manlius victore exercitu aggressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoque civitates, quæ ad Hampficoram Pœnosque defecerant,

fecerant, obsidibus datis, dediderunt sese. quibus stipendio frumentoque imperato, pro cuiusque aut viribus aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi navibus longis deductis, impositoque quem secum advexerat milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nunciat Patribus: & stipendium quaestoribus, frumentum aedilibus, captivosque Fulvio praetori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius praetor, quinquaginta navium ab Lilybæo classe in Africam transvectus, depopulatusque agrum Carthaginiensem, quum Sardiniam inde peteret, quò fama erat Asdrubalem à Balearibus nuper trajecisse, classi Africam repetenti occurrit: levique certamine in alto commisso, septem inde naves cum sociis navalibus cepit. ceteras metus haud secus quàm tempestas, passim disjecit. Per eosdem fortè dies & Bomilcar cum militibus ad supplementum Carthagine missis, quadragintaque elephantis, & commeatu, Locros accessit. quem ut incautum opprimeret Ap. Claudius, per simulationem provinciae circumeundæ, Messanam raptim exercitu ducto, aestu secundo Locros trajecit. Jam inde Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat, & Locrenses portas Romanis clausurunt. Appius, magno conatu nulla re gesta, Messanam repetit. Eadem æstate Marcellus ab Nola, quam praesidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum & Samnites Caudinos fecit, adeoque omnia ferro atque igni vastavit, ut antiquarum cladum Samnio memoriam renovaret.

XLII. Itaque extemplo legati, ad Annibalem missi simul ex utraque gente, ita Pœnum allocuti sunt: *Hof-tes populi Romani, Annibal, fuimus primùm per nos ipsi, quoad nostra arma, nostræ vires nos tutari poterant. posteaquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adiunximus: à quo relictæ pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea per annos prope quinquaginta, ad id tempus quo in Italiam venisti. Tua nos non magis virtus fortunæque, quàm unica comitas ac benignitas erga cives nostros,*

tros, quos captos nobis remisisti, ita conciliavit tibi, ut, te salvo atque incolumi amico, non modo populum Romanum, sed ne Deos quidem iratos (si dici fas est) timeremus. At, Hercule, non solum incolumi & victore, sed præsente te, quum ploratum prope conjugum ac liberorum nostrorum exaudire, & flagrantia tellus posses conspiceret: ita sumus aliquoties hac æstate devastati, ut M. Marcellus, non Annibal, vicisse ad Cannas videatur; glorienturque Romani, te ad unum modum idum vigentem, velut aculeo emissum, torpere. Per centum prope annos cum populo Romano bellum gessimus, nullo externo adjuti nec duce, nec exercitu: nisi quod per biennium Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, quam suis viribus nos defendit. Non ego secundis rebus nostris gloriabor: duos consules ac duos consulares exercitus à nobis sub jugum missos, & si qua alia aut læta aut gloriosa nobis evenerunt. quæ aspera adversaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quam quæ hodie eveniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros; ante explorato & subsidiis prætis, & sub signis ad populandum ducebant. nunc prope unius & parvi ad tuendam Nolam præsidii præda sumus. Jam ne manipulatim quidem, sed latronum modo, percurrant totis finibus nostris negligentius, quam si in Romano vagarentur agro. Causa autem hæc est, quod neque tu defendis; & nostra juvenis, quæ, si demi esset, tutaretur, omnis sub signis militat. Nec te, nec exercitum tuum norim, nisi à quo tot Romanas acies fusas stratasque esse sciam, ei facile esse ducam opprimere populatores nostros vagos, sine signis palatos, quod quemque trahit, quamvis vana, prædæ spes. Numidarum paucorum illi quidem præda erunt, præsidiumque missum nobis erit, & Nolæ ademeris: si modum, quos ut socios haberes dignos duxisti, haud indignos judicas, quos in fidem receptos tuearis.

XLIII. Ad ea Annibal respondit: Omnia simul facere Hirpinos Samnitesque: & indicare clades suas, & petere præsidium, & queri indefensos se neglectosque. In-
dicandum

dicandum autem fuisse primum, deinde petendum præsidium: postremo, ni impetraretur, tum denique querendum, frustra opem imploratam. Exercitum se non in agrum Hirpinum Samnitumve, ne & ipse oneri esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum. iis populandis & militem suum repleturum se, & metu procul ab iis summoturum hosteis. Quod ad bellum Romanum attineret, si Trasimeni quàm Trebiæ, si Cannarum quàm Trasimeni pugna nobilior esset: Cannarum se quoque memoriam obscuram majore & clariore victoria facturum. Cum hoc responso, muneribusque amplis, legatos dimisit. ipse, præsidio modico relicto in Tifatis, profectus cum cetero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Bruttiiis cum supplemento Carthagine advecto atque elephantis venit. castris haud procul positis, longè alia omnia inquirenti comperta sunt, quàm quæ à legatis sociorum audierat. nihil enim Marcellus ita gerebat, ut aut fortunæ, aut temere hosti commissum dici posset. explorato, cum firmisque præidiis tuto receptu prædatum ierat: omniaque velut adversus præsentem Annibalem cauta provisæque fuerunt. Tum ubi sensit hostem adventare, copias intra mœnia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos iussit, & omnia circa explorare, quæ apud hostes fierent. Ex iis Hanno, quum ad murum successisset, Herennium Bassum & Herium Petrium, ad colloquium evocatos, permissuque Marcelli egressos, per interpretem alloquitur. Annibalis virtutem fortunamque extollit: populi Romani obterit senescentem cum viribus majestatem. quæ si paria essent, ut quondam fuissent, tamen expertis quàm grave Romanum imperium sociis, quanta indulgentia Annibalis etiam in captivos omnes Italici nominis fuisset, Punicam Romanæ societatem atque amicitiam præoptandam esse. Si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Annibali futuros, quàm ad Cannas fuissent: nedum prætor unus cum paucis & novis militibus Nolam tutari possit. ipsorum quàm Annibalis interesse, capta an tradita Nola potiretur.

rum enim, ut Capua Nuceriaque potitus esset: sed quid inter Capuæ Nuceriæque fortunam interesset, ipsos prope in medio sitos Nolanos scire. Nolle ominari, quæ captæ urbi cessura forent: sed potius spondere, si Marcellum cum præsidio ac Nolam tradidissent, neminem alium quàm ipsos legem, qua in societatem amicitiamque Annibalis venirent, dicturum.

XLIV. Ad ea Herennius Bassus respondit: Multos annos jam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam esse, cujus neutros ad eam diem pœnitere; & sibi, si cum fortuna mutanda fides fuerat, serò jam esse mutare eam. dedituris se Annibali, non fuisse arcessendum Romanum præsidium. cum iis qui ad se tuendos venissent, omnia sibi & esse consociata, & ad ultimum fore. Hoc colloquium abstulit spem Annibali per proditionem recipiendæ Nolæ. itaque oppidum corona circumdedit, ut simul ab omni parte mœnia aggrederetur. Quem ut successisse muris Marcellus vidit, instructa intra portam acie, cum magno tumultu erupit. aliquot primo impetu perculsi, cæsique sunt; dein concursu ad pugnantem facto, æquatique viribus, atrox cœpit esse pugna: memorabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus imber diremisset pugnantem. Eo die commisso modico certamine, atque irritatis animis, in urbem Romani, Pœni in castra sese receperunt. tamen Pœnorum prima eruptione perculsi ceciderunt haud plus quàm triginta: Romanorum nullus. Imber continens per noctem totam usque ad horam tertiam diei insequentis tenuit. itaque quanquam utraque pars avidi certaminis erant, eo die tenuerunt sese tamen munimentis. tertio die Annibal partem copiarum prædatum in agrum Nolanum misit. Quod ubi animadvertit Marcellus, extemplo in aciem copias eduxit: neque Annibal detrectavit. Mille fere passuum inter urbem erant, castraque. eo spatio (& sunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor ex parte utraque sublatum, proximos ex cohortibus iis, quæ in agros prædatum exierant, ad prælium jam commissum revocavit.

Et

Et Nolani aciem Romanam auxerunt. quos collaudatos Marcellus in subsidiis stare, & saucios ex acie efferre iussit: pugna abstinere, ni ab se signum accepissent.

XLV. Prælium erat anceps. summa vi & duces hortabantur, & milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis, ante paucos dies à Cumis, pulsus priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare jubet. *Non omnes esse in acie: prædantes vagari in agro, sed qui pugnent, marcere Campana luxuria, vino & scortis, omnibusque lustris per totam hiemem consuetos. Abisse illam vim, vigoremque: dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenæi, Alpiumque superata sint iuga. reliquias illorum virorum vix arma membraque sustinentes pugnare. Capuam Annibali Cannas fuisse. ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi præteriti temporis famam, ibi spem futuri extinctam. Quum hæc exprobrando hosti Marcellus suorum militum animos erigeret, Annibal multo gravioribus probris increpabat: Arma signaque eadem se noscere, quæ ad Trebiam Trasimenumque, postremò ad Cannas viderit, habueritque. militem alium profecto se in hiberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. Legatumne Romanum, & legionis unius atque alæ magno certamine vix toleratis pugnam, quos binæ acies consulares nunquam sustinuerunt? Marcellus, tirone milite ac Nolanis subsidiis, inultus nos jam iterum laceffit? Ubi ille meus miles est, qui erepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? ubi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? Ferrum nunc hebet? an dextræ torpent? an quid prodigii est aliud? Qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures vix restatis. Romam vos expugnaturus, si quis duceret, fortes lingua jactabatis. En nunc minor est res. hic experiri vim virtutemque volo. Expugnate Nola, campestre urbem, non flumine non mari septam. hinc vos ex tam opulenta urbe præda spoliisque onustos vel ducam quò voletis, vel sequar.*

XLVI. Nec bene nec malè dicta profuerunt ad confirmandos animos. Quum omni parte pellerentur, Romanis-

Romanisque crescerent animi, non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem, favoris indicem, accendentibus ardorem pugnae, terga Pœni dederunt, atque in castra compulsi sunt. quæ oppugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nolam reducit cum magno gaudio, & gratulatione etiam plebis, quæ ante inclinatio ad Pœnos fuerat. Hostium plus quinque millia caesa eo die, vivi capti sexcenti, & signa militaria undeviginti, & duo elephanti. quatuor in acie occisi. Romanorum minus mille interfecti. posterum diem, induciis tacitis, sepeliendo utrimque caesos in acie, consumpserunt. Spolia hostium Marcellus, Vulcani votum, cremavit. Tertio post die (ob iram credo aliquam, aut spem liberalioris militiæ) mille ducenti septuaginta duo equites missi Numidæ Hispanique ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fidelique opera in eo bello usi sunt sæpe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum virtutis causa latus, datus est. Annibal ab Nola remisso in Bruttios Hannone, cum quibus venerat copiis, ipse Apuliæ hiberna petit, circaque Arpos confedit. Q. Fabius, ut profectum in Apuliam Annibalem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra convector, quæ super Sueffulam erant, munimentisque firmatis, & praesidio, quod per hiberna ad tutandum locum satis esset, relicto, ipse Capuam propius movit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus: donec coacti sunt Campani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis, & castra ante urbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem: equitatu plus poterant. itaque equestribus proeliis lacehebant hostem. Inter multos nobiles equites Campanos Cerrinus Jubellius erat, cognomine Taurea; civis indidem erat, longè omnium Campanorum fortissimus eques: adeo ut, quum apud Romanos militaret, unus eum Romanus, Claudius Asellus, gloria equestri æquaret. Hunc Taurea, quum diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis, tandem facto silentio, *ubi esset Claudius*

Asellus? quæsit. *Et quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret; daretque opima spolia victus, aut victor caperet?*

XI.VII. Hæc ubi Asello nunciata sunt in castra, id modò moratus, ut consulem percunctaretur, liceretne extra ordinem in provocantem hostem pugnare? permissu ejus arma extemplo cepit: provectusque ante stationes equo, Tauream nomine compellavit, congregique ubi vellet, jussit. Jam Romani ad spectaculum pugnae ejus frequentes exierant: & Campani non valium modò castrorum, sed mœnia etiam urbis prospectantes repleverant. Quum jam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitârunt equos. dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *Equorum, inquit, hoc, non equitum erit certamen, nisi è campo in cavam hanc viam demittimus equos. ibi nullo ad evagandum spatio cominus conferentur manus.* Dicto prope citius equum in viam Claudius dejecit: Taurea, verbis ferocior quàm re, *minimè sis, inquit, cantherium in fossa.* quæ vox in rusticum inde proverbium prodita. Claudius, quum ex via longè perequitâssset, nullo obvio hoste, in campum rursus evectus, increpans ignaviam hostis, cum magno gaudio & gratulatione victor in castra redit. Huic pugnae equestri rem (quam satis certam, communis existimatio est) mirabilem certè, adjiciunt quidam annales: quum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portæ invectum, per alteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum evasisse.

XLVIII. Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam consul movit castra, ut sementem Campani facerent: nec ante violavit agrum Campanum, quàm jam altæ in segetibus herbae pabulum præbere poterant. id convexit in Claudiana castra super Sueffulam, ibique hiberna ædificavit. M. Claudio proconsuli imperavit, ut, retento Nolæ necessario ad tuendam urbem præsidio, ceteros milites dimitteret Romam; ne oneri sociis,

ciiis, & sumptui reipublicæ essent. Et Ti. Gracchus à Cumis Luceriam in Apuliam legiones quum duxisset, M. Valerium inde prætorem Brundisium cum eo quem Luceriæ habuerat exercitu misit, tuerique oram agri Salentini, & providere quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, iussit. Exitu ætatis ejus, qua hæc gesta perscripsimus, literæ à P. & Cn. Scipionibus venerunt, quantas, quamque prosperas in Hispania res gessissent: sed pecuniam in stipendium, vestimentaue & frumentum exercitui, & sociis navalibus omnia deesse. Quod ad stipendium attineat, si ærarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis sumant. cetera utique ab Roma mittenda esse: nec aliter aut exercitum aut provinciam retineri posse. Literis recitatis, nemo omnium erat, quin & vera scribi & postulari æqua fateretur. sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres navalesque tuerentur: quantaue nova classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moveretur. *Siciliam & Sardiniam, quæ ante bellum vestigales fuissent, vix præsides provinciarum exercitus alere: tributo sumptus suppeditari. verum quum ipsum tributum conferentium numerum tantis exercituum stragibus, & ad Trasimenum lacum & ad Cannas, imminutum; tum qui superessent pauci, si multiplices gravarentur stipendio, alia perituros peste. Itaque nisi fide staret respublica, opibus non staturam. Prodeundum in concionem Fulvio prætori esse, indicandas populo publicas necessitates, cohortandosque, qui redempturis auxissent patrimonia, ut reipublicæ, ex qua crevissent, ad tempus commodarent: conducerentque ea lege præbenda, quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent: ut quum pecunia in ærario esset, iis primis solveretur.* in concione edixit, qua die vestimentis Hispaniensi exercitui præbendis navalibus sociis, esset l.

XLIX. Ubi eas societates adierant postulata fuere

publico essent: alterum, ut quæ in naves imposuissent, ab hostium tempestatisque vi, publico periculo essent. Utroque impetrato, conduxerunt, privataque pecunia respública administrata est. Hi mores, eaque caritas patriæ per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide præbita: nec secus quam si ex opulento ærario, ut quondam, alerentur. Quum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ad Asdrubale ac Magone, & Amilcare Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos oppugnabatur. Inter hæc trina castra hostium Scipiones, quum in urbem sociorum, magno certamine ac strage obsistentium, pervenissent, frumentum, cujus inopia erat, advexerunt. cohortatique oppidanos, ut eodem animo mœnia tutarentur, quo pro se pignantem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima oppugnanda, quibus Asdrubal præerat, ducunt. Eodem & duo duces, & duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, convenerunt. Itaque eruptione è castris pugnatum est. sexaginta hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. Tamen adeò haud dubia victoria fuit, ut plures numero, quàm ipsi erant, Romani hostium occiderint, ceperint amplius tria millia hominum, paullo minus mille equorum, undesexaginta militaria signa, elephantis quinque in prælio occisis. trinisque castris eo die positi sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad Intibili oppugnandum Punici exercitus traducti; suppletis copiis ex provincia, ut quæ maximè omnium belli avida, modò præda aut merces esset, & tum juventute abundante. Iterum signis collatis eadem fortuna utriusque partis

supra tredecim millia hostium caesa, supra
nobis & quadraginta, & novem
nes prope Hispaniæ populi
que majores ea æstate

nt,
nt.
nia
itas
at.
ant,
nto
atus
one,
ma-
ium
nine
ujus
eo-
tem
op-
dem
ibi
aque
tium
oma-
lores
erint,
ninus
phan-
e po-
i op-
copiis
, mo-
dante.
partis
supra
ovem
populi
aflate

